

HOLMI

VIII. évfolyam 8. szám

1996. augusztus

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő), Domokos Mátyás (széppróza),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Göncz Árpád, Kertész Imre,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Mándy Iván,
Petri György, Rakovszky Zsuzsa, Tar Sándor, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

Petri György: Sláger • 1087
Lator László: A sárga ruha • 1087
Gábor Miklós: Rosszkedvünk éve: 1955 (I) • 1088
Lászlóffy Aladár: Éjfél • 1102
S. O. S. manikűrszalon • 1103

D. Tirano: Életöröm • 1104
Publius Ovidius Naso: Szerelmek II. 10.
(Gherdán Tamás fordítása) • 1116
(Nagy Sebestyén fordítása) • 1117
A női arc ápolása • 1118

Titus Lucretius Carus: Anyag és tér (Gloviczki Zoltán
fordításai) • 1121

Nemes Nagy Ágnes: Miért nem esszé? • 1122
Takáts József: A kötelességeszme regénye (Asbóth János:
Álmok álmodója) • 1123

Györfly Miklós: De hiszen akkor minden lehetséges
(Musil és Csáth) • 1134

Tengelyi László: Lévinas és a jó anarchiája • 1141
Térey János: Lámpaláz • 1150

Primadonna • 1151
Sajó László: Sírkőangyal • 1152
A hajnali fölriadások • 1153

Slawomir Mrozek: A dicsőség ára • 1153
Az átváltozás • 1154
Igazság • 1156
Feketepiac (Mihályi Zsuzsa fordításai) • 1157
A kommandó • 1158
Kései vendég (Pálfalvi Lajos fordításai) • 1159

- Kárpáti János*: Szőlősy • 1161
Szántó Piroska: Musical • 1169
Oravec Imre: Szajla
Szövetkezet • 1175
Váradi Monika Mária: Mindszenti lapok (II) • 1177
Handi Péter: Az írógép és a madár • 1190
Láng Olivér: Szerva ott • 1191
Ivasivka tanár úr éneket tanított • 1191
Tóth Krisztina: Az árnyékember • 1192
Rába György: Csalódások • 1192
Szösszenet • 1193

FIGYELŐ

- Domokos Máttyás*: Egy „talált dráma” megtisztítása
(A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról. A kötetet összeállította és a bevezetést írta Kenedi János) • 1194
Károlyi Csaba: Mándy Iván és kora (Mándy Iván: A légyvadász) • 1204
Bodor Béla: Iszonyú minden mackónadrág
(Parti Nagy Lajos: Esti kréta) • 1206
Tarján Tamás: József Attila és a haiku – ez épp tizenhét szótag (Sajó László: Fényszög) • 1219
Kicsi Sándor András: A connaisseur a kínai kultúráról
(Miklós Pál: Tus és Ecset. Kínai művelődéstörténeti tanulmányok) • 1224
Szabó Júlia: Dijoni mustár • 1226
B. Z. A.: A költő emléke
(A *Forrás* Baka István-émlékszáma) • 1231

VITA

- Lukácsy Sándor*: Válasz helyett • 1231

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levél cím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok és a Sziget Rehabilitációs Kiszövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.
Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1051 Budapest, Nádor u. 26.)
Előfizetési díj fél évre 500, egy évre 1000 forint, külföldön \$25.00, illetve \$50.00
A fényszedést az ÍRISZ Kft. végezte
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

A kéziratokat megőrizzük és visszaküldjük
ISSN 0865-2864

Petri György

SLÁGER

A nagy mű immár végképp elmarad,
elhasználódtam ennyi év alatt.
Kíméletlenül használtam magam,
és most látom, hogy milyen hasztalan.

Mert hiába a sok energia,
ha alacsony a gép határfoka.
És késő van már: ötven év felett
változni, változtatni nem lehet.

Lamentálni vagy dühöngeni kár,
a megvénülés sivataga vár,
ráncosodik a bőr, kihull a fog,
kicsit még élek, aztán meghalok.

Lator László

A SÁRGA RUHA

hol milyen külső sötétségre vetve
nagy nyár színe szerelem színe sárga
torokhangodra lenvirág szemedre
alul bő felül feszülő ruhádra
áttetsző keskeny kékeres kezedre
hűvös érintésedre melegedre
az átkóborolt hosszú délutánra
nagy nyár színe szerelem színe sárga
de merre is talán a kecske-hegyre
vagy fel egészen a hármashatásra
húsdombjaidra lüktető hasadra
dombos csipődre suhángderekadra
már engedékeny derekadra szádra
hajad szárazvillám-zuhatagára
nyáron-szeplős meleg bőrödhöz érve
homályos fényből fényes félsötétbe
először az ürömi utca hétbe

először a hűvös támlás diványra
először akkor így együtt veled te
vetkőztél nem én vetkőztettelek le
már elvált asszony s még merő szemérem
nyár volt és mégis túlságos fehéren
sütött rám nagy formáival a tested
füsttelenül egyetlen lánggal égett
huszonhét évem huszonhárom évéd
nem húztad fel ahogy más nők a térded
de elhagyott csak elhagyott szemérmed
tudtam erőszakos nőstényszagodban
ott van édes megváltatásom ott van
hogy itt hogy most hogy végre-valahára
fekete-tüszkös időm lánggra lobban
s verejtékes testem reszketni kezdett
nagy nyár színe szerelem színe sárga

Gábor Miklós

ROSSZKEDVÜNK ÉVE: 1955 (I)

A szilveszter-

éjfélt otthon köszöntjük, együtt a család. Így kezdődik 1955-ös naplóm. Most 1996-ot írunk. Ennek a naplónak a segítségével próbálok emlékezni negyven évvel ezelőltre. Egy rosszkedvű évből egy rosszkedvű évre. Vagy... majd kiderül. Amit szó szerint idézek a régi naplóból, azt írjuk *dőlt* betűvel. Így: *Később aztán Saskiával kettesben átgyalogunk a Parlamentbe.* Igen. Havazott. Saskia kis szatyorban hozta estélyi cipőjét. Emlékszem, míg a hideg földszinti ruhatárban, az impozáns lépcső tövében lábbelijét cserélte, csizmát a topánra, egy vidám tábornok és felesége boldog új évet kívánt nekünk, és mi derűsen viszontkivántuk, Saskia is igyekezett bájosan mosolyogni a „közönségre” onnan lentről, ahol éppen térdére préselt, elszorult gigával veszkődött báli cipője gombján vagy csatján. A ruhatáros nénik is mind szeretettel mosolyogtak ránk a pultjuk mögül, a sűrűn fogasra akasztott télikabátok és bundák teremtette meleg fészükből. A magasból, a kupolaterem felől távolian szólt a tánczene. Ahogy feljebb és feljebb haladtunk az ünnepélyes lépcsőn, ahogy mindjobban kitárultak az egymásba nyíló toronymagas termek, és ahogy közeledett és erősödött a zene, felvonulásunk a lépcsőn mind ünnepélyesebb lett, és ettől mind nevetésesebb, hisz jó, itt minden ünnepélyes volt, de én ezt az egész ünnepélyességet nevetéseseznek találtam, csak diszlet volt ez, csak utánzat, a középkor, a történelem s a haza utánzata (bezzeg Prága!, gondoltam irigységgel a másik város hiteles belvárosára és komor székesegyházára), mint ahogy már az a valaha volt diszmagyar is utánzat volt a hajdani képviselőn, aki az ezeréves

haza ünnepén honfoglaló ősei kacagányának mását kanyarítva vállára elsőnek vonult fel ezen a lépcsőn. Most azonban, itt, ezen a szilveszteri ünnepségen, ameddig csak a lépcső tetejére érve elláttunk a tarka termekben nyüzsgő, táncoló sokaságon, itt senki se volt díszmagyarban, mindenki feketében volt, a nők is dupla soros fekete vagy sötétkék kosztümben, mint a titkárnők az előszobákban, a cifra és színes, az aranyozott, piros és égszínkék falak közt az ország, a haza meghívott nagyjainak tömege ez évben fekete meg sötétkék és dupla soros volt, mintha szakszervezeti gyűlések elnökségeiből válogatták volna össze, egy új, a történelemnek a jelenben éppen érvényes illemszabálya szerint, és ebbe a spártai, fekete-fehér társaságba toppant be egyszerre Saskia, tavaszi levélzöldben, ragyogón, ropogó alsószoknyáktól ringó, meztelen vállú, tündéris nejlon estélyi ruhában, amelyet az argentinai filmfesztiválon láttam először, beléptünk, s ebben a sötét tömegben egyszerre ott világított Saskia, az ő kisestélyijében, minden történelmi vonatkozás nélkül, nejlonban, modernül, az egyetlen színes folt, azonnal a központban. Én talán egy pillanatra zavarba is jöttem, de Saskia azonnal felfogta, szinpadí ösztöne biztonságával érzékelte, hogy a derék szocialista előkelőségek természetesnek találják, ha a *színésznő* ilyen más, ilyen szépen színes, *csak* ezt veszik természetesnek, csak azt, ha színes, mint egy törökverő a középkorból, mint ahogy az oszlopfők magasában a középkori harcosok meg királyok is színesek és fényesek voltak a villanyfényben, mint gyerekkorom csillogó karácsonyi ólomkatonái. Ha Saskia is feketében van, azt mondják: „Ez az a színésznő, hogy is hívják? Na, miben is játszott?” – vagy éppen észre se veszik, így pedig megcsodálták, részegek kiabálták felénk: „A legkedvesebb művészpár!” és engem azonnal meg is kért egy úr, hogy táncoltassam meg elfogultan mosolygó nejét, akinek, mint mondta, én vagyok az ideálja. Engedelmeskedtem. Az ország színe-java volt itt, sztahanovisták, Kossuth-díjasok, funkcionáriusok és akadémikusok, mindenki, aki *számít*. Horvaiék és Sarkadiék társaságához csatlakoztunk. Éppen parfét ettünk, amikor feltűnt a szintén sötétbe öltözött tömzsi házaspár, Rákosi és tatár neje. Valahogy hasonlítottak, talán mert mintha mindkettejük anatómiájából kifelejtette volna a Teremtő a nyakcsigolyákat, mindketten a két válluk közti völgyben, válluk magasságánál valamicskével lejjebb hordták a fejüket. Előrehaladtában Rákosi mindenkivel kezelt, aki útjába akadt, mi is sorra kerültünk, engem nem tudta, hová tegyen, de Saskiának azt mondta: – Nagyon jó volt az ÉN ÉS AZ ÖREGAPÁM című filmben. – Mármost a film címe ÉN ÉS A NAGYAPÁM volt. Rákosi talán megszokta – foglalkozási ártalom –, hogy népiesen beszél, így lett *öregapám* *nagyapám*ból, de az is lehet, hogy ez az „öregapám” a „nagyapám” helyett, ez csak a vezér vidéki gyerekkorának maradványa volt, talán egyéniségének váratlanul őszinte, családi modorossága, amelynek létéről ő maga nem is tudott, a derék zsidó család hajdanában, otthon, a, ha jól tudom, felvidéki (vagy délvidéki?, nem készültem) falucsukában, a papele és a mamele természetesen éppoly népiesen beszélte a magyart, mint mindenki a vidéken, és talán ennek a jövőből mit sem sejtő paraszt-zsidó családnak köszönhető, hogy a vezér e népies bakijában volt valami csaknem rokonszenves. – Csak attól rettegetem közben, hogy fényképet csinálnak rólunk – sügta Saskia, amikor Rákosi továbblépett. Sarkadi suttogva mesélte, hogy a Rákosi nyomán épp bevonuló Farkas Mihály, a „ferde orrú kis Napóleon”, ahogy nevezte, a napokban meghirdette, hogy „az újságírófrontot már áttörtük, át fogjuk törni az írófrontot is”, és hogy „a kultúrfronton nem a baloldali, hanem a jobboldali veszély ellen kell küzdenünk”. *Imre keskeny véngyerek-arca szomorú volt, kopasz koponyáján csak a füle mögül csüngött a nyakába hosszúra nőtt haja, rendetlenül, mint a hínár, mondja róla a naplóm.* Felesége, Lili tiltá-

kozott a komolyságaink ellen, most nem kell a súlyos kérdésekkel foglalkozni, szól ránk vidám szigorral, tenni úgyszincs mit, legfeljebb tönkremehetünk, szidott minket, de közben vidámságát és oly hangosan hirdetett könnyelmű nézeteit meghazudtolták férjére vetett féltő, öntudatlanul aggódó pillantásai, ezek a tekintetek olyan félelmekről, olyan veszélyekről árulkodtak, amelyekről a barátok talán nem is tudtak. „És Petőfi?”, szegeztük szembe mi, férfiak teljes komolysággal és hősileg az asszonyi mondanivalónak. Saskiával táncoltunk egyet-egyed, de a szünetekben mindig visszatértünk Sarkadiékhoz. Horvainé, Dolli csendesen üldögélt, míg férje magára hagyta, hogy Lakatos Évával, Fülöp Zoltánnal, Mészáros Ágival, a művészeti élet fontos alakjaival beszélgessem. Körülöttünk már csaknem mindenki berúgott, néhányan ordítva danoltak. A kupolateremben malacot sorsoltak ki, és Bilicsin meg Felekin kacagott a nép. Én is ittam, emlékszem, hogy jól éreztem magam, felajzott voltam, ilyenkor mindig úgy érzem, hogy most nagyon okosakat tudnék mondani, csak valahogy éppen nincs rá idő és alkalom. Később trolibuszon átutaztunk az Újságíróklubba. Már elállt, nagyjából el is olvadt a hó, az utca ismét fekete volt. A Nagymező utca és az Andrassy – Sztálin! – út sarkán első feleségemmel és társaságával futottunk össze. – Jaj de sovány vagy, isten bizony félek tőled! – mondta volt nejem hangosan, szinte kiáltva, átkiáltva társaságából mifelénk, mintha szándékosan sérteni akarna, nyilvánosan belém akarna kötni, mintha azt jelentette volna ez a kiáltás, hogy „mellettem bezzeg jobb húspan voltál”, és közben meglepődött, sőt szinte rémült, álmélkodó gúnnyal fürkészte arcomat, mint aki titkolt bűnök vagy halálos betegségek jeleit pillantja meg vonásaimon. Zavarba hozott, és ez a zavar minduntalan visszatért, valahányszor e percnyi találkozás eszembe jutott, márpedig az éjszaka folyamán többször is, minden ok nélkül, meglepetésszerűen és megmagyarázhatatlanul, újra meg újra eszembe jutott. Az Újságíróklub – mintha szándékosan ellentéte volna a Parlamentnek – olyan volt, mint egy egzisztencialista klub Párizsban, már ahogy itt Pesten elképzeltük az ilyen. A Parlamentben katonazenekar fújta a talpalávalót, a csárdást meg a polkát – itt jazz játszott amerikai számokat. Bohémek és intellektuelnek maszkírozott, cigarettázó nők nyüzsögtek a füstös termekben. No és itt nem volt kupola. Amikor megérkeztünk, a tolongva táncolók közt éppen az a szerző vonult át méltóságteljesen, akinek darabját többheti próba után a napokban tiltotta be a minisztérium. Amerre elhaladt, szerényen aprókat bólingatva jobbra-balra, mártimosollyal fogadta kollégái hódolatát, hisz aki tehette, szólt hozzá néhány rokonszenvező szót, messzebből is odakiáltottak neki valami cinkosat. Mind tudtuk, hogy a betiltott darab, sajnos, csapnivaló. Az egyik belső teremben hosszú asztal körül külön ültek a rehabilitáltak, Losonczy, Újhelyi, Kállai meg a többiek. Miután mi is elhelyezkedtünk egy asztalnál, odaszaladtam Szilárdhoz egy pillanatra, hogy boldog új évet kívánjak neki, és csak amikor visszaültem a helyemre, vettem észre, hogy a szomszéd asztalnál Gobbi ül, háttal nekem, de épp mellettem, hát a hátnak szorongtunk, ha valamelyikünk kicsit odébb mozdította székét, már egymáshoz ért a vállunk. Ez kínos volt. Hilda áradó örömmel üdvözölte Saskiát, hisz ha én is ott voltam, szívesen mutatta ki ily túlzón egyébként valóban őszinte szeretetét Saskia iránt, közben mellettem elnézve, mintha ott se lennék, két legyet ütve egy csapásra, kifejezve nemcsak azt, hogy mennyire szereti Saskiát, hanem azt is, hogy mennyire nem számítok én, hogy Saskia mellett mennyire levegőnek néz, észre se vesz engem. Ezúttal azonban Hilda váratlanul felém fordult, és koccintásra nyújtotta poharát: – Utóbbi időben annyit szidtalak mindenfelé, és mindig csak olyanoknak, akikről tudtam, hogy szeretnek téged, hogy gyanakodni kezdtem, hátha én is szeretlek! – mond-

ta. Kibékültünk hát, érzelmesen, amúgy Hilda módra, ő diktálta a stílust. Azonnal bemutatott asztaltársainak is: – Ez az a G. M., akit annyit szidtam mindig! – egy szép és érdekes, kissé fáradt arcú hölgynek és egy magas, diplomatakülséjű, szmokingos úrnak. Őszintén örültem a kibékülésnek, fellélegeztem tőle, kibékülni, ez az élet egyik legszebb öröme, mindig is úgy gondoltam, bár Hilda és köztem, amíg csak élt, időnként később is újra meg újra feszültség támadt, sose tudtam, miért, és sose tudtam, hogy is állunk éppen egymással, így aztán, ha barátságosan üdvözölt valahol, én akaratlanul is mindig túlzottan lelkes hálával viszonyoztam, megkönnyebbülve, hogy, úgy látszik, most éppen nincs semmiféle bűn a Hilda-féle káderlapomon. Az éjszaka folyamán később, a társaságok felbomlásának és elvegyülésének szakaszában, Kuczka Péter húzott mellém egy széket, kíváncsi, mi a véleményem az irodalom mai helyzetéről. Elmondtam. – Új lapot akarunk alapítani – mondta Kuczka –, a harmincas-negyvenes generáció lapját, amelybe csak az igazat íránk, és arra gondoltunk, hogy a színesek közül téged vennénk be. – Hogy képzelitek, hogy egy ilyen lapalapítás ma lehetséges? – Ha csak a javaslatig jutunk el, az is valami. – Benne vagyok – feleltem, de miért?, kérdeztem magamtól nyomban azután, hogy Kuczka otthagyt, miért, mikor semmi kedvem csatlakozni bármiféle csoportosuláshoz!? Bár *ha választanom kell, ehhez a társasághoz tartozzam inkább, mint azokhoz ott a Parlamentben*, irtam másnap este a naplómba, visszagondolva az Újságíróklub szilveszterezőire, *ebből a nyüzsgő, zavaros légkörből, ha annyi is köztük, aki affektál és megjátssza magát, innen még kinőhet valami, Picasso is ilyenek közt ülhet Párizsban. Ott a Parlamentben, az a másik társaság, az a halál*. Hajnal felé benn, a különszobában a rehabilitáltak asztaltársasága mozgalmi dalokra gyűjtött: HEJ, TE BUNKÓCSKA..., hol a WARSZAVJANKÁ-t, hol angol számokat és amerikai bluesokat danoláztak. Hilda lelkesen fújta velük mindegyiket – én meg: hol a helyem? hol a helyem?, faggattam egyre magamat, Sarkadival vagy Újhelyivel szerettem volna beszélni, tőlük segítséget kérni, hogy tájékozódni tudjak, aztán Román Gyurka meg Robi jutott eszembe, életem másik szférájában élő barátaim. *Átkozott „közélet”, kell a kutyának!*, véleményezte naplóm, de csak ittunk, és sodródtunk mi is a többiekkel. Egyet-egyét táncoltunk Saskiával, itt is minket néztek. *A „közélet” is csak hiúság! Mit írhatnak én Kuczka lapjába, ha létrejöhetne is?*, kérdeztem a naplóban. Ez az éjszaka csak akkor lett teljes, amikor Máriaássyéknek eszükbe jutott, hogy egy Váci utcai divatárusnő, nevezzük Z.-nek, ő is meghívott minket szilveszterezni, hát útra keltünk. Az utcákon mintha már derengett volna, úgy emlékszem, hogy az éjszaka színe már változni kezdett akkorra. Kovács András, a filmgyári dramaturg is velünk sodródott, és mikor beadtuk neki, hogy orgiára tartunk, egy elegáns belvárosi kuplerájba, kicsit izgatott lett, de ő csendesre itta magát. – És ez a hely nappal is nyitva van? – kérdezte már a villamos peronján. Amikor röhögve elárultuk neki, hogy csak egy belvárosi úri családdhoz megyünk vendégségbe, Kovács, észre se vettük, mikor, leugrott a villamosról, és ellillant. – Legszívesebben mindenki mindenkivel összevissza ízélne – mondta nevetve Saskia. Z.-éknél már az előszobában – miközben kabátunkat lesegítette az erre az éjszakára felfogadott pincér – az éjszakától halottsápadt hölgy fogadott minket vidám szemrehányással: csak most jövünk? hisz már hajnalodik! egész éjjel vártak ránk, a házigazda hencegni akart művész barátáival! A lakás megfelelt egy akkori *maszek* társadalmi helyzetének, a Belváros szívében volt, remek helyen, mégse feltűnő, óvatosan kicsi, talán csak egyszobás, én legalábbis csak egy szobát ismertem meg belőle, ez az egy szoba is keskeny volt, bár aránytalanul hosszú, a hangulatosnak szánt félhomályban, amely mindinkább átengedte helyét a téli hajnal szürke árnyalatainak,

a diványon egy már kimerült hölgy aludt, a sarokban egy zenegép a legújabb amerikai számokat dűnyögte, a fürdőkád még mindig tele volt boros-, pezsgős-, koktélospallakkal, és a kamrában még most hajnalban is szalámik, húsok és pudingok, mindenféle ritka finomságok közt válogathattunk. Tiszteletünkre a háziak újra rendbe hozták és bekölnítették magukat, megszegyenítően szolgálatkészek, kedvesek és vendégszeretőek voltak, szégyellnék bármi rosszmájút mondani róluk, hisz ők voltak a *közönség*, vagyis félrevezetett és gyanútlan, mindig olyanok, mint a gyerekek, akiket nem szabad bántani. Amerikai cigarettát szívunk. A háziasszony színházról és filmről nyilatkozott. Rajta kívül még két nő volt jelen, és nem tudom, hány úr. A hölgy, aki eddig a diványon aludt, megérezte, hogy az éjszakának új szakasza kezdődik, ő is felébredt. Bár a félhomályban semmit se tudhattam biztosan, úgy sejtettem, hogy új hölgyismerőseink nem egészen fiatal úriasszonyok, akik így, a hosszú éjszaka vége felé, ijesztően készek voltak, hogy már az első tánclelésnél mélyen belépjenek, hogy simuljanak, és mámorosak legyenek, a rum tette ezt és az átkozott likőr. Alig láttuk egymást a hangulatvilágításban, de a lazán leeresztett redőny lécei között már fénylettek a párhuzamosok, és egyszerre hatalmasan megszólaltak egy közeli templom újévi harangjai is. Az úr, aki a házigazda szerepét játszotta, kéményseprőálarcot tett fel, és az ajtóban kis játék malacot nyújtott át emlékül a búcsúzkodó vendégeknek. A lépcsőn lemenet valaki a távozók közül a fülembé súgta, hogy ez a jóképű úr a háziasszony kitarottja volt, egy testi előnyeiről hírneves belgyógyász. Ezzel az éjszakával kezdődött az a rosszkedvű év, 1955.

Még '54-ben, a novemberi párthatározat után

a Madách Színház kommunistái nagy vitát rendeztek a színházon belüli demokráciáról. Horvai István, régi barátom és új igazgatóm, csak gúnyos mosollyal tudta kiejteni a „demokrácia” szót, legfeljebb úgy fogadta el, mint nevelési szempontból szükséges rosszat, mint afféle „népfront”-külsőséget, de szemmel láthatóan nem várt tőle semmi hasznot. Ezúttal én vitatkoztam vele leghatározottabban, és a színház egész kommunista aktívája mellém állt, elsősorban a hangadók, mint (nevezzük így) Török Magda rendezőnő vagy Horváth Feri. Tudtam, Horvai attól fél, hogy a színházban minden demokratikus kísérlet ezeket a *kádereket* fogja szóhoz juttatni, és nem azokat a művészeket, akiknek véleményére esetleg valóban kíváncsi lenne. – Ne legyenek a színészek közönyösek mindennel szemben, ami túl van a gázsin és a szereposztáson! – érveltem én, és – el kell juttatni a minisztériumhoz a kívánságainkat és nézeteinket. – Arisztokrata vagyok! – fakadt ki végre is Horvai, aki, úgy látszik, nem értette meg, mi a célom, tudniillik hogy a színházban is teremtsük meg az írókéhoz hasonló ellenzéki színész-közvéleményt. – Olyan sokáig dolgoztam saját jobb meggyőződésem ellen – fordult az aktív többsége ellen Horvai –, engedjétek meg, hogy most egy kicsit nyakas legyek, és ne tegyek mást, csak amiben hiszek. A színház egyéniségéhez szükség van az igazgató egyéniségére, ezt védem! – Horvai ekkor is, mint rendesen, a maga látszólag bizonytalan módján egyszerre agresszív lett, ahogy a nők szoktak védekezni, karmolva és sikítózva, de makacsul és legyőzhetetlenül. Az aktív tagjai gúnyosan és felhőrdülve felvonták szemöldöküket a vakmerőn kimondott „arisztokrata vagyok”-ra, de nekem váratlanul éppen most éppen ez a kijelentése tetszett Horvainak, és nem csak a merevsége miatt. Horvai nem látott mást a színházi vitákban, csak alkalmat, hogy a színészek önzése és „kispolgári” ízlése szót kapjon, a kommunista aktív pedig szerinte – természetesen ki nem mondott véleménye szerint – sose lesz más, mint eszköz hol

ennek, hol annak a klikknek a kezében. Ő tudta jobban, több esze volt, mint nekem, és őszintébb is volt, mint én, ezt most visszagondolva belátom, de ott helyben valami bizonytalan lehangoltság formájában azonnal át is életem, hisz a kifelé határozatlan, de valójában makacs Horvaival ellentétben én, bár a vitákban határozottnak és éles eszűnek mutattam magam, titokban mindig kész voltam rá, hogy ellenfelem igazával azonosuljak.

Horvairól szólva beszélhetünk arról az estéről is, még '54-ben, amikor velem és Dolival együtt vacsoráztam egy körüti étteremben. Horvai Kiss Manyiról áradozott, aki, mivel Sennyei Vera elszereződött a Madáchtól, akkor vette át Olga szerepét a HÁROM NŐVÉR-ben. – Remek cserét csináltunk – mondta rajongva, és bizonyítékul elmesélte, hogy Sennyei sose tudta eljátszani azt a jelenetet, amelyben Olga elajándékozza ruháit, mindig úgy fogta meg, úgy szórta szét a kellékeket, mint koszos rongyokat, amik egyébként voltak is, a kelléktár próbarongyai, Kiss Manyi ezzel szemben már az első próbán megható gyengédséggel vett kézbe minden ócska ruhadarabot, mint régi, drága tárgyait életének, mintha mindegyikhez emlékek fűznék, az elmúlt kedves élet emlékei, és – Nincs gyönyörűbb dolog, mint ajándékozni! – kiáltott fel a próba végén. Erről mesélt rajongva Horvai. A vendéglő egyik közeli asztalánál véletlenül épp ott ült Major, Beck Jutka meg Szilágyi Bea. Horvai, befejezve Kiss Manyi dicséretét, átült az ő asztalukhoz, mintegy percnyi látogatóba, de végül is nem tért vissza feleségéhez és hozzám, csak miután Majorék fizettek és távoztak. Vagyis otthagytak minket, ettől bizony megsértődtem, szívesen fenéken billentettem volna Horvait. De sértődésemnek volt egy lappangó, személyesebb oka is. Horvai Major egyik „elvi” ellenfele volt mindig, elsősorban mint Sztanyiszlavszkij feltétlen híve, és ebben rendszerint fegyvertársak voltunk, de – és ezt persze értettem, én ne értettem volna? – valahogy mégis hű maradt Majorhoz, bármilyen ellentmondásnak látszik is ez, sose felejtette el, hogy Major „valaki”, hogy Major kicsoda – de kicsoda is volt tulajdonképpen ez a Major? Hogy Major még ma is kérdés, bár természetesen csak addig, amíg emlékezünk rá, amíg van, aki emlékezzék rá, ez mégiscsak valami, kérdésnek lenni halálunkban is, ez nagy dolog, hisz oly kevés, aki után kérdéseket küldünk még sirjukba is. Horvait ezért az objektivitásáért gyengeséggel gyanúsítottam, megbízhatatlansággal, holott Majorral szemben az én érzelmeim is ellentmondásosak és bizonytalanok voltak, sose tudtam és mind kevésbé tudom elkergetni a gyanút, hogy Horvai objektivitása férfiasabb volt és tisztább, mint az én nyughatatlan *ugrálásom* Majorral szemben. Ebben az én szenvedélyes ellenállásomban Majorral szemben mindig volt valami gyermeki kötődés és kétértelműség, olyan *személyes* elfogultság, amelyet ma *éretlenségnek* neveznék. Hogy is mondjam... azon az estén valójában irigyeltem Horvait, amiért ő csak úgy átülhet Major asztalához, én ezt nem tudtam volna megtenni, olyan feszült és zavart lettem Major jelenlétében. Major egyébként az este szemrehányást tett Horvainak, amiért bemutatta az EGY POHÁR VÍZ-et: „Ezért harcoltunk, Pista? Hogy most visszacsinálj mindent?” Szerintem ez hülyeség volt, olyan hülyeség, amely valahogy nem is illett Majorhoz, *nagyképű* hülyeség, és ebben alighanem nekem volt igazam. Az EGY POHÁR VÍZ jó darab, az ilyen kell, amíg színház lesz, ez volt a véleményem, ez ma is, és a színészek is szüksége van arra a könnyed kapcsolatra a közönséggel, amelyet csak az ilyen darabokban lehet megszerezni, de amely nélkül Shakespeare-ben se lehet létezni. Valóban, életem egyik legkedvesebb szerepe lett ez a *Masham*. Nagyon precízen komédiáztam, Londonba tévedt vidéki szépfűt csináltam Mashamból, akit katonás „szépsége” mellett végtelen naivsága és állandó éleselműségben megmutató csa-

csisága tesz alkalmassá arra, hogy minden nő belészeressen. (Kis bajusza rendkívül komoly és férfias volt, és pattogó, impozánsan testőri jobbra és balra fordulásai hasznát vette az én katonaságnál szerzett fegyelmezett „mozgáskultúrámnak” is.) – Csak az ilyen intelligens színész tud ilyen buta lenni – dicsérte meg Pártos Géza Mashamet, és én szerepemhez illő büszkeséggel hallgattam.

Saskia mondta a Madách Színházról:

– Nem társulat, hanem részvénytársaság.

A Caesar és Cleopatra

előadásáról hazatérve *Velem van valami baj, vagy valóban olyan unalmasak a színházaink?*, kérdeztem naplómát. Mintha csak egy előadás vázlatát láttam volna. Uray tetszett, főleg amikor ő maga valószínűleg nem is gondolta, amikor az igazi, történelmi Caesar akart lenni, de kurta római szoknyácskájában a civil lábszárával komikus, sőt bájos volt. Bessenyeivel és Kendével, a színházak minisztériumi főnökével ültem egy páholyban. Kende ügyetlenül, ahogy a funkcionáriusok szoktak: – Tudja, mi a különbség a színészek és az artisták között? – kérdezte Bessenyeit –, elmondom. Egy szakmai vizsgán Pánczél, emlékszik rá, nem? az, aki valamikor minisztériumi tisztviselő volt! szóval ez a Pánczél is jelentkezett vizsgára, hogy működési engedélyt kapjon mint színész. Véletlenül meghallottam, hogy a hátam mögött két színész összesúgott: Kende mikor jelentkezik? De az artistavizsgán az egyik artista egyenesen odajött hozzám: Na, Kende elvtárs, mikor jön hozzánk bohócna? – Ezt a példabeszédet az artisták egyenességéről és a színészek kétszínűségéről már nemegyszer hallottam tőle, úgy látszik, mindig elmesélte a színészeknek, hogy mutassa: „Értem én az iróniát, szellemes ember vagyok, nem afféle merev hivatalnok, mint gondoljátok.” De tán nem is csak ezért. Okos és művelt fiatalember volt, talán nosztalgiából is közeledett hozzánk, nosztalgiából a szabad művészek és intellektuelek világához, amelytől örökre elzárta magát, amikor vállalta, hogy funkci lesz, a művészek irányítója, holott – ha más idők járnak – talán szivesebben lett volna rajongójuk. Bessenyei nem nagyon figyelt Kendére, magában morgott, mint mindig, és láthatóan izgult akkori élettársa, Váradi Hédi sikeréért, bár az öltözőbe nem ment be hozzá. – Ebben nem tudok segíteni – mondta –, a színpad mindenkinek magánügye. Vagy megtanulja, vagy hagyja abba.

Fura idő járta azokban a napokban.

Naplóm tanúsága szerint egyik nap – télen! januárban! – mennydörgött, villámlott, aztán eső esett, rögtön utána hó, majd fagy jött, másnap reggel aztán csurgott az eresz egy váratlanul idetévedt meleg, csaknem tavaszi naptól, és amikor a vakító világosságban repülőgépzúgás húzott el az utcánk felett, a lisszaboni repülőtér jutott eszembe róla, és bolond vágyat éreztem az utazásra, idegen városokra, a szabadságra! ahogy a vágnak ezek a tébolyult rohamai néha ránk vetik magukat. Estére viszont köd jött és ismét kemény fagy. Azt mondták, a hidrogénbomba csinálja mindezt.

Kétféleképpen érdemes élni, vallottam ekkoriban, gazdagon, villában és parkban, autóval, kutyákkal és cselédekkel – vagy bársonynadrágban, bohém-szegényen és vakmerőn. Ehelyett? Milyen volt akkoriban az életünk? Anyagi gondjaink voltak, szinte szünet nélkül, tehát vidékre jártunk hahknizni. Az autóbusz két-három órás úton még megjárta, de nagyobb távon már felfordultak tőle belső részeink. Mindennap lélektelen robot, híreket olvastunk be a rádióba, közepes filmeket szinkronizáltunk, fejben

ide-oda rakosgattuk a százasokat: ennyi adósságra, ennyi esetleg nyaralásra – de a pénz kifolyt a kezünkéből, én sose tudtam takarékoskodni, csak lótottam-futottam akataskámmal egyik munkahelyről a másikra, egész nap hiábavaló telefonok, idegességek, félreértett és elkésvé megkapott üzenetek kergettek. Közben olyanok voltunk, mint a cukorbeteg, a legkisebb karcolás is mintha gyógyíthatatlan sebbé mérgeződné rajtunk. De az egész város, az egész ország ilyen állapotban volt. A félbemaradt földalatti állomásai közelében süllyedő, megrokkoló házak. Bárdy Gyuri zseniálisan reakciós viccei. Ilosvay Kati, hóna alatt a MEZTELEN-nel. – Ha a férjét nem teszik ki, akkor most hogy beszélne? – szölt Gobbi. Rémhírek járták gyerekparalízisről, lidérces ismeretlen járványokról, halálra sikerült oltásokról, tizennyolc éves fiúk idegösszeomlásáról, húszévesek rákbetegségéről. Átkozott nátha gyötört hetekig, lábszámam bőrén valami ronda nem tudom, mi támadt, hónom alatt is fájni kezdett egy pattanás, a rák is így kezdődik, gondoltam. *Most nagy a csend, csak valami zúgást hallok, belül a fülemben. Ha meghalok, ezt a zúgást nem fogom hallani, ez lesz a különbség. Érzem a testem: a szemédtombra kerül majd, hisz a halál, az: ez. Szemédtomb – így a naplóm. Elek családomban, és valami szótlanul kuksol bennem. Julival nézem albumaim színes képeit – és szeretnék újra egyedül lenni.* Közben a „művészet”: órák Fischer Sándor beszédtanárnál, skálázás közben arról álmodoztunk, hogyan játsszunk majd, ha majd már beszélni is tudunk. Negyvenedik évemhez közeledtem, és még semmit se csináltam itt, ezt éreztem, minden indulat és kép belém préselve csak, mint ronda, szentimentális kis dögvirágok vénkisasszonyok imakönyvében. Ha szerencsénk volt, egy-egy szép alkonyat a Duna partján ért el minket, ahol eget is láttunk. Valahogy keveset aludtunk azokban a hónapokban, mégis túl sokat, ugyanis ha nem volt se rádió, se szinkronunk, akkor átaludtuk a délutánokat, ezzel elvesztettük a napot, Isten napját, esténként viszont lokálba mentünk, kirándultunk az eddig nem ismert, lezúllott pesti éjszakába, a valamiféle, ki tudja, miféle üzletekből megpénzesedett kiskorúak, a részegek és a vidékies dizőzők balkáni világába. Így aztán csaknem szünet nélkül fáradtak voltunk. *Ernyedtség és láz: nem állandó állapotom ez?*, szól a kérdés a naplómban. A kifelé nem látható, de tőlem úgy látszik elválaszthatatlan krízisek, világnézeti bonyodalmak és erkölcsi válságocskák felmorzsolta. *A világ mind kevésbé embernek való. Mi csináljuk a dolgot, de nem tudjuk, mit csinálunk, melyik lépésünk jó, melyik rossz.* „Bölcs” dolgokat gondoltam az emberekről és arról, hogyan kellene közöttük élnem, de másnap heten mondták el a bölcsességeket, amelyeket előző este magányomban kiöltöttem, vérmérsékletem pedig természetesen nem engedelmeskedett bölcs életterveimnek. Micsoda szellemi üresség! Micsoda vakarózó, befelé forduló kivetettség! Lemegyek a lépcsőn, feljövök a lépcsőn, gondoltam magamról, piszmozgás az életem, és nem érdekel semmi. És hogy nem szeretek senkit. Azt gondoltam. Ilyeneket gondoltam magamról. Csak vicsorogtam, amiért más élőlények is vannak körülöttem, amiért embertársaim undorító szaga körülvesz, legszívesebben a belüket tépném ki, gondoltam, ugyanazok a figurák, akik tegnap is bosszantottak már! És amerre néztem, mindenki *kiöltözött*. Mindenki *modern* akart lenni, a munkásgyerekek is, az itt maradt aranyifjú is, de mindenki csak mind züllöttebb lett, és míg egyetlen igaz érzelmem volt, hogy haljon meg ez is, az is, ő is, mind!, közben nekem is divatos borbély nyírta divatos rövidre a hajam, használt amerikai ruhákat és nyakkendőket vásároltam én is, mint színész kollégáim elegánsabbjai, protekciósok voltunk a Bizományi Áruház raktáraitban, a raktárosnők és raktárosok lieblingjei, elsőnek válogathattunk az amerikai *konfekció* alig hordott remekeiből, amelyeket szegény rokonoknak küldtek az irigyelt tengerentúliak, de amelyek itt, nálunk, ezen a

koszos kis Pesten, a *sztárművészek* divatos gönceivé lettek. Milyen tanulságos lenne megfigyelni, hogyan alakul külsőnk egy élet alatt, hogyan követjük tudatosan és akaratlanul is egy kor vagy inkább egy-egy év *ideáljait* hajunkkal, de még természetünkkel, arcvonásainkkal is! Mostani arcom soványsága egy időben jelent meg világnézetem fordulataival. (Bár baljóslatúan kísérték újra meg újra jelentkező gyomorfájdalmaim.) (És Saskia is ezekben az években alakult át a hosszú hajú, szinte túlzottan is kemény húsú kamasz lányból az akkor divatos *érett asszonnyá*.) Este néha a Fészekbe mentünk, filmvetítésre, a kollégák közt idétlenül viselkedtem, kétszer is ráköszöntem ugyanazokra, mint egy szórakozott előkelőség, holott csak attól féltem, hogy kinevetnek, mert Saskia kibodorította a hajamat. Egy budapesti *rokon*, Schäffer úr – *rokon*, ez volt Schäffer úr állapota, társadalmi helyzetének és vállalkozásának hiteles meghatározása, hisz valahonnan Nyugatról, valamilyen családtagjától, valakitől, akinek ő *rokona* volt, kapta rendszeresen az áruját, új meg új utánpótlást a Nyugatról –, az ő szerény, de praktikus izléses kis lakásán turkáltunk az „imperialista” holmik közt, az egész szakma odajárt, ott találkoztunk, a színészek és színésznők, a modern lipótvárosi ház magasföldszintjén, Schäffer úr csinos kis lakásában (amelynek kertre nyíló ajtajához, ha jól emlékszem, három vagy négy lépcsőn lehetett feljutni, hogy becsöngessünk) valósággal érzéki felajzottságban csodáltuk a műanyag csecsebecskéket, élénk színű szivacsokat, szappantartókat és fogmosó poharakat, vagyonokért vásároltuk a „nejlon”-világ csábító bővlíját. Mindenhez jó volt hozzáérni itt, minden gusztusos és „minőségi” volt, minden pehelykönnyű, minden ellenállhatatlan, zoknik, nyakkendők és pudriék, meg azok a szokatlanul *modern* színű, sárga meg rózsaszín öntözőkannák és vödörök! Játék volt ez a vásárlási mánia, messzire vitt, ahol mintha jobb lenne, egy játék kapitalizmusba. Ezeket vásároltunk el Schäffer úrnál, aztán a méregdrága pici csomaggal hónunk alatt villamosra szálltunk, villamoson utaztuk végig a Pozsonyi utat a Margit híd felé. Saskia körmén sötétlett a vagyont érő nyugati lakk, időnként nem tudott ellenállni, elnyújtva magától két kezét, hosszan gyönyörködött a tíz körmén még meg nem szokott barnásvörösben. Én meg ott, a villamos peronján egyszerre megéreztem, hogy a sötét sarok mélyébe húzódva egy kopottan öltözött asszony, talán csak a kimerültségtől elfásult, talán csak valahol, akárhol, most véletlenül épp rajtunk letapadt tekintettel, ez a szegény asszony onnan a peron sötét mélyéből mintha szünet nélkül nézne minket, megéreztem. Ez az önfelelt emberi tekintet oly telinek tűnt, mint a bölcs majmok pillantása, amelyben a „kifejezés” felületessége helyett leplezetlenül megjelenik a legmélyebb tudás, tudása annak, hogy fájdalmas Istennek ez a világa, és hogy csapás az: *élni...* elfordítottam tőle az arcom. *Mit törődjek veled, te szegény?*, kérdeztem a naplómban, *egy lépést se tehetek érted. De örülni lehet-e így?* És a boldogságnak érzése titokban mégse hagyott el soha, ezt is meg kell vallanom. Gyakran féltem a haláltól – *soká kell élnem! soká akarok élni!* – olvasható a naplómban. *Egyetlen, amit rettegek, utálok, a világ gyalázata: a halál. Gyűlölöm.* Nagy szerepekre vágytam, úgy éreztem, hogy most mindenre képes lennék, most minden sikerülne! Mintha levegővel szívnam tele, jó mélyen, a tudómet, úgy éreztem, látszólag könnyelműen elvesztegetett napjaimon is néha, hogy: *érek!* Milyen fiatal voltam!

Aztán itt volt a magnetofon,

amelyet Saskia Svédországban élő bátyjától kaptunk ajándékba. Sokáig azt hittem, hogy „kinőttem” ebből a dalos szentimentalizmusból éppúgy, mint a „jó élet” más kis örömeiből is, és most esténként ott feküdtünk egymás mellett ketten az ágyban, Yves

Montand énekel nekünk, és mi némán, elérzékenyülve hallgattuk, Párizsra gondoltunk, életre, amelyben örömök is vannak. Néha bevitettem a színházba a kis masinát, és a kollégák meg a fiatal melósok körém települve, áhítattal hallgatták a jazzt, a nyugati tánczenét, elábrándoztak, sóvárogtak, felejtették bajaikat, szegény gyerekek. Nem is tudjuk, gondoltam, mit jelentenek ezek a kis dalocskák, szólnak a rádiókban, tánchelyeken, a diplomataautók ablakaiból csúfondárosan utánunk dalolnak utcahosszat, Piaf, Aznavour, Nat King Cole, Doris Day, bekerítenek, pedig akkor még nem is sztereóban, észrevétlenül könnyű, édes izgalmakat, érzelmeckéket lopnak napjainkba, édes szívfájdalmakat. *Hogy lenéztem apámat, aki azt mondta, hogy ilyen örömök, a „jó élet” nélkül ő nem tud létezni, írtam a naplómba, nevetséges fölényrel megvettem a sanzonok és szambák világát, azt hittem, hogy az életet fenn lehet tartani csupa „nagy érzésből”, csak „nagy dolgok” közt, minden pillanatban az „egész” terhét hordozva vállunkon. És most... de talán egyszerűen öregszem, írtam a naplómba.*

Bozóky Pista kollégám könyökölt mellettem az öltözőasztalra,

arcát tenyerébe temetve, mint aki meggörnyed a fájdalomtól, amelyet most, ebben a pár percben már nem bír tovább elviselni, sírni nem tudott, de némaságát én sirásnak értelmeztem. Fékezett, szótlan, de mindig fenyegető agresszivitást éreztem őbenne, egy harcos készségét, olyan volt, mint a kissé már gyomros, de halálíg férfias, sasorrú indiánok. Konfliktusai a családjával, szerelmekkel, amelyekről senki sem tudott semmit, amelyeket talán ő se mert végigélni... nevetséges, ostoba klimax ez az egész, gondoltam, igen, ez afféle klimax talán, nem más, sehogy sem akaródzó búcsú a fiatalságtól, a kamaszkortól, az elkerülhetetlen átalakulás gyötrelme. *Valami leválik rólunk* – szólt a naplóm.

Színészbál

is volt ezekben a zavaros napokban, az új idők ezt is produkálták, az ilyesmit most pártolták Rákosiék is, Nagy Imréék is, bár őket, Nagy Imrééket akkoriban éppen nem kérdezték, hogy mit pártolnak ők, emlékszem, rosszkedvűen indultam el erre a *rendezvényre*, hisz ezt is a Parlament termeiben tartották, bár olyan *snassz* volt, mint egy hajdani tánciskola záróünnep, olyan szegények voltunk és viseltesek mi, sztárok és művészek, mint a hajdani nénik ipariskolás növendékei az össztáncokon, de, ha már ott voltam, nem törődtem a rossz gyomrommal, és inni kezdtem, végül reggel hat után, az utolsók közt keveredtünk haza Saskiával. Közben sokakkal találkoztam, megismertem a világot. Békés Bandi az egyetlen érdemes tennivalónak azt látta, hogy az ember igyekezzék boldoggá tenni a feleségét. Rajczy részegen érkezett, börmellényben táncolt az estélyi ruhások közt, és szelíd mosollyal mutatott rám: – Ki az, aki néki rosszat kíván? – de róla, Rajczyról majd később. Makk Karcsi (oldalán Krencsey babával) kijelentette, hogy majd ő bevezet engem az igazi filmszínészek sorába, Várkonyi rosszkedvű volt: – A bálózás már nem nekem való – mondta. Feltűnt Ferrari, és Saskia azonnal megmerevedett. Tánc közben – Mi van most velünk? – kérdezte, és én magyarázni próbáltam, hogy mi is az, amit hazugságnak tartok a mi *tüchtig* házasságunkban. Ha szükségem van rá, érezzem szabadnak magamat, mondta, és én természetesen tiltakoztam, talán nem is csak álszentségből. A beszélgetést nem tudtuk befejezni, nem is volt rá szükség. Hajnalban, otthon, az elfüggönyözött, agyonzsúfolt szobában Saskia teste, ahogy kibújik az estélyi ruhából...

Hogy mennyire szerettem a jó jazzt

meg a tánczenét, hogy mikre voltam képes érte! Kamaszkoromban imádtam a lemezeket, ismertem minden angol és amerikai tánczenekart és jazzbandet, sőt például színinövendékként egy körúti könyv- és zeneboltban jó pénzért megvettem Duke Ellington számainak zongorakivonatát három füzetben, holott se zongorázni nem tudtam, se semmiféle hangszeren nem játszottam, kottát is alig tudtam olvasni. Albérleti szobámban – mert növendékeibeimben néha albérletben laktam – órákon át próbáltam a hangjegyeket silabizálva eldúdolgatni a számokat, amelyeknek egy részét addig soha nem is hallottam, nem ismertem. De az volt a legfontosabb, hogy valamilyen formában *birtokoltam* ezeket a zenedarabokat, hogy magaménak tudhattam őket, hogy bármikor végiglapozgathattam a három szép nyomású füzetet, elolvashattam a dalok címét, bár némelyikét, hisz amerikanusul szóltak, nem is értettem, és egy-egy ismert szóban, mint a *Moon* vagy a *Night* vagy a *Blue*, kerestem az eligazítást, hogy melyik dal milyen tempóban is dúdolandó. Ez év nyarán meg egyik autós ismerősünk, Ernő felajánlotta, hogy elvisz bennünket, Saskiát meg engem, az egyik ismert – a nevét minduntalan elfelejtettem, most se jut eszembe –, az egyik országos-válogatott vízipólózóhoz, akinek külföldön vásárolt lemezeiről átjátszhatjuk magnószalagra a legújabb táncszámokat. Ez a feladat meghaladta az én technikai felkészültségemet, hát az autós hozott segítséget is, egy ifjúsági teniszbajnokot, egy szenvedélyes *magnóbuzi*. Úgy volt, hogy autós ismerősünk felesége is velünk jön, de amikor a megbeszélrt sarkon – szép nyári este volt – az autós felvett minket a kocsijába, az asszony nem volt vele, késik, mentegette Ernő, a férj, nagyon zavartan, majd utánunk jön egyenest a bajnokokhoz, mondta. Engem semmivel se lehetett volna rávenni, hogy elmenjek ezekhez a bajnokokhoz, hogy társaságukban töltsék egy egész estét, tudtam, hogy mire valamikor, majd késő éjszaka szabadulok, halálosan kimerült leszek az unalomtól és az erőfeszítéstől, hogy megfeleljek egy nekem ennyire szokatlan, ennyire másfajta társaság kívánalmainak, de az új számok gyűjteményéért, amelyet majd egy vagy két könnyen kezelhető szalagon hazavihetek magammal, *ezért* mindent megtettem volna. Ahogy beléptünk a válogatott sportoló pasaréti legénylakásába, az ajtóban váratlanul hat fiatalember állt sort üdvözlésünkre, jobbról meg balról, mint a régi híradókban némely országos-válogatott sportolók esküvőjén a sporttársak a templom lépcsőjén, hat nagyra nőtt úri-fiú, akik katonatiszti rendben, sorban meghajolva, hatalmas tenyerüket kíméletesen használva, bemutatkoztak, Saskiának még kezét is csókoltak, amit én túlzásnak tartottam. Ismert nevű vízipólózó volt mind, csupa *válogatott*, ha én, afféle intellektuel, nem ismertem is őket, hisz soha nem ismertem igazi sportolókat, kivéve Román Gyurka barátait, Adler Zsigát és Papp Lászlót. Igaz, hogy a csinos kis lakásban hangulatvilágítás volt, egy-egy színes ernyős lámpa égett csak két szemközti sarokban, már csak ezért is alig tudtam megkülönböztetni a csapat tagjait. Érkezésünk után néhány perccel autós barátomat, Ernőt telefonhoz hívták, rövid, a kagylóba suttogott beszélgetés után zavartan bejelentette, hogy felesége nem tud jönni, őt kérte meg, hogy mentse ki, de, észre se vettem, mikor, néhány perc múlva maga Ernő is eltűnt. A teniszező a magnókészülék körül matatott egész este, ő szolgáltatta a zenét is, elveszett a zenegépek közt a sarokban, így aztán, váratlanul, kissé zavarba hozón, ketten maradtunk, Saskia meg én, szemben az egész vízipólócsapattal. És minthogy autós barátunk felesége így lemondott, Saskia lett az egyetlen nő a társaságban, valahogy egyik pillanatról a másikra nem maradt más védelme, csak én. Bár nem tudtam, ugyan mi ellen kellene őt védenem. Saskia pedig egyenest a vízipólócsapat fényképéhez lépett, a csaknem

teljesen meztelen, jóvágású fiatal férfiak csoportjáról készült képhez a bejárattal szemközti fal főhelyén, és alaposan szemügyre vette a fénykép atletikus figuráit, akik nyilván akkor léphettek ki a medencéből, hogy lefényképezzék őket valamelyik országos vagy éppen világbajnoki győzelmük után, mert izmos testük a képen még vízesen csillogott. Saskia mintegy ellenőrizte a jelenlévőket, ujjával egyenként rámutatott a fénykép alakjaira, és akkor a fényképen így kiválasztott bajnok hangosan bekiáltva nevét élőben jelentkezett. Saskia egyenként összehasonlithatta a valódit a reprodukcióval, mintegy második bemutatkozás volt ez, a jól nevelt után egy sportos, a katonás után egy tréfás, a jól öltözött után egy ruhátlan. Arra már nem emlékszem, hogy az egész vízipólócsapat jelen volt-e, hisz hogy hány főből is áll egy ilyen csapat, nem tudom ma sem, a jelenlévők mindenesetre elegen voltak, hogy félkaréjban teljesen körülvegyék a kép előtt tanítónősen felemelt mutatóujjal álló Saskiát, úgy, hogy én kívül maradtam ezen a félkörön. Mind nagyokat nevettek, én is nevettem, de aztán, így kiszorítva, különben is kedvetlenül, mert ezt az egész helyzetet, amelybe jazzmániám sodort kettőnk, és amelyben az autós így cserbenhagyott, ezt az ismeretlen társaságot, ezt az egészet kellemetlennek és kínosnak találtam, és hogy így kiszorítottak, neveletlenségnek, az egész idegesítő volt, abbahagytam a nevetgélést, és egy gyors elhatározással áttolakodva a háta falán, odaültem a kis pamlagra, a kép alá, szembe a nevető fiatal férfiakkal, Saskia szoknyájához, úgy, hogy a tréfás bemutatkozó játék szinte pontosan az én fejem fölött folytatódott. Az egyik lámpa éppen a csapatnak ezt az elég nagyalakú fényképét világította meg, itt felettem, a falon. Saskia ekkorra végzett a képpel, és odahuppant mellém a pamlagra, ivott egy kortyot, majd megnézegettük a házigazda tárlókban kiállított érmeit, díjait, a szalagokat és érmekeket, kristály- és porcelánvázákat, a serlegeket a polcokon, majd megkóstoltuk a bárpulton sorakozó külföldi italok némelyikét, és lapozgattuk a legújabb amerikai tánclemezeket. Felkészültem rá, hogy unatkozni fogok. A lemezek most nem érdekelték. Felkértem Saskiát táncolni, majd lekérték, egymás után mind táncoltunk vele, a félhomályban nem is lehetett pontosan kivenni, ki kicsoda, kivel vált éppen szót az ember, holnap, ha találkozunk, egyiküket se ismerem majd meg, mindig mellettünk volt két-három jókora legény, hogy szórakoztasson, én valóban unatkoztam, mind idegesebb lettem, most már úgy éreztem, hogy a tánczenés magnószalag nem éri meg ezt az éjszakát, az egész félhomályos szobában szünet nélkül volt valami nyüzsgés, mozgás, nevetgélés, én többnyire egyedül maradtam, iszogattam ott a pamlagon, a magyar válogatott csapat fényképe alatt, az egyik lámpa fénykörében, néha beszélgettem valakivel, néha csak bámészkodtam, és, azt hiszem, unalmamban lassan becsíptem. Tulajdonképpen nem emlékszem, mennyit ittam, bizonyára tekintélyes mennyiséget, de nem lett tőle jobb kedvem. A fiatal emberek kamaszosan nagyokat röhögtek, majd azt is elmondták, hogy most éppen min is nevetnek annyira, egyik vívó-világbajnoknőnket emlegették, akire a házigazda rátelefonált, és, lám, egy kurta telefon elég volt, a leányka már ugrik is, az éjszaka közepén, ki az ágyból, és rohan, bukik a házigazdánkra a kicsike, meglátom, mindjárt itt lesz. Ennek örültem, hisz kínos volt, engem zavart, hogy itt nincs nő, csak Saskia, aki táncolt a fiúkkal, hol egyikkel, hol másikkal, szép illedelmesen felkérték, visszahozták mellém a pamlagra, újra felkérték, és én újra ittam valamit. Egyszer csak a nyüzsgés, amellyel a szoba tele volt, megváltozott, nem is vettem észre, mikortól, alábbhagyott, egyszerre úgy éreztem, mintha egy ideje feszültség volna a félhomályos szobában, kellemetlen figyelem és várakozás, azt hiszem, elég sokat ihattam addigra, mindig volt a kezem ügyében egy teli vagy félig teli pohár, ilyen vagy olyan formájú,

attól függően, hogy konyakot vagy whiskyt töltöttek-e éppen nekem az udvarias legények, különböző, színes címkéjű üvegek is voltak ott a kezem ügyében, a pamlaghoz tartozó alacsony kis asztalkán, egyszer csak mintha csendesebb lett volna a szoba, mintha vendéglátóink egymás közt idegesen tárgyalnának valamit, és közben mintha időnként felém, felénk pislognának, mintha rólunk beszélneek, de még inkább mintha előttünk – előttem? – akarnának valamit eltitkolni, szeretnék, ha valamit nem vennék észre, vagy mi. Saskia az egyik nagyon magas, jóképű sportbajnok, egy kockafejű ifjú karjában itt mozgott előttem, néha a lámpa fénykörében, néha eltávolodva és elmosódva, a fény körén és látókörömön kívül, és csak ekkor tűnt fel nekem, hogy Saskiát egy ideje már nem kérte le senki, hogy egy ideje mindig *ennek* a hosszú legénynek a karjában látom, ha látom. Az ital fejembe szállt, de mégiscsak muszáj volt gondolkodnom, és ahogy körülnéztem a félhomályos szobában, látva, bár nem hallva, hogyan sugdolódnak egymás közt tanácstalanul a pólózók árnyai, hogyan forgatják a fejüket, szemmel követve a táncoló párt, megértettem, hogy azért nem kérik le Saskiát, mert mostani táncosa *nem adja*. És most már azt is észrevettem, hogy Saskia azon igyekszik, hogy kellő távolságban tartsa testétől a kamaszt, aki szemmel láthatóan nagyon részeg volt, gondolom, nálam is részegebb. *Kezdődik*, gondoltam. Már mint hogy valami kezdődik, amit már vártam. Most itt táncoltak el, a közelemben, és a *bepiált* vízibajnok, anélkül, hogy megállt volna, anélkül, hogy elengedte volna Saskiát, tovább folytatva a tánc lépéseket, odahajolt, és – nekem kellett behúznom a nyakam, hogy útjában ne legyen hatalmas mancsának – lekattintotta a mellettem és felettem világító saroklámpát, itt a hátam mögött. Ekkor a szobának ebben a felében csaknem teljes sötétség lett. Saskia nem vesztette el a fejét, higgadtan odahajolt, egész közel hozzám, és felsótes-tével elnyújtózva, leválva táncpartnerre mellkasáról, míg dereka a fiú karja ölelésében maradt, kinyújtott karral még elérte a zsinóron lógó kapcsolót, és felkattintotta a lámpát. A fiú két tánc lépés után ismét sötétet csinált, Saskia rezzenetlenül mosolygó arccal ismét világosságot. Ez a játék a fiú és Saskia között most még kétszer-háromszor megisméltődött, a fiú mind agresszívebben teremtett sötétet, Saskia pedig mind higgadttabban kattintotta fel újra meg újra a rám is fényt szóró lámpát. A helyzet mind kínosabb lett, utálatosnak éreztem az egészet, ezek röhögnek rajtam, gondoltam, azért sutognak és kuncognak ott a szoba másik végében, bizonyára megjegyzéseket tesznek, de elsősorban Saskiára haragudtam most, mert túlságosan jókedvűnek találtam, nyilván becsipett ő is, mint a táncpartnerre, sőt talán mint én is, különösen csinos volt így felhevülten, mint akire hat a férfiakkal teli legénylakás hangulata meg a félhomály meg a remek zene, egyetlen örömöm ezen az egész estén, már amikor meghallottam, és hat rá az ital is, de legfőképp az hat rá, gondoltam, hogy egyedüli nő itt, ennyi férfi között. Engem ez a társaság bizonyára undok és nevetséges fráternek tart, azt éreztem, tehetetlen dühvel és szégyennel, mint egy gyáva, öreg pali-férj, olyan vagyok, gondoltam, hisz, valljuk be, és ekkor kimondtam végre magamban, amit gondoltam, amit az első perctől gyanítottam, *tudtam*, hogy autós ismerősöm, Ernő *szándékosan* intézte úgy, hogy Saskia legyen itt az egyedüli nő, dehogy hozta volna ő ide a feleségét, ezt előre megbeszélték! csapdát állítottak! az egész társaság összeesküdött, jó hecc lesz, gondolták, ez most már biztos, az autós feleségének telefonja is olyan pontosan érkezett, mintha megbeszélték volna, szinte percre akkor, amikor mi beléptünk a legényekkel teli legénylakásba, ilyen pontosság csak úgy lehetséges, ha előre összebeszéltek, és, lám, az a vivóbajnoknő is késik, nem jön, miket képzelhetek ezek, egy ismert *színésznő!* miket képzelhetnek ezek egy *színésznőről*, engem meg csak elintéznek vala-

hogy, gondolták, egy *színészt!* És közben valami szadista izgalom is megjelent bennem, és ez volt a legtűrhetetlenebb, ezt kikerem magamnak, Saskia itt táncolt, egy lépésre tőlem, a szoknyája szele is elérte az arcomat, most már csak azzal a részeggel táncolt folyton, és nekem akaratlanul is arra kellett gondolnom, hogy ha Saskia most *meztelen lenne!* ruhátlan! itt, a felöltözött fiúk közt! ettől a képzelgéstől, amelyet nem hívtam, de amely ellenállhatatlanul megjelent, hogy ettől a kamaszos látomástól így váratlanul *felizgultam*, még hülyébb és még mogorvább és haragosabb lettem, de ez nem segített, képzeletem újra meg újra ugyanazt a filmet játszatta le velem, a *felizgult* képzeletem, Saskia meztelen testét láttam a felöltözött fiatal emberek csoportjában táncolni, nem tudtam megszabadulni ettől a képtől, mintha kívántam volna, hogy megtörténjen! Az jutott eszembe, hogy ha meztelen lenne, a táncpartner ruhája most a mellbimbóját igazná. Ilyesmik jutottak eszembe. És akkor láttam, hogy a vízipólócsapat egyik tagja, nagy termetű és a többinél kissé idősebb férfiú, nem olyan gyerek már, mint a többi, lehetett már harmincon is felül, láttam, hogy ez a férfi megindul a táncoló pár felé, lesz, ami lesz, nyilván, hogy lekérje Saskiát, talán hogy figyelmeztesse a berúgott fiút, hogy nem ebben egyeztek meg, egyikük se sajátíthatja ki a *színésznőt*. Saskia partnere ekkor éppen ismét eloltotta a lámpát. No, ekkor én, végre, még mielőtt Saskia vagy a közeledő férfi odaért volna, fejem fölé nyúlva felkattintottam a rózsaszín lámpát, amely nekem is engedelmesen világosságot teremtett, és ugyanakkor felemelkedtem a pamlagról, de így állva is „lentről”, az én magasságomból felkopogtam a pólózó fölélem tornyosuló hatalmas vállára: – Szabad? – El voltam készülve rá, hogy a jókora legény nem adja majd Saskiát, pofonra vagy ökölcsapásra is felkészültem, hisz a fiú nagyon részeg volt, és nem bíztam bennük, az egész társaságban nem bíztam, gyáván dobogó szívvel mégis megkopogtattam a kemény vállat: – Szabad? – A részeg fiú pedig rám nézett, elég hosszán, amíg tisztába jött a helyzettel, legalább nagyjából, amíg megismert, hogy ki is vagyok, hogy kerülök én ide, aztán elengedte Saskia derekát, meghajolt kissé Saskia felé, felém is biccentett, elegánsan, azon a keresztény-úrifiú módon, amely mindöjükre jellemző volt: – Köszönöm – mondta, és vigyázva, hogy egyensúlyát el ne veszítse, oldalt lépve udvariasan átengedte nejemet, mint egy jogászbálon, ott se csinálhatta volna előírásosabban. Körülöttünk felszabadultan ismét felerősödött a nevetgélés, a beszélgetések újra fennhangon szóltak. Mindenki mintha fellélegzett volna, mindenki mintha megkönnyebbült volna. – Viselkedj rendesen – sügtam Saskiának vigyorgó mosoly mögül bántón. – Én? – kérdezte Saskia jókedvűen, bár talán kissé zavartan –, hát mit képzelsz? Ez a spicces kisfiú? Ugyan mit képzelsz, te csacsi? Nagyon udvarias volt, és nagyon kedvesen udvarolt. Csak nem vagy féltékeny? Ne nevettesd ki magad, te csacsi, hisz itt nekem egyetlen fiú tetszene, ha tetszene, a házigazdánk, hát nem ismerted meg? Ó a zsánerem, már a színészbálon is mutattam neked, hát nem ismerted meg? Azt hittem, tudod, hogy ő az. – A házigazdánk? Nem emlékeztem rá, hogy Saskia a házigazdánkkal is táncolt volna. Nem is tudtam hamarjában, melyik az. Talán ő volt az, aki megindult, hogy lekérje Saskiát, az, akit épp hogy megelőztem a lekéréssel. Valahogy minden kijózanodott, a hangok, a fiúk, elsősorban én. Lehet, hogy be vagyok rúgva?, gondoltam hirtelen józanul, egyszerűen nem tudtam, mennyit is ittam az est folyamán. És ekkor aztán egyszerre mégiscsak beállított a vívó-világabajnoknő is, sokat vihogó, kedves csitri, kerek képe feltűnt a hajnalba nyíló ajtóban, egyszerre minden megélnékvült, a vízipólócsapat üdvözlő rikoltásai és hangos röhögései üdvözölték a kislányt, mintha a most köréje gyűlő fiúk mind megkönnyebbültek volna, hogy nem nehezedik rájuk tovább a mi jelenlétünk, idegenségünk terhe,

hogy most már végre egymás közt lesznek, tovább már nem kell tekintettel lenniük ránk, idősebbekre és idegenekre, nem kell tisztelniük a két véletlenül közibük tévedtet, a savanyújósokát meg nejét, épp hogy bemutatkoztam a vívó-világbajnoknőnek, épp hogy egy pillanatig láttam kerek, nagyon fiatal képét a vízipólós vállak között, valóban kedves nevetését, csak épp hogy, mert éppen akkor, amikor a vívólány megérkezett, mi ketten már indulóban voltunk, az ajtóban találkoztunk, aztán egyszerre ott álltunk, kinn, a hűvös, hajnali utcán, Budán, a Pasaréten, Saskia meg én, a teniszező fiú ki tudja, mikor és hova tűnt, ott maradt a többi fiatal közt, felszabadultan ő is, a magafajta közt végre, zavaró, tisztelni való vének nélkül ő is, cipeltem az elég nehéz magnót, gyalogoltunk, csak egyikük, egy jámbor, jól nevelt ifjú tartott velünk, hatalmas lakli, de olyan szelíd, olyan illedelmes, hogy meglepődtem, teljesen józannak látszott, mintha egész éjszaka semmit se ivott volna, mintha csak én ittam volna eddig, mostanig, erőszakkal kivette kezemből a magnót, és ő cipelte, ő szerzett taxit is nekünk, az volt a tiszte, hogy még utolsó percig gondoskodjék rólunk, amikor mi már a kocsiban ültünk, még behajolt az ablakon, és sajnálkozva és bizalmasan mentegetődzve azt mondta: – Szegény Ernő, biztosan sajnálta, hogy nem maradhatott, de tudjátok ti is, hogy az asszonykájá micsoda egy hiszti, fantasztikus, hogy mit kell lenyelnie tőle szegénynek nap mint nap. – És integetett utánunk, a fák alatt állva integetett, amíg a taxi másik utcába nem kanyarodott. Mit kezdhettem most már ezzel az egész éjszakával, amit itt átéltem? Minden képzelődés volt csak? Lehet, hogy ezek a fiúk valójában mind ilyen jól neveltek voltak, csak én képzelődtem, valami mocskos és oktalan gyávaságban mindenfélét képzeltem, ami csak *bennem* történt meg? Nem tudtam, mi történt ezen az éjszakán, nem tudtam, hogy történt-e *valami*.

– Mondd, nem tőlem vagy te mindig ilyen rosszkedvű? – kérdezte a taxi sarkába süppedve Saskia.

(Folytatása következik.)

Lászlóffy Aladár

ÉJFÉL

Nagyon messze kutyák ugatnak,
 lehet a holdat nézik napnak.
 Vannak népek, hogy ez a század
 létükre még nem magyarázat;
 kikben csupán az ükők ükje
 érez még rá a jelenükre.
 Megállt bennük egy régi bajnál
 mint bizonyosság, minden hajnal.
 ...Éjfél van. Árnyak túl az árkon,
 csalános kronológiákon.
 Jól megzavart az idő: álnok

nap-hold-perc-év egymásutánok –
 s valami ingerli a fáradt
 falut, a régi omló várat.
 A metropolisoktól messze
 nem foszforlik a cél keresztje.
 Nagyon közel kutyák bomolnak,
 a napot nézik máris holdnak.

S. O. S. MANIKÚRSZALON

Egy nyelvbe öltöztünk tehát
 s mindenki mondja önmagát.
 Mindenki tudja, hiszi, vallja,
 hogy ő a románok magyarja,
 angolok szásza, szászok írje,
 van neki dolmene, menhírje,
 van dolmánya és koholmánya
 s a futóhomok ellen hány a
 piramisa, és kéjek kéje:
 anyafarkasból vereckéje.
 Őt soha más, csak Isten verte!
 Csak azóta költözött szerte.
 Hogy nevet nem, csak nyelvet váltott
 mint bolgárok vagy pomeránok
 s jövője egyetlen reménye
 féltve megőrzött ősi énje.
 Ahonnan mint bagoly kinézek:
 magamból élvezem a képet,
 úgyis mindenkit sosem látok.
 Ketten vagyunk: ÉN s a VILÁGOK. –
 Kik és miért rázzák a fát?
 Sikolyba öltözöm tehát
 vagy nászra hívogató jelbe.
 Odú vagyok. Sötét. No jer be.
 Kesztyű vagyok, fordíts ki engem
 s az erdőt belsejéből zengem.
 Dalolj te is, legfőbb e karddal
 vagy fejszével vezényelt kardal:
 farkas-csicsergés csalogány-
 ordító holdas éjszakán,
 a gyöngédség s a borzalom.
 E földnyi rokokó szalon.

D. Tirano

ÉLETÖRÖM

„Örölsz, hogy élsz, mi?
Nem lehet neked túl nagy
öröm az élet!”

(Régi XX. századi
pesti haiku)

Paraméterek az esernyőtartóban

Ejha! Szemünk-szánk elállt barátom szép új kéglije láttán (s micsoda füstös dzsumbujban meresztgette műteremablakszemét az esős égre a teraszos „táncterem”, csak az előszoba volt egyelőre kicsit szűk, hogy csuromázottan ott topogtunk hatan-heten egyszerre, hónunk alatt pezsgős-, vörösboros üvegek), s akkor...

„Tegyétek csak a paramétereiteket az esernyőtartóba – így Topo –, Cilly legújabb műve.”

Cilly az élettársa volt; regényem nem tartozik most ide (ők a fő-fő mesélőim, a hihetetlen londoni, dublini, párizsi, veronai, frankfurti, linzeri sztorik ismerői, egyszer ezek fognak eltartani, bár úgy lenne, de...), mondom, de...

Kiesett a hónom alól az üveg. Bele az esernyőtartóba. A paramétereinket? Tehát meghatározóinkat, jellegünket, terveink hálóját... jó ég, mint egy tévébeli TULIP-COMPUTERS virágát neccel... ezt mind az esernyőtartóba?

Ah, akkor értettem meg. Topo szeretett ilyen szép régies szavakat használni. „A régi XX. század, két iksszel”, így beszélt az időkről is mindig. A parapléitokat!

Paraplé! Esernyő. De rég hallottam. Mondom, kiesett a hónom alól az üveg, be az is a többiek esernyői közé – bár hát inkább kinyitogatni kellett volna a paraplékat, gondoltam rögtön, hogy lesz így megszáradás (eszembe jutott egy viccem, A VÍZBE FÜLTAK TEMETŐFELIRATA: MEGSZÁRADUNK!), ám inkább az üveg dolgának tulajdonítottam jelentőséget.

Ma mégis megkóstoltam volna újra az ó-XX. századi nedűt. 1079 nap után. Hát nem. Ez paraméter!

Mentünk azonban rögvést beljebb, csodáltuk a panorámát, valaki a Panasonicot kattintotta be CNN-re, valakinek a lábára léptem, „pardon”, valaki kikönyökölt az ablakpárkányra, páran már ittak, zsongott az *átelié*, de nem tudtam átélni, az jött még, hogy a Kentucky Derbyt (CNN-kép) egy Müzli nevű ló parival nyerte, s valaki azt mondta, parapszichológia.

Vannak ilyen Hitchcock-madarak dolgok. Mert kint a tartóban csendesen csorogtak közben a paraplék (ernyőink), s én a párkákra gondoltam (nem mások ők, mint sorsunknak szövői), nem vártam be, hogy valaki Párkánynánát mondjon még vagy páratartalmat, pléh képpel kimentem a saját paraplémhoz, hogy kinyissam, csorogja ki magát.

„Vip, Cilly”, hallottam suttogást a spájz felől. Valakik csókolóztak.

Szegény Topo, gondoltam (a párkákra), de akkor...

„Gyere, gyere”, mondták őmagányosságomnak (énmagányosságomnak)...

Egyszerre mondták. Mert a krapek, aki Cillyvel a spájzban csókolózott, maga Topo volt. „Ide beállíthatod az ejtőernyődet”, mondta barátom váratlan fordulattal ismét. „Emberi darabok – mutatott az *átelié* felé (átellenbenre) – gyere kolbászolni, Cilly most kapta Vienne-ből.” Csak így.

Tatjana Viennoise

Mindig elhatároztam, mondok valami kedveset egyszer Cillynek (neki a papája volt magyar, a mamája francia, Topónál ez fordítva volt, az ősz várúr a királyi dán, és a muter szittyja), és mi lehetett volna ez?

Megnézem, hol a csudában is ez a Vienne? Mert a Tatjana Viennoise nevű lovam sztoriját, hogy én őt „Bécsi Tatjáná”-nak hittem, elmondtam vagy tucatszor.

Vip Tilly is egy ló volt, és Topo talán ezerszer is elsózta már ezt Cillynek, vagy így vicceltek.

Nagyon imádom környezetemben a stabil(nak hihető) párkapcsolatokat. Vicceljetelek csak, gyertek! Ötvenhat éves vénember vagyok, és epsomi kürtőkalapot hordok fredasztér-lapossá ülve (ha nálam van vendégség, ami két-három embert jelenthet koppenhágai padlásszobámban), valaki mindig a fredasztéremen ül.

A fredasztér-kalap olyan, hogy Epsomba, Ascotba (ezt a két nagy versenyt tudom Angliából, másképp a brit lovakhoz nem paraplézok) csak ilyenekkel lehet elmenni. Még a vonaton is ezt szorongatják. Apám (Topo apjának barátja) egyszer kivonatozott én nem is tudom melyik felséges helyre a kettő közül (na, a felséges úgy ugrik be, hogy Topo apját nevezzük így: „a királyi dán”, merthogy még a neve is ez: Claudio), de véletlenül az ülepe alá tette a kalapot (mi egy ilyen kalap neve? meg kéne kérdezni, de ezzel ugyanúgy vagyok, mint a környezetembéli boldog párkapcsolatokkal; ötvenhetedik éves vénember koromban – szívesebben mondom, „mindjárt hatvanévesen” – a legszívesebben semmit sem teszek... lásd: „azt mondhatok, amit akarok! egy szót se szólhatok”, a szólásszabadságról, vagy az életöröm-haiku, az titkon Topo műve, Topónak én az irodalmi tanácsadója vagyok, magyarra tanítgatom, szerény honoráriumért, s ő sztorikat mesél, de hagyjuk most Mauryt, Mornyit és Charlene-t, meg hogy Kaufschad kiesett-e az ablakon, netán kilökték, és miért, és járt-e hercegferentzi Tetzil a Török utcában... ezt már csak Cilly miatt se gondolhattam) (esernyőcsorgás halaltszott be, ahogy kolbászunkon csámcsogtunk), na, szóval apám véletlenül ráült a kalapra... ezt aztán megörököltem én, mármint a kalapot, a ráülést meg a barátaim, akik néha meglátogatnak Kopiban. De ez külön történet. Apám itt hagyott minket, vagyis hát vitt volna minket, csak én az utolsó pillanatban, 1948 az év a kései korban itt (Topónak minden kor kései már), s anyám maradt, apám ment (mint kiderült, egy barátnője várta), aztán anyám meghalt (őt kezdte itt Topo mutija látogatni, már elfogadható időkben, királyi dánné), végül minden összejött, Topo szerzett nekem egy kis irodalmi ösztöndíjat, s mert Hamlet mindig vonzott, kitelepedtem Koppenhágába, épp csak az, hogy a galoppra nem tudott a Topo soha elcipelni, maradt a kalap, melyen gyér vendégeim üldögéltek. Fene tudja, nem vagyok az az alkat, aki azt mondja, „édes kis seggek, is”, meg otromba férfivalagak, nem... szóval, ha a spájz nagyobb, *lett* volna itt, akivel eleresztem magam, volt a társaságban valaki, de ahhoz sok minden kellett volna. Akar-e velem a hölgy, meg Topóék a cinkosaim lettek volna, igaz, semmi kötöttségem, apám példáján okulva e téren visszafogom magam, de nem...

Kisomfordáltam az előtérbe. Valaki bejött ugyanis a konyhába, birizgálni kezdte Cilly haját, „Vip, Cilly”, mondta, mindhárman nagyon élvezték, fogtam a paraplém,

halkan behúztam (bezúztam, ahogy Topónak ezeket a vicceket, magyarságát frissítendő, tanítgattam) magam mögött az ajtót. Kint közben az eső is elállt. A párkák kegyesek voltak hozzám.

Tatjana, azaz Tatiana Viennoise ugrott be hirtelen. Azaz: „jutott eszembe”. Mert ez a Tatiana egy francia ügetőló volt, az én első győzelmem tárgya (alanya) ott Párizsban, egykor. S ha egy ügetőló „beugrik”, az épp hogy nagyon is rossz, vége, kampó a déli rózsán. Diszkvalifikálják, paraplé. Hát kimentem, első francia versenyszínhely-látogatásom volt (lett volna) az, Enghienbe.

Az ott van Párizs környékén. Tódult ki a sok nép, srácok, nők, sok kormos arc, minden.

De én egyszerre úgy éreztem, nem. Igaz, útitársaimnak a vonaton (nem ültem kápolon!) azt füllentettem, ír újságíró vagyok, s félttem, lebukás jön. Ellenben nem ezért volt igazából, hogy az első futam után otthagytam Enghient.

Nem tudom, miért volt.

Jöttem visszafele, most, már a Rottenbiller utcánál jártam. És Vincennes fekete salakja sötétlett előttem, neonfényben. Egy esti verseny, három nappal a Tatiana Viennoise otthagya után.

Mert az Enghien nevű helyen jól láttam én, fut egy ilyen ló. Kiderült, le is bőgött (bőgették). Beugrott. Hát én nem ugrottam be, szerencsére.

Pár napra rá, Vincennes-ben már (a vincennes-i erdőben raboskodott a három testőrből kettő, meg sokkal valószínűbb személyiségeket is interjúvolgattak már ott, mióta emez ódon XX. század a világ, ha jól sejtem), magabiztosan mászkáltam gyerekek, nők, kormos pofák közt a tribünön.

A tribünön, mely foncsor üveg tetejű, ferde, és a pálya, a bűvös vincennes-i fekete salak pálya legtávolabbi zugát is mutatja. Persze félháznyi raszteres tévéképernyő is van a pálya közepén, a tribünhöz közel, azon még jobban látszott a verseny...

...látszott, hogy Tatiana Viennoise itt nem ismer tréfát. Tatianám nem maradt a mezőny tatján (hátsó felén), hamar az élre állt, onnan nyert. Esti verseny volt, neonfény villódzott meghatottságom könnyein.

Mindig meghatódom, ha jól jár a balek. (Az én vagyok-vagyok.) Csak így. Topo nekem a Sherlock Holmes, bár hát a Mauryékhoz képest – a mai három testőr? – ő egy jámbor lélek, de nekem ő Holmes úrfi, én a Watson alig lehetek. Az „emberi darabok” vicc a Topóval esett párizsi járásunkra utalt: Topo hatalmas gyalogló, s olyan tíz-tizenkét kilométerek után pihen meg csak. Hát egyszer úgy öt kilométer után leállt, vizelni kellett, a *bulonyi* erdőben, brunzolt a *bulonyi* erdőben, az eget nézte közben, én azt mondtam: „Emberi darabok, végre”, mármint az öt-öt kilométer, s utána pihenés... hát erre a Topo felém fordul, meg a földre villan szeme: „Oda nézz!” – s való igaz, egy emberi kéz állt ki egy bokor tövében az avar alól. Rohantunk tovább, tíz kilométerig meg se álltunk. Ez így volt. Erre célzott Topo. De én most inkább magam akartam lenni.

A Tatjana-nyerés meg úgy alakult, hogy eltévesztettem a kasszát.

A Fekete Salak

Bűvölet volt ott minden, a nagy zöld vincennes-i erdőn. Ahogy a pálya oválisát, az innenső kanyart megpillantottam. Birkák legelésztek az út eminnen-oldalán, lovak, a kis tó vizén madarak úszkáltak, valaki tyúkhúrba, dús madárcsemgébe vizelt egy fa tövében.

Volt egyszer egy Tilly nevű madaram, egy kis holló. De ezt nem akartam elgondolni most, Tilly halálát, ahogy lefordult a vállamról, meghalt látszólag ok nélkül – annyit se mondott búcsúzóul, hogy „Soha Már”.

Ezeket a történeteimet, sejtem, mindenki unja. Én meg másokat unok a maguk történeteivel.

A kölcsönös meglétezés, részemről a megélhetés okán muszáj egymást úrnünk-túr-nünk, mindazonáltal.

Megpillantottam a Fekete Salakot, és azt gondoltam... Nem, hát fogalmam sincs, mit gondoltam. Elfelejtettem már. Fura, Tilly szerette a tyúkhúrt. Vincennes erdején még decemberben is dús tyúkhúrpárnák zöldelltek.

A salak azonban feketélt, és a tarka hajtózubonyok ide-oda szaladoztak, edzés folyt még, a zubonyok alatt sok pocak, aztán kis kocsik, elől a lovak. Nem tudom, Tatiana Viennoise-t láttam-e így. A programban ott állt.

Már csak „Tatyí” emlékére is – megteszem. Ó, istenem, eszembe jött most a Kongens Nytorv. Kis padlásszobám. A Holmens Kanal, a királyi színház, Det Kongelige Teater. Tatjana ennek művésznője volt, annó, érdemben ő tartotta el apámat.

Ezzel minden színészi ihletésemet kioltotta. Fekete Salak.

Miért kerültem a koppenhágai „város a városban” Frederiksstadot? Mert apám ott lakott Tatyival.

Miért gondoltam, mikor a Fekete Salakot megláttam: ez végre független pénzlehetőség? Üriemberi, becsületes. Egyenest a sorssal állsz szemközt.

Mikor Tatyit tíz éve, fél évvel a halála előtt (már apám halála után, hogy meglátogatott) eltáncoltam, aztán a ruháit kihajigáltam az utcára az ablakon (a negyedik emeletről), égette a kezem az az XXXXX korona, amit átadott. Apám öröksége.

Tudhattam, ráadásul, át se ver.

De akkor nekem már megvolt Topóéktól a meghívásom. A pénz töredék részén Párizsba utaztam.

Mentem a vincennes-i erdőn, megpillantottam a szaladozó tarka zekéket. A pocakokat. Akkor még nekem is volt pocakom. Pocakom volt még akkor. Bőven.

„Hogy nézel ki?” Ezt mondta Tatyí. „Apád ilyen idős korában...”

Akkor ragadtam esernyőt. Körbepüföltem a Tatyit a szobában. Véletlenül átdöftem anyám olajképmását a falon. Ettől dühödtem be igazán.

Most, hogy az eső újra eleredt lassan, és ott mentem – fogalmam sincs, hol, a Dohány utcán talán, van ez velem: nem akarom tudni...! hol vagyok, kik ezek körülöttem, ki birizgálta meg Cilly haját, egy hapsi, mit olyan eszelősök-evősök egymással és egymáson, Topo és Cilly, még ennyi idő után is... de hát mi közöm ehhez, mi közöm bárkihez?... megyek magányosan, és arról az életörömről, ami elárad bennem, fogalmuk sincs ezeknek, olyan gyorsan megszabadulok az emléküktől is, vagy hát az emlékektől nem, de azok kiosztatlan szerepek, üres színlap, a színészek neve nincs ott, hogy ki kicsoda vagy, gondolom, inkább fordítva, embernevek, de hogy milyen szerepet játszanak... nem –, mentem ott a Dohány utcán, talán, és közben a Fekete Salak felé igyekeztem, a foncsoros tükörtetőt bámultam hamarosan, megkérdeztem, hogyan kell fogadni, fel fogok tenni tíz frankot, a legkisebb összeg, amit lehet ott, Tatiana Viennoisera. Ezt az egy nevet ismertem. Ezt hagytam ott Enghienben.

Hogyan mentem be egy régi kocsmámba – Síp utca, aha –, miként jutott eszembe az esernyőtartóban felejtett pezsgő, vigyorgtam, ez hogyan volt, milyen jelentősége lett, életbevágó, két-három ember életében (nem Cilly és Topo!) ennek a „paraméte-

rek közé” csusszant üvegnek és tartalmának, máskor mondom el majd, ha valakit még érdekel. Meg sok mindent. Maury és Morny hogyan késett meg s hagyott a klozeton egy alakot, zsebest, ha jól tudom – hogyan volt mindez, gondolatjelek közé zárnam, ha írnék (ha apám és Tatyí emléke nem gátolna ebben is; Tatyí vette rá apámat, hagyjon fel az írással, egy tiszta fordított Gauguin-sztori, ah, Koppenhágában micsoda Gauguinek vannak, na ja, innen ugrott be ez), gondolatjelek közé, ki ne jönnének ezek a dolgok onnan, ne jönnének elő. Örültem, hogy élek.

Eltévesztettem a kasszát.

Úgy néztek rám, mint a hülyére.

Rám meg a tíz frankomra.

„Ez 100-as kassza”, mondta a pénztáros. Néztem, én is, megy egy Ulrich nevű ló, ez volt a favorit, ment egy Ulamo de Bacatorgue nevű, egy Vasalino Vaseline, egy Vucucu Valla és így tovább. Tatiana Viennoise, a legöregebb paci a mezőnyben (a T, az U, a V – évjártatok jele is), igen, ő 27,4/1 volt. Előkotortam a százast.

Egy frankra 27,4 frankot fizet a Tatyí, számoltam gyorsan. Tízre...

Nem folytattam.

Elindultak. A kassza 32,8/1-gyel zárta Tatiana Viennoise-t. Tatyí nem ugrott be... nyert.

„...csak beugrottam hozzád”, mondta, mikor apám után a dohányt, így mondta, „apád után a dohányt”, igyekezett laza lenni, hozta. Vénen. Tatjana Vénoáz.

Hazamegyek, ahol itt Kaufschad unokahúgáéknál lakom Budán, hazamegyek, beteszem a *Gunt*, a *Grant Lee Buffalót*, valami zajosat, de finomat. A *Grabage* most önröntó gondolatokig sodort volna. Azt nem. Összesen tíz kazettát tartottam mindig, a feletti-eket el szoktam ajándékozni. Koppenhágában sincs gyűjteményem.

A Síp utcában egy kávét kértem.

Innék, már nem akarnám tartani a sok ezer napos fogadalmat, a Kongens Nytorvpincében egyszer nekiestem nemrég. De harmadnapra szúrta a vörösödő, szivacsosodó bőrömet a szakállam. A test nem kívánja, csak a lélek.

Meg a lábamon a sebek. Ha iszom is, olyan vagyok, mint a koldusok, a csöves ismerőseim az utcán. Csak ha nem piázok, így mondta Topo, piázok, csak ha nem piázok, vagyok valaki más. Valami.

Valami pedig kell hogy legyen. Jó, nem „valami más”, de valami. A valaki – az már valami. Egy kis valami – – – „Egy kis valami már nem semmi”, így viccelt Cilly.

Egy kávé. Kuszán, azért.

Ez felhajigált, azért, és lepillantottam. Ott ült kedvenc csövezőm. Adtam neki egy fém ötvenest. Megérte.

A feje fölött a falon volt egy plakát: „Tíz éve Csernobil.” Hát tényleg, ez volt az.

Az eső!

Ez volt velem ma egész nap. Ez nem ugrott be.

Beugró az esőbe

Vertem hátát, ülepét az ernyővel, tépáztam, meztelenre. Tatyí majd’ kiugrott a ruhái után, akkor, tíz éve, ahogy ott állt szottyadt pucéran. Végül egy öltönyömet kapta magára, ing és alsónadrág nélkül. Adtam vele egy sálat. Két eltérő-fél-pár cipőben távozott. Nem néztem, van-e csődület a lenti ruhahalom körül. Fél évre rá a halála hírért hallottam. Nem az ablakon ugrott ki. Fene tudja, mibe’ halt meg.

Tatyí.

Ott Vincennes Fekete Salakját nézve, ahogy Tatiana Viennoise a táv negyedétől át se engedte már a vezetést, és három hosszal nyert, és alig győztem számolni a pénzt, nem gondoltam Tatyira, eskü, nem.

Topónak azt füllesztettem, életem első és utolsó lova volt a Tatiana Viennoise. Mondom, nem az volt. Az első – és az utolsó előtti.

Attól még játszhatok egyszer. De most itt tartunk.

A következő futamot – Ulundu, Texas, Titifina Sargasso volt a befutó, én helyezésre a 99/1-es Titifina Sargassót játszottam volna, mindegy, kezdtem belejönni, kezdtem ettől félni, erre már emlékszem – kihagytam, ezt már mondanom sem kell, de amit mondani kell, az az alábbi.

Nincs félelem.

Eszembe se jut, most hallottam csak, aha, ez volt az, amiért kimentem Topo és Cilly „után”, a konyhába, ezt hallottam, hogy akkor, vagyis tíz éve, az a felhő, nagyon fekete, hirtelen jött, dús felhő, meleg eső, amiben megáztam, mert nem és nem voltam hajlandó kinyitni az ernyőmet, az is csernobili izé lett volna.

Mondja most valaki.

Rég gyanítottam.

Hallottam ilyeneket, ki hogyan végezte, hogy akkor megáztott.

Na ja. De félelem most sincs. Ettől semmi. Ha valamitől, hát valakitől félek. Magamtól.

Haza. Bekattintani a *Grant Lee Buffalót*. Hova lettek ők is? Milyen jók pedig.

Lone Star Song, Mockingbirds, Mighty Joe Moon – mint egy lónév.

Mit kérdezek ilyeneket. Hol vannak. Mit kérdezek. Én mikor raktam fel őket utoljára, mikor dobtam be a Samsungba. *Drag. Happiness. Életöröm, boldogság. Demon Called Deception.*

Apám jól rászedte anyámat a Tatyival. Mikor elment. Tessék, mégis koppenhágai lakos lettem. Holott 1948-ban nem tartottam apámmal.

Azzal ment ki, hogy egzisztenciát teremt, anyám majd utánunk jön.

Demon Called Deception. Drag. Vonszolás? Hazavonszoltam anyámat. Nem megyek.

Egyszer anyámat is felpofoztam.

Ez az, hogy az ember nem tehet róla, és azt érzi, vele van a baj. Pesten bajom van, Koppenhágában bajom van. Velem lehet a baj, hahaha, Topo ilyen viccekért fizet. A magyar nyelv árnyalataira tanítom őt. Anyjától nem tanulta meg rendesen. Apja, az öreg D'Azaray, nem is tanult meg magyarul.

Hülye dolgok. Az egésznek semmi értelme.

Csak összejön. Egybevág.

Közben – vagy nem közben – semmi értelme. Egyszer majd megkérdem, meghalt-e, akit Mauryék megkéseltek ott Vincennes-ben.

Én a következő futamban (életemben egyelőre az utolsó) egy Arianne De Semilly nevű, egészen fiatal lovat szúrtam ki a háromévesek versenyében. Ha a V-höz érnek, kezdik az ABC-t előlről.

Jönnek ilyen nevek is: Aliza, Aliana, Ashakespeare, eskü, láttam egyszer egy Ashakespeare nevű lovat. Nem bírták megvárni az S-t. Ezt a lovak akarták a nagy drámaíróról elnevezni.

Ilyen dolgok jól jönnek. Ilyenekkel nem adódik az, hogy egyetértek, nem értek egyet.

A dolgokban van a hiba, hogy én nem értek egyet velük. Mert olyanok, hogy egyet kell (lehet) érteni velük, nem kell (nem szabad) egyetérteni.

Hogy jövök hozzá, hogy – én, aki semmi dolgot nem is értek (Topo fogalmaz így) – egyetértsek, ne értsek (egyet).

De hogy Airport testvére Bairport lett...! Eskü, ilyen is volt.

Honey Don' Think. A Grant Lee Bufi nótája. De grand. Grandli Bufi. Grandok ők.

Bedobom a kazettát.

Tök enyém a lakás. És nincs messze onnét, ahol anyámmal laktam. Pucérra téptem Tatyit.

A Tatyi összeszedhette a ruháit, mert kinéztem az utcára, senki. Esett az eső.

Megyek, esik az eső.

Ne gondolkodj.

Á, mennyi ilyen Csernobil-plakát van. Tíz éve. Kiléptem, de fura, tíz éve léptem ki az utcára. Velem volt az esernyő, rajta a Tatyi orra vére is, kicsit. Talán.

Nem nyitottam ki. Nem vezeklésből. De vadulva. Lemosom magamról a... Mit tudom én. Mindent. Megfürdetem a fejem a jó meleg záporban.

Aztán (szerencsére?) beültem sakkozni valahova.

Akkor még egészen más ismerőseim voltak. A kocsmákban. Köztük tűrhető sakkozónak számítottam.

Azóta nem is sakkoztam.

Az Ariane vagy Arianne de Semilly 39/1-en állt, lement 37,5/1-re.

Rádobtam a nyereményből egy ezrest.

Topo, persze, rendesen fizetett. De akkor egy ideig nem voltak anyagi gondjaim. Amilyen szerényen élek. Két nájlonban adták a frankot.

Söpörtem el.

Gyalog, persze. Utálok a járműveket. A rabságot. Topo akkor már felajánlotta Koppenhágát. Örökölte (mindenki örököl? nem, én nyertem is, egyszer, egyetlenegyszer életemben) a Kongens Nytorvon a kis padlásszobát, komfort.

Oké, elfogadtam. De ezt máskor mesélem el. Mentem az esőben. Megint elállt. Ez olyan mocsokszítálás volt már csak. De tíz éve az: simogató, meleg eső, sűrű. Barom, mondtam magamnak, ilyen finom esőből beülsz sakkozni.

Komolyba, ha az 54 kilomról (amivé lefogytam 91-ről pár éve) nem mennék vissza néha 63-ra, ha a 7 duzzanat, ami nőtt rajtam, rendetlenkedne, betojnék. Így nem. Szervezetem nem maga az életöröm, de talán ellenáll csak, vagy én nem is tudom. Mondtam, semmit sem akarok érteni.

„Hogy érted ezt?”, hallom hirtelen magam mellett. Két pasi siet, beszélgetnek. De jó, hogy egyedül megyek. Remélem, alszom egy jót. Jó volt nem ott maradni Topóéknál. Jó lesz holnap újra frissen ébredni. Mit tudom én, mire.

Remélem, tényleg nem arra. Addig is – mit tudom én, örvendek. És ez elég, nekem.

Zárva. És jojó...

Van egy butik a Kongens Nytorvon, van több is, nem szeretem, „a Pepita”, én hívom így, még a kis fehér uszárnak is pepita a pokróca, a lajbija, pepita a nyakörve. Minden pepita, a hölgyek a kirakatban (a próbabábukon a kosztümök mintája, így értem). A kis fehér uszárkát nem kedveltem. Próbáltam megkedvelni. Alkonyattájt, mielőtt a Tavakhoz, a fák alá (nem vágják ki őket is egyszer, mint itt ezeket szegényeket a Dunaparton most?) kimentem volna, adtam neki egy kis csemegét. Rágóörmeléket.

A pepita tulajhölgy félrerugdosta a rágótörmeléket a járdaszél alá (előreugrik a járdaszél felső pereme itt, alatta fut a víz, és nincsenek rongyok, mint Párizsban, vízfogók, pucoláskor). Mentem haza, már lámpavilágnál a Tavak mellől, meghökkenem. Ez második koppenhágai napomon volt, kilenc éve, több is, ha jól számolom.

Hagyjuk Csernobilt, ugyanis. Egyelőre.

Egy koldusasszony ült (ma is ott ülhet, az a lakása, nem kergetik el) a butik bejáratában, a pepita műmárvány lépcsőfokon. Rágott valamit.

Odanéztem. A kiugró járdaszegély alá. Nem volt már ott semmi.

Szégyelltem, hogy ez még Ariane (Ariane) de Semilly pénze. (Lelkesen, részegen elmagyaráztam akkor a kasszának: „Semmily”, magyarul, az... izé. Adtam tíz koronát. Visszaadtam. Adtam még egy tizest. Hajnalig rajzolgattam aztán.

Most itt mentem haza. Vendégként Pesten. Reméltem, ma jól alszom.

Nem csörögnek rám Topóék.

A *Grant Leet*ől a *Hook* jó lesz. Nem a kedvencem, de ők mindig jók.

Arról szólnak, hogy mindig lehet jónak lenni. Tökrossz vagy, és az mindig lehet még jó.

Akkor nem is vagy tökrossz.

Hát épp ez az.

Einstein nem oldja meg, hogy akkor ez hogyan van. Vagy a Szilárd Leó. Senki.

Tökrossz minden.

És az is jó.

De akkor nem tökrossz, nem 100%-ig rossz.

Vigyorogni kezdtem. Nekimentem egy lámpaoszlopnak. Tökjózanon.

De hol az ernyőm?

Oké, maradjon a Síp utcában. Azé, aki megműveli, ezt gondoltam.

Na, Uram, mi lesz, néztem föl az égre. Mozgás, mozgás. Mentem, „haza”.

Tök nem voltam itthon. Jó.

De azért ez olyan otthonos volt. Jó.

Tehát... Hm?

Szóval, a nagy gondolatokban az a jó, hogy mindig van rájuk egy kis példa, és akkor már nem olyan nagy gondolatok, és elviselhetőek, és az ember így viseli el saját magát is, és hogy nem baj, ha nincsenek nagy gondolatai, mint mit tudom én, Einsteinnek, Szilárd Leónak. Sűrű maszk lett az arcomon ez, ahogy így gondolkodtam. Mentem, valami voltam, és nem a katafalkszemélyzetből egy. Jó; jó.

Grant Lee Buffalo

Holott rosszat sejtettem volna.

Ahogy a lépcsőn felbotorkáltam – az eső súlyát éreztem? nem tudom; szerettem volna esernyőmre támaszkodni; anyámra gondoltam (gondoltam?), Tatyira, ahogy öltönyömben, vihogva, lekapaszkodik, így, szinte „kapaszkodik” lefelé, a korlátot szorítva, kék eres, májfoltos kezét a korláton csuszogtatva; s én: „eltárgáltam egy öregasszonyt”, azok után, hogy anyámat felpofoztam, a mostohaanyámat elvertem egy ernyővel, meztelenre vetkőztettem stb.; holott e Lelkek-tanában, ilyen mélyebb jelentésekben nem hiszek –, már akkor rosszat sejtettem volna.

Lakásomból kihallatszott ugyanis valami. Ami jó ízlésre vallott, de a véletlenek (higgyek bennük?) különös összejátszására is.

A *Grant Lee Buffalo* szólt.

A másik kazettáról a *Fuzzy*.

Volt Londonban, mikor fél évet ott éltem, egy Fuzzy Logic nevű ló. De hát Tatiana és Semilly után – én nem, nem én.

Álltam ajtóm (Kaufschad lakásának ajtaja) előtt. Azt rögtön tudtam, Kaufschadtól a kulcs, amivel ide, és ha bárki is, bejutott.

Ezek itten ketten vannak, az is hallatszott.

Áthallatszott az ajtón, hogy a férfi ittas. A nő azonban, ezt is érezni lehetett, már várt. Egész egyszerűen kitérte nekem az ajtót. Engem várt. De mint aki otthon van itt.

„Hogy jutott eszetekbe épp a *Grant Lee*?” Okosabbat nem tudtam kérdezni.

„Semmi, benne maradt a Samsungodban.”

A Samsung, pár ruhadarab, anyám átlukasztott képe a falon, ennyi volt a személyes holmim. A többi Kaufschadé meg egy Riquette nevű svájci lányé, akivel Kaufschad, „Mauryék sofőrje”, természetesen – Svájcban volt.

Ha igaz.

Az asztal közepén a „paraméterek közé” pottyantott száraz pezsgő állt. Szóval, a bontatlan üveg. Tudtam, az enyém. Topo – buhh! – félédeset ivott. És Cilly mindenben követte őt.

„Bízsa szakemberre”

Hamar kiderült, hogy egész életüket ez az üveg változtatta meg.

„Változtasd meg éltél”, szavalta Cilly, akit egy amatőr színjátszócsoporthal halászott ki Topo, annó.

Topo hevesen, ittasultan bólogatott.

„Életöröm”, dadogta üdvözült arccal.

„Miféle. Aha.” Ezt mondtam. Cilly tessékelt befelé. Mint aki itt is a ház asszonya.

„Te irtad ide”, magyarázta. Topo hevesen bólogatott. „Jó, hogy megjöttél. Nem bontottuk volna ki nélküled.”

És már bontotta is. Üvegemet.

Esernyőm ott állt a falnak támasztva.

„Hát ez...?” Mit kérdezhettem volna.

Pukkant a pezsgő. És Cilly azt mondta: „Bízsa szakemberre. Hih. Sejtettük, hogy útközben hagytad el valahogy. És olyan voltál, mikor elmentél... eljöttél tőlünk, mint aki betér majd törzskocsmáiba. Hát mentünk utánad. És a Síp utcában...”

Miért tudják rólam még azt is, mik voltak törzskocsmáim...

De sokkal többről is szó volt.

„Mikor Topo megtalálta a palackot – lelkendezett Cilly –, azt mondta: Hát ha ilyen van... akkor...”

És kiderült, „döntöttek”. Fene tudja, miért, erre föl (erre föl?) határozták el magukat végre, hogy megveszik (nekem, azt mondták, „barom ember, végül neked, a tied lesz, hazavisszük Koppenhágába”, nem érttem? hova? A Kongens Nytorvra, padlásszobámba? a pepita bolt elé kötjük ki?), megvásárolják „az öreg Tatiana Vienne-t”, igen, mert Cilly vienne-i (viennes-i? sose tudom), „jó”, mondtam, „ezt tudom”.

Ingerült voltam.

Még a *Grant Leere* is haragudtam. Pedig se Grant Lee Phillips, se Paul Kimble, se Joey Peters nem érdemelte. Azaz ki tudja, miért mit érdemeltek (volna, ők is).

En ezt?

Én. Ezt. Is. Is. Ezt. Én.

Vadul érintett meg a korty.

Nyakra kaptam a palackot.

„Ez a beszéd”, mondta hebegősen Topo. A falnak fordult.

Hamarosan aludt is.

„Holnap indulunk”, mondta Cilly. Fogalmam se volt, mennyiben érint ez engem.

Legalább magam maradok.

„Kaufschadtól...”, kezdtem. Aha, Kaufschadtól volt kulcsa Cillynek.

„Vele éltem egy darabig”, mesélte. „Még mikor Kaufschad Chantillyben volt abrakmester.”

„Chantilly – mondtam fanyarul –, az galopp. Tatiana Viennoise egy ügetőló.”

Mert sejtettem, Kaufschad hozta az üzletet. Vagyis úgy sejtettem.

Tévedtem.

„Brúnó”, magyarázta Cilly.

Rémlett, ez az a rosszképű hapsi, aki Cilly nyakát birizgálta.

Cillynek nem voltak olyan beható ismeretei (nyelvemből), hogy a „babrikált nyakadon” kifejezést értette volna.

Normann parasztok voltak a nagyszülei, és a Tatiana is oda került, a Sam Grandchamp-nal együtt. Az is egy ügetőló volt. Rejtélyes állat. Vagy nagy maher tulajok. De hogy jön ez össze?

„Topo – magyarázta Cilly – rég akarta ezt. Örömet neked. Hátha megjön a kedved a játékhoz megint. Meg mit tudom én.”

„Tom”, így mondta. Egész édesen beszélsz magyarul, gondoltam „vón”, ha Cilly kicsit kicsinyebb. Szép lány volt, csak olyan nagyobb-darab-fajta, én nehezen venném, mindig éreztem. Nem szívesen. Veszélyes Topónak is. Topónak se ez volt a fazonja, ha már Cilly, Milly... (Kezdttem berúgni.)

Hogy jövök ehhez?

Már ilyet se kérdeztem.

„Brúnó kocsiján megyünk, Brúnó tökjózan.”

Ez szinte kijózanított.

„Ki az a Brúnó?” Ezt kérdeztem. Bár tudtam. Most még az is kiderült, hogy a Királyi Színház epizodistája Koppenhágában, de rendez is.

Szerettem volna felébreszteni Topót. Az esernyőmet kerestem.

„Hölgyverő menyét”, mondta Cilly, nyelvünk rejtelseinek félismerője. És megpaskolta a bal arcom. „Ne. Gyere.”

De hát ez, hála az égnek, annyit jelentett csak, menjek az ablakhoz.

Mentem, kinéztünk.

Szemközt egy nagy tábla. Nem, nem, ez reklámféle volt, nem Csernobil.

Mondtam a katafalkot.

És erre még Cilly javított ki: „Szarkofág.”

Ezen kicsit vitatkoztunk. És ittunk megint. Isten, hogy jövök ehhez. Velem tényleg mindenki.

Azt tesz, amit akar. És közben nem tesz semmit (értem, ezt éreztem). De az egész (közben) nem tesz semmit.

Hát nem! Hát ez volt.

BÍZZA SZAKEMBERRE. Ez állt a hirdetőablán. Pontosabban: B í z z a S z a k e m b e r r e. Mint egy lónév.

Brúnó vezet, Svájc felé megyünk, ott engem és Topót...

...átvesz Kaufschad stb.

Leráz Cilly és Brúnó. Ők mennek, fel, Koppenhágának. „Zürichen át?” Ezt kérdeztem. Örültekháza volt ráadásul az egész, mert azt éreztem (érzékcsalódás), ebben a lakásban vertem meg Tatyit... innen ment el (ment volna el velem) apám 1948-ban.

„Od’odod, hm?” Cilly nyelve se forgott jól.

Lakásról volt szó megint. Koppenhágában.

„Brúnó...?”

Hogy neki nincs kéglije.

„Felesége van, kis gyerekei”, hangzott a válasz. „És végeredményben Topótól kapd azt a lakást.”

„Nem. Az a szoba a Kongens Nytorvon rég az enyém. Az első részletet így épp Tatiána Viennoise-on és Semillyn nyertem...” Örület, én mindig magyarázkodom. „Jó – mondtam –, megkapod a kulcsot. De mennyi időre?”

Annyira, amíg Topóval (Kaufschad kalauzolásával, aha, Kaufschadéval, aki egyszer már belevitte az akkori – és mai? – főnökét egy lószállító kamionba, aztán agyonverte a sofórt, csak ezt megúsza, de később „kiesett az ablakon”; hagyjuk), míg Topóval én, igen, elintézem a lóvételt.

„De édes lehet egy ilyen öreg ló. Csupa sörény, minden. Télikabát.” Cilly igyekezett szakszavakat használni.

Szarkofág. Katafalk.

A *Grant Lee* rég leszaladt. Odamentem, megfordítottam, belöktem megint. Eléggé fölöslegesen. Nem is hallottam, mi megy.

„*Fuzzy Logic*”, mondtam, de legyintettem is. London jött hirtelen. Apám egyetlenegyszer vett rá, hogy valami barátnőjét meglátogassam. Volt Londonban egy barátnője.

Lisszabonba (Lizsazonba?) nem jutottam el. Volt neki ott is. Volt?

Anyám is megérdemelte a pofonokat.

Cillyvel nem tudom, mit csináltam volna a legszivesebben. Ha kicsit is tetszik, azt mondom (ennek a, na ja, nagyon szép nőnek): „Gyere a spájzba.”

„Gyere a spájzba – mondta Cilly –, van ott eldugva mindig valami jóféle.”

Volt ott egy hűtőláda. Nem volt hozzá kulcsom. Ezt furcsálltam is mindig. Reméltem, Kaufschad nem levágott fejeiket tart ott hidegre téve.

Mentünk a spájzba.

„Bizza szakemberre”, mondta Cilly. Sértő volt szinte, hogy meg se érint, elhúzódik tőlem.

„Keféljen meg téged a Magasságos Brúnó Boldogisten”, mondtam.

„Meg fog”, vigyorgott Cilly. „Szakemberre szoktam bízni magam.” De, még szerencsére, Topo fejét sem érintette meg. Pedig majdnem megsimogatta. Rávertem volna a kezére az esernyővel. Hosszú, de túl széles ujjai voltak. Lábamra gondoltam. Csavargók. Lezöttyentem a fal tövébe.

„Pár koronát a szegény nyomorultnak”, dadogtam vigyorogva.

„Azt nem, de egy igazit”, koccintott velem Cilly. „Beszéltem Brúnóval, meséltem rejtett színészi képességeidről. Van egy történelmi filmje... tudod, e Csernobilok Évtizedében azt kell keresni, ami más, ami volt, ami tán igaz se vón... volt – javította magát –, ami a messzi múlt”; révedten nézte a „Bizza” táblát.

Magamhoz vontam, megcsókoltam.

Topo mélyen aludt. Jó, jó. Nem is tudtam.

„Próbáld föl ezt az öltönyt”, mondtam *aztán*, csak úgy, hogy *utána* már tanácstalanul és riasztóan meztelenül álldogáltunk, nézve a táblát, melyet gyéren áztatott az eső.

„Ó, te kis perverz”, mondta Cilly, és hozzátartott, hogy nyakkendő t kössön. Ösztönösen se vett inget, alsónadrágot. Próbáltam visszaemlékezni: Tatyin nyakkendő azért nem volt. Sál.

Viszketni kezdett a lábam. Vakarni kezdtem. Hamarosan véres lett. Ronda lábszár, mint egy sáros esernyőnyél.

„És most mi legyen?” Ezt Cilly kérdezte. És akkor ez. Hogy tőlem ilyeneket kérdeznek, mindenfelét kérdeznek tőlem.

„Soha – mondtam –, most érzem, sose ihatok többé.”

„Ihatom”, mondta ő, és úgy, ahogy volt, az öltönyömben, átvonulva a szobán, ahol Topo aludt, eltűnt a spájzban.

De nem jött vissza. Utánamentem. Aludt ő is. Felöltöztem, rájuk zártam a lakást, bedobtam a kulcsot, rájuk. Nekivágtam a városnak. Annyi eszem volt, hogy a Sípot kerüljem.

Egy tócsa elcsúsztatott és elúsztatott. Sáros lett a nadrágom térdé. Mi legyen.

Visszafordultam. Haza.

Csöngettem.

Topo támolygott ki az előszobába.

Meztelenül.

„Hagyjál, holnap találkozunk”, mondta. „Cillynek olyan jól áll... jól áll az öltönyöd. *Nergügy.*”

„Ne haragudj”, mondtam, Cilly kiigazító modorában.

„Holnap itt”, mondta Topo.

Hogy én addig mit kezdek magammal, nem volt érdekes? De, érdekes volt.

Jött Cilly, az öltönyömben, nyakkendő tlenül. Kidugta a műteremlakásuk kulcsát a levélrezen.

„Paraplét a tartóba”, mondta Topo.

Ezt nem értettem.

„Majd nézz fel”, tette hozzá.

Ez még rejtélyesebb volt.

De – szerencsémre – ahogy a kapun kiléptem, felnéztem. Egy nyitott esernyő vitorlázott alá az égből.

„Bíztad volna szakemberre magad”, mondtam az égnek. Bár a felhők általában érteni *szokják* a dolgukat, motyogtam. Cilly mondta mindig így („mindig”): „Topo így szokja... Kaufschad úgy szokja...” Sokja.

Úgy, ahogy voltam, kimentem a Délibe. Felszálltam az első vonatra. A Gellérthegy alagútjában jutott eszembe: hiszen jegyet se vettem. Szerencsére lassítottunk hamarosan, leugrottam, elindultam az ázott gazban, amerre láttam.

Ömlött az eső.

Rádöbentem, hogy az esernyőmet a vonaton felejtettem. Jegy nélkül utazik. Telefonozni kéne a következő állomásra: jegy nélkül utazik egy ernyő, rakják le, a büntetést is kifizetem. Csak hát fogalmam se volt, merre tart a vonat. A vonatom, hogy így mondjam. „Fogalmam”, ez is töktúlzás.

De ha semmi fogalmam, akkor...

Megálltam. Helyben voltam.

Hajózni muszáj, motyogtam.

És megcéloztam a *Víg Hajóst*. Megcéloztam, és el is találtam. Gombafejet kértem, bort, mindent. Ernyőmet majdnem a tartóba állítottam, ahogy beléptem. Akkor jöttem rá, se ernyő, se tartó.

Itt tartottam, „itt tart a dolog”, gondoltam, javítva rögtön.

Rögtön kell javítani. Vagy ki tudja. Ha Tatiana Viennoise beugrik, vagyis ha nem ugrik be, lett volna olyan jókedvem, hogy „semmillyezek”?

Minden kérdés a múlt kérdése volt, úgy éreztem. Nem kérdés, hogy pillanatnyilag nincs semmi kérdés.

„Hány óra is?” Ezt kérdeztem a főúrtól. „Fizetek. Főúri volt a koszt, ó, lány”, mondtam a kenyereskisasszonynak. Cilly ezt se értette volna. A kenyereslány olyan kis törekeny volt, ahogy én szeretem. Na ja.

Kimentem, épp hajnalodott. Tisztának látszott az ég. Elindultam Kaufschad lakása felé. Ha nekem valaki *akkor*, gondoltam, azt mondja, hogy a Tatiana Viennoise paci még az enyém lesz egyszer... Vagy egyáltalán

Lent a kapu előtt Topóék már türelmetlenül vártak. Brúnó indított. „Elég volt a pesti toporgásból, hih!”, mondta Topo.

VERSFORDÍTÁS-PÁLYÁZAT

Publius Ovidius Naso

SZERELMEK II. 10.

Azt mondtad nékem, Graecinus, nem lehet az, hogy
két lánykát valaki egyidejűleg imád.
Elhittem neked, én a naív, de te félrevezettél,
s tessék, egyszerűen két szeretőt szeretek.
Formás mindkettő külön, és igen ékesek együtt,
nem tudom, ez vagy amaz érti-e jobban a csint.
Szébb az emennél, és ugyanannyira szébb ez amannál,
inkább ezt szeretem, mégis a másik a jobb.
Bolygok köztük akár a vihar kergette hajócska,
és hol az egyik tart, hol meg a másik ölel.
Mért kettőzöd hát, Erycina, keserveimet még,
nem volt éppen elég gond az az egyke leány?
Mért kell még a ligetbe levél, teli égve a csillag,
mély ölü tengert mért kell gyarapítani víz?

Mégis jobb így, mint szerelemtelenül szomorogni,
 ellenségemnek jusson ilyen csunya sors.
 Ellenségemnek jusson rideg özvegyi fekhely,
 nyugtatgassa csak ő tagjait ágya ölén.
 Nékem a vad szerelem tunya álmom szerteszakítsa,
 és ne aludjam el én bús egyedül sohasem!
 Engem a lánykám – nincs, aki tiltsa – veszejtsen el inkább,
 s jöjjön akár kettő, hogyha az egy nem elég!
 Én kibírom! Karcsú kezeim sem erőtlenek éppen,
 s nincs híjával amúgy életerőnek e test.
 Kedvem duzzasztja, s megerősít az élvezet engem,
 munkabírásom nem csap be leányt sohasem.
 Gyakran telt el az éj csiklandós élvezetek közt,
 s mégis, a reggeli fény teljes erőmbe talált.
 Boldog férfiú az, ki Venus viadaljaiban vész!
 Adják égilakók nékem is ezt a halált.
 Keblét rámeredő dárdáknak szembefeszítse,
 s nyerjen a hős harcos hírt, soha nem fakulót!
 Gyűjtsön a kalmár pénzt, s ha hasítva hajóval a tengert
 mind kimeríti, hajót törve merüljön alá!
 Nékem dolgot, amely felmorzsol, szép Venus adjon,
 s nagy munkába legyek épp, mikor ér a halál.
 És temetésem ezt suttogja szipogva a gyásznap:
 Életedet méltón megkoronázta e vég.

Gherdán Tamás fordítása

Graecinus, te nekem, tudom, azt mondtad, hogy a szív hű:
 nem szeret egyformán kétvalakit sohasem.
 Félrevezettél! S védtelenül most bajba jutottam:
 rútul kettőért – kétszeresen hevülök.
 Mindkettő gyönyörű, mindkettő külseje vonzó.
 S hogy ki a műveltebb? – Dönteni senki se tud.
 Egyikük elragadó, s ugyanúgy szépséges a másik.
 Egyszer emez tetszik, másszor amaz csalogat.
 Mint ellentétes szelek űznek kis ladikocskát,
 engem is úgy hajszol tétova, vak szerelem.
 Kettős kint, Erycina, örökre miért hozol énram?
 Gondviselőm! Mondd, egy lányka miért nem elég?
 Lobot a fára miért adsz? Csillagokat – fel az ég?
 Végre miért hordasz tengeröbölbe vizet?
 Mégis mindezt inkább, mint szeretetlenül élni!
 Ellenségeimet verje magánnyal az ég!

Ellenségeimet kínozza a vágytalan éjjel!
 Nyújtózkodjanak ők tágas-üres nyoszolyán!
 Ámde az én álmom hulljon szét vad szerelemben,
 fekhelyemen könnyű súly egyedül ne legyenek!
 Engem a lányka gyötörjön fektelenül!, s ha erőtlén –
 megbirkózom még két szeretővel is én!
 Csípőm élvezi tápláló erejét a gyönyörnek,
 helytálok mindig, hogy ne csalódjon a lány.
 Gyakran töltöttem buja játékokkal az éjjelt,
 mégis friss testtel vártam a másnapokat.
 Ó, boldog, kit Vénusz páros harca veszejt el,
 istenek adják ezt végzetemül nekem is!
 Vad katonák fogják ellenségükre a fegyvert,
 s ontsák véré, hogy híresek így legyenek!
 Fősvény ember hajtsa a pénzt, és szántsa a tengert,
 ám ha viharba kerül, nyelje vizét a család!
 Engem azonban gyöngítsen meg vénuszi mámor,
 s majd ha a vég utolér, vesszek e mámor alatt!
 És mikor elhantolnak, mondjátok ki zokogva:
 „Ezt a halált méltán adta a sors teneked!”

Nagy Sebestyén fordítása

A NŐI ARC ÁPOLÁSA

Lássátok, lányok, hogyan ápoljátok az arcot,
 hogy tartsátok meg hosszan a szép alakot!
 Ápold csak hitvány földed: megkapja Cerestől
 kincsét, és keserűn nem terem ott a szeder;
 ápold, s almád nedvei nem lesznek savanyúak;
 oltott ág helye csak jól benyesett fa lehet.
 Ápolt mind, ami szép: házunk tetejét aranyozzuk,
 márványburka alá bújik a föld feketén,
 egyszerű gypjünk is megszépül a tyrusi üstben,
 s ind elefántcsonttól lesz ragyogóbb az egész.
 Tán Tatius kori régi szabin nők még nem akartak
 szebbek lenni, hiszen: gondjuk az ősi mező;
 még a családjánya ült a magas széken kipirulva,
 sürgő ujjáival szőve a durva ruhát,
 ő maga várta a nyáját, amelyet lánya kihajtott,
 ő maga hordta a fát, óvta a tűz melegét.

Ám ti az édesanyák féltett kislányai vagytok,
 vágyatok oly fátyol, melyben a szál szinarany,
 vágyatok illatozó hajfűrtjeitek bujasága,
 vágytok igazgyöngytől felragyogó kezeket,
 s Napkelet ékköveit rakván nyakatokra, kivesztek
 két súlyos darabot, s kész is a fülbevaló.
 Mért szégyellnétek mindezt? Csak tetszeni vágytok,
 s nem kétséges, e kor sok deli ifjat ígér;
 minden férfiú megszeliidül ma a nők erejétől –
 jól ápolt külső: ennyi a titka csupán.
 Készül minden lány, számukra a nagy lehetőség
 fontos. Nincs ebben semmi kivetnivaló.
 Fésülködnek a nyílt legelőn, noha nincs körülöttük
 más, csak a szirtes Athos – zord Athosé csak e báj;
 abból is van öröm, ha maguknak tetszeni tudnak;
 szívügy a lányoknál, fontos a szép külalak.
 Iuno páváját tolláért nagyrabecsüljük.
 Hangra utolsó – ám külseje bámulatos!
 Ettől ébred a vágy igazán, nem holmi füvektől,
 mikből a mágusi kéz gyűjti a titkos erőt.
 Semmi növényben nem bízhattok, semmi szirupban,
 sem tüzelő paripák kórteli nedveiben
 (sem kigyót nem kell fölszelni a marsusi dalhoz,
 sem forrása felé nem siet újra folyó;
 és ha akadna, ki ellopná temeséi harangunk,
 Hold-anya nem szakad el szép szekerétől ezért).
 Lányok, a jó erkölcs védelme legyen ma a legfőbb!
 Jellem tükre gyanánt tetszik az arc igazán.
 Jóhíredre vigyázz: külsőd elsatnyul a korral,
 arcod szépségét felboronálja a ránc;
 lesz olyan is, hogy szégyelltek belenézni tükörbe,
 s eljön a búslakodás száz oka, nemcsak a ránc.
 Ám ha gerinced erős, megtart majd életed útján:
 jobb, ha időben már erre irányul a vágy.

*

Mondd, amikor tested zsibbadt, s épp elhagy az álom,
 hogy támad ragyogás mégis az arcaidon?
 Lybia földjéről gályákon küldik az árpát;
 bontsd ki kalászából, rázd ki a polyva közül,
 végy ugyanannyit lednekből, öntözze tojás, tíz
 (két vékát töltsön meg csak a két gabonád),
 majd – széljárta helyen ha kiszáradt már ez a massa –
 zúzza malom köve szét, melyet erős csacsi hajt;
 gyűjtsed a száguldó szarvas szétszórt kis agancsát,
 őröld meg, s végül kell bele asból is egy;

így az egészet a már porrá tört lisztbe keverd el,
 s rázd át jól azután sűrű szövésű szitán;
 tedd hozzá nárcisz kétszer hat tiszta gumóját
 (csak márványalapon törheti fürge kezed),
 csöppents hozzá tuszk maggal teli egyhatod enyvet,
 s vedd mézből ennek még a kilencszeresét.
 Ezzel a krémeddel, ha akármilyen arcot is ápolsz,
 meglásd, úgy kisimul, tükre sem éri utol.
 Szikkadjon mindjárt sápadt farkasbab a tűzön,
 s gyomrunkat máskor megviselő hüvelyes
 (mindkettő legyen épp hat véka, de erre ügyeljél),
 mindkettőn forgass lomha malomköveket;
 tarts izzó nátronhabot és ólomszinezéket
 mindig, friss íriszt, Illyriába valót;
 most ezeket szintén gyúrják meg erős karu ifjak
 (súlyra a megfelelő: uncia harmada lesz);
 arcodról sivítő fészkeknek gyógyerejétől
 elfut a folt – válaszd erre a jégmadarat
 (pontos választ vársz, ebből majd mekkora súly kell?
 mennyit a kettészelt uncia egy fele nyom);
 abban, hogy jól összetapadjon s kenni lehessen,
 Attika sárgálló méze lehet segítők.
 Sértett égi erőt, istent engesztel a tömjén.
 Tarts meg azért keveset, mindet a tűzbe ne vedd!
 Tömjénhez ha keversz nátront, mely a testet emésztí,
 mindkettőből elég fontnak a harmada is,
 háncsról gyújts mézgát, negyedénél is kevesebbet,
 s mirrhából kell még egy kicsi kocka bele;
 mind morzsold össze, s jöhet akkor a soklyuku szűrő,
 hogy ne maradjon híg méz a szilárd anyagon.
 Rakj csak az illatozó mirrhához némi köményt is
 (mirrhád hogyha kilenc-, öt scrupulumnyi köményt),
 száraz rózsát is, markodban amennyi csak elfér,
 s ammoniás tömjén durva szagú szemeit;
 árpa levébe keverd az utóbbiakat, de amennyit
 tömjénből, a kimért rózsza is annyi legyen!
 Bármilyen érzékeny bőröd, kend rá kis időre,
 megszabadulhat az arc addigi színeitől.
 Láttam olyan nőt is, ki hideg forrásba merített
 mákszemeket morzsol, s mázol a tagjaira.

Titus Lucretius Carus

ANYAG ÉS TÉR

De rerum natura, I. 418–448.

Hogy már megkezdett fonalát fonjam szavaimnak:
 úgy alakult a világ, hogy a természetnek egésze
 két dolog egyvelegéből áll, s ez az úr meg a testek.
 Első az, hol a többi tanyázik s száll szanaszéjjel,
 testek létéről pedig érzékünk közösen szól.
 (Hogyha e kezdő érv nem elég jó biztos alapnak,
 honnan lenne sötétebb dolgokban kutakodván
 gondolatunk, mely a lelkünk legmélyén megerősít?)
 Mármost, hogyha a hely vagy tér, minek úr nevet adtunk,
 mégsem lenne, a test nem tudna időzni sehol sem,
 s nyilván nem lennének utak, melyeket bebolyongjon.
 Ezt magyaráztuk néhány sorral előbb rövidebben.
 Mást ezeken kívül nem tudsz említeni, testtől
 teljesen eltérőt, elütőt ugyanakkor az úrtól,
 mintha e sorban harmadik alkat is állna utánuk.
 Légyen bármi, ha már egyszer *van*, terjedelemmel
 mindenképp rendelkezik az – naggyal, kicsivel bár –,
 mit ha tapintani tudsz, noha könnyű, mérete apró,
 mégis tény, hogy a testeknek számát szaporítja,
 ám ha tapintást nem tűr, s nem gátolja a rajta
 áthaladót – közelítsen hozzá bármely irányból –,
 úgy az üresség ez, melynek mi az úr nevet adtuk.
 Másrészt minden vagy képes cselekedni magától,
 vagy valahonnan más hat rá, s így működik inkább,
 vagy pedig arra való, hogy e mások benne lehetnek.
 Működni s cselekedni csakis testtel tud azonban,
 helyet nyújtani meg nem képes más, csak üres tér.
 Biztos hát, hogy a dolgok közt nincs harmadik alkat,
 mely testen s úron kívül még hátramaradna,
 sem melyet érzékünkkel fognánk bármikor is fel,
 sem mely az emberi elmében meg tudna foganni.

Gloviczki Zoltán fordításai

Nemes Nagy Ágnes

MIÉRT NEM ESSZÉ?

Miért nem írok esszét? Tele vagyok reflexióval. Mindenről minden eszembe jut. Rendkívül szórakoztat Plotinos vagy Péterfy, a költői nyelv hangtana vagy a quattrocento kutak szimbolikája. Miért nem írok mégsem esszét?

1. Mert lusta vagyok. Azt sem írom, amit fontosabbnak tartok, hát még effélét. Mert nemcsak lustaságotat legyőzni, hanem még tanulni is kéne hozzá. Lenézem a készletlenséget, a szakmai tudatlanságot, röstellnék összevissza fecsegni. De hogy elkezdjek jegyzetelni, fenekelni, utánatúrni a dolgoknak, belerágni magam, almaféreg módjára a rostokba – ehhez semmi kedvem. Én csapongni szeretek, miként a lepke, belefalni ebbe-abba, jártni az eszem, kicsit vidékies magyar módra, saját mulatságomra.

No de dolgozni?!

2. Nem tudom eléggé komolyan venni a műfajt. Úristen, mennyivel több igazság, erő, verejték, gyötorem, kegyelem, isteni csuda van egy középfinom verssorban, mint egy kötet magvas elmélkedésben! Ha mégoly világmegváltó is! Itt van ez a Péterfy. Jó. Nagyon jó. De kitűnő, lelkesítően mély eszmefuttatások közt egy ilyen passzusra akadtam (kiidézem): „*Aristophanes Pán rokona, nem a mai világításban, hanem fölötte az ép Parthenonnal és görög éggel, előtte a kék tengerrel, az emberiség dúsabb hajtású ifjúsága idején, aki acélfényes szemét hunyorítva kéjjel tapogat végig bozontos mellén, s előttünk megfoghatatlan vídám szilajsággal bámulja szarvacskáit s patás lábait.*” – Hát igen, ez vízió. Semmi tudomány nem kezeskedik a bozontos mellét vakaró, boldog-patás Aristophanésról. De ez az alak van. Egy-egy ilyen pillanatot kivésni – mi másra való az életünk? Vagyis hogy nekem sokkal több az ábrázolás, mint az elmélkedés. És még szegény Péterfyből is szemérmetlenül az ilyen perceket bányászom ki – pedig az ilyesmi, nyilván, tudományosan megrovandó. Mint Sókratésból is az tetszik: μη θορυβείτε ω ανωρεσ Αθηναιοι (de már a vég-szigmát nem tudom leírni, hogy a fenébe is van? ζς – mindegy).

Persze nem azért több az ábrázolás, mert írni több, mint élni. Dehogy, dehogy! Írva élni több, mint nem írva, az írás életfunkció. Mennyivel kövérebb az életem, ha írhatok!

Élni! Írni! Zabálni!

Jó, jó, megyek is a Közértbe, veszek sonkát, krémsajtot, dinnyét.

Takáts József

A KÖTELESSÉGESZME REGÉNYE

Asbóth János: Álmodója

Asbóth János A FIATAL IRODALOMBÓL című tanulmányában, melyet a szerző 1875 második felében írhatott,¹ röviden összefoglalta a regényírói programot, amelyet később az ÁLMOK ÁLMODÓJA című, 1877-ben megjelent regényében igyekezett megvalósítani. Asbóth e programot tanulmányában „költészetünk [itt: szépirodalmunk – T. J.] újabb irányával”, pontosabban annak világnézetével szemben fogalmazta meg, mely irányt így jellemezte: „Pessimismus; a hősnék eszményi nemes célokra való törekvése; valóságos láza a magasabb vágyaknak; de a vágyak lázával szemben erőtlenség...; a benső igazság összeütközése a külső valósággal; kiábrándulás, undor; kétségbeesés; s újra s újra kiújulása a reménynek, a bátor harcznak; de örökös cseréjével a célznak; erőfecsérlés, téveteg kapkodás;... végre elerőtlenedés; dicstelen bukás.” Ezt az újabb irányt, új világnézetet elsőként Arany László verses regényében, A DÉLIBÁBOK HŐSÉ-ben (1872) vélte felfedezni Asbóth, s e művet tartotta az új irány(zat) legjelentősebb alkotásának.

Asbóth regénye szempontjából az irány(zat) műveinek fenti jellemzése azért érdekes, mert egyetlen elem kivételével teljes mértékben (!) jellemzi az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-t is; annak hőstét, Darvady Zoltánt éppúgy hűen írja le az idézett szövegrészlet, mint Húbele Balázst A DÉLIBÁBOK HŐSÉ-ből. Ez az egyetlen elem pedig az utolsó, a „dicstelen bukás”. Asbóth kritikai megjegyzései közül érezhetően az a legsúlyosabb a tanulmányában, hogy Arany László műve „a végén ellapul, nincsen befejezés sem győzelmes, sem tragikus, elvész a költészet a prosa homokjában”. (90.) Ezt követően azt igyekezett elmagyarázni, hogy miért vezet az új iránynak a világnézlete – amely egyszerre tükrözi Schopenhauer filozófiáját „a legapróbb vonásig”, s a hazai „vergődő társadalom” képét – természetesen ilyen „költőileg megoldatlan” műbefejezésekhez. (99.)

Asbóth tanulmányának irodalomszemléletéről annyit érdemes itt röviden megjegyezni, hogy egyrészt egy nemzeti irodalom/művészet egyes műveit azon nemzet/társadalom jelleme és állapota kifejeződésének, „tükröződésének” (89.) tekintette, amelybe az beágyazódott, amelyben létrejött; másrészt – mint a fenti idézetből is láthattuk – egy elbeszélő mű költőiségét (s ezzel értékét) a győzelmes vagy tragikus lezáráshoz köti. Az az alapl dilemma merült fel tehát előtte, hogy bár az új irány(zat) művei teljesen hűen tükrözik a magyar társadalom állapotát, ugyanakkor az a – pesszimizmusnak nevezett – világnézet, amelyet ez a társadalmi állapot (és egy filozófiai hatás) határoz meg, nem tesz lehetővé „költőileg kielégítő befejezést”, azaz igazán értékes művet. Azaz egy olyan műhöz, amely nemcsak hűen bemutatja a társadalmat, hanem „költői” a befejezése is, másféle világnézet szükséges. Asbóth regényprogramja ezért világnézet-központú.

Az ÁLMOK ÁLMODÓJA befejezésének, legutolsó fejezetének a kulcsszava a kötelesség. Darvady Zoltánt utoljára olyan hangulatban láthatta a regényolvasó Velencében, „amelyben azt hittem, hogy semmi sem maradt többé számomra” (197.), ezután hazatért Daruvárra, anyját halva találta, s így kiáltott fel: „Nincs miért élnem!” A léleknek ezen a

nullpontján lép be – természetesen nem előkészítetlenül, nem előjelek nélkül – az a bizonyos másfajta világnézet, amely száznyolcvan fokot fordít a regény addigi menetén. Darvady egy megvilágosodásszerű pillanatban rádöbben, hogy egész eddigi élete önzés volt, „*mértéktelen, ki nem elégíthető, hiú önzés*”. Ez alapprincípium helyébe kell lépnie az új alapelvnek, a kötelesség(teljesítés)nek.

A regény, amely az utolsó elemig követte az új irány(zat) műveinek menetét, a befejezésben a regényprogramnak megfelelően, az irány(zat)tól eltérően, egy másfajta (nem az adott társadalmat tükröző) világnézet segítségével „*költői*”, hősének szempontjából „*győzelmes*” (ezt nyilván erkölcsi értelemben értve) befejezéshez igyekezett eljuttatni a művet. A FIATAL IRODALOMBÓL című tanulmányban ennek a regényírói megoldásnak is meg van nevezve a mintája: „*A jobb angol írók regényeiben általános vonás, hogy az önzés kíséretein, a pessimismus rohamain győzedelmeskedik, és nyugodt boldogságra vezérli a hőst a »duty«, a »strong sense of duty«, a kötelességérzet, mely különösen Disraeli és Lytton remekeiben egyenesen a »noblesse oblige« elvéből, az aristokratikus tudatból ered.*” (109.) Ugyanez történt az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-nak befejezésében: az önzésen győzedelmeskedett a kötelességérzet. De mit is jelent itt ez a fogalom: kötelesség? A továbbiakban erre a kérdésre próbálok válaszokat adni.

Olyan formális etikai értelemben, ahogyan ez a fogalom a regény befejezésében megjelenik, a mű más helyein tudtommal nem fordul elő. Van azonban egy szöveghely, amely mégis roppant hangsúlyosan utal rá. E helyen Darvady – aki a regény négy könyvének elbeszélője és hőse – önmagát ekképpen jellemzi: „*elmentsze minden kötelékét, minden kötelék nélkül szabadon*” él. (98.) A kötelék szónak nemcsak a szótöve azonos a kötelességgel, de a „jelentésük töve” is azonos. Darvady magát többször, hangsúlyosan úgy említi, mint bolyongót, aki kerül hazát, anyát, múltat és jövőt. (41.) Ezek volnának tehát a konkrétan megemlített (társadalmi) kötelékek. A regényszöveg szerint azonban a bolyongás nem egyszerűen Darvady személyes sorsa, hanem magának a modern életnek, a modern embernek a jellemzője. A regény újabb kiadásának 36–37. oldalán olvasható egy hosszabb rész, ahol a régi életet veti egybe az elbeszélő a modern élettel. Míg régebben az életet a „*létöröm nyugalma*” jellemezte, addig a modern életet a létért való küzdelem, a verseny, a „*hajhászat*”. „*A modern élet rohamában [...]szakadatlan küzdelem a lét, melynek apró győzelmeiben nincs öröm...*” Majd e hosszú mondat második felében: „*tovább-tovább, mint a bolygó zsidó, új célra vágyunk...*”. (36.) E szövegrész felől nézve azt mondhatjuk, hogy Darvady „*otthonot lelni képtelen*” bolyongása (34.) a modern ember léthelyzetének a metaforája. Köteléknélkülsége a modern ember jellemzője.²

A modern életről sok más passzust is találhatunk a regényben. A mű első könyvének, legalábbis első fejezeteinek, tulajdonképpen ez a fő témája: a modern életnek és a régmúltak – amit Velence jelképez – a szembeállítás. Ennek az ellentétnek a kulcsfogalmi a verseny, rohanás, hajhászat az egyik oldalon, s a nyugalom, béke a másikon. De mit is jelent pontosabban ez a szembeállítás?

A legszélesebb értelme ennek az ellentétnek a természet és az emberi akarás szembeállításában jelenik meg: míg a természetben a lét békéje, nyugalma nyilvánul meg Darvady számára a Jungfrau óriás hegycsúcsának tövében, ezzel szemben az emberi akarás e béke háborítója. A boldogságnak pedig a béke, a nyugalom a közege – azaz a boldogságot csak úgy érheti el az ember, ha lemond az akarásról. (178.) E részlet schopenhaueri ihletése nyilvánvaló.³ Megjegyzendő azonban, hogy Darvady e nézetet (az akaratról való lemondásnak és a boldogságnak az összekapcsolását) a regény végi

megvilágosodásszerű fordulata után már láthatóan nem osztja: ott már a tevékeny élet látszik a boldogság alapjának, s nem az akarás felszámolása.

Az előbbinél némileg szűkebb értelemben a fenti kettősség egy művészetértelmezési problémában jelenik meg. A regény egy roppant fontos pontján Darvady az II. Redentore-templomban megpillant egy Giovanni Bellini festette Madonnát. Ez az élmény elindít benne egy hosszabb, a velencei festészetről szóló fejtegetéssort, amelyben egy-egy ponton Tizianóval, illetve Raffaellóval állítja szembe Bellinit. Ami mindkettőjüktől megkülönbözteti Bellini képeit, az „*a gondtól háborítatlan élet derűje*” és a bensőségség. Egyetlen szóval talán naivitásnak nevezhetnénk. Ezt olvashatjuk a Bellini-Madonnáról: „*cselekvés semmi egyéb, mint egyszerűen boldog és boldogító, nyugalomteljes lét... Magas szépségükben és bájukban nincsen semmi, de semmi beteges; minden vágytalan elégtelst lehel; nincsen itten meghasonlás, nincsen itten sóvárgás semmi, de semmi sem, csupán édes, naiv boldogság*”. (95.) A cselekmény szempontjából is nagyon fontos pont ez: a templomból kilépve pillantja meg egy gondolában a Bellini-Madonnára oly nagyon hasonlító nőt, Irmát, akivel a harmadik könyv szerelmi története szövődik. De mégsem a Bellini-Madonna ő, már első pillantásra észreveszi Darvady, hogy bár az arca szakasztott olyan, de van rajta valami fájdalom, ami elképzelhetetlen lenne egy Bellini-festményen. Később Irma – első beszélgetésükkor – szinte egy Tiziano-képből lép elő. (117.) A harmadik könyv Irma-értelmezéseinek végighúzóódik ennek a Bellini-interpretációnak a nyoma. A legnyilvánvalóbb módon ott bukkan újra föl, amikor Irma Pergolesit énekel. Darvadyt ez arra indítja, hogy szembeállítsa a régi egyházi énekeket az operával, s ugyanígy a régi festők Madonnáit az újakéival, s arra a következtetésre jusson, hogy ma már nem lehet Madonnát festeni, mert ehhez szükséges volna a művész hite, s ez a hit kiveszett. (130.)

Az így kiteljesedett Bellini-interpretációnak a nyelve ugyancsak schopenhaueri, viszont maga az értelmezés másfelé is mutat. Véleményem szerint John Ruskin VELENCE KÖVEI című nagy munkája felé, amelynek a Bellini-képe nagyon hasonló a fentebb idézethez. (Természetesen már a MODERN PAINTERS-ben is Bellini az egyike a mintaként ajánlott régi festőknek.) Ruskin számára Bellinivel ér véget egy nagy folyamat a velencei festészet történetében, vele zárul az „*áhitatos festők*” sora. „*Az ő műveiket az utolsóig a vallásos hit legünnepélyesebb érzése lengi át. Holott Tizianónak egyetlen művében sincs vallásos érzés... Bellini hitben nevelkedett, Tiziano formalizmusban. A kettejük születése között eltelt időszakban múlt ki Velence élő vallása.*”⁴ Ruskin számára a vallás kimúlása azt jelentette, hogy természetszerűleg hanyatlásnak indult a művészet és maga a társadalom is, mert elvesztették életető erejüket, szívüket. Ruskin szerint könyve éppen ezt kívánja bizonyítani Velence példáján: hogy az egyéni vallásosság alapszik az állam virágzására, s ha ez elvész, hanyatlásnak indul az állam is.

De nemcsak a Bellini-interpretációban találunk Ruskin-nyomokat az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-t olvasva, hanem a modern élet jellemzésében is. A regénynek az a része, ahol a haladáskritika a legélesebb, s a gép hódító elvéről, a munka széjjelszakításáról, a haladás látszólagosságáról esik szó, szintén ruskini ihletésűnek tűnik.⁵ Visszatérve a kérdésünkre: a hajhászat és nyugalom/béke ellentétpárnak ez a kétféle regénybeli megjelene a problémának más-más aspektusa. Az előbbi szerint természet adta végtet az, hogy az emberi akarás önmagában hordja az okát annak, hogy az ember nem érheti el a nyugalmat s ezzel a boldogságot, hacsak nem az akarásról való lemondással – azaz az embernek olyaná kellene válnia, mint maga a természet. Ha jól olvasom a művet, ezt a megoldást Darvady voltaképpen elveti a regény végén. A másik szerint

viszont nem természeti, hanem történeti problémáról van szó: a régmúltban létezett olyan kor, amikor az ember élvezte ezt a nyugalmat és ezáltal a boldogságot, s ez a kor azzal veszett el, hogy elveszett a vallásos hit.

Darvady azonban nem hívő sem megvilágosodásszerű fordulata előtt, sem utána. A hittel kapcsolatos viszonyára a legjellemzőbb talán a már említett II Redentore-templomi epizód. A Bellini-képtől eltávolodva Darvady szerzeteseket pillant meg: „Háborgó vágy fogta el szívemet.” (97.) E vágya talán a hit utáni vágy. De lehet, hogy mégsem az: a szerzetességben az akarásról és vágyakról való lemondásnak a gyakorlati lehetőségét pillantja meg, s nem a hit lehetőségét. A regény második könyvében, Darvady önéletrajzában is nagyon hangsúlyos helyen jelenik meg a hit elvesztésének kérdése. Az egyetemi oktatáshoz kapcsolja ezt a folyamatot: „ahogyan előre haladtam szaktanulmányaimban..., úgy düledézének össze az ősoktól öröklött szent tanok, és emelkedék mind erősebb ívezetekben a modern vallás, a materializmus”. (73–74.) A hit elvesztése pedig egy „iszonyú iszonyathoz” vezetett, a halálfélelem állandó jelenlétéhez, az élet értelmének az összeomlásához, az öngyilkosság pereméhez. Ezek a szövegrészek emlékeztetnek némileg Thomas Carlyle-nak a SARTOR RESARTUS-ára, amely könyvnek igencsak különös kerettörténete van. A mű fikciója szerint két szerzőtől származnak a mű szövegei, az egyik a névtelen közreadó, a másik pedig a mű különös (beszélő) nevű professzor hőse: Teufelsdröckh. A közreadóhoz nagy zsákokban érkezik meg a professzor életműve, ebből válogat részeket a közrebocsátó, s kommentálja is azokat, többek közt ebből állítja össze a professzor önéletrajzát is, amely a mű második könyvét alkotja. Mint ismeretes, ez valójában Carlyle saját életrajzában átírt változata, amint a professzor nézetei is az ő nézetei. Ezt egyrészt azért tartottam szükségesnek elmondani a Carlyle-műről, mert ez felhívhatja arra a figyelmünket, hogy az Asbóth-regénynek is két „beszélője” van: Darvady kívül a közreadó, aki címekkel látta el (s ezzel határozottan értelmezte is) a regény négy könyvét. Másrészt a Carlyle-műnek az önéletrajzi része, de más fejtegetései is, rokonok az Asbóth-regénnyel. A professzor (azaz Carlyle) szintén az egyetemen veszítette el a hitét, a tanulmányai vezették el a „beteges székszehez”, s ennek következtében a „kétely lázrohamaikhoz”, amikor „néma éjjeli virrasztásaiban, sötétebb éjjellel szívemben, mint égen és földön, mint vetette magát földre a mindeneket látó előtt s esdekelt hangos imában felindultan... megszabadításért a haláltól és a sirtól”.⁶ Ez a hitetlenség a SARTOR RESARTUS-ban is világban bolyongóvá teszi a hőst, a majdani professzor vándornak és bolygó zsidónak nevezi magát. Az itt következő szövegrész a közreadótól származik: „így kell neki az ősi Káin módjára vagy a modern bolygó zsidóként (kivéve, hogy vétkesnek nem érzi magát, csak a véték fájdalmait érzi), így kell neki céltalan sietséggel tétován tévelyegnie...”.⁷ Carlyle fiatalembere – akárcsak Darvady – nemcsak vándor lett, de a többi embertől teljesen elszigetelt is, s hitetlensége elvezette az öngyilkosság szélére. Ezeket a párhuzamokat természetesen csupán az teszi jelentőssé, hogy a Carlyle-műnek az egyik alapellentétpárja, kulcsfogalmi az önzés és a kötelesség. Carlyle hősének új élete, a hitetlenség elhagyása az önzés legyőzésével, az „ön-megöléssel”, az én megsemmisítésével kezdődik el, a lemondással, bár ez a fogalom itt másféle értelemben értendő, mint egy schopenhaueri nyelvet követő szövegben: az önzésről, az énről való lemondásként, de nem az akarásról való lemondásként.⁸

Természetesen hozzá kell tenni ehhez a hatástörténetinek látszó fejtegetéshez, hogy ez a fogalompár (az önzés versus kötelesség) a korszak angol gondolkodásmódjának általában is a központi fogalompárja. Stefan Collini a viktoriánus kultúráról szóló könyvében a kor morális szellemét taglaló fejezetének AZ ALTRUIZMUS KULTÚRÁJA cí-

met adta, amely altruizmusnak (amely Comte nyomán lett divatfogalom az ötvenes évek végétől kezdődően Angliában, s nagyjából önzetlenséget jelent) a korabeli ellentétpárja az egoizmus, az egyik központi fogalma pedig a „duty”, a kötelesség.⁹ Még ennél az általános példánál is sokatmondóbb egy az Asbóth-regénnyel nagyjából egy időben készült magyar tanulmánynak a kötelességfogalma, ha e fogalom „hazáját” keressük. Szécsen Antal 1877-ben írta Wellington hercegről szóló tanulmányát,¹⁰ amelyben a kötelesség az egyik legfontosabb személyiségvonás a nagy ember arcképén. Mielőtt hozzákezdene élete történetét röviden elbeszélni, Szécsen így foglalja össze ez életnek a magját: Wellington „minden utógondolat nélkül, annak szentelte életét, a mit kötelességének érzett”. A tanulmány záróbekezdése pedig így hangzik: „Nem mindenkinek adományozta a gondviselés a hadvezéri lángészét vagy az államférfiúi képességet, [...] de mindenkire nézve bő tanulság rejlik azon életben, melyet e sorok röviden ecselettek, s biztosítva lenne azon nemzetnek és országnak léte és jövőndője, melynek minden fia, bármily szerény legyen állása és hatásköre, jelszavául választaná a herceg életének és jellemének két fővonását, melyek e szavakban foglaltatnak: kötelességérzet és önzetlenség.”¹¹ E szövegrész kötelességfogalma láthatóan nagyon közel áll az Asbóth-regénybelihez. Eszerint a kötelesség nem tartalmilag meghatározott erkölcsi fogalom, hanem formális, üres fogalom, melyet mindenkinek „állása és hatásköre” szerint kell tartalmilag megtöltenie, pontosabban talán inkább felismernie és betöltenie, hiszen társadalmi állása és hatásköre eleve kijelöli számára ezt a tartalmat. A kötelesség tehát regulatív, de nem szubsztantív, azaz formális etikai fogalom.

Nem érdektelen talán, hogy e két egymásra vonatkoztatott szövegrész szerzője, Szécsen és Asbóth két konzervatív gondolkodó. Asbóth szellemi pozíciója azonban, alig néhány évvel konzervatív fordulata után,¹² teljesen nem feleltethető meg a Szécsenének. Asbóth 1874–75-ös politikai jellegű írásainak – s mint A FIATAL IRODALOMBÓL egy korábban idézett része mutatta, irodalmi írásainak is – egyik fő ihletője az a Disraeli, aki Szécsen eszményképéről, Wellington hercegről meglehetősen rossz, sőt gúnyos véleménnyel volt. Ha például az említett fordulata utáni egyik első írására gondolunk, A CONSERVATIV ÁRAMLAT címűre (1874), akkor bizonyos, hogy annak konzervativizmusából az organikus fejlődés szükségességét vagy demokráciakritikáját vagy még többé-kevésbé liberalizmusképét is egy Szécsen-típusú, régi vágású magyar konzervatív főúr is elfogadhatta, de kérdéses, vajon nem találta-e idegennek mondjuk a szociális kérdésnek vagy az erős államnak vagy a nemzeteszmének a konzervativizmuson belüli előtérbe, sőt középpontba állítását.¹³ Az Asbóth által beemelt új elemek közül a nemzeti és a szociális szempont középpontba állítása bizonyosan Disraeli eszméit visszhangozza. Az utóbb KONZERVATÍV ÉS LIBERÁLIS ELVEK címet nyert 1872-es Disraeli-beszédnek a logikája szerint a liberális politikának az a fő jellemzője, hogy kozmopolita, kontinentális értékek hordozója, a tory párté pedig az, hogy nemzeti.¹⁴ A konzervativizmus szociális jellege mellett pedig éppen Disraeli politikájára hivatkozva érvelt Asbóth 1874-es tanulmányában. Ebben az írásban még nincs jelen az az éles kultúrkritikai hangvétel, amely később a fő tónusát adja A FIATAL IRODALOMBÓL tanulmánynak s magának a regénynek is. Az erkölcsök hanyatlásáról, az eszmények, a hit kiveszéséről szóló passzusok pedig már inkább Carlyle-t idézik, mint Disraelit.

Carlyle ki nem állhatta Disraelit; fordítva már nem ilyen egyértelmű a helyzet: a szakirodalom szerint Carlyle 1840 táján kezdődő „profetikus korszakának” eszméi nagyban hatottak a szociális regények divatjára, melynek egyik első darabja Disraeli SYBIL,

AVAGY A KÉT NEMZET című műve volt.¹⁵ A FIATAL IRODALOMBÓL Disraelit mintaként említő passzusa azonban vélhetően nem elsősorban a SYBIL-re céloz, hanem talán az író negyvenes évekbeli trilógiájának első – és Leslie Stephen szerint legjobb¹⁶ – regényére, amely a CONINGSBY, AVAGY AZ ÚJ NEMZEDÉK címet viseli. Coningsbynak, a fiatal arisztokratának a legfőbb célja az, hogy új választ tudjon adni arra a kérdésre, mi a konzervatív elv. (Ugyanez volt Disraeli s Magyarországon Asbóth fő törekvése is.) Coningsby nagyon hasonlóan látja korát, mint Darvady: „mindenek iránt való hitetlenség korszakának”,¹⁷ ahol a vallást gyűlölik, a korszellem a hasznosság szelleme, a társadalom a felbomlás felé tart. E tendenciákkal igyekszik szembeszállni egy fiatal arisztokratakból álló társaság, akik úgy akarnak új tartalmat adni a konzervatív elvnek, hogy visszatérnek a hagyományos arisztokrata kötelességek és magatartás gyakorlásához. Ez a rövid és természetesen hiányos regényismertetés arra mindenképpen jó, hogy hatástörténeti spekulációk helyett arra figyeljünk, ami a különbség Coningsby és Darvady közt, mert ezek a különbségek fontos kérdésekre mutathatnak rá. Mindenekelőtt Coningsby nem hitetlen, hanem hívő: templomjelenetében megáll a cambidge-i templom előtt, s felkiált: hol a szellem, mely ezeket a falakat emelte? Coningsby nem hordozza magában a modern élet problémáit, mint Darvady. Ezzel szorosan összefüggően: Darvady – társával ellentétben – nem arisztokrata, hanem egy vélhetően középnemesi család sarja. S ez éppolyan fontos pont, mint az előző. Ugyanis Darvady egyrészt nem arisztokrata, másrészt arisztokratikus tudattal, fölényérzettel rendelkezik, s többször is visszatér az arisztokrácia iránti vonzódására. Velencét nyilvánvalóan azért választotta ki Darvady, mert a helyzete önnön lelkének helyzetét és vonzalmait tükrözte: elszigetelt terület, mint ő maga; halott város, miként „élő halott”-nak nevezi magát Darvady;¹⁸ a régmúlt közege a modern világban; s az igazi arisztokraták városa. Az a szövegrész, ahol Velence arisztokratikusságáról beszél, beágyazódik a már felidézett, Bellinét és a velencei festészetet interpretáló részletbe. A FIATAL IRODALOMBÓL Disraelit említő bekezdése is az arisztokratikus tudattal köti össze a kötelesség eszméjét. De mit is jelent az, hogy arisztokratikus tudata van valakinek, aki nem arisztokrata?

Bár az 1870–80-as évek táján az arisztokrácia fogalmát legalább háromféle értelemben használták Magyarországon – egyrészt a középnemességtől elváló főnemességet értették alatta, más szóhasználatban (az arisztokratikus elv alá tartozókra gondolva) a teljes nemességet,¹⁹ harmadrészt pedig az elit fogalmának megfelelő értelemben is használták²⁰ –, Asbóth általában az első szóhasználatot követte (például 1874-es MAGYAR CONSERVATIV POLITIKA című kötetében). Az arisztokrácia kérdése Asbóth számára roppant fontos politikai és személyes kérdés lehetett. Az utóbbira a regény világít rá, az előbbire a báró Sennyey Pálról írott jellemrajza. Tudni kell ehhez, hogy Asbóth az 1874-es könyvét az akkor alakulgató magyar konzervatív párt ideológiai alapmunkájának írta, mely párt élén Sennyey állt. Az évekkel később írott jellemrajz felidéz egy 1875-ös pillanatot, a szerveződő tory párt legnagyobb hibájaként: „visszautasított egy oly tényező, mely nélkül Magyarországon conservatív actiót csinálni nem lehet” – a magyar középirtokos osztály. Mikor „azon véleményét nyilvánította valaki báró Sennyey előtt”, hogy a középnemesi osztály már nem liberális és demokrata, hanem „nemzeti conservatív szellem” ébredne benne, s „hogy ha conservatív pártot egyáltalán akarunk, akkor annak sem felekezeti, sem mágnási jelleggel bírnem szabad, és hogy éppen azon középirtokos-osztályra kell a fősúlyt fektetni. – Akkor kiesik kezünkől a vezetés! – Ez volt báró Sennyey határozott válasza...”²¹

Erős a gyanúm, hogy az a „valaki”, aki ezt fölvetette, maga Asbóth lehetett. Az mindegyre világos ebből a szövegből, hogy Asbóth olyan konzervatív pártot szeretett volna, amely nem mágnási jellegű. Ha A FIATAL IRODALOMBÓL idézett részletére gondolunk, azt mondhatjuk, hogy bizonyára olyan konzervativizmust szeretett volna, amely nem mágnási, nem a születési arisztokrácia irányzata, de mélyen áthatja az arisztokratikus tudat. De micsoda is az arisztokratikus tudat, a noblesse oblige elve? Forduljunk segítségül az Asbóth által is hivatkozott Disraelihez, a CONINGSBY-hez. Ebben a regényben a kötelesség társadalmi rendekhez társul (azaz kissé más a jelentése, mint amiről korábban a Szécsen–Asbóth összevetéskor szó volt): minden rendnek megvan a maga kötelessége a társadalmi testen belül, ezt a kötelességet a hagyomány szabja meg évszázadok óta. Ehhez a jellegzetes konzervatív politikai gondolathoz Disraeli regénye két új elemet tesz hozzá: egyrészt kifejti, hogy a pénztőke és a gyárosok új és gazdag osztálya nincs elismerve a társadalmi rendben, s ezért nincsenek meghatározva ennek az osztálynak a kötelességei sem, s ezt meg kellene határozni. Másrészt a mű azon gyáros szereplője (Millbank), aki templomot és iskolát épített a munkásainak, kerteket adott nekik stb., azaz gyakorolja azokat a kötelességeket, amelyek arisztokratikusak, azt fejtegeti, hogy ő nem a történeti, hanem a természetes, a valódi arisztokrácia híve, a legkitűnőbbek (tehetség, birtok, vagyon, érdemek tekintetében) arisztokráciájának. Íme valaki, akinek arisztokratikus tudata van, de nem arisztokrata.

Az a probléma, amire megoldásként Disraeli regényében egyrészt a természetes arisztokrácia eszméje (Millbank), másrészt az arisztokrata kötelességekhez való viszonyulás (Coningsby) jelent meg, a XIX. század elejétől kezdve állandóan a felszínen maradt a politikaelméletben. Mi történik ama társadalmak vezetésével, amelyek visszavonhatatlanul megindultak a demokratikussá válás útján (töcqueville-i értelemben), milyen vezetők lépjenek a hagyományos politikai vezető réteg helyébe, mi igazolja a vezetést egy társadalomban, amely az egyenlőség felé halad („mindent nivelláló nagyvilág” – írja Asbóth, 106.)? Ez a kérdéscsoport áll Coleridge clerisyje mögött,²² Comte ideológusi osztálya mögött, Millnek az elit kérdésével kapcsolatos hol igenlő, egy clerisyt szükségesnek tartó, hol tagadó álláspontjai háttérben, s a példák tovább sorolhatók. Asbóth nézeteihez a Disraeli-féle természetes arisztokrácián (vagy egy másféle – Carlyle-i – megfogalmazásban a tehetségek arisztokráciáján) kívül még egy e problémakörben mozgó gondolatmenetre hívnám fel a figyelmet, mivel megvilágít egy fontos elemet az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-ban: François Guizot nézeteire a „természetes fensőségről”. Guizot a gyermekek játékát hozza példának: ott is gyorsan kialakul az, hogy kinek a kezébe kerül a vezetés, a hatalom – a legrátermettebb kezébe, aki rendelkezik ezzel a természetes fensőséggel, fölényrel a többiek fölött.²³ Guizot „természeti állapotában” úgy történik minden a gyerekek között, mint az Asbóth-regényben (s ez újra nem hatástörténeti megjegyzés a részemről): valaki természetes fensősége, fölénye révén vezetővé emelkedik a többiek között. (55–56.) Azt lehet mondani, hogy akár Guizot, Darvady is ezt a természetes fölényt tekintette a vezetés alapjának, erre épült önmaga rendkívüliségébe vetett hite. Darvady tehát az én értelmezésemben olyan „természetes fölényrel” megáldott ifjú („ki vagyok emelve a többi ember fölött” – 45.), akit – bár e fölény következtében vonzódik az arisztokratizmushoz (emlékezzünk csak a valódi előkelőségről szóló, a WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI-t idéző visszatérő gondolatokra) – a regény utolsó fejezetéig még nem jellemez az arisztokratikus tudat; a regény végi megvilágosodászerű fordulat pedig – „természetes” – arisztokratává válásának a pillanata. Innen nézve tehát az ÁLMOK ÁLMODÓJA valamiféle nevelődési re-

gény: egy „természetes fensőséggel” rendelkező ifjú hosszas tévelygés után azzá válik, amire rendeltetett: természetes arisztokratává.

Darvady harmincéves (életkorának is megvan a maga irodalmi konnotációja) a fordulatkor, életkorát az anyja – utolsó hozzá írott levelében – az ifjúkor végeként s a férfikor kezdeteként értelmezi. (199.) A regényt záró szentencia kivételével ezek a mű utolsó sorai: „Anyám! ...fiad azt akarja, hogyha életedben nem, sírodon valósuljon reményed. Ki az életbe!” (205.) Ezek a sorok az anya levelére utalnak, annak is elsősorban az életkorváltással kapcsolatos részére: miután hazatérésre szólította fel fiát, azzal folytatódik a szöveg, hogy „mérhetlen álmokban hadd ábrándozzék az ifjú, aki még nem tud a tétthez, te férfi vagy, nyúlj a meglevőhöz, szeresd ami közel van, cselekedj ott, ahova sorsod állított”. (199.) Darvady ezt az életvezetési elvet fogadja el fordulatával, megszünik „álmok álmodója” lenni, véget ér az ifjúkora, s elkezdődik a férfikora.

Ez az életvezetési maxima egyben visszavezet bennünket Carlyle könyvéhez. A SARTOR RESARTUS önéletrajzi részének utolsó fejezete a közreadó e szavaival kezdődik: „Így hát végig kísértük Teufelsdröckhöt [...] a növekedés, bonyodalom, hitelenség és csaknem elvárkozás egymásra következő állapotain és színein egy valamivel tisztább helyzetbe, amelyet ő maga is, úgy látszik, megtérésnek tart. [...] Itt kezdődik azért T. teljes szellemi nagykorúsága; ezentúl látni fogjuk őt... a férfi szellemével és tiszta céljaival.”²⁴ Carlyle hasonló „nevelődést” kísért végig, mint Asbóth, hasonló megtérésszerű fordulattal, amely egyben a férfikor kezdete is hőse számára. (Viszont arisztokrata tudatról itt szó sem esik.) Alig néhány bekezdéssel az itt idézett szövegrészek előtt Teufelsdröckh arról ír, hogy az ő fordulatában „megbecsülhetetlen segítséget” jelentett egy (erkölcsi) parancs: „Tedd azt a kötelességed, amely legközelebb van hozzád.” Majd e parancs – mely majdhogynem azonosnak mondható a Darvady anyja által leírt életvezetési maximával – irodalmi lelőhelyét is felfedve így folytatja és értelmezi: „Nem mondhatjuk-e azonban, hogy a szellemi felszabadulás órája éppen az, amikor az az ideális világ, amelyben az egész ember ködbe burkoltan küzdött és kimondhatatlanul sóvárgott a munka után, kijelentetik és megnyílik; és elég csodálkozással felfedezed, mint Lothario a WILHELM MEISTER-ben, hogy számodra »Amerika itt van, vagy sehol-? Állást melynek nincs kötelessége, ideálja, ember még nem foglalt el.”²⁵ Eszerint a szellemi felszabadulás/megtérés órája az, amikor az ember ráismer az önnön „állásából” fakadó kötelességre. Ezt a kötelességeszmet Carlyle Goethe nevelődési regényéhez köti.

Goethe különben is központi szereplője a SARTOR RESARTUS-nak: a könyv egy másik pontján azt tanácsolja az olvasóinak a professzor/Carlyle: csapd le Byront, nyisd fel Goethét! Ezt a tanácsot Darvady is megfogadta: Goethe verseit olvassák Irmával. Azok a szövegrészek, amelyekre az iménti hosszú idézet utal a WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI-ből, annak hetedik könyvében található, mind a segítő erkölcsi parancs, mind Lothario mondata, amely arra céloz, hogy hazatért Amerikából a saját birtokára, hogy ott valósítsa meg eszményét, a tevékeny életet. Ha ezt a – Carlyle-on keresztüli – vékony szálat, amely összeköti az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-t és a WILHELM MEISTER-t, végiggondoljuk, föl fog tűnni, hogy az az életvezetési elv, amelyet Darvady fordulata után elfogad, némileg emlékeztet arra, amelyet a Goethe-regény magában foglal: eszerint az ember rendeltetése az, hogy tevékeny legyen, s az a kis világ, amelyben tevékeny életét éli, fontosabb, mint a nagyvilág. Elgondolkodtató az is, hogy amint „természetes arisztokratává” válik Darvady a regény végén, úgy válik azzá Wilhelm is. Talán érdemes idézni azt a részletet, amelyben Jarno felszólítja a sok-sok tévelygése után a helyes útra térő Wilhelmet arra, hogy készüljön fel a „beavatására”: „Jó, ha az ember, mikor először lép ki a világba, sokat tart magáról, sok előnyös tulajdonság megszerzésére

gondol, és iparkodik mindent lehetővé [itt: lehetségessé – T. J.] tenni; de mikor műveltsége már egy bizonyos fokon van, előnyös rá nézve, ha megtanulja, hogyan kell egy nagyobb tömegben elveszni; ha megtanulja azt, hogy másokért éljen, és kötelességszerű tevékenysége közben megfélekedezék magáról. Csak ekkor ismeri meg önmagát...”²⁶ Goethe a maga szelídebb és fénylőbb nyelvén hasonló életvezetési tanácsot ad, mint Carlyle, amikor „ön-megölelésről” és kötelességteljesítő életről prédikál.²⁷ A Goethehez vezető szál arra mutat rá tehát, hogy az Asbóth-regény a nevelődési regények családjába is tartozik, s a kötelesség fogalmának a „hazáját” nemcsak az angol konzervatív hagyományban lehet keresni.

Az a kérdés maradt még hátra, hogy miféle viszonyban van a kötelesség fogalma a vallásos hittel. Arra a problémára szeretnék rámutatni ezzel a kérdéssel, hogy míg Carlyle fiatalembere valóban megtért vallási értelemben,²⁸ addig Darvady – úgy tűnik – nem. Az ő esetében csak megtérésszerű fordulatról lehet beszélni, de nem hitről. A hit iránti vágyakozásának egy másik – igen különös – helyen is hangot ad Darvady a már idézett II Redentore-templomi jeleneten kívül: a már szintén szerepelt, Pergolesi és a régi Madonna-festőket értelmező gondolatfutamban, amelyben megállapítja, hogy a hit kiveszett, már nem lehet Madonnákat festeni. De ha egy régi Madonnát nézünk, akkor a lelkünkben „leírhatatlan vágy” jelenik meg, mely elnémit minden filozófiát, a hit utáni vágy: „egy régen elveszett édes haza hívja vissza gyermekeit”. (130.) E mondatokból mintha az a vélemény rajzolódna ki, hogy nem csupán Darvady személyes hite veszett el, hanem maga a hit veszett ki a világból. S ugyanakkor ez a tény hazátlanokká teszi az embereket: a modern embernek azért a bolyongás, a hontalanság a metaforája, mert elvesztette a „hazáját”: a hitet.

A FIATAL IRODALOMBÓL című tanulmányban Asbóth kétfajta társadalmat vázolt fel az önzés és a kötelesség fogalmai köré. Az egyik társadalomfajtában, „ahol van eszmény, akár vallási, akár honfűű, akár családi, akár egyszerűen baráti vagy szerelmi”, ott van önzetlenség, van kötelességteljesítés, ott tevékeny élet van, s lehetséges a boldogság (hogy el tudjuk ezt az ideális esetet képzelni, gondoljunk Goethe regényének arisztokrata kisvilágára); a másik társadalomfajtában, ahol kiveszett a hit minden eszményben, ott az önzés az úr – ezekben a társadalmakban kerekedik felül a pesszimizmus világnézlete, a kétségbeesés. (95.) Asbóth később konkrét példákat is hoz ezekre az ideáltípusokra (weberi értelemben értve e fogalmat): ilyen eszmény nélküli társadalom volt a bukás előtti Róma, s ilyen a modern világ is, benne Magyarország is; a kötelességteljesítés társadalmá pedig Anglia. Asbóthnak e tanulmánya legalább olyan profetikus, mint Carlyle, aki műveiben – a SARTOR RESARTUS-ban is – szintén kétféle társadalomról beszélt, a hit és a hitetlenség társadalmáról,²⁹ szintén azt állította, hogy a modern társadalomban nincsen semmiféle közös társadalmi idea, s azt jósolta, hogy ennek a hitetlen kornak nemsokára vége lesz, s rá következik egy hívő korszak.³⁰ Asbóth tanulmányában szintén fellelhető egy ilyen apokaliptikus opció: ha az önzés, az eszménytelenség olyan fokot ér el, hogy nyilvánvalóvá válnak következményei mindenki előtt, akkor az új utat nyit az idealizmusnak. (97.) A történelmi példa erre Róma bukása és a kereszténység felemelkedése. (106.) Amikor Asbóth modern korát a bukás előtti Rómához hasonlítja, egyben azt a lehetőséget is belerejti hasonlatába, hogy új idealizmus vagy új vallás jelenik meg. Maradjunk azonban Asbóth szavánál: idealizmusról beszél, nem vallásos hitről. Ez a lehetőség később is izgatta Asbóthot: Munkácsy-tanulmányaiban azt latolgatja, vajon a szocializmus nem új vallás-e.³¹

Ami a regény szempontjából érdekes a tanulmányból idézett fejtegetésben, az mindössze az, hogy Asbóth nem azt mondja, hogy a vallásos hit megújulása vagy va-

lamilyen új hit lenne a kívánatos a jó társadalom kialakulásához, hanem azt, hogy egy új/megújult idealizmus lenne kívánatos hozzá.³² Carlyle számára egyértelműen összekapcsolódott a kötelesség fogalma a hittel³³ – ha jól olvasom, Asbóth elválasztja tőle. Talán azért, mert – mint a Pergolesitől és a régi Madonnáktól elinduló gondolat sugallja – a hit már kivезett a világból. Ezen a ponton döntő módon eltér a gondolkodása Carlyle-étól vagy Ruskinétól, akik a társadalom szívének tekintették a vallást,³⁴ s a kivésését egyenlőnek tekintették azzal, hogy elindul a társadalom szétbomlása, azaz a társadalom újjáépítését a hit szétsugároztatásával akarták kezdeni. Asbóth hozzájuk képest inkább Goethe megoldásához áll közel: a kevesek idealizmusával szeretnék kezdeni.

Ez a tanulmány, amely egy kulcsfogalma értelmének kibontásán keresztül kommentálta az Asbóth-regényt, bizonyára kevésbé „modern” szerzőnek (itt a „modern” szó irodalmi jelentésére s nem a társadalmira gondolok) láttatja az író, mint azok a kiváló tanulmányok, esszék,³⁵ amelyek művének stílusát, a benne található szerelmi történet érzékenységét, az állandó lelki önreflexiót, nyelvének zeneiségét vizsgálták inkább, mint a mű eszmei alapanyagát. Asbóth számomra talán kevésbé modern szerző, mint számukra – de éppoly kiváló.

1994

Jegyzetek

A regény szövegére utaló oldalszámok az 1990-es kiadásra vonatkoznak.

1. A FIATAL IRODALOMBÓL első megjelenési helye az IRODALMI ÉS POLITIKAI ARCKÉPEK című kötet, amely 1876. március végén jelenhetett meg a róla szóló napilapbeli ismertetések alapján. A tanulmány több többé-kevésbé önálló részből áll össze, melyeket a szerző különböző időpontokban írt. Például egyik részében ez szerepel az 1867 óta eltelt időszakra való utalásként: „*rövid hét év alatt*” – ez valószínűleg 1874-ben írott részlet; ugyanakkor Beöthy Zsolt KÁLOZDY BÉLA című regénye 1875 közepén jelent meg, a napilap-ismertetések szerint augusztusban – eszerint a tanulmánynak azt a részét, amelyre az én írásom is támaszkodik, 1875 második felében írhatta Asbóth.

2. Emlékeztetnék Ralf Dahrendorfnek a modernitást jellemző fogalompárjára, az opcióra és a ligatúrára, amelyet választási lehetőségre és kötelékre szokás fordítani. Dahrendorf tétele röviden az, hogy a modern társadalomban egy premodernhez képest sokkal kevesebb kötelék van és sokkal több opció. A ligatúra, a kötelék olyan adott (s nem akart)

viszonyokat jelent, mint a haza, a régió iránti szeretet, a családhoz, a valláshoz, a fennálló (jogi) viszonyrendszerhez fűző kapcsolat. A modern világ emberét az jellemzi, hogy e kötelékei meglazulnak vagy éppen eltűnnek.

3. Pontosabban csak akkor ilyen nyilvánvaló, ha már olvastuk Szajbély Mihály tanulmányát: ASBÓTH, AZ ÁLMOK ÁLMODÓJA ÉS SCHOPENHAUER. *Világosság*, 1995/8–9. E dolgozat Szajbély munkájával párhuzamosan készült.

4. John Ruskin: VELENCE KÖVEI I–III. Ford.: Geöcze Sarolta. Bp., 1896. Az idézett hely: I. 13.

5. Uo. II. VI. fejezet, XI–XVI., főként a 200. oldalon.

6. Carlyle Tamás: SARTOR RESARTUS. TEUFELSDRÖCKH PROFESSZOR ÉLETE ÉS TANAI. Ford.: Tankó Béla. Bp., 1913. Az idézett helyek: 141., 143.

7. Uo. 197.

8. Uo. 237. „*Igen jól mondta a mi időnk legbölcsebbje: Csak a lemondással (Entsagen) kezdődik igazán az új élet.*” Carlyle Goethére utal. Ma már – mivel Carlyle nem olvasott szerző – bizonygatni kell, hogy a hatása nagy és általános lehetett a XIX. század közepén néhány évti-

zedan (!) keresztül. Justus McCarthy, a viktoriánus korszak kortárs politikatörténet-írója így írt erről: „*E kort, elejétől legvégéig, senki befolyása annyira el nem árasztotta, mint a Carlyle Tamásé. Volt idő, a midőn Anglia egész gondolkozási módjának irányát legfőképp Carlyle vezette.*” (Justus McCarthy: ANGLIA TÖRTÉNETE KORUNKBAN. VIKTÓRIA KIRÁLYNŐ TRÓNRALEPTÉTŐL AZ 1880. ÉVI ÁLTALÁNOS VÁLASZTÁSOKIG I–III. Bp., 1885–1887. Az idézett hely: II. 145.) Ugyanakkor a korszak angol irodalmi hatásával foglalkozó filológusok arra az eredményre jutottak, hogy a kortárs magyar irodalmi élet „*Carlyle-t teljesen figyelmen kívül hagyta*”. (Koch Katalin: AZ ANGOL IRODALOM A MAGYAR SAJTÓ TÜKRÉBEN [1850–1867]. In: ANGOL FILOLÓGIAI TANULMÁNYOK III. Bp., 1938. 149.) A későbbi kutatásoknak hasonló az eredménye. (Vattamány Viktória: ANGOL SZÉPIRODALOM A MAGYAR SAJTÓBAN. 1868–1872. In: ANGOL FILOLÓGIAI TANULMÁNYOK IV. Debrecen, 1969. 127–138.) Ismereteim szerint Kovács Kálmán egyetlen tanulmánya számol be magyar Carlyle-hatásról: A MAGYAR LIBERALIZMUS MÁSODIK HULLÁMA ÉS AZ ANGOL–AMERIKAI ESSZÉISTÁK. In: ESZMÉK ÉS IRODALOM. Bp., 1976. 45. Ő viszont tévesen liberálistként említi Carlyle-t (uo. 39.), aki harcos antiliberális volt.

9. Stefan Collini: PUBLIC MORALISTS. POLITICAL THOUGHT AND INTELLECTUAL LIFE IN BRITAIN. 1850–1930. Oxford, 1991. 60–90.

10. Szécsen Antal: SZÁZADUNK EGY NAGY EMBÉRÉRŐL. In: TANULMÁNYOK. Bp., 1881. 209–248.

11. Uo. 248.

12. Asbóth konzervatív fordulatát elég pontosan jelezheti egyetlen elem: 1872-ben kiadott, A SZABADSÁG című művében még nagy elismeréssel ír Millről, művét pedig ironikusan azzal zárja, hogy ha nem sikerült meggyőznie az olvasót eddigi fejtegetéseivel, akkor töröltessék el a parlamentarizmus, a népfeltség elve, s neveztesék ki Mill a világ diktátorának, hiszen a politikaelmélethez mindenkinél jobban ért. (A SZABADSÁG. Pest, 1872. 446.) Az 1874 végén megjelent MAGYAR CONSERVATIV POLITIKA című könyvében viszont már teljesen elítélően ír Millről, mint az „*abstract liberalismus nagymesteréről*”. (I. m. 4.) A konzervatív fordulat eközben zajlott le, bár nem minden előzmény nélkül, hiszen mind A SZABADSÁG függeléke, mind 1873-as röpirata, A HÁROM NEMZEDÉK tartalmaz olyan gondolatmeneteket, amelye-

ket konzervatívnak lehetne nevezni – ezek főként Kemény Zsigmond nézeteire emlékeztető részek.

13. Asbóth gondolatainak hazai újszerűségéről egy korábbi tanulmányomban már írtam: MIT JELENTETT LIBERÁLISNAK ÉS KONZERVATÍVNAK LENNI 1875 TÁJÁN MAGYARORSZÁGON? In: *Jelenkor*, 1993. június. 542–548.

14. Benjamin Disraeli: KONZERVATÍV ÉS LIBERÁLIS ELVEK. Beszéd a Crystal Palace-ben 1872. június 24-én. Ford.: Beck András. (Kézirat; a szöveg az Osiris Kiadónál készülő KONZERVATIVIZMUS című kötetben fog megjelenni.)

15. A. L. Quesne: CARLYLE. In: VICTORIAN THINKERS. Oxford, 1993. 78.

16. Leslie Stephen: DISRAELI MINT ÍRÓ című bírálatát a *Budapesti Szemle* is közölte: 1878. XVI. kötet, 31. sz. 38–62. Fordítója hangsúlyozza, hogy az eredeti szövegből nem vesz el és nem tesz hozzá. Stephen azokat tartotta Disraeli legjobb regényeinek, amelyekben a próféta elveszett a művészen. A trilógia már nem ilyen: itt a művészi célt alárendelte a szerző a politikainak. „*Nem panaszkodhatunk-e – kérdezi Stephen –, hogy egy sokat ígérő regényíró miniszterelnökké süllyedt?*”

17. B. Disraeli: CONINGSBY, AVAGY AZ ÚJ NEMZEDÉK. Ford.: Sugár Fábiusz. Bp., 1890. 188.

18. Darvady anyjához írt levelében nevezte „*élő halott*”-nak magát. (40.) A regény végén bekövetkező fordulat eszerint tehát újjászületésként is értelmezhető.

19. Például: Grünwald Béla: A RÉGI MAGYARORSZÁG. 1711–1825. Bp., 1888.

20. Például: Schvarcz Gyula: ADALÉK A MAGYAR ÁLLAMPOLGÁRI TÁRSADALOM EGYSÉGES TERMÉSZETÉNEK ELMÉLETÉHEZ (1888). In: ÉRTEKEZÉSEK A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL. MTA, X. kötet, Bp., 1889. II. sz., különösen: 30–40.

21. [Asbóth János:] BÁRÓ SENNYEY PÁL ÉS GRÓF APPONYI ALBERT. Írta egy magyar conservativ. Bp., 1884. E mű első részét (BÁRÓ SENNYEY PÁL. POLITIKAI RAJZ. 1–41.) Asbóth később újraközölte a JELLEMRAJZOK ÉS TANULMÁNYOK KORUNK TÖRTÉNETÉBŐL című kötetében (1892): 543–570. Az idézett rész ebben: 559.

22. Coleridge clerisy-elméletéről magyarul: Kontler László: ÁLLAM, EGYHÁZ, ÁLLAMEGYHÁZ. POLITIKAI TEOLÓGIA ÉS VALLÁSPOLITIKA A LIBERALIZÁLÓDÓ ANGLIÁBAN. In: *Világosság*, 1994. 5–6. sz. Különösen: 148–156.

23. Guizot-t idézi: Pierre Manent: A LIBERÁLIS GONDOLAT TÖRTÉNETE. Ford.: Babarczy Eszter. Pécs, 1994. 123.
24. Carlyle, i. m. 244–245.
25. Uo. 242.
26. Goethe: WILHELM MEISTER TANULÓÉVEI. Ford.: Benedek Marcell. Bp., 1983. 554.
27. „minden könyve prédikáció” – írta Hyppolit Taine Carlyle-ről: AZ ANGOL IRODALOM TÖRTÉNETE. V. kötet (A JELENKOR), IV. fejezet, 233.
28. Nietzsche kétségbe vonta Carlyle hitét, hívőségét: „Carlyle, az erős szavak és attitűdök embere, szükségből-szónok, aki örökké az erős hit utáni vágyat fejezi ki – hajhászón –, ugyanakkor az arra való képtelenség érzését is (ebben jellegzetesen romantikus!). Az erős hit utáni vágyakozás nem bizonyítéka az erős hitnek, épp ellenkezőleg.” (Nietzsche: BÁLVÁNYOK ALKONYA, AVAGY MILYEN IS A KALAPÁCSOS FILOZÓFIA. In: *Ex Symposion*, 1994. Különszám, 20.)
29. Carlyle, i. m. 141.

30. Carlyle Tamás: HŐSÖKRÖL. Ford.: Dr. Végh Arthur. Bp., 1923. Második kiadás.
31. Asbóth János: MUNKÁCSY. In: JELLEMRAJZOK... 571–586.
32. Apponyi Albert az IRODALMI ÉS POLITIKAI ARCKÉPEK-ről írott bírálatában (*Kelet Népe*, 1876. IV. 1.) Asbóth alaphangjának a „küzdő idealismus”-t nevezte; egyébként pedig nem értett egyet A FIATAL IRODALOMBÓL két alapvető állításával: sem az 1867 utáni „politikai demoralisatioért” nem lehet felelőssé tenni a liberális kormányzatot, sem Schopenhauer filozófiáját nem lehet összekötni az önzés 1867 utáni áramlatával, hiszen Schopenhauer épp az önzetlenség filozófusa.
33. Carlyle, i. m. 202.
34. Uo. 265., 284.
35. Például Németh G. Béla bevezetője az ÁLMOK ÁLMODÓJÁ-nak új kiadásához, vagy Bori Imre: A MAGYAR IRODALOM MODERN IRÁNYAI. I. Újvidék, 1985. 137–155.

Györffy Miklós

DE HISZEN AKKOR MINDEN LEHETSÉGES

Musil és Csáth

Az Osztrák–Magyar Monarchia hanyatlása idején, a századforduló művészetében és irodalmában több zseniális kívülállót találunk, akik feltűnően elszigetelt helyzetben éltek és működtek, nem tartoztak a különféle iskolák és irányzatok egyikéhez sem, pályafutásuk során csekély megértésre és méltánylásra találtak, némelyiküket még művésznek vagy költőnek sem ismerték el, és magányos művészi vagy irodalmi tevékenységük mellett hosszú időn át polgári foglalkozást is folytattak. Közismert példaként említhetjük Kafkát, Georg Traklt vagy Csontváryt. Bizonyos értelemben amatőrök voltak ők, műkedvelők, legalábbis a munkamegosztás polgári értékrendje szerint és olyan hivatásos nagyságokhoz képest, mint amilyenek ebben az időben például Thomas Mann, Anatole France, Rodin, Richard Strauss vagy Molnár Ferenc voltak. Robert Musil és Csáth Géza szintén ilyen kívülállóknak tekinthetők, de nekik ugyanakkor bizonyos vonatkozásban rokon vonásaik is vannak, amint figyelemre méltó párhuzamok egyébként is valamiféle utólagos közösségbe foglalják ezeket a magányos kü-löncöket.

Musil szülei császári és királyi tisztnek szánták, de amikor a fiúnak elment ettől a kedve, és fölfedezte technikai képességeit és érdeklődését, gépészmérnöki tanulmányokba fogott a brünni műegyetemen, ahol 1901-ben meg is szerezte a mérnöki oklevelet. A technika szigorú és szent józansága látszólag végképp büvkörébe vonta, és ennek jegyében foglalta el asszisztensi állását a stuttgarti műegyetemen, ahol rövidesen szabadalmaztatta egy találmányát. De hamarosan csalódott műszaki munkájában, és további tanulmányokban, valamint az irodalomban keresett-kereste a kiutat. Filozófiát, logikát, kísérleti pszichológiát hallgatott a berlini egyetemen, és megírta a TÖRLESS ISKOLAÉVEI című regényét, amely 1906-ban jelent meg.

Csáth Géza ebben az időben orvosi tanulmányait végezte. Bár közben rendszeresen publikált elbeszéléseket a budapesti lapokban, a korabeli magyar szabvány szerint mégsem lett belőle újságíró, hanem mindvégig megmaradt gyakorló orvosnak. Az utolsó éveit beárnyékoló morfinizmusa mellesleg összefűzi őt egy másik kívülállóval, a salzburgi patikussegéddel, Georg Trakllal, aki 1914-ben kokainmérgezésben halt meg a krakkói helyőrségi kórházban, feltehetőleg szándékos túladagolás következtében, amelyet az évek óta tartó kokainszenvedélyén és költői pályája kudarcain kívül az elméjét elborító galíciai frontélmények válthattak ki. Szinte kísérteties, de igaz: a szintén kábítószer-túladagolásban meghalt Csáth ugyanabban az évben és hónapban (1887. február) született, mint Trakl.

Musil is szolgált a fronton, ő Dél-Tirolban, tisztként húzta le mind a négy háborús évet, de szerencsésebben vészelt át a katalizmát, mint Csáth. Mindenesetre, hogy igazi jelentése szerint fogjuk fel a század első évtizedében a pályakezdés idején mutatkozó szellemi rokonságot kettejük között, nem árt látnunk a folytatást is: ami megkísértette őket, kockázatos vállalkozás volt. A későbbiekben Musil is megfizette következetes és radikális különútjának árát: súlyos anyagi nélkülözések és visszhangtalanság közepette dolgozott, és politikai okokból előbb Berlinből, majd pedig Bécsből kellett menekülnie.

A lényeg kezdettől fogva az volt számára, hogy a világnak mind a megismerésében, mind az ábrázolásában olyan határokig jusson el, sőt átlépni is megpróbáljon rajtuk, amelyekről mindaddig azt se nagyon lehetett tudni, hogy határok, és hogy mindehhez olyan eszközöket alkalmazzon, amelyeket addig nem használtak az irodalomban. A természettudományok, főleg a pszichológia forradalmi felfedezései jelentősen hozzájárultak újfajta világ- és művészetfelfogásához és irodalmi eljárásaihoz. ADALÉKOK MACH TANAINAK MEGÍTÉLÉSÉHEZ című disszertációjában (1908) ezt írta: „*A természettudós szava ma sokat nyom a latban, akár ismeretelméleti, akár metafizikai kérdéseket vizsgál bármiféle egzakt filozófia. Elmúltak azok az idők, amikor a világ képe ősnemzés útján pattant ki a filozófus fejéből.*”¹ Mach tanai alapján arra a következtetésre jutott, hogy „*csak az elmaradott filozófusok nem veszik tudomásul, hogy az egzakt, termékeny tudomány már rég a pozitivistá filozófia pályáin halad*”, amivel tulajdonképpen azt akarta mondani, hogy a filozófia halad már régen a természettudomány által kijelölt pályákon, csak ezt így inkább nem mondta ki, mert elvégre mégiscsak filozófiából doktorált. Disszertációja révén némi csalódással fedezte fel ugyan, hogy természettudomány és filozófia, még a pozitívizmus is, végső soron különböző dolgok, és végeredményben mégsem a fizikus szállítja a gondolkozási kategóriákat a filozófusnak, de esszéiben és irodalmi műveiben Musil mégis rendületlenül folytatta azokat a gondolati kísérleteit, amelyekkel megpróbálta összeegyeztetni a racionalizmust, valamint a természettudományok és a technika egzaktságát a szellem és metafizika irracionálisával.

Már Törless föltette magának a kérdést, hogyan bízhatjuk magunkat az imaginárius számokra, hányadán állunk azzal a matematikával, amely korántsem áll olyan biztos alapokon, mint ahogy a matematikaórákon tanítják. A MATEMATIKUS EMBER, Musil azonos című esszéje (DER MATHEMATISCHE MENSCH, 1913) alapján, olyasvalaki, aki egyszer csak rájön, hogy miután egyszer „már minden szépen el volt rendezve [...], az egész dolog alapjaiban valamit egyáltalán nem lehet rendbe rakni; és csakugyan, mikor bekukucsáltak legalulra, azt látták, hogy az egész építmény lebeg a levegőben. A gépek mégis működtek! Azt kell erre gondolnia az embernek, hogy egész létezésünk halovány kísérletjárás; éljük ugyan, de voltaképp csak egy tévedés alapján, amely nélkül létre sem jött volna. Senkinek sincs ma ahhoz fogható lehetősége fantasztikus érzésre, mint amilyen a matematikusé”. A matematikus példás módon viseli el ezt az intellektuális botrányt, analógiája az eljövendő szellemi embernek. Specialista, „mert nincs már olyan lángész, aki képes volna az egészet birtokában tartani. Hiszi, hogy amit művel, valamikor valamilyen praktikusan folyósítható hasznot fog hajtani, de nem ez sarkallja; ő az igazságnak szolgál, azaz a sorsának és nem sorsa céljának”. A cél már rég nem a pusztá tudás, hanem a gondolkodás. „Mélységet, merészséget, újdonságot szorgalmazó igényeivel egyelőre még a kizárólag racionálisra és tudományosra szorítkozik. De ez az ész terjeszkedik, és mihegyt eléri az érzést, szellemmé válik. Ezt a lépést megtenni a költő dolga.”² Egy másik alkalommal ezt írja: „Nem az a baj, hogy sok az ész és kevés a lélek, hanem hogy kevés az ész, ha a lélekről van szó.”³ Már Törless elméje is terjeszkedett, amikor nem érte be a konviktusi órák készen kapott és mechanikus ismereteivel, de a döntő lépést A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER költője fogja megtenni, amikor majd gondolkodásával Ulrich egész érzelmi életét átfogja és szellemmé változtatja.

Ahogy Musil számára a matematika kínált analógiát a lélek és a szellem kérdéseinek újfajta vizsgálatához, Csáth Géza, az ideg- és elmeorvos számára a pszichoanalízis nyújtott olyan mintát, amelynek egyaránt voltak egzisztenciális és művészi következményei. Ezen az alapon a szintén orvosnak indult Arthur Schnitzlerrel is összehasonlíthatnánk Csáthot, ami különben még nem történt meg, de itt éppen arra szeretnénk rámutatni, amiben Csáth Géza és természetesen Musil is túlhaladt a pozitivista Schnitzleren. Csáth természettudományos képzettségét mindenekelőtt orvosi tanulmányai alapozták meg. De olvasta Darwin, Haeckel és Freud műveit is.⁴ (Freud ekkor még nem tartozott az orvostanhallgató kötelező olvasmányai közé.) Elbeszélései és zenekritikái mellett Csáth népszerű tudományos publicisztikai írásokat is közölt, olyan témákról, mint A TUDOMÁNYOS MEGISMERÉS ÚTJA, AVALLÁSOK ÉS MÍTOSZOK PSZICHOLÓGIÁJA. A természettudományokban kulcsot keresett az átfogó világértelmezéshez, és arra törekedett, hogy módszereit a szellemtudományok terén is érvényesítse. A naturalista-pozitivista felfogáson és gyakorlaton épp Freud hatására lépett túl. 1909-ben lelkes hangon és nagy szakértelemmel ismertette egy cikkben az ÁLOMFEJTÉS-t. Egy másik cikkben Freud énfelfogásáról írt. Legfontosabb pszichoanalitikai tanulmánya AZ ELMEBETEGSÉGEK PSZICHIKUS MECHANIZMUSA címmel jelent meg – EGY ELMEBETEG NŐ NAPLÓJA címen, és Mészöly Miklós, Buda Béla és Szajbély Mihály mélyreható tanulmányainak kíséretében ez a műve két újabb kiadást is megért az utóbbi két évtized hazai Csáth-reneszánsza idején.⁵ Mint ma már elég jól ismert, ez az esettanulmány egy bizonyos G. kisasszony, Csáth Géza egyik betegének naplószerűen vezetett, introspektív feljegyzéseiből és a vizsgált pszichózis orvosi analiziséből és diagnózisából áll. Mint maga a szerző írta: „A kísérlet, amelyet az olvasó maga előtt lát, tudtommal az első részletes és teljesen keresztülvitt paranoia-analízis.” Mészöly Miklós érdekes hipotézise szerint Csáth saját életproblémáit ismertette fel és elemezte az elmebeteg nő esetében, és

ennyiben G. kisasszony betegségétörténetét akár úgy is tekinthetjük, mint Csáth soha meg nem irt regényének pótlékát. „Csáth semmit nem emelt át sehová pusztán csak azért, hogy az »elviselhetetlen« célszerű funkciót kapjon. Leplezés nélküli együttélést vállalt mindennel; a kihagyás nélküli küzdelmet vállalja. Nem segít magán kompenzáló motivációk keresésével és teremtésével – mint ahogy a két Witman fiú sem az ANYAGYILKOSSÁG-ban. [...] Ilyen olvasatban ez a szakmunka úgy áll előtünk, mint megrázó vallomás, énregény, mely végső kicsengésében csakugyan végső kérdéseket dob elénk – ha párhuzamosan olvassuk az író Csáth műveivel, s mindkettőt rámásoljuk élete tényeire.”⁶

Hogy Mészöly feltételezése nem légből kapott, tanúsítja Csáth 1912/13-as NAPLÓ-ja, amelyet valószínűleg pácienseinek feljegyzései ihlettek, és amely megdőböntő nyíltsággal, a „kompenzáló” leplezés következetes mellőzésével mutatja fel a naplóíró szexuális és ambiciózus komplexeit – ezeket a Jungtól származó fogalmakat G. kisasszony esetében is alkalmazta Csáth. Ebben az időben Csáth már javában vitva „kihagyás nélküli küzdelmét” morfiamszenvedélyével és csillapíthatatlan, feltétel nélküli élményvágyával, amely semmiféle kompenzációt és elfojtást nem engedett meg neki, még akkor sem, ha az örülettel kellett fizetnie érte. És hogy Csáth Freudon iskolázott pszichoanalitikai felfogása ezzel az úgyszólván saját személyét sem kímélő következetességével mennyire modern volt, azt nem más, mint dr. Ferenczi Sándor ismerte el mindjárt annak idején, a Brenner doktor könyvéről írott egykorú ismertetésében: „Brenner könyve is fényes bizonyossága annak, hogy mennyivel több lehetőséget nyújt az elmebetegségek keletkezésének és egész tünettanának megértésére az analitikus, mint a megkövesedett diagnosztikus kórképek alapján történő, és manapság még elterjedt, szinte gépszerű pszichiátriai descriptio.”⁷

Musil szintén korán megismerkedett a freudi pszichoanalízissel, de ő nem nagyon bízott benne. Egy harmincas évekbeli följegyzésében, amely a hagyatékából került elő, ez olvasható: „A pszichológiai nézetek fejlődésének elmúlt ötven esztendejét jól lehet jellemezni azzal, hogy az érzelem detronizálta az észet és az értelmet, azt a szerepet, amelyet a lelki élet számára betölthetnének. Freud gondoskodott erről leginkább. [...] Ha összehasonlítjuk a »tudattalan« felfedezése előtti és utáni időket, feltűnik, hogy mennyire túlbecsülték mindkét korszakban a »tudatosságot«, csak épp ellenkező előjellel. Ma a »tudatosságra« úgy néznek, mintha az csak valami satnya, árnyaszerű lángocska volna, amely egy faggyúmécses olajából nő ki; azelőtt az érzelme-pszichológiában olyan vílámpa szerepét játszotta, amely egy üres szobában lóg, és semmi egyebet nem világít meg, csak a kopár falakat. (A szoba pszichológiailag volt üres, logikailag-morálisan be volt bútorozva).”⁸ Musil inkább a „Gestalt”-pszichológiában bízott, és mindenképp több racionalitást és kísérleti egzakttságot várt el a lélek kérdéseiben, mint amennyire szerinte a pszichoanalízistől teltt, de a determinista-pozitivist emberképet ő is határozottan elvetette, és nem ismert el olyan határokat, amelyek a kísérletezésben akár az embert, akár a megismerést, akár a művészetet korlátok közé szoríthatnák.

AZ ILLETLENSÉG ÉS A BETEGSÉG A MŰVÉSZETBEN (DER UNANSTÄNDIGE UND KRANKE IN DER KUNST, 1911) című esszéjében Musil síkraszállt a művészetnek azért a jogáért, hogy az életnek olyan oldalait is ábrázolhassa, amelyekről addig hallgatni kellett. „Ha egy művész ábrázolja az illetlenséget vagy a betegséget, akkor az már korántsem az, ami... az ábrázolat sem nem illetlen, sem nem beteg.” Ahogy a tudomány, „úgy a művészet is tudást keres; ábrázolja az illetlenséget és a betegséget a tudásnak az illetlenséghez és a betegséghez fűződő kapcsolatai révén, vagyis nem tesz egyebet, mint hogy kitégítja tudását az illetlenségről és a betegségről”.⁹ A betegséget és az immoralitást azonban Musil szerint szintén a gondolkodás körébe kell vonni, hogy a határokat máshol tűzzük ki, mint ahol addig vol-

tak. „Egy példán: el kell ismernünk, hogy egy kéjgyilkos lehet beteg, lehet egészséges és erkölcstelen és lehet egészséges és erkölcsös; a gyilkosoknál ezt mérlegelni is szokták.”¹⁰ A TULAJDONSÁGOK NÉLKÜLI EMBER-nek egyik lényeges mozzanata lesz majd, hogy szereplőin keresztül elgondolkodtat egy kéjgyilkosságról – a regénybeli beszélgetések minduntalan viszszatérnek Moosbrugger, a kéjgyilkos esetéhez és beszámíthatóságának kérdéséhez.

Ha mármost szemügyre vesszük az „illetlen” motívumokat a TÖRLESS-ben és Csáth elbeszéléseiben, vagyis azokat, amelyek a szereplők ösztönéletét vonják be a gondolkodó ábrázolás vagy az ábrázoló gondolkodás körébe, akkor főleg két területen találunk párhuzamokat. Amikor Törless meglátogatja Beineberggel a régi fürdőházban Boženát, az öregedő, lompos prostituált az anyjára emlékezteti a kadétot. „Mert a szegyen mellett, minden egyes részlettel, ami eszébe jutott, csúf gondolatok egész láncza növekedett benne.” És zavartan kérdezi magában: „Hogyan lehetséges, hogy ez a Božena, alantas lényével megközelítheti az anyámat? Hogy mellé tolakodhat ugyanannak a gondolatnak a szűk körébe? [...] Ez a nő számomra egy halom gomolygó érzéki vágy, anyám pedig az a lény, aki mindaddig felhőtlen messzeségben, áttetszően és árnyék nélkül járt, mint egy csillag életem egén s túl minden vágyon...”¹¹

És Božena mintha sejtené is, hogy nála a konviktusi fiatalurak büntudatosan a májukra szoktak gondolni. Egyszer megkérdezte Basinitől, nem szégyelné-e magát, ha meglátná itt az anyja. És Törless árulónak érzi magát szégyenében, mert eddig úgy gondolta, hogy a szülei között a szerelem „valami más lehetett, valami csendes és higgadt”. Anyjának most nem volna szabad léteznie, még a gondolatát is otthon hagyta, és mégis: „Mintha szép, nyugodt léptekkel elindulna, hogy bezárjon minden ajtót.”¹²

Anya és szerető aggasztó szomszédsága, vetélkedésük a fiúért és a fiúban a TONKA és A FEKETERIGÓ című Musil-elbeszélésekben is felbukkan. „Én vagyok az édesanyád”, mondja a feketerigó az elbeszélőnek, amikor visszatér a gyermekkorából, és annak idején egy csalogánynak vagy talán ugyanennek a feketerigónak a hívása készítette a férfit egy berlini reggelen arra, hogy azonnal és végleg elhagyja a feleségét. Ezek a motívumok feltehetőleg annak az éveken át tartó családi feszültségnek a nyomait őrzik, amelyet egy rangon aluli és talán egyébként is kétes barátnő okozott Musil és anyja kapcsolatában.

Csáth Géza egyik legszebb novellája, A VÖRÖS ESZTI (1908) egy szép, fiatal, vörös hajú dajkáról szól, aki az én-elbeszélő gyermekkori képzelgéseiben és álmaiban Andersen-mesék alakjaival olvadt össze. Mikor kora reggel néha felriadt álmából, a vörös Eszti nyugtatta és simogatta meg, izgató varázst árasztva magából: „Megöleltem a nyakát, és megcsókoltam a száját. Eszti visszacsókolt a számon, és erősen magához szorított.”¹³ Évek múltán, mikor az elbeszélő már medikus, viszontlátja a nagyvárosban a vörös Eszti, akiből időközben utcalány lett, most pedig a fiatalember szeretője lesz. Súlyosan megbetegszik, és a vörös Eszti úgy ápolja, ahogy annak idején a kisfiúval törődött. Egyszer csak felbukkan az anya, felutazott a fővárosba, hogy meggyógyítsa a fiát. Rövid időre különös helyzet alakul ki, amelyhez a lázas állapot káprázatai is hozzájárulnak. Anya és szerető összeolvad a fiú tudatában. Valószínűleg a szerető hívta oda az anyát a fiú mellé, hogy ő örökre eltűnhessen a fiú életéből. A szűkszavú, balladés hangulatú elbeszélés hőse olyan erotikus vonzerő búvkörébe kerül, amelyben szexualitás és anyafiú kapcsolat összeolvad. Csáth elbeszélője számára ebben nincs semmi szégyenletes vagy szorongató. Ellenkezőleg, ebben az álomszerű és atavisztikus viszonyban mintha valami természetes és eredendő összetartozást élné át. Ugyanakkor fájdalmas veszteségérzést is kifejez Csáth novellája, és ennek személyes lelki motívuma talán abban

keresendő, hogy Csáth igen korán elvesztette az édesanyját, és egész életében sokat szenvedett az anyátlanságtól. Ez is hozzájárulhatott felfokozott, túlfeszített szexuális életéhez, amelyet naplója a korabeli viszonyokhoz mérten példátlan leplezetlenséggel tár fel, szabályszerű orvosi figyelemmel követ nyomon és analizál.

Egy másik meglepő és még fontosabb tematikai és pszichológiai párhuzam is felfedezhető Musil és Csáth prózájában. Mindkettőjüknél összefonódik a szexuális gyönyör és a brutális erőszak motívuma. A TÖRLESS legmerészebb és legismertebb részletei azok, ahol Musil leírja, hogy Reiting és Beineberg a konviktus padlásán, a vörös kamrában miként lelik perverz örömeiket, érzéki élvezetüket abban, hogy levetkőztetik és megverik egyik társukat, a szép és puhány Basinit. Minden jel szerint fajtalanokodnak is vele. Végül magát Törless is hatalmukba kerítik ezek a zavaros érzések, és amikor a megalázott Basini készségesen neki is felkínálkozik, Törless néhány percig nem tudja kivonni magát az ingerlő és vonzó szépség hatása alól: *„Ennek a meztelen, hófehér testnek váratlan látványa, amely mögött a vörös falak vérré váltak, elvakította és megremítette. Basininak szép termete volt; testén a férfias formáknak szinte nyoma sem látszott, szűziesen karcsú volt és sovány, akár egy fiatal lány. És Törless idegeibe forró, fehér lángokkal kapott bele ez a meztelenség. Lenyűgözte ez a szépség. [...] Kábító, meleg lehelet áradt a meztelen bőrből, valami puha és hízog sóvárgás.”*¹⁴ Basini mély megrázkódtatást vált ki Törlessben: *„Gondolatai blaszfémiát űztek. Rothadt, édeskés szag szállt fel belőlük, és összezavarta őt. Lealacsonyodni; feladni önmagát; beletemetkezni a bűn fakó, ólmos, mérgezett leveleibe – ez az álmain lebegő anyagtalan, távoli tükörkép egyszer csak élő valóság lett Basini által.”*¹⁵ Törless zavarát – a regény eredeti címe: DIE VERWIRRUNGEN DES ZÖGLINGS TÖRLESS – azaz: TÖRLESS NÖVENDEK TÉVELYGÉSEI –, érzéki izgalmát aváltja ki, hogy neki már nem kell Basinit brutálisan megfélemlítenie, azt elvégezték helyette a pribékek. Nem is véletlenül Basini az áldozat, ő szinte kihívta, hogy megalázzák. Törless tehát „készen” kaphatná meg őt, és éppen ez a lehetőség kísérti meg. Hogy csak rajta múlik, mi történik. Simogathatná, megverhetné, megerősakolhatná. Ez okozza benne a hatalom bódító-érezéki szédületét.

Csáth Géza több nagyszerű novellát is írt, amelyekben hasonlóan szorongató módon kapcsolódik össze a kínzás és a gyilkolás a szexuális kéjjel. Az ANYAGYILKOSSÁGBAN (1908) két kamaszkorú fiverről van szó, akiknek korán meghalt az apjuk. Anyjuk nemigen törődik a fiúkkal, van egy szeretője. A fiúk „nagyúri foglalkozásnak ismerték föl az élest, s öntudatlanul és korán a saját szükségleteikhez formálták az időt”.¹⁶ A padlásán kis boszorkánykonyhát rendeznek be, és itt állatokat kínoznak és boncolnak. Néha egymást is megkínózzák. „Kifogyhatatlanul érdekelte őket a fájdalom misztériuma.” Egy bagoly kínzásakor „úgy érezték, hogy valami feszes ruganyosság szállja meg a tagjaikat, mintha a leköltözött, vonagló állat hiába pazarlott ereje feljűk, rájuk suhanna”. A fiúknak közös szeretőjük van, akit először egy ablakon keresztül félig meztelenül pillantott meg egyikük. Együtt henteregnek vele a szőnyegen, együtt ölelik, csókolják, harapják, csipkedik, szorongatják, kínozzák. Egyikük eszébe átvillan az a kérdés, hogy „mindaz, ami az életben szép, nagyszerű és izgalmas, miért rettenetes, megmagyarázhatatlan és véres egyszersmind”. Pénzre van szükségük, hogy ajándékot vehessenek kedvesüknek, és ezért egy éjjel ledöfik az anyjukat. Másnap meglátogatják a lányt, levetkőztetik, és ráraják a hasára, a mellére, a combjára a vásárolt drágaságokat. Csáth olyan szenttelenséggel és szófukar egzaktsággal beszéli el a két anyagyilkos fiúnak ezt a történetét, hogy szinte az a benyomásunk támad, mintha ő maga boncolná fel a két fiút úgy, ahogy azok a baglyot. Csáth különben több novellát is írt, amelyekben a boncolás és a boncterem mint cselekménymotívum és helyszín fordul elő.

Egy másik elbeszélésében, A KIS EMMÁ-ban (1912) kisgyermekek játékból felakasztják egyik játszótársukat. Az esetről szóló beszámolót Csáth kétszeresen is keretbe foglalja: egyrészt úgy tesz, mintha ezt a történetet egy távoli rokonának a naplójában találta volna, másrészt egy iskolai előtörténet előzi meg magának az akasztásnak a tárgyilagos és szűkszavú leírását. Ez az előtörténet azt mondja el, hogy büntetésként alkalmazott és szadista kéjjel végrehajtott ismételt ütlegek az iskolában miként gerjesztenek a gyermekek körében zavaros izgalmat és felindultságot, és hogy ez az izgalom miként kapcsolódik össze azzal a homályos erotikus vonzódással, amely a naplóíró gyermekkori énjében a kis Emma iránt támad. Az akasztást ezek a fojtott, zavaros érzések váltják ki. Előzményként itt is megjelenik az állatkinzás. Maga az akasztás ártatlan gyermekjáték és szerelmi vallomás egyszerre, valamint bosszú állítólagos sértésekként.

További Csáth-novellákat idézhetnénk, amelyek szexualitás, elfojtás, neurózis és patológikus, irracionális reakciók ösztönös kapcsolódásait hasonlóan könyörtelen és tárgyilagos formában ábrázolják. Csáth a diagnosztizáló orvos objektivitásával figyelte meg ezeket a jelenségeket. Távolsgáttartása azonban csak látszólagos, lappangó személyes érintettség élteti. Musil Törlesse hasonlóképpen a szexuális ösztön és az emberben lappangó barbár impulzusok irracionálisával találta szembe magát. Miként a „mindennel leplezés nélküli együttélést vállaló” Csáth, Musil is felismerte, hogy: „*De hiszen akkor minden lehetséges. Akkor az is lehetséges, hogy az eddig egyetlennek tudott fényes, nappali világból egyszer csak átlép az ember egy másik, egy fülledt és tomboló és szenvedélyes és mezítelen és megsemmisítő világba. S hogy nemcsak átléphető a küszöb, amely elválasztja azoknak a világot, akik az életben, mint valami üvegből és vasból való átlátszó épületben járnak szabályos útjukat család és hivatal között, azokétól, akik letaszítva, véresen, kicsapongásaiktól mocskosan tévelygnek üvöltésektől visszhangzó zezguzos folyosókon, hanem oly végtelen közel is van egymáshoz ez a két világ, hogy láthatatlanul érintkező határukat bármely pillanatban átléphetjük...*”¹⁷

Jegyzetek

1. Idézi Wilfried Berghahn: ROBERT MUSIL. Rowohlt, 1963. 55–56. o.
2. Robert Musil: PROSA UND STÜCKE. KLEINE PROSA. APHORISMEN. AUTOBIOGRAPHISCHES. ESSAYS UND REDEN. KRITIK. Rowohlt, 1978. 1006–1008. o.
3. Idézi Berghahn, 35. o.
4. Lásd Szajbély Mihály: CSÁTH GÉZA. Gondolat, 1989. 73–86. o.
5. EGY ELMEBETEG NŐ NAPLÓJA. CSÁTH GÉZA ELFELEDETT ORVOSI TANULMÁNYA. Magvető, 1978.
6. Uo. Mészöly Miklós előszava. 27. o.
7. Uo. Függelék. 244. o.
8. Musil: PROSA UND STÜCKE. 824. o.
9. Uo. 979. o.
10. Uo. 982. o.
11. Robert Musil: TÖRLESS ISKOLAÉVEI. Európa, 1980. Petra-Szabó Gizella fordítása. 43–44. o.
12. Uo. 47. o.
13. In: Csáth Géza: A VARÁZSLÓ HALÁLA. Szépirodalmi, 1982. A VÖRÖS ESZTI, 108. o.
14. TÖRLESS, 134–135. o.
15. Uo. 62. o.
16. In: A VARÁZSLÓ HALÁLA, ANYAGYILKOSSÁG. 128–138. o.
17. TÖRLESS, 62. o.

Tengelyi László

LÉVINAS ÉS A JÓ ANARCHIÁJA*

Arisztotelész és Kant: ez a két név kétféle etikát jelez. Ezek közül az egyik a jó élet vágyára alapozódik, a másik az erkölcsi törvény kötelező erejére épül. A jó élet „op-tativusa” és a feltétlen kötelezettség „imperativusa”¹ két olyan beszédmódba illeszkedik bele, amelyek alaphangja mindig különböző marad. De bármennyire különmemű megközelítésekről van is szó, egyvalami közös bennük: mindkettő *rendteremtő* erőt tulajdonít az erkölcsiségnek. Igaz, ez a közös vonás újabb különbséget takar: a rend forrása Arisztotelésznél a végső cél, a boldogság, amely minden más cél súlyát és szerepét meghatározza, Kantnál viszont egy olyan elv, amely a magatartás számára az élet minden helyzetében irányadó szabályt ír elő: a kötelesség. Az egyik oldalon: *ordo teleologicus*, a másikon: *ordo deontologicus*.

Vajon összeegyeztethető-e ez a kétféle rend egymással, vagy pedig kapcsolatuk szükségképpen összeütközések kiváltója marad? Olyan kérdés ez, amely a gondolkodást ma érthető módon nagymértékben foglalkoztatja. Nem csoda, ha az utóbbi évtizedekben olyan különböző gondolkodók éreztek késztetést arra, hogy az erkölcsiségnek ezzel a különös kettősségével számot vessenek, mint Hans-Georg Gadamer,² Ernst Tugendhat,³ Alasdair MacIntyre,⁴ Bernard Williams,⁵ Charles Taylor⁶ és Paul Ricoeur.⁷ Mert, mint Nietzsche mondja, „*minket, modern embereket különböző erkölcsök határoznak meg*”: „*cselekedeteink váltokozva különféle színekben tündökölnek, ritkán egyértelműek – és bőven akadnak olyan esetek, amikor tarkabarka cselekedeteket hajtunk végre*”.⁸ Tetteinkben – így is mondhatnánk – eklektikusak vagyunk. Gondolatainkban ugyanakkor gyakran vagyunk szkeptikusak. A jó élet vágya minket sem mozgat kevésbé, mint elődeinket. Mi is rákényszerülünk arra, hogy céljaink között rangsort állapítsunk meg. De kétségbe vonjuk, hogy a jó életről egy eleve adott világrend föltevése nélkül valaha is születhetne *kötelező erejű* elképzelés. Kanttal azt tartjuk, hogy a boldogság egységesíthetetlenül sokértelmű, úgyszólván *tarkabarka* fogalom: „*a képzelőerő ideálja*”, nem az észé.⁹ A célok rangsorától így elvitatjuk az általánosérvényűséget. Az együttes élet rendjének megteremtését inkább a kötelességektől, az előírásoktól, a törvényektől várjuk. Mégsem tudunk szabadulni attól az érzéstől, hogy a tisztán kötelességből fakadó élet, ahogyan azt Kant a boldogság akarásával szembeállította, a szó erkölcsi értelmében véve is mindennek inkább volna nevezhető, mint *jónak*. Cselekedeteinkben tehát nem tudjuk ugyan kivonni magunkat e kétféle rend hatóköréből, de mihelyt gondolkodni kezdünk azon, hogy mi jó, és minek van kötelező ereje, lehetőségünk van rá, hogy az egyik rendet a másik mércéivel mérjük, és így mindkettőre kételyekkel tekintsünk. Igaz, ettől végül csak még tanácstalanabban állunk az erkölcsiség eme belső kettőssége előtt.

Így vagyunk eklektikusak, és így vagyunk szkeptikusak. De vajon *eléggé* szkeptikusak vagyunk-e ahhoz, hogy visszataláljunk a morál dolgaiban a kételynek ahhoz az ősi

* Az alábbi írás rövidített változata előadásként elhangzott az 1995. augusztus 29. és 31. között Kaposvárott rendezett erkölcsfilozófiai konferencián.

módszeréhez, amely az *epokhé* nevet viseli? Készen állunk-e tehát arra, hogy a gondolkodásban *távolságot tartjunk* azoktól az erkölcsi rendektől, amelyek a cselekvésre oly ellenállhatatlanul rákényszerítik magukat, anélkül hogy le kellene mondanunk az etikum megértéséről? E távolságtartás megteremtése, ezen *erkölcsfilozófiai epokhé* végrehajtása ma, úgy gondolom, egyike a legsürgetőbb feladatoknak; nem más ez körünkben, mint maga az etika problémája.

Emmanuel Lévinas olyan gondolkodó, aki évtizedek óta ezzel a feladattal viaskodik. Felelősségetikájában épp az a rendkívüli, hogy a célok és a kötelességek két nagy erkölcsi rendje mögé hatol el.¹⁰ Erről a rend-kivülről, erről a – mint Lévinas olykor nevezi – „an-archikus” jellegről lesz szó a továbbiakban.

Az az erkölcsfilozófiai epokhé, amelyhez ez a felelősségetika utat nyit, ugyanakkor olyan megközelítés révén válik lehetségessé, amely erős szálakkal kötődik Edmund Husserlnek az én és a másik kapcsolatáról szóló elmékedéseéhez. Az *interszubbjektívitás fenomenológiája*, ahogyan ezeket az elmékedéseket összefoglaló néven emlegetni szoktuk, arra a gondolatra épül, hogy a másik nem pusztán tárgy a én megismerésének, hanem egyszersmind maga is megismerő alany: *társszubbjektum*. Ez az ismeretelméleti megközelítés azonban, mint Husserl olykor maga is belátja,¹¹ végül is nem vezet el a másik tulajdonképpen *másságának* megértéséhez: a társszubbjektum *alter ego* marad, egy másik én, sőt hozzátehetjük: egy *solus ipse* alter egója. Az interszubbjektívitás fenomenológiájának ez a kudarca készteti Lévinast arra, hogy új úton induljon meg. Ő azáltal igyekszik túllépni e tan keretein, hogy az én és a másik viszonyát nem ismeretelméleti, hanem *erkölcsi* kapcsolatként fogja föl. Így próbál közelebb jutni a másik másságának megértéséhez – ahhoz tehát, amit röviden *alteritásnak* nevezhetünk. Azt is mondhatnánk, hogy Lévinas az interszubbjektívitás fenomenológiájának helyébe az *alteritás etikáját* állítja. Eközben azonban a legfontosabbat, mint látni fogjuk, megőrzi Husserl módszeréből. Így az interszubbjektívitás fenomenológiája és az alteritás etikája között olyan összefüggés létesül, amelyet vezérfonalnak választhatunk az „an-archikusra” vonatkozó kérdésünk megválaszolásához.

1. Elemi kapcsolat az én és a másik között

„Mindenki habozás nélkül egyet fog érteni velünk abban, hogy igen fontos dolog tudni, vajon nem járhatja-e velünk a boldogját az erkölcs.”¹² Ezzel az erőteljes mondattal kezdődik Lévinas első főműve, A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN című munka. Hogy ezt a kérdést mérlegelhessük, nem elég a Nietzsche által emlegetett *különböző* erkölcsöket egyenként megvizsgálnunk. Sokkal inkább arra van szükség, hogy az erkölcsöt mint olyant, az etikumot egyáltalában véve tegyük próbára. Lévinasnak, mint Derrida joggal utal rá, valóban „nem az a szándéka, hogy egyfajta morált hirdessen, hanem hogy egyáltalában véve az etikai reláció lényegét határozza meg”.¹³

Ezen a ponton talál támaszra az új vállalkozás az interszubbjektívitás fenomenológiájában. Husserl a szubbjektum és a társszubbjektum viszonyára vonatkozó meggondolásait a másik testi jelenlétének közvetlen tapasztalatára alapozza. Ez a módszer távolról sem magától értetődő. Kézenfekvőbb volna a társadalom rendjét, a nyelv közöségét vagy a történelem összefüggésrendszerét kiindulópontnak választani. Husserlnek azonban jó okai vannak arra, hogy ne így járjon el. Mert minden olyan egész, amely az ént és a másikat eleve átfogja, feltételezi egy harmadik nézőpontját, aki az első kettő kapcsolatára kívülről tekint. Husserl azonban arra a meggyőződésre jut –

és ebben a meggyőződésben Lévinas is osztozik vele –, hogy a harmadik nézőpontjából az én és a másik kapcsolatának igazi sajátosságai egyáltalán nem láthatók.

Kétségek nélkül áll előttünk a lehetőség, hogy a másikkal való kapcsolatunkra mi magunk is egy harmadik szemével tekintsünk. Ebből a tapasztalatból jól tudjuk, mi minden változik meg, amikor saját belső nézőpontunkat így elhagyjuk, és egy külső nézőpontra térünk át. Ez az áttérés azonban mindig utólagos és ideiglenes, ezért visszautal arra az álláspontra, amelyet a másikkal való kapcsolatunkban eredendően és többnyire elfoglalunk. Ez a megfontolás egyértelműen amellett szól, hogy kezdő lépésben az elméleti vizsgálódásnak is a mindenkori én szemszögéből kell a kapcsolatra tekintenie. Lévinas hozzát teszi, hogy a szubjektum a társszobjektumhoz való viszonyában épp a saját belső nézőpontjához való eme visszatérés révén „*szakítja ki magát minden rendszerből és minden teljességből*”, amely különben elnyeléssel fenyegetné.¹⁴

Összefoglalóan azt mondhatjuk, hogy Husserl szubjektum és társszobjektum viszonyát elemezve minden olyan rendet kikapcsol a vizsgálódásból, amely az ént és a másikat egy harmadik nézőpontjából tekintve eleve egy egész részeivé teszi. Ez az a módszertani fölfedezés, amelyet Lévinas az interszobjektivitás fenomenológiájától örökbe kap.

A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN című munka sokféle kapcsolatot ismer, amely az én és a másik között kialakulhat. A háború mint ellenségek közötti viszony, a kereskedelem mint munkák megalkotói közti viszony, a történelem mint a túlélőknek a holtakhoz való viszonya egyaránt tárgya az elemzésnek. Különösen emlékezetes fejtegetéseket szentel Lévinas a műben a szerelmesek közti erotikus kapcsolatnak. Egy olyan munkában, amely „*a család csodájáról*”¹⁵ nagy nyomatékkal – és talán túlságosan is fenntartás nélkül – szól, érthető módon kitüntetett érdeklődés kíséri az apa-fiú viszony és a testvérek közti kapcsolat kialakulását. Szó esik továbbá a barátságáról, amelynek Arisztotelész az etikában középponti szerepet szánt, és visszatérő utalások foglalkoznak azal az erkölcsi szabályok alapján létesülő eszközösséggel is, amelyet Kant állított eszményként a cselekvő elé. Lévinas azonban úgy véli, hogy mindezek a viszonyok föltételeznek az én és a másik között „*egy minden egyébre visszavezethetetlen és végső kapcsolatot*”,¹⁶ amely nem azonos szubjektum és társszobjektum ismeretelméleti viszonyával, hanem egyértelműen etikai jellegzetességeket mutat. A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN című munkában ez az etikai kapcsolat olyan *elemi relációnak* bizonyul, amely nélkül nem csupán a szerelmesek, barátok vagy testvérek, hanem még az ellenségek közti viszony is elképzelhetetlen volna. Azt állíthatjuk ezért, hogy Lévinas, akinek, mint tudjuk, nem az a szándéka, hogy *egy* morált dolgozzon ki a többi között, és aki ezért megkísérel a jó élet vágyára épülő és a kötelességekre alapozódó erkölcsi rendtől egyaránt távolságot tartani, végső soron egy *elementáretika* kimunkálásán fáradozik, amelynek első és legalapvetőbb feladata az említett „*minden egyébre visszavezethetetlen és végső kapcsolat*” meghatározásában áll.

Hogyan tehető azonban a vizsgálódás számára hozzáférhetővé ez az elemi reláció? Itt próbálkozik meg Lévinas azzal a módszertani eljárással, amelyet Husserltől örökölt: ő is megkísérel kikapcsolni az elemzésből minden olyan rendet, amely föltételezi a harmadik nézőpontját. Eközben azonban azt is fölismeri, hogy az én és a másik kapcsolatában, ha nem külső álláspontról tekintjük, sajátos „*egyenlőtlenség*” tárul föl.¹⁷ Ez az egyenlőtlenség nem a két fél eltérő tulajdonságainak következménye. „*A másik más-sága – mondja Lévinas – nem valamely minőség függvénye, mely őt tőlem megkülönböztetné [...]*”¹⁸ Inkább arról van itt szó, hogy a másikat nincs módom összehasonlítani önma-

gammal anélkül, hogy egy harmadik álláspontjára ne helyezkednék. Ha szigorúan a magam szemszögéből tekintek rá, megszűnik közöttünk minden összemérhetőség. Ha valóban kiiktattam minden külső nézőpontot, többé nincs módom sem olyan közös nemfogalmat találni, amelynek mindketten egyszerűen esetei lehetnének, sem olyan sort megadni, amelynek én volnék az első tagja, ő pedig a második, vagy fordítva. Az említett egyenlőtlenség ezért az összemérhetetlenek egyenlőtlensége, amely, mint Lévinas kiemeli, „a harmadik számára, aki bennünket elkezd megszámlolni, nem látható”; olyan egyenlőtlenség ez tehát, amely, mint tovább olvashatjuk, „épp az engem és a másikat [pillantásával] átfogó harmadik hiányát”, sőt egyenesen „a külső álláspont lehetetlenségét” jelenti, mert „a külső álláspont” – hangzik a kategorikus kijelentés – „az egyenlőtlenséget csak megszüntethetné”.¹⁹

Az alteritás etikája arra a fölismerésre épül, hogy a harmadik nézőpontjának ez a kizárása egyszerre teszi érthetővé a másik tulajdonképpeni máságát és az erkölcs elemi lényegét. Lévinas azt állítja, hogy mihelyt egyikünk a másikkal – oldalpillantás nélkül és minden felülnézeti panorámakép lehetőségétől is elvágyva – szemtől szembe találja magát, máris megszületett az etikum, függetlenül attól, hogy hányadán is állunk céljaink rangsorával és kötelességeink rendszerével.

Vajon mi is az, ami ekként céljainknál és kötelességeinknél is elemibb etikai hatótényezőnek bizonyul? Egyetlen szóval így válaszolhatunk: az a *feleletigény*, amely velünk szemben támad, mihelyt a másikkal szemtől szemben állunk, és amely elől semmiképp sem térhetünk ki, hiszen felelünk azzal is, ha nem felelünk. Ez Lévinas érettkori életművének nem változó alap gondolata. De hogy honnan ered ez az igény, és miként szembesülünk vele, arról az életmű két különösen kiemelkedő darabja, A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN című munka, valamint a MÁSKÉNT, MINT LENNI, AVAGY TÚL A LÉTEN című könyv olyan megállapításokat tesz, amelyek korántsem tekinthetők maradéktalanul egybehangzóknak. A különbségek nem csekélyebb dolgot érintenek, mint az elháríthatatlan feleletigény gondolatára épülő etika „an-archikus” jellegét, amelyre itt kiváltképp kíváncsiak vagyunk.

2. Az elháríthatatlan feleletigény eredete – két változatban

Egyvalami kétségkívül közös a két kifejtésben: nem más ez, mint a nyelv, a beszéd, a szó szerepének kiemelése. Az alteritás etikája mindkét változatában abból indul ki, hogy nem támadhatna feleletigény velünk szemben, ha a másik – hangos szóval vagy akár csak néma tekintettel – meg nem szólítana bennünket, és ezáltal egyszersmind föl nem szólítana a válaszadásra. Lévinas azonban nincs könnyű helyzetben, amikor erről ír. Hiszen a Husserltől átvett módszertani örökség nem engedi meg, hogy az én és a másik között – a harmadik álláspontjára helyezkedve – eleve adott nyelvközösséget feltételezzon. De lehetséges-e akár csak néma megszólítás – avagy fölszólítás – is ilyen nyelvközösség nélkül?

A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN című munka ezen a nehézségen azáltal próbál úrrá lenni, hogy a nyelv és a jelentés eredetét megkísérli visszavezetni a másik testi jelenlétének közvetlen tapasztalatára. Lévinas ebből a tapasztalatból azt igyekszik föltárni, amit az interszubjektivitás fenomenológiája figyelmen kívül hagyott belőle. Husserl egyik fontos gondolata volt, hogy a másik testi jelenlétét mindig úgy fogjuk föl, *mint ahogyan mi volnánk ott az ő helyében*, hogy tehát annak, ami számunkra idegen, szükségképpen olyan értelmet tulajdonítunk, amelyet saját tapasztalatainkból merítünk. Ez az elképzelés azonban, amelyet egyébként az „*analogikus apprezentáció*” tanaként tar-

tunk számon, távolról sem mentes a kétértelműségtől. Derrida nem alaptalanul állítja, hogy Husserl itt „*az idegen másságát jelentőségének megfelelő tisztelettel igyekszik körülvenni*”.²⁰ Lévinas azonban ennek ellenére is joggal fogalmazza meg e tannal szemben azt az ellenvetést, hogy a *saját* tapasztalatainkon alapuló értelemadás önmagában véve aligha juttat bennünket közelebb a másik *idegenségének* megértéséhez. A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN szerint Husserl végső soron azért nem talál utat a „*radikális alteritás*” fölismeréséhez, mert nem figyel föl rá, hogy amikor a másik beszélgetőtársként lép velünk szembe, amikor arcát felénk fordítva bemutatkozik, majd beszéd közben szavait újra meg újra értelmezve mintegy ismételten tanúbizonyságot tesz önmaga mellett, akkor ezekkel az egyszerű nyelvi gesztusokkal – egészen eltekintve attól, hogy mit is mond ekközben – eleve olyan értelmet fejez ki, amely különbözik az általunk neki tulajdonított értelemtől.

Ebben az idegen értelemkifejezésben, amely saját értelemadó tevékenységünknek határt szab, Lévinas most nem csupán a nyelv és a jelentés eredeti lényegét véli fölfedezni, hanem egyszersmind egy olyan őselvet is, amely „*a fenomenológia princípiumánál*” is eredendőbb. A fenomenológia princípiuma, mint ismeretes, azt mondja ki, hogy az én értelemadó tevékenységének hitelesítője a szemlélet. Ha nyelvi gesztusok kontextusában a másik arca – és egész testi valója – hasonlóképp szolgál idegen értelemkifejezés hitelesítőjéül, akkor talán nem alaptalan az állítás: itt egy új *filozófiai arché* nyomára bukkanunk. Legalábbis ezt az álláspontot képviseli A TELJESSÉG ÉS A VÉGTELEN. Bármennyire hangsúlyozza is itt Lévinas, hogy „*nincs olyan kitüntetett sík, amelyen az ének elvükben ragadhatnak meg magukat*”, bármennyire ragaszkodik is ahhoz a gondolathoz, hogy ez az „*anarchia*” nélkülözhetetlen velejárója ama pluralizmusnak, amelyet a mű hirdet, fő igyekezete egyelőre mégiscsak annak kimutatására irányul, hogy „*ezen az egész szédületen és remegésen abban a pillanatban áttör egy princípium, mielőtt az arc bemutatkozik [...]*”.²¹ Mint ilyen princípium, mint *arché*, mint minden idegen értelemkifejezés hitelesítő elve bizonyul ebben az időszakban az arc – és egyáltalában véve a másik közvetlen testi jelenléte – azon elháríthatatlan feleletigény forrásának, amelyről az előzőkben szó esett.

Mindez a második főműben gyökeresen megváltozik. A MÁSKÉNT, MINT LENNI, AVAGY TÚL A LÉTEN című könyv valóságos fordulatot hoz Lévinas gondolkodásában. Kiváltképp új az a mód, ahogyan ez a munka a nyelvhez közelít. „*Mondás*” és „*mondott*” – *le dire et le dit* – megkülönböztetése áll most a középpontban. Lévinas abból indul ki, hogy *amit* mondunk, annak megvan a maga értelme, ámde az, *hogy* mondjuk, amit éppen mondunk, ezenfelül külön értelem hordozója, és a mondásnak ez az értelem ugyanakkor nemcsak több, de más is, mint a mondottaké. Azok a példák, amelyeket a korábbiakban már idéztünk – a bemutatkozás vagy a már megfogalmazott gondolatok ismételt újraértelmezése –, jól érzékeltetik ezt a különbséget, hiszen a nyelvi gesztusok élesen elválnak bennük a beszéd tartalmaitól. Az előző korszak ezekben a példákban annak bizonyítékát látta, hogy egy idegen értelemkifejezés, amely a saját tapasztalatainkból kiinduló értelemadásra semmiképp sem vezethető vissza, a másik arcában és egész testi megjelenésében közvetlen jelenvalóságra tehet szert. Mondás és mondott fogalompárjának bevezetése most szakítást jelez ezzel a korábbi elképzeléssel. Lévinas arra a fölismerésre jut, hogy nem csupán a mondott, hanem a mondás értelmét is mindig olyan szerkezet jellemzi, amelyben valami más helyett áll, valami másra utal, valami más irányába mutat. Ezt a szerkezetet tömören a *quid pro quo* formulával szokás megjelölni. Egy ilyen szerkezetű képződmény esetében azonban „*köz-*

vetlen jelenvalóságról” beszélni legalábbis félrevezető, ha ugyan nem merő képtelenség. Így az a föltevés, hogy itt egy új princípium, arché avagy őselv nyomára bukkanunk, talaját veszti.

Ezzel a gondolati elmozdulással függ össze, hogy Lévinas most az elháríthatatlan feleletigény forrását is másképp igyekszik fölmutatni, mint korábban. Bonyolult, szabálytalan fölépítésű, költőileg gazdagon kimunkált és olykor tagadhatatlanul némi képp kenetes hangvétellel előadott²² gondolatmenetét itt száraz józansággal három lépésre bontva összegezhetjük.

Az első lépés annak földerítése, hogy miben is áll a mondásnak a mindenkor mondottakon túli értelme. A vizsgálat itt arra a különös eredményre vezet, hogy a mondásnak ez a külön értelme szerkezetileg egybeesik az én és a másik elemi kapcsolatával. Beláthatjuk ezt, ha meggondoljuk, hogy bármit mondunk is, a mondás értelme sohasem egyéb, mint hogy a mondottak értelmét egyikünk a másik számára elérhető közelségbe helyezze. Így az az utalásirány, amely a *quid pro quo* szerkezettől mindig elválaszthatatlan, ez esetben nem egy jeltől egy dolog felé, hanem egyikunktől a másik felé mutat. Ez az oka annak, hogy Lévinas a mondás értelmét közelebbről a *quis pro quo* formulával jellemzi.²³ Egyszermind ez a titka annak is, amit a második főmű címe így jelöl meg: „*másként, mint lenni*” avagy „*túl a léten*”. Az én és a másik elemi kapcsolatát Lévinas az új korszakban immár nem két *létező* viszonyaként mutatja be, hanem olyan *értelem-összefüggésként* ábrázolja, amely a mondás sajátja. Nyelvi fordulat történik itt, habár nem szokványos, hiszen a nyelv nem mint egyetemes szabályrendszer, hanem mint egyedi beszédmegnyilatkozások eleven valósága áll a vizsgálódás középpontjában.

A második lépés, amelyre áttekintésünkben ki kell térnünk, azon kérdés tisztázásában áll, hogy miként áll elő az az utalásirány, amely a mondás értelem-összefüggését jellemzi. Ez a kérdés azért vetődik föl, mert minden mondás egyszeri és megismételhetetlen, még ha a mondottak újra földidézhetőek is. Ezért azon értelemszerkezetnek, amely a mondást jellemzi, újra meg újra ki kell alakulnia, valahányszor csak az én és a másik találkozik. Erről az *értelemképződésről*, ahogyan az említett szerkezet kialakulását terminusértékű szóval megjelölhetjük, Lévinas részletekbe menő, árnyalt és fontos fölisméréseket tartalmazó elképzelést fejt ki, amelyből itt csak az alapgondolatot emelhetjük ki. Ez így foglalható össze: azért áll elő esetről esetre az említett utalásirány, mert *minden mondás válaszként érkezik egy olyan feleletigényre, amely a másikkal való találkozásakor velünk szemben támad.*

Ez a *reszponzivitás-tézis*, mint Bernhard Waldenfels jelentős új művének, az ANT-WORTREGISTER című munkának szóhasználatával nevezhetjük, az alteritás etikáját Lévinas késői korszakában gyökeresen új alapokra helyezi. Jól látható ez, ha harmadik lépésben földidézünk, milyen *idő sajátosságokat* mutat az az értelemképződés, amely most az én és a másik közti elemi kapcsolat megteremtőjének és legfőbb meghatározójának számít. Lévinas ismételtlen kiemeli, hogy ez az értelemképződés nem olyan folyamat, amelynek kezdete és tartama a beszélőnek – vagy akár beszélgetőtársának – életidejében megjelölhető volna. Sokkal inkább olyan folyamatról van itt szó, amely abban a pillanatban, amikor az én és a másik találkozására sor kerül, *már mindig éppen le is játszódott*. Különös előidejűség fejeződik ki ezekben a gondosan megválasztott szavakban: mint Lévinas egy Merleau-Pontytól származó kifejezéssel mondja, e helyütt olyan múltnak bukkanunk nyomára, amely soha nem volt jelen. Az az időkülönbség, amely itt föllép, éppoly kevésbé tartozik az átélhető időhöz, mint azok az órák, amelyeket a

tengerentúlról hazatérve észrevétlenül elveszítünk. De ha minden mondás ilyen szokatlan és zavaró – mert az idő egynemű rendjét megkérdőjelező – fáziseltolódással érkezik válaszként egy feleletigényre, akkor aligha van mód arra, hogy a feleletigényeket és a rájuk érkező válaszokat egyetlen sor tagjainak tekintsük. Emiatt azonban az is hiábavaló vállalkozás lenne, ha elkezdenénk egy olyan első kérdés után nyomozni, amelyhez az első felelet, majd a további kérdések és feleletek teljes sorozata révén a beszéd egész láncolata egységesen kapcsolódhatnak. A nyelvben – ezt ismeri föl Lévinas – valójában éppúgy nincs első szó, mint ahogyan utolsó szó sincs. Kezdetet és eredetet, princípiumot avagy őselvet – egyszóval: *archét* – ezért itt hasztalanul keressünk. Ez a megállapítás rögzíti annak kiinduló értelmét, amit az alteritás etikájáról szólva *an-archikus* jellegnek nevezhetünk. E kifejezés teljes értelme akkor tárul föl, ha befejezéstül megkísérlünk szembenézni azzal a nehézséggel, amelyet az én és a másik elemi kapcsolata az *etika* számára fölvet. Ez a nehézség felelősség és rend összefüggésével kapcsolatos.

3. A felelősség és a rend: a harmadik szerepe

Azt mondhatnánk, hogy az alteritás etikájában a jó élet „optativusát” és a feltétlen kötelezettség „imperativusát” a végtelen felelősség „superlativusa”²⁴ váltja föl. Az állandó fokozás tudatosan alkalmazott módszere – a *hiperbolikus argumentáció* – valóban jellegzetes sajátossága annak a gondolatmenetnek, amellyel Lévinas az én és a másik elemi kapcsolatának erkölcsi tartalmait igyekszik föltárni. Gyakori ellentét az azonban, hogy ez a módszer képtelen túlzásokhoz vezet. Azt hiszem, ezzel az érzéssel valóban minden olvasónak meg kell küzdenie. Amikor arról a korlátlan, sőt végtelen felelősségről halunk, amellyel nem is önmagunkért, hanem a másikért tartozunk, nem saját cselekedeteinkért tehát, hanem idegen tettekért – amelyek a másik szabadságából fakadnak, nem a magunkéból –, sőt nem is pusztán tettekért, hanem egyszersmind a másik egész sorsáért is (holott a sorsok alakítása, mint ismeretes, halandónak csak igen korlátozott mértékig áll hatalmában), és amikor mindezen felül még azt is megtudjuk, hogy ez a fajta felelősség eleve ránk nehezedik, mielőtt még szóba jöhetne, hogy vállaljuk-e vagy sem, úgyhogy soha ki sem térhetünk előle, egyszóval: amikor ilyen horderéjű állítások valóságos láncreakciója zajlik le a szemünk előtt, a legszívesebben alighanem mindannyian önkéntelenül is így kiáltanánk föl: *Nagyotmondás ez, semmi egyéb!* Lévinas ráadásul mintha csak szántsándékkal egyre tovább fokozná eleve túlzónak látszó megállapításait – valóban a *superlativusig*. Ez történik, amikor kijelenti, hogy nem is csupán a mindenkori *másikért*, hanem *mindenki másért* is korlátlan avagy végtelen felelősséget viselünk. Vajon mi az értelme a módszeres túlzás – a *hiperbolikus argumentáció* – e nem csekély megütözést keltő alkalmazásának?

Mielőtt még abba a hibába esnénk, hogy mentségek után kezdünk kutatni, kérdezzük meg magunktól, hogy vajon mihez is viszonyítunk, amikor az idézett kijelentéseket túlzó megállapításoknak ítéljük. Nyilvánvalóan a felelősségnek azt a jogi és erkölcsi ítélkezésben meghonosodott értelmét tartjuk ekkor szem előtt, amely két fő állítással jellemezhető. Az első állítás így fogalmazható meg: *Csak az kérhető számon tőlünk, amit mi magunk teszünk*. A második pedig így hangzik: *Intézményes kötelességeink és erkölcsi szokásaink pontosan megszabják, kinek mivel tartozunk*. Magától értetődő természetességgel indulunk ki tehát abból az *erkölcsi rendből*, amely a *vállalható felelősség behatárolására* és – legalábbis elvben – *igazságos megosztására* épül. Eközben azonban feledésbe merül bennünk egy olyan tapasztalat, amely ezt az erkölcsi rendet valójában újra meg újra

megzavarja, ha ugyan meg nem kérdőjelezi: az a tapasztalat, hogy a legesetlegesebb találkozás is olyan feleletigényt támaszthat velünk szemben, amely többet kíván tőlünk intézményes kötelességeink teljesítésénél és az erkölcsi szokásokhoz való igazodásnál – sőt olykor nem is *többet*, hanem *mást*, netán egyenesen *ennek ellenkezőjét*. Lévinas azonban épp erre az elemi tapasztalatra támaszkodik, amikor korlátlan avagy végtelen felelősséget feltételez. Hozzátehetjük: ezt az elemi tapasztalatot egyszersmind szembe is fordítja a mindenkori erkölcsi renddel. Az az elementáretika, amelyhez így utat talál, második főművének, a *MÁSKÉNT, MINT LENNI, AVAGY TÚL A LÉTEN* című munkának egyik jellegzetes kifejezésével szólva „*a jó an-archiáját*”²⁵ hivatott fölmutatni. A mindenkori erkölcsi rendtől való elhatárolódás abba a gondolkodói beszédbé, amely a felelőség fogalmát az említett elemi tapasztalatra támaszkodva kívánja meghatározni, valóban elkerülhetetlenül *an-archikus* jelleget visz. A superlatívus nyelve a maga hiperbolikus fölfokozottságával és ugyanakkor szigorú módszerességével ennek a tárgy természetéből adódó an-archikus jellegnek egyszerre ad gondosan kimunkált és kelőképpen körültekintő kifejezést.

Lévinas azonban azzal is maradéktalanul tisztában van, hogy azt az igényében végtelen és eredendően valóban minden korlátozástól mentes felelősséget, amely a másikkal való találkozás nyomán támad bennünk, végül is mindig behatárolni kényszerülünk.²⁶ Ez – különös módon – azért van így, mert felelőséggel, ha hihetünk az alteritás etikájának, nem pusztán a mindenkori *másikért* tartozunk, hanem *mindenki másért* is.

Igaz, a kétféle felelőség nem azonos természetű. Az az elemi kapcsolat, amelybe a mindenkori „másikkal” kerülünk, a *szemtől szemben* személyességével köt. Azokhoz viszont, akikre a közömbös „mások” megjelöléssel utalunk, nem fűz bennünket hasonló kötelék. Azt gondolhatnánk ezért, hogy itt a felelőség kérdése föl sem merül. Hiszen felelőségről szólni ott, ahol nincs tényleges kapcsolat, aligha jelent egyebet üres szólamok hangoztatásánál. A dolog azonban valójában mégsem ilyen egyszerű. A *szemtől szemben* személyessége ugyanis sajátos. A szemben álló felek tényleges tulajdonságaihoz, mint már szó esett róla, ennek a személyességnek nincs köze. Éppen ezért egyéni vonzalmak és ellenszenvék abban az elemi kapcsolatban, amelyet minden felelőség végső forrásának tekinthetünk, egyáltalán nem kapnak teret. Ennélfogva azonban *mindenki*, akit a „mások” közé sorolunk, egyformán igényt tarthat arra, hogy számunkra közömbös „más” helyett belőle is „másik” váljék. Azt is mondhatnánk, hogy a mindenkori „harmadik” – a kívülálló – igénye ez arra, hogy szavaink és tetteink, amelyek a „másikkal” alkotott elemi kapcsolatban, mint láttuk, mindig válaszként érkeznek, neki is feleljenek. Ez a járulékosan fellépő további feleletigény az oka annak, hogy azt a felelőséget, amelyet a „másikért” viselünk, kénytelenek vagyunk behatárolni és ugyanakkor megosztva a „harmadikra” – pontosabban: a mindenkori harmadik személyében elvileg *mindenki másra* – is kiterjeszteni.

Lévinas a harmadik eme kiegészítő szerepéről két említett művében a részleteket tekintve nem egészen egybehangzóan nyilatkozik. Itt azonban elég azt kiemelniünk, ami a két változatban közös. Afelől egyik mű sem hagy kétséget, hogy ha a harmadik szerepét nem vesszük figyelembe, akkor az én és a másik elemi viszonyát, mint Lévinas egy helyütt Buberrel vitatkozva állítja,²⁷ óhatatlanul összetévesztjük *én és te* összetettebb kapcsolatával – azaz a kettes kapcsolattal, amelyet nem pusztán a felelőség tart össze, hanem éppannyira vagy még inkább a vonzalom. Ebből azonban már az is következik, hogy az igényében végtelen és eredendően korlátozások nélküli felelős-

ségnek arra a behatárolására és megosztására, amelyből az erkölcsi rend vétetik, elvi okokból elkerülhetetlenül sor kerül. *Nem támad tehát felelősség anélkül, hogy ne szülné máris erkölcsi rendet.* Ezt a következtetést mindkét említett mű hangsúlyozza. A későbbi – és egyben kiérleltebb – változatban azonban ehhez a megállapításhoz egy döntő jelentőségű kiegészítés is tartozik, amely így hangzik: *Miközben az erkölcsi rend megszületik, a felelősség eredendő végtelensége és korlátlansága mindinkább feledésbe merül.*

Ez a kiegészítő megállapítás érteti meg, hogy mi is az igazi célja és végső tétje annak a rendhagyó kísérletnek, amelyre Lévinas vállalkozik. Az alteritás etikája egy olyan tapasztalat föltárására törekszik, amely, bár maga beilleszthetetlen az erkölcsi rendbe, annak keletkezéséről és egyszersmind rendeltetéséről is többet árul el, mint bármely intézményes kötelesség vagy erkölcsi szokás. Mit várhatunk azonban e tapasztalat föl-idézésétől? Semmi esetre sem valamiféle gyökeres változást. Nem gondolhatjuk ugyanis, hogy valaha is lehetséges lenne olyan erkölcsi rend, amely nem osztott és behatárolt felelősségre épül. Az én és a másik közti kapcsolat elemi etikája – ezt világosan kell látnunk – nem helyettesítheti az intézményes kötelességek és az erkölcsi szokások morálját. Az igényében végtelen és eredendően korlátozások nélküli felelősség gondolata ezért nem szolgálhat többre, mint hogy az erkölcsi rendet egy – örökösen fenyegető – veszélytől igyekezzék megóvni. Hogy miben is áll ez a veszély, azt egész áttekintésünk legfőbb mondanivalóját egyetlen állításba sűrítve így fogalmazhatjuk meg: *Ha feledésbe merül az a mindennapiságában is rendkívüli esemény, amelyben egy véletlen találkozásból végtelen felelősség igénye támad, az erkölcsi rend menthetetlenül megmerevedik, és a morál etikai értelmét veszti.*

Jegyzetek

1. Vö. P. Ricoeur: SOI-MÊME COMME UN AUTRE. Seuil, Paris, 1990. 381. o.
2. H.-G. Gadamer: ÜBER DIE MÖGLICHKEIT EINER PHILOSOPHISCHEN ETHIK. In: P. Engelhardt (szerk.): SEIN UND ETHOS. Mathias Grünewald Verlag, Mainz, 1963. (Az írás megtalálható a GESAMMELTE SCHRIFTEN IV. kötetében is.)
3. E. Tugendhat: VORLESUNGEN ÜBER ETHIK. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994. Lásd különösen a X. előadást.
4. A. MacIntyre: AFTER VIRTUE. A STUDY IN MORAL THEORY. Duckworth, London ²1987 (¹1981). Lásd főképp a 4. és az 5. fejezetet.
5. B. Williams: ETHICS AND THE LIMITS OF PHILOSOPHY. Fontana Press/Collins, Glasgow, 1985.
6. Lásd Ch. Taylor: SOURCES OF THE SELF. THE MAKING OF THE MODERN IDENTITY. Cambridge University Press, Cambridge, 1989.
7. P. Ricoeur: SOI-MÊME COMME UN AUTRE. I. k. VII–IX. tanulmány.
8. F. Nietzsche: JENSEITS VON GUT UND BÖSE, § 215, WERKE, VII. kötet. Alfred Kröner, Leipzig, 1910. 170. o.
9. I. Kant: GRUNDLEGUNG ZUR METAPHYSIK DER SITTEN. Ak.-Ausg., IV. kötet, 418. o.
10. Vö. B. Waldenfels: SINGULARITÄT IM PLURAL és ANTWORT DER VERANTWORTUNG. In: DEUTSCH-FRANZÖSISCHE GEDANKENGÄNGE. Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1995.
11. E. Husserl: ZUR PHÄNOMENOLOGIE DER INTERSUBJEKTIVITÄT. Dritter Teil: 1929–1935. Hrsg. von I. Kern: HUSSERLIANA. XV. kötet, 450. o.
12. E. Lévinas: TOTALITÉ ET INFINI. Kluwer, Boston–Dordrecht–London, 1994 (a továbbiakban: TI). 5. o.
13. J. Derrida: DIE SCHRIFT UND DIE DIFFERENZ. Dt. von R. Gasché, Suhrkamp, Frankfurt am Main, 1994. 169. o.

14. E. Lévinas: RÉFLEXIONS SUR LA „TECHNIQUE” PHÉNOMÉNOLOGIQUE (eredetileg: 1959), EN DÉCOUVRANT L’EXISTENCE AVEC HUSSERL ET HEIDEGGER. Vrin, Paris, 1974. 119. o.
15. TI, 342. o.
16. TI, 329. o.
17. TI, 281. sk. o.
18. TI, 211. o.
19. TI, 281. sk. o.
20. J. Derrida: i. m. 187. o.
21. TI, 327. o.

22. Vö. E. Lévinas: AUTREMENT QU’ÊTRE OU AU-DELÀ DE L’ESSENCE. Kluwer, Dordrecht–Boston–London, 1990 (a továbbiakban: AE). 81. o. Ezen a helyen Lévinas arról ír, hogy művében „úgyszólván hagiografikus stílust” kíván követni.
23. AE, 111. o.
24. Vö. AE, 19. o., jegyzet.
25. AE, 120. o.
26. L. különösen AE, 203. sk. o.
27. Vö. TI, 166. o.

Térey János

LÁMPALÁZ

Borókapálka, anyám
főzette édesnéjje
számára hét esztendeje.
Utoljára ültek egy asztalnál
azon a debreceni nyáron.
Az üveg alja jut nekem,
húsvéti fluidum. (Csak válna vérré.
Ilyen flaskához jutni jó
bérmentve vagy baráti áron,
bő esztendőre a legszebb ráadás.)

Míg ki nem szellőztetem
fejemből a szeszt,
nem lehet jókedvben fogyatkozás.
Huss! Iszkolok tovább,
lobogó kabátszárny, garabonciás!
Futok, mint aki tudja vesztét,
nevét plakáton olvasta, kövér betűkkel:
fölkoncolandó! fölkoncolandó!
Ki fog járművébe pakolni,
ha utcán ér az égszakadás?

Mikor villámlik, egy fedél
alatt leszünk: udvarom
emberei meg én?
Lesz nagy sopánkodás: ránkjár a rúd?
Lelkendezés, hogy együtt a család?

Jól nézünk ki? Mit kellett megérned?
 Lehet vitatkozni? Ha ugyan érted?
 (Voltam, Mama, ebben a házban
 fekete bárány. Újabban
 trónkövetelőnek néznek.
 Csak egy szeretnék lenni:
 szemük fénye. Hidd el.)
 Ó, lámpalázás készülődés
 ötfogásos torra, asztalfői tósztra!
 Jól festek majd, mint fiatal családfő?
 Tele árammal az ájer.

PRIMADONNA

Tavaszi repertoárján tizenkét
 slágergyanús szerzemény. Élőben
 vagy cédén meggyőzőbb a primadonna?
 Édesmindegy. Csak eressze ki a hangját...
 Fűszeres, vastag élet, majdnem rakendroll.
 Vezérli őt – mint minden földi nőt –
 a változatosság-elv: ha új nap,
 újabb turnéállomás. Tábora
 van az összes megyeszékhelyen.

Notórius késő, akadályoztatásról
 beszél – felpályás útlezárás –,
 azt se tudja, hol áll a feje.
 Naplója csupa törlés, csupa
 elhallgatás. Titok marad, hogy a
 Mecsek oldalában ki lőtte meg.
 „Acélvárosban nagycsütörtök, április négy.”
 Beszélik, az ágyban önző, de leleményes,
 szex-rabszolgái a vékonydongájú srácok,
 akik listás számától libabőrösek.
 „Nyolcszor jött belém a huncut.”
 „A kölyköt emberszámba vettem.”

Csakhát: a havibajok, a gyomorideg,
 utóbbi miatt elégtelen táplálkozás.
 Vendégszobák miszlikbe aprítva.
 Letépett függöny. Fogyóeszközök

romhalmaza. (A gravitáció
mint szövetséges az üvegtörésben.)
Ilyen fülbemászon, ilyen ékesen,
meakupázni csak primadonna tud.
Ahogy porszívózik, ahogy rendberak!

Ragasztómaradék az ujjbegyén.
Gargarizál, mert reggelre elment a hangja,
nyelve a tablettáktól fekete.
A turné közepén elfogytak nyugtatói.
Pszichiátere keményebb terápiát
javasol. Elég a bájcevelyből.

Sajó László

SÍRKŐANGYAL

B. I. versesfüzetéből

szárnya kicsit megpörkölődött
mikor isten hátsóudvarán becserkészte az ördög
hogy a vasárnapi levesbe főzze
ám isten egy gondolattal megelőzte

mikor útravalóul rögök
gurultak utánam küldte a dögöt
ő pottyantott ide nem anyám ő a pesztrám
szárnyát kitarva üres szemgödröt mereszt rám

én őrzöm őt vagy ő őriz engem
uram temetőm már így maradunk mi ketten
nem múlik ki mellőlem ez az állat

a föltámadásig rezenéstelenül
gubbaszt rajtam a dögkeselyű
akkor leszáll és testem meggyalázza

A HAJNALI FÖLRIADÁSOK

tested körvonalaiiba burkolózva a fotel mélyére süpped
 hült helyeden ül mereven egyelőre ő sem mondhat többet
 tapogatózol *előre* kacatjaid közé ragadva
 nyomot hagysz ahogy egyre beljebb hatolsz magadba
 évmilliónként mozdulsz egy tapodtat
 ma te játszod az ügyeletes halottat
 micsoda társaság mi van itt születés- vagy névnap
 betoppansz váratlanul hova sohasem hívnak
 életedben minden ajtó megnyílt neked most mégis kint vagy
 a legbelső szobában valamikor égve felejtetted a villanyt
 utolsó leheleted megcsap emészti magát a szemét
 rosszul emlékeztél itt a villany sem ég
 tágra nyílt szemedbe lógó egy szál csupasz dróton
 leereszkednek hozzád mennyezetig ragadnak a pókok
 félrehajtod a függönyt isten háta mögül leskelődöl
 egy hang túje tarkón szúr *menj anyádba kezd elölről*
 szedegeted úton-útfélen elhullajtott morzsáidat
 a sötétség pánikjában senki se szól rád *ki vagy?*
 rettegve közelítesz tükörhöz gáztűzhelyhez
 minden dolgok mögött lapuló árnyékokat sejtész
 friss újságokkal letakart ürülék kövül a sarokban
 körülötted mélyen alvók torkából dől a dohszag
 utánad szólnak *hová mész? rosszul vagy? mi lett?*
 nem válaszolsz villanyt gyújtasz vizet iszol vízelisz

Sławomir Mrozek

A DICSŐSÉG ÁRA

Mihályi Zsuzsa fordítása

Sok neves kalóz élt a Karib-tengeren, de Morgan kapitány volt a leghíresebb közöttük. Egészen addig, amíg Pedro Canibal kapitány dicsősége el nem homályosította hírnevét. Versenyre keltek a leghíresebb kalóz címéért. Az lehet méltó rá, aki vakmerőbb, kegyetlenebb, rettentőbb tetteket követ el, mint a másik.

Morgan kapitány az éj leple alatt belopózott a bevehetetlen Santa Rita La Mayor erődbe, foglyul ejtette a parancsnokot, és még pirkadat előtt hazatért. Pedro Canibal viszont pontban déli tizenkettőkor elrabolta az alkirályt, és még a várost is fölgújtotta.

Morgan kapitány megcsákyázta az Azucena nevű szkúnert, és fölakasztotta az egész legénységet. Pedro Canibal erre nemcsak hogy lemészárolta a Margarita nevű fregatt egész legénységét, de még puskaport is tömött a hajó kedvenc kabalaállatába, egy papagájba, gyutacsot nyomott bele, meggyújtotta és kiengedte a madarat a kalitkából. Röptében robbant föl a papagáj, pedig már azt hitte, túl van a veszélyen. Morgan kapitány nem tűrte sokáig a megaláztatást. Személyesen erőszakolta meg Toledo érseket, aki éppen a tengerentúli missziónál tett látogatást. Pedro Canibal erre megsütötte és megette az érseki titkárt, miután csörgőkígyó mérgeben pácolta egy darabig az amazóniai emberevők receptje szerint. A közvélemény megoszlott a két kapitány tekintetében, és továbbra sem sikerült legyőzniük egymást.

Híre ment akkoriban, hogy Európába hajózik egy hétárbocos galeon, rakománya tízmillió aranydukát és kilencvenkilenc kiskorú szűz leány, a legjobb családok sarjai, akiket a legkiválóbb spanyol kolostorokba küldtek. A két kapitány egyszerre indult útnak, hogy elragadja a különösen nagy értékű zsákmányt. Mindketten meg akarták előzni a másikat, hogy egyszer s mindenkorra a maguk javára döntsék el a legdicsőbb kalóz címéért folyó versenyt.

Amikor Pedro Canibal a galeon fedélzetére lépett, biztos volt a győzelemben. Bár az úton ellenzél fűjt, sehol sem látta Morgant, az aranyat a helyén találta, a szüzek érintetlennek bizonyultak. Amikor azonban számolni kezdett, kiderült, hogy hiányzik egy dukát és egy szűz. A kapitány kajütjének ajtaján pedig törrel vésett feliratot talált:

A TÖBBIT TARTSA MEG

Pedro Canibal nem élte túl ezt a szégyent. Közönséges neve ellenére úriember volt. Így hát Morgan kapitány lett a legdicsőbb kalóz, bár csak egy aranydukátot és egy szűzet zsákmányolt, akiről amúgy is mindenfélét beszéltek.

AZ ÁTVÁLTOZÁS

Mihályi Zsuzsa fordítása

Az a Kafka azt hitte, hogy az is valami, ami vele történt. Franz Kafkára gondolok, az irodalmárra, aki rovarrá változott, és ezt megírta egyik művében. Nagy kunszt, mindenki át tud változni valami undorítóvá, de ezzel még nem kéne dicsekedni. Én például egyszer hüllő lettem, de eszembe nem jutott, hogy ezt meg is írjam. Most már bánom, mert Kafka híres lett, én meg...

Sokkal nehezebb visszaváltozni emberré. Elmesélem, milyen nehéz, bár kötve hiszem, hogy ettől híres lennék. Nincs igazság a földön.

Szóval hüllő voltam, talán nem egészen olyan, mint amilyeneket a hivatalos állathatározókban leírnak, de hüllő voltam, az biztos. Mit ne mondjak, farkam is volt, nem beszélve más apróságokról a testemen. Két méter hosszú voltam, gerinces és pikkelyes. Csak azért említem a farkamat, mert attól szabadultam meg a legnehezebben. Előlről

már egész emberi formám volt, de hátulról és oldalról – még mindig hüllőszerűen néztem ki.

Nemcsak erkölcsileg volt aggályos a fark, számos gyakorlati kellemetlenséget is okozott. Nem tudtam rendesen becsukni magam után az ajtót, csak ha szembefordultam vele, valahányszor átmentem az úttesten, attól tartottam, hogy egy autó ráhajt a farkamra, a tömegben meg minduntalan rálépett valaki. De leginkább lélekben szenvedtem, hiszen a farkam volt az utolsó akadály a teljes emberré válás útján. És csöppet sem tett boldoggá, hogy az állatkertben megértőn pislogtak rám a krokodilok.

Mit csináljak? Beláttam, hogy a magam erejéből nem tudok megszabadulni a farkamtól, ezért szakértőkhöz fordultam. Először olyanokhoz, akik szerint a lelkünkön múlik, emberek vagyunk-e. Ha van lelke – ember vagy. Ha nincs – akkor hüllő, vagy legjobb esetben tehén. Elismerték, hogy voltaképpen van lelkem, de csökevényes. Egy ideig fejlesztették, de szemlátomást túlzásba vitték, mert bár a fark meg sem rezdült, angyalszárnyak jelentek meg rajtam. A farkkal együtt még lehangolóbb látvány volt, mint azelőtt, így hát lemondtam erről a gyógymódról.

Szerencsére nem élünk a középkorban, van világi lehetőség. A hüllő állítólag a szellemi kultúrának köszönhetően vált emberré, minden metafizika nélkül. Előfizettem néhány irodalmi folyóiratra, és naponta mértem a farkamat, nem lett-e rövidebb. Mindössze annyit értem el, hogy spirál alakban csavarodni kezdett. Egyszerű, becsületes fark helyett maradt a hüllőfarkam, csak dugóhúzó alakú lett.

Világossá vált, hogy a kultúra sem jelent megoldást. De mire való a társadalomelmélet? Az ember attól ember, hogy mások között él, vagyis társadalomban, együttműködik, tevékenykedik. De van-e társadalmibb és nyilvánosabb tevékenység, mint a politika? Politikai pártot alapítottam, és az élére álltam. A farkam maradt, amilyen volt, viszont ormányom is nőtt. Visszavonultam a politikától.

Keserű kétségbeesésemben megint elmentem az állatkertbe, hogy még egyszer végiggondoljam a helyzetet. Hétköznap volt, látogató alig, viszonylagos magányra számíthattam. Odajött az őr, egyik lábáról a másikra állt, oldalra tolta egyensapkját, a fejét vakargatta, és engem nézett.

– Maga ide tartozik? – kérdezte végül, aztán a ketrecre mutatva hozzátette: – Vagy oda?

– Én? Csak egy perc, épp erre sétáltam... Köszönöm, már megyek is.

És otthagytam az állatkertet.

Azóta úgy érzem, Kafka eltitkolt valamit, nem mondott el mindent. Ha rovarrá változott, akkor már előbb kellett, hogy legyen valamije, csáp vagy tapogató, mindenestre valami rovartartozék. És azt sem hiszem, hogy tökéletesen rovarrá változott, legalább egy emberi kezének kellett maradnia, amivel leírta az esetet. Az ember nem juthat el oda, ahonnan nem indult el, és fordítva. Mindig van valami az elején a végéből, függetlenül attól, melyik az eleje és melyik a vége.

Szerintem a krokodilok jólneveltebbek, mint az emberek. Ők csak néznek, nem tesznek föl kérdéseket.

IGAZSÁG

Mihályi Zsuzsa fordítása

Nowosádecki, Majer meg én elmentünk a volt Főnökünkhöz. Gatyában üldögélt, égett a tűz a kályhájában, pedig forró nyarunk volt.

– Miben segíthetek? – kérdezte.

– Küldöttségben járunk.

– Nem érek rá.

– A társadalom nevében jöttünk.

– Én is a társadalom nevében munkálkodom.

– A tüzelés privát feladat.

– Attól függ – mondta ő, és bedobott a kályhába egy köteg aktát. Egész halom feküdt belőle a padlón, valamennyin pecsét: „Szigorúan bizalmas.”

– Maga itt ül magánemberként levetkőzve, mi viszont közügyben járunk el.

– Társadalmi ügyben – pontosította Majer.

– Nemzeti ügyben – tettem hozzá.

– Akkor parancsoljanak.

– Azért jöttünk, hogy fölakasszuk a Főnök urat.

– Tévedés, nem vagyok már Főnök. Akasztási ügyekben forduljanak, kérem, a helyettesemhez.

– Igaza van – mondta Nowosádecki Majernek. – Miért szólítod még mindig Főnöknek?

– Így szoktam meg. Azt akartam mondani: azért jöttünk, hogy fölakasszunk, te disznó.

– Így van, eleget gyötörtél bennünket.

– Te, a Pártod meg a Kormányod.

– Most vége a hatalmadnak.

– Űtött az igazságnak...

Majer elharapta a szót. Valószínűleg azt akarta mondani: „igazság órája”, de nem fejezte be. A papírhalmot nézegette a padlón, pontosabban egy kézzel írott lapot, ami a kupac tetején feküdt.

– Micsoda hőség van itt – szólalt meg újból, de már más hangon. – Levehetem a zakómat?

– Csak tessék – egyezett bele a házigazda. Aztán fogta a papírt a halom tetején, és bedobta a tűzbe. Majer megkönnyebbülten sóhajtott föl.

– Ezt is el lehetne égetni? – vetette föl Nowosádecki, és kihúzott a halomból egy sűrűn teleírt ívet.

– Hát persze.

Nowosádecki letörölte homlokáról a verítéket. A zakóját már korábban – engedélyt sem kérve – levetette.

– Hát maga? – fordult hozzám a házigazda.

Levettem a zakómat, és munkához láttam. Végül megtaláltam, amit kerestem:

egy régi följelentésem volt, Majerről és Nowosądeckiről írtam. Amíg égett, Nowosądecki a mennyezetet bámulta, Majer a padlót nézte.

- A nadrágjukat nem akarják levetni?
- Nem, már megyünk is, nem akarunk zavarni.

Együtt távoztunk. Csak az utcán váltunk szét, szó nélkül. Más-más irányban indultunk, de szimmetrikusan.

FEKETEPIAC

Mihályi Zsuzsa fordítása

Olyan negyedbe tévedtem, ahol a szűk utcákból időnként gyanús alakok lépnek elő, különféle tranzakciókkal kecsgetetik a járókelőket. Többnyire ékszert ajánlgatnak, ami később hamisnak bizonyul.

Egy hasonló figura integetett a kapualjból.

- Pszt, akar egy rabszolgát?

Gondolkodóba ejtett a dolog. A rabszolga-kereskedelem törvényellenes, de jól jöhet még egy rabszolga.

- Attól függ, előbb megnézném az árut.

– De hisz látja.

– Nem értem.

– Én vagyok az eladó rabszolga.

– Akkor a gazdájával szeretnék beszélni.

– Lehetetlen.

– Miért?

– Mint kommunista állampolgár, állami tulajdonban voltam, de az már megszűnt, így gazdátlan maradtam.

– De ha nincs gazdája, akkor nem lehet rabszolga. Ön szabad ember.

Sírva fakadt.

– Miért emlékeztet a balsorsomra? – kiáltott rám. – Víz vagy nem víz, csak ne gyötörjön már.

– Hogyhogy, nem vágyik a szabadságra?

Letörölte a könnyeit.

– Aki szabad, annak dolgozni kell, kedves uram. Az pedig nem volna méltó hozzám.

Továbbmentem, elhárítottam az ajánlatot. A rabszolgaság immorális, én pedig mélyen erkölcsös ember vagyok.

Egyébként sem szeretek demoralizált személyzetet alkalmazni.

A KOMMANDÓ

Pálfalvi Lajos fordítása

– Mozgósítanunk kell a tartalékosokat – közölte a főparancsnok a vezérkari főnökkel.
– Nincs már egy darab tartalékos se – felelte ez utóbbi.

– És mire valók a katonai temetők?

– Az elesettek nem hadra foghatók. Áthelyezést nyertek az örök nyugalom állapotába.

– Burokrácia. Csak nem akarja bebeszélni nekem, hogy oly sok százezer elesett katona között nem találnánk legalább pár százat, aki szeretne tovább szolgálni? Az igazi katona még a halála után is a hazáját szolgálja.

– Értettem! De még ezért a pár százért sem tehetünk túl sok mindent. Alkalmatlanok a további katonai szolgálatra.

– Belátom, hogy maga a harckészültség még nem tesz senkit alkalmassá a szolgálatra. De én azokra gondoltam, akik a hajlandóság mellett megfelelő kiképzést is kaptak ahhoz, hogy hadra foghatók legyenek. Pár száz posztumusz önkéntes között nyilván talál tíz-húsz olyan katonát, aki nemcsak elszánt, hanem megfelelő kiképzést is kapott.

– Milyen kiképzést, marsall úr? Még sose hallottam ilyen kiképzésről.

– Mert a katonai doktrínánk mind ez idáig figyelmen kívül hagyta ezt a területet. Minden temetőben vannak vámpírok, így a katonai temetőkben is kell lenniük. Ugyanakkor nem terjesztettük ki rájuk az összeírást, nem vettük őket nyilvántartásba, bűnös hanyagság ez a hadsereg részéről. Civilben fecsérelik a szolgálati idejüket az állomány vámpírjai.

– Mi a parancs, marsall úr?

– Különleges osztagot szervezünk, ez lesz a Vampire Commando. A vámpírok természetfeletti operációs készségeinek köszönhetően az osztag végrehajt egy olyan feladatot, amire a hagyományos fegyverzetű nem hagyományos osztagok képtelenek: behatol az ellenség vezérkarába, és vámpírizálja a legmagasabb rangú parancsnokokat. Tudvalevő, hogy a vámpírizált marsall vagy tábornok maga is vámpír lesz, és vámpírizálja legszűkebb környezetét, azaz e neki közvetlenül alárendelt személyi állományt. Ezt követően a dandárparancsnokok vámpírizálják az ezredeseket, ez utóbbiak az őrnagyokat és a századosokat, majd a járvány eléri a főhadnagyokat és az altiszti kart s végül a közlegények tömegeit. Így az ellenség egész hadserege maradéktalanul kivérzik, anélkül hogy egyetlen lövést is leadnánk.

Tekintettel a helyzet komolyságára, maga a vezérkari főnök kezdte szervezni a Vampire Commandót. Felkereste a katonai temetőket, hogy kiépítse a megfelelő kapcsolatokat és megkezdje a sorozást. De a kapcsolatfelvételi kísérletek nem jártak eredménnyel. Végül aztán rájöttek, mi lehet a kudarc oka.

Mínél magasabb rangú egy tiszt, annál előrehaladottabb korban van, tehát egyre aszottabb, a vámpírok pedig, még a hadsereg kötelékén belül is, könnyebben szót értenek a pirospozsgás személyekkel, mint a magas rangú, de sápatag tisztekkel. Ezért egyre alacsonyabb rangfokozatú tiszteket küldtek, s végül egy fiatal, de rendkívül pirospozsgás zászlósra bízta a missziót, és ő sikerrel is járt.

A vezérkari főnök jelentkezett a főparancsnoknál.

– A feladatot végrehajtottuk – jelentette. – A Vampire Commando harcra kész.

– Nagyon jó, foglaljon helyet.

A vezérkari főnök leült egy székre a főparancsnok íróasztala előtt.

– Létszám? Milyen az osztag harci szelleme?

– Megjárja – felelte a vezérkari főnök, és közelebb húzta a székét az íróasztalhoz.

– Mi az, hogy megjárja, a lehető legjobbnak kell lennie. Vagy talán nem a mi hazafiúi érzelmű vámpír katonáinkat fogta hadra?

– Dehogynem, azokat... – helyeselt a vezérkari főnök, és még közelebb húzódott.

– Akkor mi a baj a harci szellemmel? Magát is beleértve, olyan kedélytelennek látszik.

– Mert... – kezdte a vezérkari főnök, de félbeszakította.

– Micsoda? És mit bámul így rám?

Válasz helyett a vezérkari főnök felhúzta a felső ajkát, kivillant két hatalmas fehér szemfoga. Felugrott a főparancsnok.

– Mit jelentsen ez!

– Nem tehetek róla, marsall úr, már az egész hadseregünket kiszipolyozták. Rangsorban alul kezdődött, annál a zászlósnál, aztán ment egyre feljebb, végül engem is elért. Azt kérdezi, milyen a harci szellem. Milyen lenne, ha az állomány kénytelen egyre feljebb szipolyozni, és egyre nehezebben talál a fogára valót. A főparancsnok úr maradt a legvégére. Most kénytelen vagyok belemarni önbe, noha ez cseppet sincs inyemre. Ön mint a rangban legmagasabb személy, egyszerűen reménytelen, vészesen vérszegény, de nincs más kiút.

Befejezván kitátotta a száját, és harckészültségbe helyezte az agyaráit.

– Árulás – kiáltott a főparancsnok. – Az ellenséget kellett volna megtámadnotok, nem a saját előljáróitokat!

A vezérkari főnök összébb vonta állkapcsát, de csak annyira, hogy magyarázatot adhasson.

– Ön elfeledkezett valamiről: béke van, nem viselünk hadat senkivel. Mi más lehetnének?

És belemélyesztette szemfogait a főparancsnok torkába.

KÉSEI VENDÉG

Pálfalvi Lajos fordítása

Vége volt már a bankettnek. Túl fáradt voltam ahhoz, hogy optikailag koordinálni tudjam az óramutatókat, de az ablakon túl derengő szürkületből és a kertből hallatszó madárcsicsergésből ítélve hajnal felé járhatunk. Négykézláb közeledtem a ruhatár felé, amikor belépett valaki a díszterembe, aki nemcsak hogy kétlábú volt, de kifejezetten frissnek látszott, arca piros volt, a tekintete épeszű.

– Hát maga még itt van? – csodálkoztam a parkettán balanszírozva.
– Mi az, hogy még? Csak most jöttem. Korábban nem engedtek be, mert nem kaptam meghívót.

– Jó lesz, ha vigyáz, rálépett N. grófra.

– Micsoda? N. gróf is itt van? Bemutatna neki?

– Szívesen, N. gróf... Attól tartok, nem ismerjük egymást.

A jövevény elárulta semmitmondó nevét, és megszorította N. gróf lábát, mert ez utóbbi kezét majonéz borította.

– Micsoda megtiszteltetés! Keresztes hadjáratok, tizenharmadik század. Lehet, hogy P. herceg is eljött?

– Éjfél előtt láttam, a mellékhelyiségbe ment. Attól tartok, még nem tért vissza.

– Nem tesz semmit, megvárom. És R. professzor?

– Az, aki mindig a kozmoszal van elfoglalva?

– Igen! Zseniális tudós! Csak Kopernikuszhoz mérhető.

– Persze hogy itt van. Valahol az asztal alatt. Benézünk hozzá?

– Nem merném háborgatni az asztal alatt, inkább leülnék ide.

Leült. Úgy nézett ki az asztal, mint mindig ebben az időszakban, ilyen körülmények között, de ő mintha észre se venné ezt.

– Milyen előkelő itt minden... Először vagyok ilyen elit társaságban. És az a hölgy, aki az asztalon fekszik, ő kicsoda?

– Zaza Rospor, a filmsztár.

– Ismerem, hát hogyan ismerném! Csak nem ismertem föl rögtön, mert a tortába, talán csokoládétortába ejtette az arcát... Nem fázik?

– De bizony, meglehet.

– Akkor miért vetkőzött le?

– Mert korábban melege volt. Iszik valamit?

– Hát, ha lehet...

Néhány pohárból összeöntötte a maradékot, és megitta.

– Mi ez?

– Pezsgő!

– Isteni! Már megy is? – csodálkozott, amikor észrevette, hogy mind a négy végtagommal útnak indulok.

– Igen, ideje már, épp egy új regényen dolgozom.

– Értem, maga világhírű író.

– Na, azért ne túlozzunk. Habár ezt-azt megírt az ember.

– De szeretnék legalább művész lenni... Megengedi, hogy üldögéljek még itt egy kicsit?

– Parancsoljon, ne zavartassa magát.

Szeretem a parvenüket, van valami frissesség a szemléletükben, ami nemritkán hiányzik belőlünk, az elitből.

Ezt követően már incidensek nélkül másztam a kijáratához.

Kárpáti János

SZÓLLÓSY

Egy megkésett bemutató ürügyén

Öt évvel ezelőtt, amikor Szóllósy András hetvenéves születésnapját szeretnénk volna megünnepelni, ám ő ezt kifejezetten megtiltotta, a tilalmat azzal hágtam át, hogy egy akkor már három éve kész, de Magyarországon még be nem mutatott művéről, a VONÓSNÉGYES-ről adtam közre analízist a *Muzsika* hasábjain. Most, a hetvenöt éves születésnap táján a VONÓSNÉGYES végre itthon is megszólalt, a Tavaszi Fesztivál sokoldalú programjában, Mozart C-DÚR VONÓSNÉGYES-e és Schumann ESZ-DÚR ZONGORAÖTÖS-e között. Ismerve Szóllósy nézeteit a mai zene recepciójáról, neki tetsző dolog volt „rendes” koncerten szerepelni, és nem a kizárólag kortársi zenének szentelt és csak „vájtfülűeknek” szánt műsorokon. Másrészt viszont hálátlan dolog egy Mozart-vonósnégyes után mai nyelven megszólalni, még ha az a „Dissonanzen”-kvartett is.

A magyarországi bemutató nagy sikere azonban azt igazolta, hogy a jelentékeny mű klasszikus környezetben is átütőképes. A sikerhez nagymértékben hozzájárult az akadémiai Kongresszusi Terem zsúfolt nézőterének jó atmoszférája, valamint – főképp – a fiatal művészekből álló kitűnő együttes, az Auer Lipótról elnevezett vonósnégyes-társaság. Talán nem fölösleges itt zárójelben azt is elmondani, hogy Szóllósy vonósnégyesének hazai bemutatóját néhány kedvezőtlen körülmény is késleltette. A kompozíció a hollandiai Orlando Fesztivál megrendelésére készült még 1988-ban, és ott volt az ősbemutatója 1989. július 30-án, az Orlando-kvartett tolmácsolásában. Ez a kiváló holland együttes nagy sikerrel tartotta keresztvíz alá a művet, ám később – személycserék következtében – félretette, és ugyancsak meg voltunk lepődve, amikor tavalyi, szombathelyi koncertjük műsorán nem szerepelt az általuk rendelt magyar kompozíció.

Azt is el kell mondanom: az előadók számára rendkívüli feladatot tartogat Szóllósy vonósnégyese, mégpedig nemcsak hangszerteknikai szempontból, hanem zeneileg is. Csak két példát ragadok ki annak érzékeltetésére, milyen próbák elé állítja előadóit a szerző. A kvartett egy olyan zenei „raszterrel” kezdődik, amely a négy hangszer magas fekvésű, tizenhatod ritmusértékű, ám (látszólag) szabálytalan időközökben megszólaló „pontjaiból” áll össze. Zenész legyen a talpán, aki egy ilyen ritmikailag rendkívül bonyolult s ugyanakkor „in medias res” hatású anyaggal indítani képes egy zenei folyamatot. Avagy egy másik nehéz előadói feladat: a lassú zárótétel utolsó előtti szakasza párhuzamosan mozgó, „térben és időben” elcsúsztatott, lépcsőzetesen ereszkedő melódiaivek sorából jön létre. A lépcsőfokok dallamegységei 1/16 érték különbséggel 3:4:5:6 arányban viszonyulnak egymáshoz, ami óhatatlanul azt vonja maga után: ez a ritmikus szervezettség nem illik bele a hagyományos metrika divízió rendjébe, felborítja azt, és olyan hatást kelt, mintha a szólamok különböző tempóban haladnának.

A megrendelő Orlando-kvartett szerepét tehát most egy fiatal magyar együttes, az Auer-vonósnégyes vállalta át, rendelkezve a szükséges képességgel és áthatva a feladat megtisztelő felelősségétől. Produkciójukkal jelentős közönségsikert arattak, és ezzel –

részben – jóvátették a magyar zeneélet mulasztását is. Egy mulasztást, ami azért is érthetetlen, mert a magyar vonósnégyes-kultúra mindig is igen magas fokon állott – a Hubay–Popper-vonósnégyestől kezdve a Léner-, a Waldbauer-, a Véghe- és a Székely Zoltán-féle együtteseken keresztül a közelmúlt és a jelen kvartettjeiig. Tulajdonképpen azt is kérdezhetnénk: miért nem magyar együttes rendelt kompozíciót Szöllőstől?

Végül is azonban a mű elkészült, és a magyar vonósnégyes-irodalom – melynek modellje és mércéje óhatatlanul a bartóki kamarazene – értékes, jelentős darabbal gazdagodott. Ez a kompozíció ugyanis izig-vérig vonósnégyes, a nagy hagyományok maximális figyelembevételével. Egy-egy hangszer szólama itt nem téveszthető össze valamely zenekari mű vonósszólamával, mert a zeneszerző a szólista típusú hangszer-tudás követelményét állítja muzsikusi elé. Ez azonban nem vezet öncélú virtuozitáshoz, a négy vonóshangszer pontosan adagolt egyenlő súllyal vesz részt a zenei folyamatokban.

Visszatekintés

Szöllősy András a magyar zeneszerzőknek abba a nemzedékébe tartozik, amelynek életébe szinte jóvátéhetetlenül taposott bele a háború, majd az azt követő vulgarizáló művészetpolitika. 1921-ben született az erdélyi Szászvárosban. Tanulmányait Kolozsvárott kezdte, majd Budapestre jött, ahol a Zeneművészeti Főiskolán Kodály és Viski irányítása alatt zeneszerzést tanult, az Eötvös-kollégiumban pedig magyar és francia szakot végzett. Doktorátusát a párhuzamos tanulmányok megkoronázásaként Kodály művészetéről írta 1943-ban. Hazai tanulmányait a háború után olaszországi stúdió-munkák egészítették ki: a római Santa Cecilia Akadémián Goffredo Petrassi mesteriskoláját látogatta.

Ahogy tanulmányait a filológia és a zeneszerzés párhuzamossága jellemezte, úgy későbbi útja során is egy ideig együtt haladt Szöllősy tevékenységében a kutatás és a komponálás. Az ötvenes és hatvanas évek nagy jelentőségű Kodály- és Bartók-publikációi mellett azonban Szöllősy akkori kompozíciói eltörpülnek, legalábbis ő maga nem szeret beszélni róluk. A túlzott önkontroll és a másodlagosságtól való félelem is bénítólag hatott rá, míg nem a hatvanas évek közepe táján fordulat állott be. Ezt a fordulatot – vagy mondjuk inkább: a szerző önmagára találását – a híres olasz fuvolaművésznek, Severino Gazzelloninak komponált *TRE PEZZI PER FLAUTO E PIANOFORTE* jelezte, mely Darmstadt, Madrid, Velence modern zenei fesztiváljain is jelentős sikert aratott. Az igazi alkotói fellendülés azonban csak az 1968-ban komponált *III. CONCERTÓ*-tól számítható, mely a párizsi Nemzetközi Zeneszerző Tribünön 1970-ben első helyezést ért el, és Szöllősy nevét egy csapásra ismertté tette egész Európában. Hangszeres darabok hosszú sorát nyitotta meg ez a kompozíció, egy sorozatot, melynek főbb állomásait a *TRASFIGURAZIONI* és a *MUSICA PER ORCHESTRA* (1972), a *SONORITÀ* (1974) és a *LEHELLET* (1975) című nagyzenekari darabok, valamint a *MUSICA CONCERTANTE* (1973), a *MUSICHE PER OTTONI* (1975), a *PRO SOMNO IGORIS STRAVINSKY QUIETO* (1978) és a Maros Rudolfot gyászoló *TRISTIA* című, kamaraegyüttesre komponált művek jelzik.

Nem célszerű dolog művészi pályát mesterségesen megállapított periódusokba szorítani, ám Szöllősy pályáivében tisztán megfigyelhető egy belső ritmus. Ha a hetvenes években a zenekar dominált az imént sorolt nagyszerű darabokkal, a nyolcvanas évek elején egy vokális periódus kezdődött el néhány mesteri kórusművel és két szextettel

a King's Singers megrendelésére. Végül a nyolcvanas évek végén és a kilencvenes évek elején a hangszeres kamarazene került az előtérbe – az említett vonósnégyessel, egy megragadó zongoradarabbal (PAESAGGIO CON MORTI) és egy tíz hangszerre – vonósötösre és fúvósötösre – írt kamarakompozícióval (ELÉGIA).

A nagyzenekar rehabilitációja

Amikor Arnold Schönberg 1906-ban „szimfóniát” komponált, a nagyzenekar helyébe tizenöt szólóhangszer együttesét állította. Így született meg a már címében is deklaratív I. KAMARASZIMFÓNIA, századunk zenetörténetének egyik kulcsfontosságú darabja, mely nemcsak a tercépítkezésű harmóniarendnek üzent hadat, hanem a kései romantika zenekari hipertrófiájának is. Mindez nem jelentett végleges száműzést a szimfonikus nagyzenekar számára, de annyi bizonyossá vált, hogy a zenekari együttes funkciója megváltozott. Schönberg ÖT ZENEKARI DARAB-ja vagy Webern HAT ZENEKARI DARAB-ja mutatja a legplasztikusabban a változás lényegét: a zenekari apparátus többé már nem egységes hangzó test, hanem választék, „paletta” sokszínű, többnyire kamara jellegű kombinációk kikeveréséhez.

A fordulat óta eltelt hét-nyolc évtized többé-kevésbé igazolta Schönberg törekvését, s a zeneszerzői tapasztalat váltakozó következetességgel végig is járta ezt az utat, sok értelemben árnyalva, finomítva a megoldásokat. A fejlődés-változás ismert törvényszerűsége: a magasabb szinten való visszatérés azonban a zenekari műfaj XX. századi sorsában is érvényesül. Míg világszerte egymás után születtek az újabb és újabb kamarakompozíciók és zenekari „effektus-zenék”, már jelentkezett az igény a zenekar régi jogainak visszaállítására is. Az egyik nyomatékos érvet éppen Szóllósy András mondta ki TRASFIGURAZIONI és MUSICA PER ORCHESTRA című darabjaival.

A nagyzenekari hangzás rehabilitációját mutatja már a két mű apparátusa is: nagyméretű szimfonikus zenekar, melyben sem ütő-, sem pengetőhangszerek nem szerepelnek, ami már önmagában is pregnánsan fejezi ki a szerző szándékát, többek között szembefordulását az akkoriban divatos csengő-bongó hangzásideállal. A szimfonikus zenekar a maga puritán egyszerűségében vonul fel, s ráadásul minden hangszer a maga eredeti karakterének megfelelően szólal meg. Ez azonban távolról sem jelent – legalábbis Szóllósy mesteri megvalósításában – hangzásbeli elszegényedést; sőt olyan új hangzásvilág nyílik meg a hallgató előtt, amely sok tekintetben versenyre kelhet az effektus-zenék színeivel. Csak két példát említek ennek igazolására a MUSICA PER ORCHESTRÁ-ból: a második lassú tétel emberi hangként feljajduló kürtrepeticióját és az epilógus vonós üveghangjainak „harangozását”.

Ebben a zenekarban az egyes hangszerek, illetve hangszercsoportok tömbökbe állnak össze, hol kiegészítve egymást, hol pedig egymással kontrasztálva. Ez valóban *per orchestra* komponált zene, nincs „hangszerelve”, mert szerzője eleve a nagyzenekar hagyományos testére képzelte el. Volt idő, amikor a zeneszerzők a zenekari hangzás differenciálására, színeinek széthúzására törekedtek. Szóllósy ezzel szemben integrál, a különböző hangszínek minél tömörebb összefogását célozza meg, a színeket valósággal összesímitja, egészen odáig, hogy a különbségek már-már eltűnnek.

Szóllósy bontakozóban lévő „új szimfonizmus” nemcsak a hangzás vetületében jelentkezik, hanem szoros, elválaszthatatlan összefüggésben van a zene anyagával és a mű struktúrájával. Nézzük először az anyagot! Már a két nagyzenekari darab előtti kompozíciókban is megmutatkozott, hogy a zeneszerző az új zenei nyelv eszközeit is egy alapjában véve melodikus zene szolgálatába állítja. A „melódia” szó ugyan ez eset-

ben kissé megtévesztő, mert régi értelemben vett dalszerű struktúrára enged asszociálni, holott itt tágabb értelemben vett jelenségről, a zene *lineáris* mozgásáról van szó. Szóllósy zenéjében nagy szerepe van a linearitásnak, még akkor is, ha ezek a „vonalak” azután komplementer szőtt nyalábokká, sávokká szélesednek.

A melodikus tartalmú széles hangnyalábok látszólagos kontrasztjául erősen ritmikus, kifejezetten „zakatoló” hatású elemek is megjelennek. A mélyebb vizsgálat azonban arról győz meg, hogy ez a kemény nyolcadértékekben pattogó, zakatoló anyag is melodikus tartalmú, hiszen valamennyi szólam a „zenei térben” mozog, mégpedig olykor igen tágra feszített hangközökben. A zenei anyagnak ezt a mozgását egy tizenkét fokú „sor” vezérli, vagyis az egyes szólamok lineárisan is a „sor” és annak „rákfordítása” szerint haladnak.

Szóllósy András műveinek hátterében csaknem mindig egy-egy tizenkét vagy tizenhárom hangú sor áll mint szervező-meghatározó tényező. Jelentőségét, a műben betöltött szerepét nem szabad túlbecsülni, hiszen Szóllósy sohasem tartozott az ortodox dodekafon zeneszerzők közé, mindig fenntartotta magának a „jogot” más, olykor hagyományos alkotói technikák ötvözésére. A *sor* másodlagosságát az is mutatja, hogy olykor ugyanazt a sort fedezhetjük fel különböző kompozíciókban is – például a TRASFIGURAZIONI alapsorát még a MISERERÉ-ben, a CANTO D'AUTUNNÓ-ban és a PAESAGGIO CON MORTI-ban –, különböző környezetben, más és más mechanizmusok működése közben. Nyilvánvalóan a szerző számára egy-egy sor nem jelent többet vagy mást, mint a régi zeneszerző számára a hangnem: keretet, viszonyítási pontot a felépítendő mű egyedi rendszerében. Ugyanakkor ez a többé-kevésbé rejtett közös háttér vagy keret végső fokon mégis fontos része, lényeges alkotóeleme a kompozíciókban megjelenő személyes stílusjegyeknek. Mint ami a g-moll hangnem Mozart számára.

A TRASFIGURAZIONI egyik nagy „trouvaille”-ja, hogy a melodikusan fogant és immanens funkciójú szervezőelem, a sor a ritmikára is átsugárzik, és – ha nem tudatosan is első hallásra – appercipiálható. Ha ugyanis az alapsor melódiájának hangközértékeit – vagyis a kiinduló hanghoz viszonyított félhangok számát (félhang = 1) – sorba rendezzük, olyan számsort kapunk, mely kis kitérőkkel ugyan, de egyetlen ívben vezet el a 11-ig (nagy szeptim):

$$1 - 2 - 3 - 1 - 4 - 5 - 8 - 6 - 7 - 10 - 9 - 11$$

Nos, a kompozíció említett „zakatoló” részeiben a szólamok „melodikus” szervezetsége mellett a ritmust is ez a számsor szervezi, mert a hangok ilyen csoportokban ismétlődnek-zakatolnak, mégpedig vagy emelkedő, vagy csökkenő sorrendben. Talán nem szükségtelen megjegyezni, hogy míg a Messiaen–Boulez-féle szeriális technika „ritmus-szériája” önkénytel társít bizonyos ritmusértékeket bizonyos hangmagasságokhoz, Szóllósy eljárása egészen természetes, és nyoma sincs benne zenén kívüli spekulációnak.

És itt jutunk el Szóllósy „szimfonizmusának” második kérdéséhez, a választott apparátussal és a meghatározott módon szervezett anyaggal szorosan összefüggő „nagyformához”. Korunk zenéjének egyik alapvető problémája a forma, mely sok esetben akkor is megoldatlan, ha az anyag önmagában véve tehetséges, invenciózus. A zeneszerzők ugyanis vagy valamely hagyományos modell alapján építik meg műveiket, vagy pedig valami gyökeresen új szerkezetet próbálnak létrehozni. A jelentékeny zeneszerző kezében azonban a jelentékeny anyag maga alakítja ki sajátos szerkezetét, nem követve egy más kor más anyagának szerkezeti modelljét, de nem is szögesen és mesterségesen szembelyezkedve azzal.

A szerkezet tulajdonképpen nem immanens forma, hanem dramaturgia, amely tisztán hangszeres mű esetében is érvényes lehet. Drámai logikán Szöllősy esetében nem szavakkal kifejezhető programot értek, hanem zenei és lélektani folyamatokat, melyek értelmet és jelentést biztosítanak a kompozíciónak, s lehetővé teszik annak közvetlen befogadását. A folyamat persze nem jelent feltétlenül folyamatosságot, sőt a drámai logika kifejezést épp az teszi jogossá, hogy az egyenletes, aprólékosan kidolgozott átmenetek helyenként robbanásszerű fordulatokat, indokolt megszakadásokat eredményeznek.

Vox humana

Hogy valóban született-e új szimfonizmus Szöllősy András műveiben, azt minden bizonnyal inkább az utókor fogja eldönteni. Azt azonban mindenképpen megállapíthatjuk: Szöllősy alkotómódszerében az a – legnagyobb mestereknél is ismert – magatartás mutatkozik meg, hogy nem csapong az apparátusok és műfajok között, hanem következetesen próbál végigvinni egy-egy művészi eszmét, szinte mániákusan keresve-kutatva egyazon probléma mind jobb, mind teljesebb megoldását.

A TRASFIGURAZIONI és a MUSICA PER ORCHESTRA magaslata után Szöllősy elhagyta a zenekari kompozíció terrénumát, és pár évig keresgélni látszott más – a nagyzenekar és a kamarazenekar közötti – médiumok között, míg végül, a nyolcvanas évek elején ismét talált egy olyan műfajt, amely több évre is lekötötte figyelmét: a kóruskompozíciót.

Különös, hogy Szöllősy András 1964-ben kezdődő zeneszerzői megújítása első másfél évtizedében határozott ellenállás mutatkozott az emberi hanggal szemben. Aligha tévedünk, ha ezt – akárcsak az ütőhangszerekkel kapcsolatos elutasító attitűdjét – a divat iránt érzett ellenszenvvel magyarázzuk. Ő tisztában volt azzal, hogy a költői szöveg nagy felelősséget ró a zeneszerzőre, s a jó szöveg nemhogy szárnyakat ad, de inkább megbénít mindenféle „zenésítési” próbálkozást. Okkal-joggal csömöre is lehetett a Magyarországon és világszerte egyaránt elszaporodó, tágas ugrásokkal szőtt poszt-schönbergiánus deklamációtól.

A kóruskompozíciónak is megvolt a maga Szküllája és Kharübdiszé. Nem vagyunk még oly messze Kodálytól, hogy magyar zeneszerző ne kerüljön a vonzásába. A másik oldalon viszont újra csak a divat: a vokálisok virtuóz módon halandszázó összeszövése vagy a különböző hangfűrtök minuciózus szemezgetése. (Remélem, senki nem érti félre, hogy mindez nem a méltán nagy hírű divatdiktátoroknak, hanem elsekélyesítő követőiknek szól.)

Ebben a periódusban, mely az 1982-es esztendővel vette kezdetét, négy szorosan összetartozó, mégis igen különböző arcú vokális kompozíció született. A FARIZEUSOK ELLEN – ez lehetne a fordítása a VULGATÁ-ból vett szövegű vegyes kar, az IN PHARISEOS címének. Nem sokkal ezután komponálta meg Szöllősy az IN PHARISEOS párdarabját, a női karra készült PLANCTUS MARIAE-t. A két kompozíció minden bizonnyal együtt, egymás mellett forrt-alakult a szerző képzeletében, egymást nemcsak ismételve, fokokva, hanem kiegészítve, sőt ellenpontosva. Az kemény hangvételi „férfidarab”, indulatosan vádló jajszó, lelki ostorozás, fenyegetés, ez szelíd és fájdalmas „női zene”, sirató és vigasztalás. Az vegyes kar, s azon belül is a férfiszólamoké a vezető szerep, ez női karra íródott, melyből két szólóhang is kiemelkedik.

Az IN PHARISEOS biblikus indulata Kodályéra emlékeztet, csak míg a JÉZUS ÉS A KUFÁROK epikus formában perreg le, Szöllősynél a lira fokozódik drámai erejűvé. Ezen

túl azonban semmi több nem emlékeztet Kodályra, noha Szöllősy közeli vizeken jár: bibliai szövegű vegyes kari kompozíciót ír – szuggesztív felkiáltásokkal és sűrű polifon szólamszövevel. Az elszakadás egyik legfontosabb eszköze, hogy Szöllősy dallamossága szikár, csontos, vállaltan neobarokk. Nem kapcsolódik azonban közvetlenül a barokk kor zenéjéhez, hiszen nem tartalmaz hosszú dallamfolyondárokot, széles fejlesztéseket, inkább töredezett és darabos, mintegy magán hordva egy közbülső vagy közvetítő géniusz: Stravinsky kézjegyét. Ez a csontos dallamosság azután helyenként a melódia szélső határait ostromolja: egyetlen hangmagasságot repetál súlyos ritmus-szkémákra építetten, sőt előfordul, hogy odahagyja a zenei hang intonált magasságát, és beszélt ritmikus recitátóvá egyszerűsödik.

A PLANCTUS MARIAE szövegét a szerző két különböző irodalmi anyagból állította össze: az egyik Jacopone da Todi STABAT MATER-ének klasszikus veretű középkori latin lírája, a másik pedig egy XVIII. századi magyar népi passiótöredék. Már a szöveg kiválasztása magában hordozza az alkotói leleményt: a latin és a magyar nyelvű anyag rétegzését, egymásra torlasztását. A kész kompozíciót látva oly természetesnek, oly magától értődőnek tűnik fel, hogy a latin szöveg egy barokk témafej kissé elvont és ellenpontra predesztinált dallamosságát hordozza, a magyar népi passió szövege pedig a népi siratók melodikáját stilizálja. A kontraszt mögött azonban – miként a nagy variáló mesterek művészetében – azonosság is rejlik, hiszen a „*Jaj édes szülöttem*” lefelé hanyatló, keleti ízzel fűszerezett siratódallamában is felfedezhetjük a barokk témafej ősmotívumát, csak éppen fordításban: a kvint helyett kvart, a szűkített szeptim helyett bővített szekund szerepel.

Szöllősy dramaturgiai bravúrját e kis kompozícióban a különböző korok és különböző közösségek egymásra rétegzése mutatja meg. Amikor a kétféle irodalmi alapanyag és a kétféle zenei megvalósítás torlasztásáról szoltunk, már érintettük ezt a kérdést. Észre kell vennünk azonban azt is, hogy az említett két réteg nemcsak egyszerűen a „nyugati” barokk zene és a „keleti” magyar népzene világát állítja szembe egymással, hanem egy lírai réteget egy drámai réteggel is. A kompozíció e kétrétegűségét bonyolítja azután egy harmadik megszólalási forma, mely afféle ritornellként tér vissza bizonyos formai pontokon. Az első pillantásra ez pusztán szerkezeti funkciót tölt be, a beleélés és a mélyebb vizsgálat azonban arra hívja fel a figyelmünket, hogy itt egy harmadik dramaturgiai rétegről van szó: ez a hívó közösség fájdalmas reflexiója, *együttérzése*, olyasféle dramaturgiai mozzanat, mint Bach passióiban a korál.

Nagy ösztönzőerőt gyakorolt Szöllősy vokális művészetére a világhírű King’s Singers együttes megrendelése: felkérték, hogy komponáljon valamit kifejezetten az ő összeállításuknak és hangszínüknek megfelelően. Erre a megrendelésre született 1982 szeptemberében a hat férfi szólótára (két alt, egy tenor, két bariton, egy basszus) írt FABULA PHAEDRI. Ez már a harmadik vokális mű, melyet a szerző az 1982-es esztendőben fejezett be, a munka tehát tulajdonképpen szorosan összefonódott a két előző kórus komponálásával. Az összetartozást azonban csupán technikai, szerkesztésbeli mozzanatok mutatják, maga a mű ugyanis ismét egy teljesen új világ. Pajzán humorú, virtuóz darab, melynek nemcsak Szöllősy oeuvre-jében, de az egész magyar kórusirodalomban nincs párja, megfelelője.

Az első században élt nagy római meseíró, aki megannyi Aiszóposz-mese latinra való átültetésével vált először híressé, hatos jambusokban mondja el egy római menyegző pajzán történetét. Két ifjú: egy gazdag és egy szegény szeretett egy leányt, ki végül is a gazdagnak ígérte kezét. A nászi ünnepet azonban vihar zavarja meg, s a

menyasszonyt hordozó számár (mely véletlenül a szegény ifjúé) félelmében megbokrosodik, és hazavágtat. Így esett meg, hogy az esküvőt végül is a szegény fiú fejezi be.

Szöllősyt e mesében a humor, az elbeszélés festőisége, ábrázolhatósága ragadta meg. Az IN PHARISEOS is csábította már néhány madrigaleszk zenei képre, érthető tehát, hogy tovább kívánt menni ezen az úton. A Phaedrus-mese pedig számos jó alkalmat kínál ilyesmire – a nászmenet forgatagának ábrázolásától kezdve a vihar festésén keresztül a számárvágtáig. Szöllősy nem riad vissza ezektől, különösen nem ebben a humoros közegben. Zenei humoráról egyébként már korábban is tanúbizonyságot tett a RÉZFÚVŐSZENÉ-ben, melyben a NÉGY KERÉK című scherzotétel tulajdonképpen hangszeres előképe a Phaedrus-mese viharjelenetének, csak míg ott kvartolák festik a mozgást, itt triolák pörögnek-forgognak.

A képszerű ábrázolás és a humor mindazonáltal egy pillanatra sem téríti el Szöllősyt a korábbi vokális művekben önmagának kijelölt szigorú ellenpontozó technikától. Sőt a polifónia még bonyolultabb és még rafináltabb ebben a darabban, mert a gyakran alkalmazott nagyszekund-kánonok mellett kettősfugatók, ellenmozgásos kánonok, szőlampár-imitációk jelennek meg a kompozíció minden pontján, s a hallgató, aki élvezi a humort és a képeket, nem is mindig realizálja magának, milyen tudósan megszerkesztett zenét hall.

A King's Singers Szöllősy András e művével a világ számos országában nagy sikert aratott. Ez készítette az együtttest újabb megrendelésre, melynek eredményeképpen 1984-ben megszületett a második hatszólamú vokális kamaramű, a MISERERE. Az 50. (más számozásban 51.) zsoltár e latin nyelvű változatának zenébe öntése, miként a XVI. századi kóruspolifónia korszakának nagy proprium missae, vesperás és matutinum tételei, méreténél és jelentőségénél fogva is a nagyszabású kompozíciók sorába tartozik. Bár az IN PHARISEOS és a PLANCTUS MARIAE is közel áll a vallásos eszméhez, liturgikus műnek csak a MISERERE tekinthető. Ám épp e korábbi darabok tükrében győződhetünk meg arról, hogy Szöllősy András számára a liturgia nem cél, hanem eszköz egy általánosan emberi élmény megfogalmazásához.

A MISERERE summázó szerepét és jelentőségét az is alátámasztja, hogy a mű strukturális alapját alkotó „sor” lényegében azonos a TRASFIGURAZIONI dallamosságát, akkordjait és időbeli viszonyait meghatározó sorral. A vokális és az instrumentális komponálás tehát ezen a ponton találkozik, ami arra enged következtetni: Szöllősy számára a többször is felhasználható hangláncolat nem egy a kompozíciós alapötletek közül, hanem afféle XX. századi „idée fixe”, mely egy-egy művön túlmutatva az egész pályára is kiható jelentőségű.

A sor következetes, de egyáltalán nem ortodox felhasználásával az is együtt jár, hogy attól idegen elemek is szerepet kapnak a zenei folyamatban. Ilyen idegen anyagként szólal meg a mű befejező részében – mondhatnánk lélektani csúcspontján – a Bachtól ismert lutheránus korál, O HAUPT VOLL BLUT UND WUNDEN, melyet a tenor szólista a „Miserere mei deus” szövegre alkalmazva énekel végig. Szöllősy előszeretettel alkalmaz műveinek végén egyfajta „idegen” elemet, melynek megjelenése meglepetést és – megfelelő előkészítés révén – megtisztulást vált ki: harangot a vonószekerekben (III. CONCERTO), Liszt-idézetet a mű csúcspontján (MUSICA PER ORCHESTRA), trombitát a kórusban (IN PHARISEOS). A mű végén felcsendülő korál azonban sok esetben viszsztatér formaelem, mondhatnánk: kulcsfontosságú dramaturgiai mozzanatot. Farkas Zoltán KORÁLOK ÉS HARANGOK SZÖLLŐSY ANDRÁS MŰVEIBEN című nagyszerű tanulmányában (*Muzsika*, XXXIX, 1996. március) teljes katalógusát közli tizenöt kompo-

zicció korálmozzanatainak, s ebből a summázó egymás mellé állításból világosan kiderül: a korál csak ritkán idézet, többnyire inkább „mintha-korál”. „*Szőllősy bachi szépségű dallamokat ír, de mégsem pusztán reprodukálja a Bach-stílust – írja Farkas Zoltán. – Talán a dallamvonalak finom elcsúsztatása emeli át Szőllősy dalát a szuverén kompozíciók világába. A komponista [főiskolai óráin] egyszer arról beszélt, hogy mióta Schönberg meghirdette a tizenkét hang egyenlőségét, csak azóta elemeznek ki Bachnál, Mozartnál és más régi mestereknél tisztán dodekafon részleteket. Ő mintha a fordított utat is ismerné, tizenkét fokú zenéjéből is képes hűséggel kirajzolni Bach portréját, amelyen persze áttetszik saját arcéle is.*”

Tájkép halottakkal

A zongoradarab címe – és megannyi más Szőllősy-cím is, mint a CANTO D'AUTUNNO, az ELEGIA – lírai állóképet sugall. A címnek persze mindig is másodlagos volt a jelentősége – gondoljunk csak Arthur Honegger, Szőllősy egyik példaképe, híres PACIFIC 231-ére! Szerzője eredetileg csak egy ritmikai ötlet kifejtésére szánva *Mouvement symphonique*-ként emlegette, és csak később írta a kész műre a nagy sebességű vonatok mozdonyának jelzését. Szőllősy műveiben azonban olykor kifejezett ellentmondás is feszül cím és darab között, s az állóképet sugalló címmel szemben a zene éppen hogy nagyon dinamikus. Dinamikán persze nem kizárólag a ritmus dinamikáját értem, hanem a zene mozgását, folyamatát, haladását valamely adott irányban. Azt hiszem, épp ebben rejlik a Szőllősy-zene egyik legfőbb hatóereje.

Szőllősy zenéje akkor is „halad valahová”, amikor a mozgást nem a ritmus motorja hajtja, hanem egy olyan belső mozgatóerő, amely az időbeli művészetek természetes adottsága, de amellyel nem minden alkotó akar vagy képes élni. A haladás érzetét ismétlődő elemek módszeres változása kelti, nyilvánuljon az meg akár a ritmusban (ez a megszokott), akár a dallamban, akár a szólamok számában, akár a megszólaltatás módjában és színeiben. Lehet növelés, lehet csökkentés, lehet széthúzás, lehet tömörítés és lehet számtalan egyéb, itt fel sem sorolható mozgatóelem. A folyamat a lényeg – eltekintve attól, hogy milyen formában nyilvánul meg.

A valamilyen irányban való haladás azután a kompozíció szerkezetében is megmutakozhat, s így például a statikusan kerek, visszatérő vagy szimmetrikus formák helyébe „elmozduló” aszimmetrikus formák kerülhetnek. Bartók is, mielőtt rátért volna a tökéletes szimmetriák tételrendjére (IV. és V. VONÓSNÉGYES), az első világháború nyomasztó éveiben olyan struktúrát valósított meg, amely a polarizáló szétfeszülés csíráját hordta magában: a *moderato* első tétel után egy gyors tétel, majd egy nagyon lassú tétel következik (II. VONÓSNÉGYES). A polarizálás klasszikus példáját azonban Alban Berg LÍRIKUS SZVIT-je nyújtja, melynek hat tételéből az első, a harmadik és az ötödik tempója a *presto delirandó*ig növekszik, a második, a negyedik és a hatodik tempója pedig a *largo desolató*ig fokozatosan csökken. Úgy tűnik fel, Szőllősy is egy hasonló dinamikus-polarizáló formaelvet érvényesít VONÓSNÉGYES-ében, ahol az indító gyors-lassú tételpárt egy – tematikusan is visszautaló – még gyorsabb és egy még lassabb tétellel egészíti ki.

A VONÓSNÉGYES tulajdonképpen még szomorúbb „tájkép”, mint a zongoradarab. Az utóbbi végén ugyanis megszólal egy korál, s a maga történelmi távlatával, bölcs nyugalommal nemcsak megtisztít, de vigaszt is nyújt. A VONÓSNÉGYES viszont a maga nagyon lassú (*adagio assai*) tempójú zárórészével, a magányos dallamok és a hideg üveghangok kontrasztjával, az újra és újra lehanyatló, párhuzamos, se térben, se időben nem találkozó melódiafolyondárok végső elsimulásával az elmúlás megrázó és vigasztalan üzenetét küldi.

Szántó Piroska

MUSICAL

Ha Pista nem iszik meg a francia követségen 1960. július 14-én kilenc pohár pezsgőt, hétheti szigorú gyomorfekély-diéta után, ha Hubay Miklós nem teszi fel a CARMINA BURANÁ-t, amikor a fogadás után hazavisz a lakására, hogy megetessen bennünket, ha Ungvári Tamásnak nem fáj úgy a térdje, hogy felhagy egy időre a sporttal s dramaturg nem lesz belőle, talán sohasem születik meg az első magyar musical, az EGY SZERELEM HÁROM ÉJSZAKÁJA.

Musical.

Először Ungváritól hallottuk a szót, még neveltünk is rajta, mert angolosan ejtette ki: mjuzikel. Persze az is kellett hozzá, hogy Hubaynak a szemébe süssön az a nap, ami egy percre megvilágította a költő szerelmét az ELVESZTETT OTTHONOK-ban.

– Hát Pistát nem tetszik hozni? – kérdeztem, ahogy bekászálódunk Modok Máriával Czóbel mester kocsjába – ami egyébként életveszélyes vállalkozás volt, Czóbel ugyanis időnként eleresztette a kormányt, égnek emelte mindkét kezét, és franciául káromkodott hozzá.

– Nem, azt mondta, megbeszélne valami darabot, majd aztán kijön HÉV-vel. Jókdeve van, valami latin zenét hallgatnak, és vörösbort isznak.

Sosem tudtam megérteni, hogy kitűnő prózáírók és költők úgy odavannak azért, hogy szindarabot írjanak. Más műfaj ez, ha valaki a legnemesebb anyaggal dolgozik, mi szükség arra, hogy átengedje egy csomó fénytörő közeget a mondanivalóját, megtörik az, megváltozik, esetlegességek tömege befolyásolja. Tulajdonképpen én az Illés Endrével közösen írt TRISZTÁN-t se szerettem volna, ha közben kétségtelen bizonyossággal ki nem derül, hogy Pista végre ebben szabadult meg a „kettős örvény” komplexusától. Kiírta magából, erre volt jó a két Izolda. Nem akarom használni a „szublimálta” szót, ezt József Attila egyszer s mindenkorra levédte. És milyen boldog volt Pista, mialatt írták! Elmondta, hogyan, milyen szigorúan szerkeszt Illés Endre: Ide egy dal kell! Ide egy ballada, ide egy vallomás, esetleg gúnydal. A darab csontvázszerkezetére Illés Endre rakta az izmokat, Pista az idegeket és a szívet. Csak éppen rosszkor született a TRISZTÁN. Az Írószövetség vadonatúj, hajdan tökbalos vezetője fanyalogva közölte velük: – Miért nem a mocskos, zsarnok párttitkárról írtok? Most már lehetne. Szerelmi történet? Még hozzá ősrégi?

Nem, sajnos a TRISZTÁN csak Pistát tette boldoggá, engem nem igazán, és hogy az emberek hogyan reagáltak, azzal a fene se törődött. De ha most Hubay csakugyan hajlandó lenne darabbá varázsolni Radnótiék történetét, s benne az enyémet, a miénket?

Hiszen mikor először elmeséltük neki, hogy milyen iszonyú volt Radnóti bevonulása (akkor még nem jelenhetett meg a naplója), és én hogyan szöktettem ki Pistát a „körlet”-ből mosakodni, folyton kérdezett Hubay, és folyton darabbá rendezte, amit hallott – meg kell csinálni, meg kell csinálni, hajtogatta. Most aztán összefutottak a szájak, az idő is megért rá, jaj, hála és glória, akarom mondani rivaldafény, és bánom

is én a színdarabot, csak hadd örüljön Pista! Én is ugráltam örömömben, ördög vigye a koturnusos műzsát, éljen a tánc meg a dal! A moziból lett Petőfi Színház igazgatójának, Szinetár Miklósnak éppen lyukas volt a műsora januártól, három hónap alatt kellett elkészülniök, a próbák kezdetéig. Szöveg Hubay, zene Ránki, dalszövegek Vas, dramaturg Ungvári, karmester és zenei vezető Petrovics.

*„Nohát előre mindenféle dib-dáb
Hancúzni a Parnasszuson meztláb”*

– idézte Pista, de boldogan, és micsoda más hangsúllyal, mint én azon az első szocreál kiállításon, amire tökéletesen illett.

Mindenféle dib-dáb?! Ez ugyan nem illik a szereplőkre. Elsőrangú, kitűnő színészek vállalták boldogan – vállalták? dehogy, kaptak rajta, élvezték, hiszen micsoda darabok után voltak az ötvenes években! Durván pozitív hősök és negatív hősök, a gusztustalanságig kiélezve. A Nemzeti Színház színpadára nem jelzett, valódi bányászaknát és csillesorokat építettek be, csatatereket és olykor hadihajókat, teljes felszereléssel, utolsó csavarig reálisan, nem is szólva az Aurora korhű fedélzetéről. Persze kellett, így kellett, muszáj volt, más téma „nem ment át”. Csak sok Shakespeare, váltogatva Csiky Gergellyel, esetleg Jókaival, még Mikszáth se, dúlt a szocreál. És ezek után musical. Költészet, vicc, romantika, háborúellenesség, Zserbo-bo-bo-bó, szökés, Budapest ostroma, köpönyegforgató kritikus – hallatlan, hát van ilyen is? –, nosztalgia, ének és nem csasztuska, és nem lángoló országépítés, hanem fájdalmasan örökre szóló örök dolgok diadala vagy bukása, és nem idegenben vagy nagy példaképünk mezején, hanem itt, Budapestben, és a nehéziparról, tudja isten, egyetlen szó sem esik.

Én eddig azt hittem, hogy egy kiállítás megnyitója jár rengeteg zúrral, komplikációval, előre nem látott problémákkal, de most el kellett ismernem, hogy mindez egyszerűen eltörpül egy színpadi bemutatóhoz képest. Egy *ilyen* színpadi bemutatóhoz képest. Hiába verték le a forradalmat, ellenőrizhetetlen csatornákon át indult meg a vérkeringése az életnek, amint az 1960-as áprilisi amnesztia után kiszabadultak a barátaink. Nem számított még az sem, hogy egyelőre nem publikálhattak, egyre lappadt a TŰZTÁNC heve, és a betörő friss szélben kezdett éledni a Város. Eszpresszók nyíltak, kávéházak és cukrászdák, a bedeszakázott, párt helyiségekké alázott régiek helyén is, és teljes íróbőszéggel virult a Hungária kávéház. Hubay forrt és bugyborékol, mint az a bizonyos kotlósmust Badacsonyban (murci). Egyre újabb ötletekbe és jelenetekbe bonyolódva hosszú telefonálások és izgatott megbeszélések követték egymást, és cserélődtek, könyékig vájkálva az egyre dúsuló és formálódó anyagban. Tágult és zavarosodott az anyag. Végül is Ungvári Tamás a fedélzetre lépett, betuszkolta Hubayt egy svábhgyi villaszerűségbe, ahonnan nem lehetett könnyedén leugrálni a városba, és azt is elintézte, hogy Pistát és engem beutaljanak a tihanyi újságíró-üdülőbe – Pista még nem volt „író”, csak lektor és műfordító. Utálatosan keresztül is néztek rajtunk, s egy fertelmes kis sötét szobából vágyakoztam Badacsony szellős sziklatornyai után – de Pista egy megvilágosodott szent elmerültségében úszva észre sem vette se a pofákat, se a környezetét. Pedig különben dühítően érzékeny volt az ilyesmire, de így csak ontotta, ontotta a verseket, ahogy jöttek a szövegdarabkákat Pestről. Csak nagy ritkán sikerült kivonszolni a levendulásba, soha, sem azelőtt, sem azóta nem viselkedett annyira a költő módjára, pontosan úgy, ahogy kislány koromban elképzeltem a költőt. Szórakozottan, néhány sort morogva maga elé, járkált, és éjszaka is felköltött: hallgasd

meg! Jó? Igazán jó? Aztán ebéd közben leteszi a villát, rosszul lesz, elsápad, kimegy, és visszajön ragyogva: hová tegyem be a csuvas dallamot? A gázelt, a gázelt...

Pesten aztán a legújabbban hozzánk csapódó, Juhászék utáni generáció, Várady Szabolcs, Papp Zoltán, Bence György és Vasy Endre Béla Levente, lelkesedéssel fogadja a frissen szült verseket. A humanista vitát Szabolcsék hallják először, ahogy a telefonba diktálja Pista Ránkinak.

Hogy ragyogott a Gül Baba utca abban az őszi napsugárban! Először hallgattuk végig valamennyi vers megzenésítését, ragyogott Ránki arca, százfelé repült a hosszú haja, ahogy zongorázta és énekelte, mire hirtelen ott volt minden, elfelejthetetlenül, ahogy tönkretették az ifjúságunkat, Radnóti búcsúzó arca, a munkaszolgálat, a háború, az elsötétítés, a bujkáló szökött katonák egyetlen kiszámíthatatlan véletlenül múló sorsa. Ölegettük egymást Ránkival, és giccs vagy nem giccs – sirtünk, mint a záporosó, és szakadásig neveltünk a Planta-dalon. (Lehet, hogy most már a Planta tea is magyarázatot kíván? Hát, abban az időben, közönséges embereknek nem volt kávé, de volt a teának álcázott lőre, a Planta tea, volt abban minden, cseresznyelevéltől szederig, csak tea nem. Tej, citrom? Ugyan kérem, ne tréfálkozzunk. Cukorjegy és kenyérfegy és citromsav és tojáspor és isten tudja miből gyúrt háborús „buci”). És benne volt a darabban iszonyatos messzeségből felmerülve a MARJOLAINE. A „Várd ki ezt az éjszakát, nemsokára itt a hajnal!” A „Qu'est-ce qui passe ici si tard, compagnon de la Marjolaine” dalmára. Az ellenálló csoportunk dala volt, ezt fütyültük az elsötétített városban, hogy egymásra ismerjünk. Igen, volt ellenállás. Polgári is és katonai is, kevés és rosszul szervezett, de igenis volt Budapesten. És én sírtam Ránkinál akkor a MARJOLAINE-en, mert újra láttam a felpöndörödött síneken heverő viharkabátos fiút, aki utolsó erejével ezt fütyüli, és mi már hiába rohanunk oda hozzá.

*

Pistának minden eddigi színpadi fordítása szövegét én kísértem végig a próbák alatt. Megszoktam a sötét nézőtér közepén egyedül égő kis rendezőlámpát, a színpadon még civilben játszó színészeket is. A szövegkönyvvel a térdemen jegyeztem a rendező ötleteit, s azt, hol kell kihagyni vagy megváltoztatni valamit a szövegben, otthon majd a férjem kijavítja. A próbák délelőtt folytak, amikor ő a Kiadóban dolgozott. Az isten áldja meg Losonczy Gézát, aki a félnapos lektor intézményét bevezette, és a hat fél napot három egészre változtatta. Így hát egy héten kétszer Pista is hallgathatta a próbákat. A színpadon pedig hancúroztak örömeinkben a szereplők, sírva és röhögve buk-fenceztek, és élvezettel marháskodtak. – És, képzeld, szteppelnek – lihegte Pista –, Margitai és Bodrogi szteppel az Itália-dalhoz – olyan édesek! – Sennyei! – üvöltötte Ungvári – mit szölköztök Sennyeihez? Még úgy, habozva, kérdezte tőlem, hogy izé, valami szerep esetleg... Mit csinált a Budapest-dalból!

– Abból lehet is – dünyögte Pista –, ő mondta el nekem, hogy mivel szórakozott egy régi úrihölgy, én igazán nem tudtam volna, sajnós.

A PLANTA TEA. Azt se hitte volna, hogy decemberben már az egész Nagymező utca fütyüli, Horváth Tivadar telefonzsinórral körületekerekedve őrzöngve ugrált, s vele együtt a szelíd és a szigorú költő kiáltozva, dobogva hívta tetemre a műanyagot. Az eredetileg vidám és könnyed musical bohóchullámain átcsapott a tragédia, a mi tragédiánk, végre felelősségre vontuk az eget-földet, a világot és a háborút. A pofájukba röhögünk, és potyogtak a könnyeink.

No, hát kész. Csak a cím és a befejezés hiányzik, pontosabban a zárójelenet. Ezzel gyötördik Miklós, és ezzel gyötör engem – még sokat kell feküdnöm a szívem miatt, fejem mellett a párnán ott a telefon, s hallgatom, hallgatom, de sehogy se jutunk dűlőre. Logikus cím lenne a TÍZEZREDIK VÉLETLEN, de ez nem nagyon vonzó. Az EGY SZERELM HÁROM ÉJSZAKÁJA meg túl sokat ígér – szerelemről bizonyos értelemben nemigen esik szó – ilyen cím után kétségkívül mást várnak a darabtól, de jobb híján ennél maradunk. A zárójelenet pedig többször is változik, de mindenesetre helyrerázza az utolsó dal, ami azonos a nyitó dallal, az ifjúság megrendítő fájdalma, az elmúlhatatlan.

És most következnek a PECSÉT.

Bemutatható-e? Mert a Kulturális Minisztériumnak kell jóváhagynia, ezúttal Aczél György az, akinek rá kell ütnie, hogy: *nihil obstat*. Kősa hírek járnak, igen kellemetlen és idegesítő hírek, mi ezen a területen még járatlanok vagyunk, készpénznek veszünk mindent, sőt Hubay Miklós is, ő pedig hozzászokhatott volna. Hogy be fogják tiltani. Hogy csak az Ódryban (Iskolaszínház) engedélyezik, ott is csak két előadást. Hogy ilyen nyugati mótely. És kinek kell? Az operett, az igen, de ezt, munkásosztálynak! meg mifene. Hubay egyre komorabb, Pista nem számít, mert először hallja egyenesben énekelni a verseit, csak lebeg és úszik a mámorban. Ungvári önérzetesen biztat és vigyorog a híreken, a színház mindenese, Kakuszi meg közben elintézi az ügyeket.

Végre, végre, Szinetár fölmehet Aczélhoz, aki kelletlenül fogadja. Áthallások lehetnek – mondja mint komoly kifogást. Hát hol nem lehetnek nálunk áthallások? Nincs olyan történelmi vagy társadalmi jelenség, aminek ne lennének hagyományai és intő vagy követendő példái Magyarországon. Caraffától véstörvénytörvényekig, betyárnak álló bujdosó katonáktól elnyomó zsarnokokig és a népre kényszerített idegen nyelvtől a népre kényszerített törvényekig, urak és parasztok harca, földhöz kötött jobbágyok és kitelepített, nemkívánatos elemekig, hősi halált halt költők és vérpadon vagy akasztófa alatt elhangzó utolsó kiáltásokig. Kommunisták vagy vélt kommunisták kínzása, és ávósok vagy vélt ávósok lincselése. Áthallások. Nagyszerű.

És most fogom magamat, és megszarolom Aczél Györgyöt, meg én.

– Ide hallgass, én elmondom mindenkinek, de mindenkinek az építőmunkási pályád kezdetét. Hogy színinövendék korodban egy szentendrei kriptaépítésnél hordtad a maltert.

– Mért volna az szégyen?

– Nézd, öregem, máig se fogadja a hosszújاراتú hajóskapitány özvegye a köszönésemet. Mert én szereztem nála lakást neked és Bálint Bandinak, és Bandi átfestette a ház urának a képeit, mert nem volt vászna, te meg eltűzelted a szekrények hátsó deszkáit, mert nem volt meleg ruhád, és a kapitány otthon maradt egyenruhájába bújtaal, ha bementél Pestre.

– Nem értesz te a zsaroláshoz, Piri. Ezek olyan tetszetős ifjúkori trükkök, mindenki csak nevet majd.

– Igazán? Hát akkor majd elmesélem a hamis papírom történetét, jó?

Aczél lecsapja a kagylót, nem, nem meséltem el. Senkinek. Csak egyszer, harminc év múlva, mikor már elavult minden, az életünk is, és azóta színház is, film és televízió is játszotta, fel-felújítva így vagy úgy, az átkozott, mótelykeltő musicalt.

De mégse ettől, az én fenyegetésemtől adta be Aczél a derekát. Szinetár és Pista győzte meg.

– Küldjed át azt a hülye hedonista férjedet, hozhatja azt a másik bolondot is. A csokoládészínű igazgatótokat már hívtam. Nagyszerű parasztkolbászt kaptam vidékről.

Ezúttal nem sikerült infarktust kapnom, mire Pista hajnali négyre vergődött haza, halványzöldre sápadtan, de diadalittasan.

– Kifárasztással gyóztünk – zuhant le az ágyára. – Hubay nem bírta volna ki, ő túlságosan imádja a színházat, engedett volna ebben-abbban. De Szinetár nem. Azt hiszem, végül is az adta meg az utolsó lökést, hogy Szinetár írásban kérte Aczéltól a leltást, mert ő hétfőre kiírta a próbákat. És Aczél a kifogásait nem szeretete volna írásba adni. Hogy mik voltak a kifogásai? Hát – a dalok slágerszerűek. És zsidó munkaszolgálatos is szerepel benne. És az, hogy „a Magyar Szent Korona nevében”-t se pozitíve, se negatíve nem lehet kimondani vagy leírni. És megint csak az áthallások meg a nyugati mételey.

De mindez megtört a két elszánt bajvivó érvelésén, és hétfőn megkezdődtek a próbák, a felejthetetlen hangulatú próbák, amikről már beszéltem.

– Gyurikám, minden szentekre, Radnóti emlékére kérlek, gyere el! Örökre büszke lehetsz rá, hogy a te konzulágod alatt született meg az első magyar musical.

– Nem járok premierre, elvből.

– Gondolj Miklósrá, aki nem akart elbújni, pedig te is könyörögtél neki. Gondolj arra, hogy Pista életét te mentetted meg, mert ígértél az őrmesternek egy gőzmosodát. És ez benne is van a darabban. És hozd el akár az egész pártbizottságot, ha egyedül félsz a felelősségtől.

– Hallgass! Elég volt. – És leteszi a kagylót.

Aczél nem volt gyáva. Szálasi uralma alatt zöld nyilas bőrkabátban, horogkeresztes karszalaggal felszerelve, hasán géppisztollyal mentette a barátait, akik katonaszökevények voltak vagy zsidók és egyéb nemkívánatos elemek, s mikor átadta nekem a lakását, felment a Bükkbe partizánnak. És kívülről tudta a magyar irodalmat. De három és fél évi börtön nyomot hagyott rajta, nem akart visszakerülni. És 1960-ban még sok minden volt fluid állapotban. O'Neill felesége például nem engedélyezte a férje darabjai bemutatását nálunk, itt, ahol leverték a forradalmat. Még bevitték a szakállas fiúkat a rendőrségre, s az állam rosszul tűrte március 15-ét. A befogott ünnepeleők is. Kétségkívül voltak áthallások.

És most itt a premier. Bizony, szegényes kis színház ez, és az utolsó napon, persze, mindenki összevész mindenkivel. Hubay még nem döntötte el, hogy egy vagy két szál rózsát vigyen a költő házába a virágáru slány, Irke, az ő felesége. Kakuszi, az angyal, mindenesetre hármat készít elő. (Ha az egyiket netán megenné izgalomában – közli velem kedvesen –, ilyenkor minden előfordulhat.) Pista már ötkor elrohant hazulról, eszébe jutott valami, ami nagyon fontos, szólnia kell Ungvárinak – nem mondja meg, hogy mit. Csak remélni merem, hogy lesz rá idő, hogy helyrerángassam a nyakkenőjét. Panni meg én Vas nénit fuvarozzuk, aki nem is akart eljönni, ő a Vígszínházba, az Operett Színházba s a Nemzetibe jár, mi az, hogy Petőfi Színház? Valami snassz, kommunista hely. S amikor meglátja Ervin (unokaöcs) szép, tűzpiros szakállát megjeleneni az elegáns földszinti páholyunkban, felpattan, tüstént távozni akar, ha Ervin nem vágatja le, most, itt, azonnal, a színházi borbélynál, ő tudja, hogy van itt borbély, fodrász, maszkmester, minden – mi vagy te, sziszegi – egy sans-culotte – mit szólna boldogult apád, ha látna? Pista iszonyú röhögésben tör ki, s hátrahúzza Ervint magához, a páholy mélyére.

Milyen más egy fulladásig tele nézőtér, mint az üres, amit megszoktam a próbák alatt. Lélegzik, szuszog, köhög, mint egy élőlény, és áramlások futnak végig rajta. A fiúk bedugják hozzánk a fejüket – izgulnak és bátorítóan bemosolyognak –, próbálják üdvözölni a rendíthetetlen Vas nénit, aki gyászfátyolos kalapját se teszi le, viszont igazi látcsöve van, régi, gyöngyházás, amin keresztül a begyűlt népet vizsgálja, látható elégedetlenséggel, hisz egyetlen estélyi ruha sem akad itt – micsoda népség! Innen, ahol ülünk, fellátok az első emeleti díszpáholyba. Dugig van az is, és igenis ott ül Aczél még még négy-öt ember, akit nem ismerek, két nő is van közöttük, szóval segítséget hozott mégis (?).

A villany elalszik, a függöny nem megy fel, de két férfi a függöny elé lép, a szelid költő és a szigorú költő, s a zenekar rákezd az ifjúság dalát, és most halálos a csönd, lehet, hogy mindenki azt érzi, amit én?

Úgy látszik. Lélegzet-visszafőtő figyelem és felszakadó nevetés, mintha jeges szél fújna nyári forrósággal váltakozva, oda kell figyelni, viharosan tapsolni, ijedten hallgatni, s a Planta teába menthetetlenül beledúdol a fél közönség. Az eltűnt és visszajött, még csak intonáló költőnél csukló hangok és zokogások törnek fel, és Sennyei búcsúdalanánál nincs az a bűnös várost gyalázó vidéki úr vagy nem úr, akinek belé nem szakad a szíve. Egyébként a Sennyei és Agárdi páros nemcsak hogy az egyedüli helyes hangsúllyal mondja ki a „Magyar Szent Koroná”-t, de kábító hatást tesz az is, ahogy az estélyi ruhás, rókaprémes, valódi, hajdani úrinő leül a földre, és két költő között iszik egy pohár bort – ó, bohémélet! És micsoda találata Ránkinak, hogy a „humanizmusvitát” a skót duda dallamára, mértékére szabja, robban. Horváth Tivadar második arcának fekete humorú romantikája is célba talál – lehet-e értékeesebb búcsúajándék egy csalódott szerelmes kezéből, mint tíz deka vaj, Budapest ostroma idején? Budapest ostroma. Hó és fagyba zárt égő város, de itt is megjelennek azért a háromkirályok, átadni a költő utolsó üzenetét, amit ugyan sajnos elfelejtettek. – Nem is fontos a szöveg, ők maguk az üzenet, a külsejük is az, persze. És felsír a csuvas dallam, és hazaér a költő, még egymásra nézhet Bodrogi és Margitai, mielőtt Melitta pártfogoltja agyonlöveti őket – legalább lesz lakása ostrom után a Levágó Főitésznek. Taps, taps, lábdobogás és halkán morajló egyetlen tömbbé olvadó nézőtér. Felnézek a Főpáholyba, egy nő csorgó könnyeit a ruhaujjába próbálja törölni – nem tudom, kicsoda, nem ismerem a többieket sem, de ennek a nőnek megkérdem a nevét később: Benke Valéria. Aczél feje a mellére bukik. Ilyen a siker? Úgy látszik, ilyen. Ordítva hívják a szerzőket. Hárman hajlonganak, teljesen esetlenül, ők is eltitkolt könnyektől fénylő szemmel, és hívják maguk mellé a szereplőket. És Petrovics újra beinti AZ IFJÚSÁG DALÁ-t.

Lehet, hogy egy vadonatúj igazi amerikai musical is így hatott volna? Az én hazám, ez a csöpp, beékelt és körülfogott Magyarország mindig is nagy volt az idegenmajmolásban. Kezdve az ősidóktól a reformkoron keresztül a mai „oké”-ig. Az én mesterségemben pedig különösen feltűnő a gyors és mohó utánzás. Ügyesek vagyunk és tehetségesek. Mindent igyekszünk átvenni, hagyomány a Nyugatot egyszerűen kirabolni, pedig át kellene előbb eresztetni a saját vérünkön, a saját hangunkon.

A darab három szerzője még akkor nem látott musicalt, de ez itt volt, csak a mienk volt, hát nehézveretű és tulajdonképpen fájdalmas. Itt volt az a nemzedék, amelyikhez még nagyon közel volt a háború, a Don-kanyar hóba dermedt hullái, a páncéllá fagyott rongyaikban, emlékeztek a bujdosásra, a megalázott Budapestre, az ostrom borzal-

maira és a katonaszökevényekre. De itt volt az Ifjúság is. Ők eddig csak a fényes szelőlőről hallottak, s arról, hogy övék a jövő, a nagyszerű, csodálatos jövő, amit mi harcoltunk ki nekik, köszönjük meg szépen, túlzabáltattuk őket a jövővel, ők meg közben gyászolják lebukott, kivégzett vagy elmenekült barátaikat, és sóvárognak a szabadság, az utazás s a nyitott világ felé. Itt a színpadon a marhaskodással elviselt életet jobban megértették, mint az „ősök” rémtörténeteit. – Hogyan lehetett egy befőttes polc mögött hónapokig élni? – (nem kajolom, csípem, túróm az őseim örökös locsogását, nem vagyok rá vevő, hogy bezzeg a málé kenyér, és nem volt gyufa, tehát...). Most látták, hogy nincs az az „elnyomó rendszer”, amiben élve az ifjúság ne találná meg a saját, bár felfalható és elkéséríthető életét, de a saját törvényeit is, amik szerint élni akar, ha belehal is.

Persze én nem értek a színpadhoz. Pista szerint, ha valaki mozog vagy beszél egy háromoldalú térségben, én tátott szájjal, elbűvölten élvezem. És nem drámatörténetet írok, csak emlékezést. Az első magyar musical bemutatójának soha el nem felejthető estéjéről.

No de nem szabad megfélemezni a legszigorúbb kritikusról sem. Vas néni, Pista édesanyja vetette oda az előadás után a páholyból kikászálódva a túl boldog költőnek:

– Csak te ne légy olyan büszke erre! Nem ti írtátok ezt a darabot, hanem az az utálatos háború!

Oravecz Imre

SZAJLA

Verstanulmányok egy regényhez

Szövetkezet

A vegyesboltot és a vele egy épületben lévő kocsmát jelentette, de beletartozott előtte az út egy része és hátul az udvar is, melyben Penyasko Andris bácsi, a kocsmáros lakott családjával,

a kocsmától féltem,
mindig oda küldtek apámért,
ha hiába vártuk haza,
mire megtaláltam,
rosszullét környékezett a cigarettafüsttől, az italszagtól, a lármától,

sosem jött velem,
ilyenkor már nagyon ittas volt,
fehér váladék ült a szeme sarkában,

és olyan furcsán viselkedett,
mintha nem ő lett volna,
és mindig megszegyénített azzal,
hogy ivócimborái füle hallatára csúnyákat mondott anyámról,

a boltban biztonságban éreztem magam,
csend volt és enyhe petróleumszag,
és semmi fenyegető a tekintetekben,

többnyire kristálycukrot, cernát, sót, gumipertlit, sütőport vagy gyufát
hozattak velem,
de néha medvecukorra is kaptam pénzt,
és mindig elbűvölt,
amint Boltos Pista bácsi az erre a célra készült piciny fémjű dróthúrjával
belemetszett az élesztőtömbbe,

ha csak úgy kerültem oda, magamtól,
akkor legszívesebben az épület előtti térségen tartózkodtam,
és csikket gyűjtöttem,
melyet el lehetett adni a nagyobbaknak,

vagy vasárnaponként bementem az udvarra,
hol a kuglipálya volt,
és állítottam a sörözgető felnőtteknek,
kik 50 fillért is fizettek gurításoként,

este meg, ha összeverődünk páran,
játszottam a többiekkel a sötétben,

ilyenkor arra is kellett ügyelni,
hogy le ne vizeljenek a részegek,
ha kibotorkálnak az ivóból,
és nem találják a vécét,

ez a veszély csak egyetlenegyszer nem állt fenn,
'56-ban,
mikor a szomszéd portán valaki bosszúból felgyújtotta a kommunista
hírében álló Kusnyár Gábor szénakazlát,
és szinte nappali fényesség támadt,
akkor viszont senki nem rúgott be,
mindenki mástól részegült meg.

Váradai Monika Mária

MINDSZENTI LAPOK (II)

Manapság. A mindszenti házak egyötöde üresen áll. Az egyutcás faluban – itt mindenki Fő utcai címre kapja a levelet, a három kisebb leágazás között mindössze egyetlen van saját neve, Kiss utca – először a hátsó épületek tűntek el; a határ kicsi volt, ezért dupla udvarokat alakítottak ki, ahol két család élt egymás mellett több-kevesebb békességben, az idők múltán az elűlő házban lakók igyekeztek megszerezni a hátsó épületeket, ide azután gyakran az öregek húzódtak vissza. A gazdasági épületek nagy részét is lebontották, csupán a néhány jószágtartó udvarán állnak a nagy épületek, egyre kevesebb mindszenti vesződik disznóval is, szárnyasokat tartanak, a tojást viszik magukkal a hétvégeken a gyerekek, a húst, akárcsak a zöldséget, be lehet nekik fagyasztani a hűtőládában, ezzel majd' mindegyik háztartás rendelkezik. A telkek hosszúak, a gazdasági udvar után még nyolcszáz-ezer négyszögölnyi föld következik, megterem itt minden, ami a maguk és a gyerekeik háztartásába szükséges. A templom feletti *Főszegen* a Fő utca kiszélesül, *olyan burgenlandi módra*, a házakat széles füves rész választja el az úttól, kaszálják, fűnyírót csak ketten használnak. Marhának való nyers takarmány, korábban minden szálra szükség volt, az idős emberek most örülnek, ha akad férfi, aki lekaszálja, az már nem biztos, hogy el is viszi magával, akinek állata van, mára már szerzett rétet magának, így hát akad mindszenti, aki elégette háza előtt a zamatos fűvet. *Főszegen* a házak nagyobb része kétszobásnak épült, állítólag a császári és királyi ulánusokat hadgyakorlatok idején be kellett kvártélyozni, erre szolgált a kisebbik szoba, tanúság a régi siremlék, egy tisztet megtiport a lova, itt fekszik a mindszenti temetőben. *Őszegen – csak úgy mondták, megyek lenek* – az utca összeszűkül, itt zömében a kisebb, egyszobás épületek álltak. A régi főszegi és őszegi házak többsége lakatlan, a roskadozó, repedt falak valaha élénksárga, kék, mályvaszíne megfakult, az udvarokon harsány zöld burjánzik. A tulajdonosok távol élnek, van, aki rendben tartja örökségét, nyaranta lejár, s azt tervezi, nyugdíjaskorában végleg ideköltözik, s van, aki arra vár, hogy a régi házat, de legalább a telket kedvező áron értékesítse. A régi házak némelyikét ma is lakják, nyugdíjas, egyedülálló asszonyok. A legtöbben azonban, akik itt maradtak, háztájizó télesztagok, a hatvanas, hetvenes évek során nagy ablakos, fürdőszobás kockaházakká alakították a régi épületeket. Újonnan tíz ház épült negyven év alatt, Kovács Sanyi hamarosan betölti az ötvenet, a téesztben szakmunkás, emellett nagyban nyulazik, kétszintes házat közel hat éve építgeti, valaha nem kellett ennyi idő ahhoz, hogy egy család hajléka megépüljön, panaszkodnak is az öregek, *olyan irigy lett itt az emberiség, hogy csak harácsol, régen segítettek egymáson építésnél, cséplésnél, aratásnál*; a falut sűrűn átszövő rokonsági szálak mentén szerveződött a kölcsönös segítségnyújtás generációkon át számon tartott hatékony rendszere, ám ma nincs már, aki fenntartsa és éltesse.

Mások által elhagyott házakban, falvakban megélni, egzisztenciát teremteni próbálkozók ide, a nyugati határsávba nem léphettek be, Mindszentet nem formálta át a gettósodás folyamata, egyszer próbálkozott itt építkezni egy *ollan cigányforma ember*, a

félbehagyott ház most ott áll a főszegi bal oldalon, a lakatlan házak során, lassan benövi a gaz, senki nem nyúl hozzá, noha a széthullott család nem tér vissza ide többé. Az első idegen, akinek sikerült Mindszenten ingatlanhoz jutnia, még a nyolcvanas évek derekán, amikor engedéllyel lehetett belépni ide, egy fővárosi orvos volt, szenvedélyes vitorlázó, a Balatonon találkozott a határország parancsnokával, az ő hétvégi háza az egyetlen, amelyet, az itt lehetséges komforttal ellátva, megőriztek és felújítottak eredeti állapotában, a többi újonnan beköltöző építkezik, átalakít. '90-ben, a még közös vasaljai tanácson tizenegy vásárlóról tudtak, akik területet vagy házat vettek magán-személytől, illetve a tanácstól Mindszenten, akad, ki azóta végleg ideköltözött, akad, akit a vásárlás óta senki nem látott, 1990 óta nyolc család telepedett le Mindszenten, Szombathelyről, Budapestről, Körmendről érkeztek. 1990-ben Mindszenten egy négyzetméternyi építési telek ötven forintba került, 1995-ben a községi önkormányzat benyújtotta kérelmét a földhivatalhoz, háromhektárnyi területet kívánnak belterület-té nyilváníttatni, hogy itt, idegen és helybéli fiatalokat megtelepítendő, tizenkét ház megépítésére alkalmas, 20 x 100 méteres, vízzel, villannyal, telefonvonallal ellátott telkeket alakíthassanak ki, az első lakásukat építők számára 460 négyszögölt, a házhelyet díjmentesen kívánja az önkormányzat átadni, a telkek négyzetméterét hetven forintért értékesítenék.

Az ezüstös víztoronyról visszaverődő fény megüt, öt éve, az őrtornyok mellett, csak a mindszenti, sároslaki és kertesi templom tornyaihoz igazíthattam a tekintetem. Még a tanácsrendszer idején kezdtek el kiépíteni, s '93-ban adták át a határórs kútjára csatlakozó vezetékes vizet s a törpe vízművet a valahai indóháztól ötven-száz méternyire. A mindszentieknak, akik korábban saját kútjukból szivattyúval pumpálták a vizet, a vezetékes víz harmincezer forintba került, évente háromezret kell törleszteniük az önkormányzatnak. Csatorna miért is lenne, a vízelvezető árokrendszert rendbe hozni is többmilliós terhet jelentene a községnek, nincs rá fedezet. Önkéntes alapon lehet kérni a szippantást, a körmendi Foraszka cég csinálja, az önkormányzattól azután visszaigényelhető a köbméterenkénti 320 forint fele. Telefonzsinór itt csak az őr és a határ között feszült, a rendszer részeként, a határ védelmét szolgálta, a MATÁV '93-ban szerelte föl a negyven egyéni és egy közületi előfizető telefonját huszonötezer forintért. A gáz bevezetésére nem futja már, hetvenezer forintba kerülne háztartásonként, a sok üres ház és a foghíjak tovább emelnék a költségeket, maradnak a fánál, a szövetkezettől és a körmendi TŰZÉP-től lehet vásárolni, s hát ezért is volt akkora érdeklődés a Tamás- és a Csencsi-erdő iránt a kárpótlási liciteken; az „idegen” elszármazottaknak azért kellett az erdő, *mert nem kell dőgozni vele*, a mindszentieknak meg azért, mert akinek erdeje van, az a tüzelőjét meg tudja szerezni. Akárcsak a fűkaszaláshoz, a fafűrészeléshez is segítségre szorul a mindszentiek többsége, rokon végzi, vagy valami fizetség ellenében, akinek motoros fűrésze van. Főzni persze legtöbbször már nem fatüzeléses kályhán szoktak, a Gázos Ernő hétfőn és pénteken dél körül jön Körmendről, legutóbb 765 forintért cserélte palackját. Noé Magdus szerint sokáig ódzkodtak a mindszenti öregek, hogy igénybe vegyék a szociális étkeztetést, szégyellték, de amikor ő, aki maga jól tud főzni, befizetett, már többen merték utánozni, a csákánydoroszlói iskola konyhájáról naponta hozza az ebédet egy vasaljai vállalkozó, a község háza minden alkalommal azután széthordja a nyolc öregnek, *leves, tészta, sokszor saláta, és péntek kivételével majdnem minden nap van hús, sokat is adnak*; 139 forint naponta; az önkormányzat nem pusztán a vasaljai vállalkozó költségeihez járul hozzá, hanem a nyugdíjtól függetlenül fizeti az ebéd háromnegyedét, illetve teljes árát.

A falu közepén, az útelágazásnál áll a bolt és a kultúrház épülete, ez utóbbi az önkormányzatnak és a Pinka kocsmának is helyet ad. A boltban senki nem marad meg sokáig, panaszkodnak, nem csoda, nehéz gazdaságosan üzemeltetni, egy darabig helybeli asszony vitte, de hol keveset rendelt, hol nyakán maradt az áru, csak ráfizetett, *de meg hiánya is volt*. A körmendi ÁFÉSZ-től most egy fiatalember bérlti a boltot, közmegelegedésre. A szombaton is 7-től 12-ig nyitva tartó üzletben majd' mindig üldögél egy betérő férfi, kezében üveg sörrel, diskurálva, de asszonyok is szívesen időznek itt egy darabon. A beszerzés rugalmas, a boltvezető körbekérdezi vevőit, s az igényeknek megfelelően szállít, kenyérért, péksüteményért már hét óra előtt sorba állnak az asszonyok, állítólag száz kifli, zsömlé érkezik egy nap, rejtély, hogyan nem jut már a sorban az ötödiknek, különösen hétvégén kapós a péksütemény, amikor jönnek a városi gyerekek és unokák. Fagyasztott húsból csirke van, olykor pulyka is, disznóhúst, aki nem vág, Körmenden vehet a szövetkezeti boltban; a túlkölő szövetkezeti teherautó, hogy a levágott marhák húsát olcsó áron eladja, ma már csak ritkán, évente kétszer jelenik meg, s előre be kell jelenteni, ki mennyit kér. Szerdánként süteményt is hoznak Körmenről, *egy időben csak néztem*, fejezi ki rosszállását háziasszonyom, Köteles Ibolya, *olyan asszonyok vették, nézegették, akik tudnának sütni...* 1990 után jelent meg Mindszenten a körmendi vállalkozó, lerakatot nyitott a templommal szemben egy magánház szuterénjében, és volt itt ital, zöldség, kávé, margarin, mindenféle tejtermék, kávé, még gyümölcs is; errefelé sem a talaj, sem a klíma nem kedvez a gyümölcsstermesztésnek, a kerti fák termését süteménybe sütik, befőzik, nem emlékszem, hogy valaha is láttam mindszenti asztalon gyümölcsöt, a gyermekes szülők Körmenden vásárolnak. Aztán elterjedt, hogy titokban alkoholt árusítanak a lerakatban, *meg beszélnek, hiány is volt*, és aztán megjelent az önkormányzatnál a csákánydoroszlói körzeti megbízott, kezében a névtelen levéllel, amely a háztulajdonos, egy gyámság alatt álló idősebb leány erkölcsiéért aggódott, *jelentgetnek, szóbeszélnek*. A vállalkozó vakmerő módon indult a '94-es önkormányzati választásokon, de kevesen szavaztak rá, erre *megbokrosodott* és bezárt. Jelenleg a Pinka kocsmát bérlti az önkormányzattól, a lerakat azonban *hiányzik az embereknél*.

Délután van. Sárga hengerelt falak, piros és kék kockás terítőkkal fedett asztalok, zöld huzatú székek, cserépkályha s egy állópult, üditők, üveges sörök, cigaretta, csokoládék, némi rágcslálnivaló, olasz kávéfőző gép, kazettás magnó, a legmagasabb polcon egyetlen üveg pezsgő, vastag falú korsóból issza sörét a két fiatalember, a padlón elnyúlva fekszik Surda, Kovács Sanyiék farkaskutyája. *Nyugodtan fényképezhet, a kocsmát nem az enyém*. A kocsmát vezető fiatalember is Körmenről jár ki, *igaz, udvarias, amikor megyek szódáért, de biztos skinhead*, noha csak kis lófarokba fogja haját, itt kétségtelenül váratlan jelenség, a nyitva tartást illetően semmiféle felirat nem igazít el, ha kedve támad, a fiatalember biciklizik egyet, a Pinka kocsmát csak estefelé népesül be, a férfiak hangos eszmecsereje kihallatszik az utcára. *Tegnap még éjfélkor is ott voltak, ittak*, hangzik a megbotránkozott tudósítás reggel, a „közvélemény” elítéli a kocsmázókat, itt régen nem voltak italozó emberek, a felnőtt férfiak hétvégén mentek a Noé- vagy a Gáspár-kocsmába, a békesség kedvéért általában felváltva, hétköznap legfeljebb a kovács vagy a cipész műhelyében hajtottak fel egy-egy pohár bort, az asszonyok szerint inkább a *nem rendes életet élő* sároslakiak alkották annak idején a két vendéglő törzsközönségét, *sok részeges volt Sároslakon, ugye nekik volt a szőlőhegy meg a pince, aztán kijártak oda inni*. A téesznyugdijasok, idősebb férfiak legfeljebb benéznek a Pinka kocsmába, ők a Má-

tyás-pincében gyűlnék össze esténként; a legnagyobb mindszenti gazdacsalád immár hetvenesztendős fejének pincéje emberemlékezet óta a férfiak társas életének fontos színtere, ahol a falut érintő összes kérdésben állásfoglalás születik. Ezek azonban soha nem bizonyultak elég erősnek ahhoz, hogy a falu sorsának irányát befolyásolják.

A Mátyás-pincébe járogat Péterfi is, a hetvenes években az italbolt vezetője, *nagy menet volt*, sok volt a kuncsaft, *az idős férfiak játékosan kártyáztak*, nem volt nyugalom, ha hazament ebédelni, jöttek érte, nyisson ki, akinek kimaradása volt az őrsről, az mind a kocsmában tanyázott, de jöttek a körmendi és egerszegi tiszték, *itt senki sem kereste őket, elhagyott hely volt, ittak...* Péterfi mindszenti tanácselnök is volt, a második s egyben utolsó, 1960-ban, iskolázott VB-tagként – elvégezte a tisztai főiskolát, majd leérettségizett –, őt választották elődje helyére, aki a técsz elnöke lett. Még ebben az esztendőben felépült a Béke Művelődési Otthon, az út- és járdaépítéstől eltekintve az egyetlen községi beruházás a tanácsi korszakban; a járás ígért ugyan pénzt, de nem adott, így a tanácsülés felemelte a községfejlesztési adót családonként háromszáz forintra, és társadalmi munkára szólította a falu tagjait, akik helyi és vasaljai kőművesek irányítása és katonák közreműködése mellett rohamtempóban, július 4. és november 20. között felépítették a kultúra helyi szentélyét. Kömlői tanár úr krónikájában hosszan időzött az eseménynél: *„Valóban egy-két mellékhang kivételével a község minden lakója fáradságot nem kímélve jött és dolgozott. Volt idő, amikor éjjel két óraker már ástuk az alapot, betoníroztunk, hiszen saját kivitelezésben került megépítésre... Munkaerőben nem volt hiány. Volt nap, amikor százhuszan dolgoztak. A lelkesedés óriási. Hiszen egy szép intézménnyel gazdagodik a község. Nap nap után emelkedik a fal, és lassan állványerdő veszi körül a falakat... Az avatási ünnepi ebéden a meghívott elvtársakon kívül minden családból részt vehetett egy-egy személy. 1990-ben a kocsmá, a párhelyiség és a könyvtár kivételével a kultúrház elhagyottan, üresen állt. Azóta az önkormányzat legnagyobb beruházásaként felújította; vizesblokkot alakított ki a hetente egy délelőttön rendelő körzeti orvos és betegei, valamint az Ifjúsági Klubba járó néhány gyerek, a kocsmá vendégei és az önkormányzat dolgozói számára, rendbe hozatta a faskamrát – és automata tekepályát építtetett...*

Köteles Ibolya nyugdíjas postásiskasszony szobájában a sároslaki Noé unoka güssingi lakberendezési üzletéből kapott anyagvégek, függönydarabok; terítők készülnek belőlük a szentek szobrai alá, a fotelban szakadozott, arany miseruha fekszik, a plébános úr teljesen elkoptatta, át kell szálazni, a díszeket újravarni, Ibolya a pesti Ecclesiából rendelt anyagot, de használhatatlan, túl fehér, a miseruhát megsárgította az idő. *A plébános úr azt mondta, ne miseruhát foltozzunk, szerezzünk inkább papot.* Mindig szentes falu volt Mindszent, az asszonyok szombaton főzik meg a húslevest, azután még berakják a hajukat, hogy nyugodtan elmehessenek a vasárnapi misére; Kömlői tanár úr feljegyzése szerint *sokat ad a külsőségekre, szereti, ha egyházi intézményei rendben vannak, s nemegyszer komoly összegeket áldoz egyházi célokra.* Két papot is adott az egyháznak, de intézményeivel és lakóival együtt saját papját is elveszítette. Az idős plébános Vasalján és társközségeiben látja el feladatát, egyre nehezebben, mert négy helyett vasárnap már csak Mindszenten és Vasalján tart misét, a másik két falunak be kell érnie a szombat délutánnal. A taródfiaiak a püspökhöz fordultak, de a mindszentiek is elégedetlenkednek, mert kedd és csütörtök, a heti két alkalom nem elég a sok évfordulós miséhez, *volt, aki kimaradt és megsértődött.* A mindszentiek valóban adakoztak, s nem keveset, az oltár barokk freskójának, egy Winterhalter-alkotásnak a restaurálása, majd a templom felújítása közel kétfélmillió forintba került, igaz, lendített a munkálatokon

néhány adomány, többek közt a rohonci otthonban élő, Mindszentről elszármazott plébánosé. A vasárnapi miséket asszonyok, férfiak, városról hazalátogató gyerekek, unokák együtt ünneplik, az asszonyok még érzékenyen ügyelnek arra, hogy a régi családi ülésrendet megtartsák, a férfiak utoljára lépnek a templomba, s a bejárathoz húzódnak, magam vendég vagyok, így a szállásadóm mellé ülhetek. Hétköznapon a templomban csak idős asszonyokat látni, *Mindszenten a szenteltvíztartó is kiszáradt...* Templom és temető körül forog minden. Mindenszentek ünnepe, november, Pinkamindszent búcsúja, ezzel a búcsúval nem fér meg a vásári zsvíj, az asszonyok napokon át kötik a koszorúkat, és a csöndes együttlétre készül mindenki, mert Mindenszentek napján hazajönnek az élők, azok is, akiket már csak a halottaik kötnek a faluhoz, Mindenszentek a találkozások, az *egész* falu napja...

Mintha mezőn sétálnék s nem temetőben, gólyahír, harangvirág, illatos füvek, vad-eper; a sírok gondozottak, itt nincsenek hivalkodó kövek, néhány régi család vagy pedagógus nevét olvasom csak fekete márványtablákon, most a legtöbb, betonnal rá-mázott síron árvácskák virítanak, a vázákban friss a virág. Nem nagy a temető, mégis kevés a sír, noha *mindig is* itt volt a falu temetője, ki tudja, hány mindszenti porladt el több száz év alatt a hepehupás földben, legrégebbieknek az elrozsdásodott gótikus ívű vaskeresztek tűnnek, fölül a corpus, alul oltárképként Mária vagy csak a monstrenciát idéző keret. Betonkeverő tompa bűgása keveredik a tücskök és madarak hangorgiájába, magáneros sírépítés, a rábagyarmati műköves, akitől a szürke márványlapot megrendelték, nem vállalta az alap elkészítését, *biztos nincsen ideje*, a házaspár maga látott neki, a betonkeverő a ravatalozóból kapja az áramot, a mester, amikor tavaly elvállalta a munkát, százezret mondott, *de lehet, hogy több is lesz, de azért szép a márvány, mindenki igyekszik, hogy ilyen szép legyen...* Az önkormányzat nagy gondot és százezret meghaladó összeget fordított a temetőre; a ravatalozót és bonctermet felújították, aszfaltúttal kötötték össze a kaput és a ravatalozót, szeméttárolót állítottak, újabb csapat szereltettek föl, hogy az öregeknek ne kelljen messzire menniük vízért. A mindszentiek pedig örülnek a szépülő temetőnek, itt gyakoribb a temetés, mint a keresztelő, a koporsót a tűzoltók viszik a sírhoz, *az nagyon szép, ahogy az egyenruhájukban lassan lépkednek*; 1880-ban, a tűzvész után két esztendővel alapították a tűzoltó-egyesületet, 1991-ben újra megalakult a Pinkamindszenti Önkéntes Tűzoltó-egyesület, jószerivel az összes épkezláb férfi tagságával, s elsőként Kovács Sanyi elnökletével, ő aztán visszalépett, *mindenki csak akkor jött, amikor inni lehetett, dolgozni nem akartak*, az új elnök, a körmendi pékségben dolgozó fiatal férfi '94 decembere óta községi képviselő, testvérével a sírásást is elvégzi. Mindszentnek volt vidám búcsúja is, 1880-ban döntöttek úgy, hogy a tűzoltók védőszentjének, Flóriánnak napját megünneplik, *ma a plébános úr már nem is említi...*

A Mátyás-pince törzsvendégei ugyan '90-ben örömmel látták volna, ha a mindszentiek kiválnak a közös téeszából, mert az *csak herdálja* a vagyont, a szikár tényekkel mindenki tisztában volt; hiányzik az ember. 1995-ben a Pinkamenti Gazdák Szövetkezete aktív dolgozói létszámának úgy tíz százaléka mindszenti; traktorossal, villanyszerelővel mindösszesen kilencen dolgoznak a közös szövetkezetben, míg a mindszenti öregek túlnyomó többsége a téeszából ment nyugdíjba. Nem volt kinek s nem volt mire kiválni a közös szövetkezetből; 1992-ben sem egyéni, sem csoportos kiválasra nem jelentett be igényt a tagság, s a területi elvű szétválás a négy község egyikében sem jelentett reális lehetőséget. A 2156 hektár határú szövetkezetben továbbra is három ágazat működik; növénytermesztés, állattenyésztés és erdőszet. A szövetkezet soha nem foglal-

kozott mással, mint alaptevékenységgel, s ez nem pusztán a természeti adottságoknak köszönhető, hanem a *rendszernek* is; „idegen” gazdálkodók, vállalatok nem léphettek be a határsávba. Nem is igen hiányoztak a melléküzemágak, a marhákkal *fel lehetett tartani a gazdaságot*, amely a megyei tejtermelési versenyben minden évben a második lett. Bernát, míg ’87-ben össze nem különbözött a jelenlegi elnökkel, főállattenyésztő volt a szövetkezetben, most Vasalján önkiszolgáló vegyesboltot vezet, *harmincféle hentesáru-kínálattal, a pácléért pedig még Körmenről is kijárnak*, emellett táppal kereskedik, péntekenként hozza a tápot Mindszentre, ilyenkor leül, borozgat, nem sietős. *Itt, a mindszenti telepen kezdték el ’73-ban a holsteini–magyar tarka keresztezést, majd az országban először itt végeztek véres és vértelen zigótaátültetést; a megtermékenyített petesejtet kimossák a tenyészállatból, és kisebb tenyészértékű állatokba helyezik kihordásra, az inszeminátorok szerzőkkel beteszik a méhbe, vagy fölvtágják a tehén oldalát, az állat kalodában áll, érzéstelenítik, észre sem veszi, és volt, hogy kilenc zigótából hat megfogant, és öt meg is született, ez nagyon jó arány. Itt a kastélyban szakmai továbbképző központot lehetett volna létrehozni, bemutatótelepet csinálni, mert akadémikusok forszírozták ezt, ide még az európai gyepkonferencia résztvevői is eljöttek... mindez az ő idejében volt még, de minden füstbe ment... A nagyszabású tervek megghiúsulása ellenére a szövetkezet átvészelte az elmúlt esztendőket, itt fel a fejjel volt, a tagok száma 1990 óta 269-ről 238-ra csökkent, igaz, az aktívak száma ’93-ban 83, négy éve még 128, a legtöbben nyugdíjba mentek; az igazi fegyvertény mégis az, hogy a tejértékesítési válság közepette az 1990. évi 1178 marhához képest 1993-ra mindössze 946-ra csökkent az állomány, s hogy két veszteséges év után ’93-ban és ’94-ben 12, illetve 17 milliós nyereséget könyvelhetett el a szövetkezet. A veszteség még az 1983-as nagyberuházás, a tehénészeti telep törlesztési kamatterheinek számlájára írható, a nyereség és a szövetkezet stabilizálódása a tejtermelésnek. Pontosabban annak, hogy a szövetkezet Szombathelytől Zalaegerszeghez pártolt, az egerszegi Tejipar hárommillió hitelt adott a szövetkezetnek a fehérjetakarmányok fejlesztésére; annak, hogy az egész termelési rendszer az állattenyésztésnek rendelődik alá, az 1315 hektáros szántóföldön termett búza, kukorica, árpa javát a marhák eszik föl; annak, hogy az elmúlt esztendőben sikerült 98%-ban extra minőségű tejet előállítani, s hogy a tehének ismét a ’89-es hozamot, évi hatezer liter tejet produkálnak. Ha a lebontott és leromlott régi épületek vagy a dögkút miatt a mindszentiek neheztelnek a szövetkezetre, ha a polgármester nemigen ért szót az elnökkel, mert az nem járul hozzá a növekedéstelephez vezető út vagy a dögkút karbantartásához, a mindszentiek értékelik azt a tényt, hogy a szövetkezet működik, talpon maradt, a dolgozóknak fizetést, a tulajdonosoknak valami kis osztalékot ad. *Rendes az elnök, noha tsz-párttitkár volt, de azt is kellett csinálni valakinek...**

A templommal szemben, a buszmegállóban reggel és este hét körül tejeskannák állnak, ’90-ben még nyolc-tíz kannát láttam, öt évvel később már csak három-négy sorakozott egymás mellett. A szövetkezetből jönnek érte, zsirtartalomtól függően húsz-huszonkét forintot fizetnek a háztáji tej literjéért; külön gyűjtik össze, mert nem hozza az extra minőséget, a szövetkezeti tejért Zalaegerszeg harmincegy forintot ad. *Itt külön gyűjtik, kevesebbet adnak érte, aztán a végén meg úgyis összeöntik*, Kőteles Gyula öt évvel ezelőtt ugyanazt mondta, mint ma a falugazdász, hogy a szövetkezet vagy a tejipar jár-e jól, a termelő szempontjából édes mindegy. Néhány éve elképzelhetetlen lett volna, hogy mindszentiek egymástól vásároljanak tejet, most az a kevés állattartó is jobban jár, ha nem a szövetkezetnek adja le a tejet, háznál harmincöt-negyven forintot is elkérhet érte. A nagy hagyományú marhatartás, amelynek a mindszentiek jómódu-

kat köszönhették, lassan múlttá válik, a gazdálkodók száma *minden évben rövidebb*, nyolcan tartanak marhát, közülük „főfoglalkozású” termelőnek talán egy fiatalember tekinthető, aki feleségével a szövetkezet mindszenti növénytelepén dolgozik, ahol saját állatait is tartja, neki már '90-ben volt saját, két kiselejtezt gépből házilag összeeskábált traktorja. Ló is csak egy van, a Mancsi, Vértes József áprilisban vette egy felsőberki gazdától, muszáj volt venni, mert a két tizenöt éves befogó, Narancs és Pipacs lebénult, *Narancs a legutolsó ellésébe fog belepusztulni, tíz ember húzta a borjút, míg gyűtt az állatorvos, de megrepedt a keresztcsontja, ősszel megy a vágóra, szívszorító lesz...* Mancsi kilencéves, és még nem tudni, bírja-e majd, mint Pipacs és Narancs, a darazsat, dongót, legyeket, amikor egész nap menni kell, trágyáért, fáért, zöldért. De ötvenezettel olcsóbb, mint két befogó lenne, s azokat sok időbe *tellik* betanítani. Vértesék istállójában marad három tehén és egy borjú, de így is elég lesz a vesződség, egy évvel a nyugdíj előtt, addig van állat, ameddig erő van, a nyulakkal könnyebb, és most mintha megint jobban meg is érné tartani őket; nyúlnak, disznónak, csirkének mégis csak tíz-tizenöt mindszenti rendel tápot Bernátnál.

Akit érdekelt a föld, annak jutott, de hát nem voltak sokan, a fiatalokat nem érdekelte, itt mindenki elvásárolta a jegyét, mindenkinek jutott, amennyi kellett. Sikerült megegyezni. Csak valamelyik erdőrészletnél verte föl tizenhétezerre az árat egy megbokrosodott pesti vő. A városba származott gyerekek, a másik három településen lakó kárpótoltak mellett a taródfai grófnő is megjelent az árveréseken, övé volt egész Taródfa határa, vele volt is egy kis gond, a képviselője itt már elszemtelenedett, Vasalján még megvárta, hogy mi marad, le kellett rendezni, vigyázzon, mert jövőre találkozunk, volt neki sok jegye, meg vett is hozzá, tudom, mennyi jegye van, de nehogy már az egész határt megvegye... Az éltés grófnő tulajdonába 286 hektár szántó és gyep került, minden faluban több kis darab, *szerencse, hogy művelteti a szövetkezettel, baj lett volna, ha kivesszi*; a szövetkezet mindössze 355 hektár szántót és gypet művel a kárpótlási területből. Saját művelésre a négy községben mindössze 42 hektár területet kértek ki a kárpótoltak, Mindszenten 16 hektárt, mindenk előtt jószágtartó családok. A részarány-tulajdonú földeket, *hát itt a faluban minden öregnek jutott, de legtöbben nem is érdeklődnek iránta, nem is tudják, mekkora földjük van*, lényegében teljeskörűen a szövetkezet műveli; a mindszentiek elégedettek, nincs parlagon hagyott terület a község határában.

Nekifeszülők. Mindszenten *mindenki csak dógozott*, emlékezett Kerekes József, hajdani segédjegyző, *itt becsületes adófizetők éltek, vallásos, rendes emberek, akik nem szerették a zaklatást*; nem is került sor soha végrehajtásra. A koalíciós időben persze kivirágoztak a pártok; parasztember ekkor is csak az FKgP és a Parasztpárt élére állt, a szociáldemokraták vezetője az állomásfőnök lett, s amikor 1945. május 2-án az MKP küldötte megjelent a faluban, *mindjárt ötvenen beléptek*. Az eseményt Török tanár úr örököltette meg, aki, tán lojalitásból, tán kényszerből vagy csupán a mindszenti *szegények* iránti rokonszenvből, rögvést a helyi szervezet titkára lett. A parasztfalu politikától való ózkodásának s egyúttal a csekély számú iparos társadalmi állásának jele, hogy 1948 után közülük kerültek ki a község vezetői, az első tanácselnök egy a szociáldemokratáktól indult cipészemester lett; *amikor vót ez a nagy ízé, akkor ő lett a faluba a dirigáns*. Az elöregedett társadalom nem alakultak pártok '89-'90-ben sem, ám választásaiban, pártszimpátiáiban Mindszent meglehetősen következetesnek mutatkozik. Mindkét parlamenti választás a körzet szabad demokrata képviselőjelöltjének győzelmével végződött, Mindszenten is mindkétszer az SZDSZ, illetve a párt jelöltje kapta a legtöbb sza-

vazatot, ám míg '90-ben a szavazók közel harmada, 28,5%-a voksolt Mészáros Béla mellett, addig a képviselőjelölt '94-ben már csak a szavazatok 19,7%-át kapta. A csökkenés nyilvánvalóan összefügg az MSZP előretörésével, hisz a konzervatív pártok nem vesztettek ily mértékben szavazataikból, a szimpátia megcsappanása, legalábbis benyomásaim szerint, bizonyos elégedetlenséggel magyarázható; a mindszentiek több aktivitást vártak volna parlamenti képviselőjüktől a létkérdésnek bizonyuló határátkelő megnyitása ügyében, jóllehet Harcsa őrparancsnok szavai nem mentesek némi túlzástól; *Szentpéterfán* (ideiglenes határátkelő nyílt) *volt pénz, belépett a hátuk mögött a pénzügyi lobby, zsidó szervezet is adott pénzt, értünk nem lobbyszott senki, és sem a bankárunk, sem a képviselőnk nem csinált azért semmit, hogy itt megnyíljon a határ...* A szabad demokraták győzelme ellenére a konzervatív pártok bírják a mindszentiek politikai szimpátiájának javát, valamelyes, egy-két százalékos veszteséggel ugyan, az MDF, a KDNP és az FKGP a szavazatok 16–19%-át nyerte le mindkét választás alkalmával.

Tudtuk, hogy nem lesz rosszabb, mint a tanácsrendszerben, és a falugyűlés is úgy határozott anyagi megfontolásból, hogy csatlakozik a közös vasaljai körjegyzőséghez, mégis, egy bő esztendő múltán, 1992. január elsejével Pinkamindszent önkormányzata kivált a körjegyzőségből, s a község ismét teljesen önállóvá vált. A mindszenti képviselő-testület egyöntetűen személyes okokra vezeti vissza a kiválás szükségességét, a közös tanács VB-titkára lett az első körjegyző, és a *központi szemlélet* továbbélése számos megalázó konfliktus forrásává vált; a mindszentiek nem tudták pontosan, mekkora a rájuk eső vagyon aránya a közséből, egyszer ennyi volt, a másik héten megint több, nem kaptak vissza községi dokumentumokat, az utolsó csepp volt a pohárban, amikor alapvető információkat kértek Vasaljától, hányan élnek Mindszenten, milyen korúak, s azt a választ kapták, majd kigyűjtetik nekik, menjenek be délután, s a takarítónő megmutatja... A közös képviselő-testületi ülésen a mindszentiek bejelentették kiválási szándékukat. Azóta új, fiatal és ambiciózus körjegyzője van a három falunak, a köréje gyűlt fiatal, részint értelmiségi társaság kezdeményezte az 1993 szeptemberében megalakult *Határmenti Községek Kulturális és Faluszépítő Egyesülete Kemestaródfa, Magyarnádalja, Pinkamindszent, Vasalja* létrejöttét, vele már a mindszentiek is szívesen dolgoznak, *most azért ők sem akarnak olyan nagyon, hogy visszamenjünk, nehezen gazdálkodnak ők is...* Együttes teendő maradt elegendő, mint a körorvosi rendelő beruházásai, az iskolabusz üzemeltetése; a vasaljai sportkör támogatásának ügyében a mindszenti testület azonban mindmáig megmakacsolta magát, mondván, méltánytalan a kérés, hiszen Vasalja nem adta meg a mindszenti önkormányzatnak azt az ötvenezer forintot, melyet az eladott mindszenti vagyontárgyakért kárpótlásul kért. A kiválást 1992-ben visszamenőleg igazolta a közös történet, az *innen csak elvittek, de nem hoztak semmit* sérelemsorozata, valamint a megfontolás, hogy az a kevés pénz, amiből az önállóvá vált községnek gazdálkodnia kellett, amúgy is a közös költségvetésbe folyt volna. Más kérdés, hogy a mai körülmények és feltételek közt a kiválás nem merülne fel reális lehetőségként. A legnagyobb nehézséget a tapasztalatlanság, az igazgatási ügyekben való járatlanság okozta; a négyfős testület tagjai munka mellett, tiszteletdíjasként foglalkoztak a közügyekkel, jegyzőnek egy hetvenes éveiben járó körmendi urat szerződtettek, számára a rész-munkaidőhöz képest soknak bizonyult az elvégzendő feladat, az állandó elmaradás, az intéznievalók torlódása így elkerülhetetlen volt. A képviselő-testület tagjai a különböző pályázati lehetőségeket sem ismerték, mindössze egyszer, 1992-ben nyújtottak be pályázatot, a Challenge Day ürügyén negyvenezer forintot nyertek el a Nemzeti

Ifjúsági és Szabadidősport az Egészséges Életmódeért Alapítványtól, ebből rendbe hozták a focipályát. Az idős jegyző '95. január 1-jével búcsúzott el a falutól, melynek lakóit, *kevés kivétellel*, megkedvelte, utódja, egy még tanulmányait folytató fiatalasszony nem dolgozott itt két hónapot sem. A polgármestert az utcán állították meg az asszonyok, *kit hoztál ide nekünk, diktátort?*, az új kolléga önhatalmúlag intézkedett, sértő hangnemben tárgyalt, s ezt a mindszentiek zokon vették, felmondásra, majd munkaügyi perre került sor, melyet az önkormányzat elveszített, négyszázezer forintot kell végkielégítésül fizetnie. S ez az összeg a normatív állami támogatás tíz százaléka.

Az állami támogatás összege négy év alatt nem emelkedett, alig haladja meg a négymillió forintot. Saját bevételi forrásokkal a falu nem rendelkezik, Mindszenten '92-ben mindösszesen 68 fő fizetett személyi jövedelemadót, négy egyéni és három társas vállalkozót vettek nyilvántartásba; a bt.-k, kft.-k kilétét homály fedi, tulajdonosaik fővárosiak, akárcsak az egyik vállalkozó, végül marad a kocsma körmendi bérlője, egy használt ruhákkal – másutt – kereskedő, újonnan betelepült házaspár, és a falu egyetlen iparos, a fiatal festő-mázoló. Csakis az autótulajdonosokra lehet számítani, igaz, kis tételt, negyven-ötvenezer forintot jelent a gépjárműadó helyben maradó ötven százaléka, 37 ember 44 gépkocsija után. Pótlólagos, kiegészítő támogatásoknak és takarékos gazdálkodásnak köszönhetően éves szinten hét-kilencmilliós összeggel rendelkezett az önkormányzat, mindösszesen huszonhárommilliós bevételről és húszmilliós kiadásról adott számot a testület az utolsó közmeghallgatáson. A beruházások, a temető rendezése, a kultúrház felújítása, a tűzoltószertár tatarozása, a villanyhálózat bővítése mellett a legnagyobb kiadások a szociális ellátás területén jelentkeztek, évente megközelítőleg ötszázezer forintról volt szó, s ugyanígy, a különválás után hozott határozatoknak (132), rendeleteknek (23) közel fele szociális ügyekben született. A munkanélküliség ezen a településen nem jelent igazán problémát, '95 májusában mindössze egy regisztrált munkanélküli volt Mindszenten, jóllehet köztudott, hogy számuk ennél valamivel nagyobb, négy vagy öt. A 23 képviselő-testületi ülés majd' mindegyikén dönteni kellett valamilyen támogatásról; a faluban élő 11 iskoláskorú gyermek szülei számára nevelési segély, temetési s két alkalommal bevonulási segély, a nyugdíjasok számára a karácsony előtti szociális segély, az őszi nyugdíjnap, az ingyenes közgyógyellátási igazolványok kiutalása s emellett természetesen a rendkívüli segélyek. Az újonnan megválasztott önkormányzat azon tanakodik, megszervezi az öregek számára a gyógyszerbeszerzést, a legközelebbi gyógyszertár Körmenten található, össze kellene szedni a vényeket, majd az orvosságot széthordani a faluban... Egyre több a beteg ember.

Nem véletlen, hogy Varró urat noszogatták, induljon a választáson polgármesterjelöltként, s az sem, hogy a mindszentiek másodsor is kiálltak mellette. Varró úr a nyolcvanas évek második felében a Hazafias Népfront elnökhelyettese, majd két évre elnöke lett, *bármilyen rendezvény volt a faluban a tanácsülésen kívül, azt én szerveztem, HNF-pénzből kapott minden idős ember egy törülközőt, egy szappant, ilyen korábban nem volt...* A környékről származó, negyvenes éveinek végén járó polgármester mozigépészként vetődött Mindszentre, így ismerte meg feleségét, s telepedett le itt végképp. Körmenten az ÉGISZ-nél dolgozik targoncavezetőként, amikor nem beteg, '95 tavaszán értágító gyógykezelésen szanatóriumban kezelik, őt nagyon megviselte a jegyző asszony körül támadt vihar és a négyszázezres végkielégítés, *bánkódok, rágódok, őrlődök ezen, s*

vélhetően ezért is látszik megbánni, hogy három éve a különválás mellett döntöttek, *tragikus a helyzet, még nem volt jó a puding...* A helyzet nem olyan tragikus, vélekednek egyöntetűen a volt képviselőtársak, hisz a három év alatt kevés pénzből, de sikerült fejleszteni és még megtakarítani is egymilliót. *A polgármester túlzottan a szívére veszt mindent,* és mindenkinek egyforma mértékben kíván kedvezni, mindenkit egyformán támogatni, egalitárius szemlélete és nyílt konfliktust kerülő beállítottsága a testületen belül alkalomadtán viták forrása volt, a falu öregjei viszont éppenséggel értékeli e tulajdonságokat.

'90-ben esélyes volt a polgármesteri székre Harcsa őrsparancsnok is, katonaként ez akkor nem jöhetett szóba, így képviselő lett a *tanult és rutinos ember*, aki úgy tudja, nem sok olyan ember van a megyében, ha akad egyáltalán, aki tanácsstag volt, és azután önkormányzati képviselőnek is megválasztották. A húszesztendősi közéleti karrier részint abból a némileg paradox szerepből fakad, mely a fogyó népességű, öregedő faluban a közel százfős határőrségnek jutott. A katonák nem csak a határt őrizték; ha a temetőt kellett rendbe hozni, *szóltam, gyerekek, megyünk, tudták, a főnök meghívja őket utána egy sörre,* ha éjjel kiszökött egy tehén, hajkurászták, ha a térszében éppen nem volt munkaerő, és csirkét hoztak vagy szénát, az őr besegített, a katonaság jelenléte a HNF rendezvényein, valamint a véradáson éppígy nélkülözhetetlennek mutatkozott. Lányokat is elvittek innen, *amikor még voltak itt fiatal lányok...* A határőrség zalaegerszegi központja, hisz a tanácsrendszer idején a katonák állomáshelyükön vonultak a szavazófülkébe, mindenütt, *ahol jelentősebb erő volt,* delegált tagot a tanácstestületbe, két esztendeje volt már Mindszenten Harcsa őrsparancsnok, amikor felkérték, képviselje ő a falut a vasaljai tanácsban, szívesen vállalta, akárcsak előző szolgálati helyén, *mindig is közösségi ember voltam.*

Kér valami szeszt?, kérdi Harcsa őrsparancsnok, majd elmerül az emlékekben, tíz évig volt Mindszenten, 1990 óta, a térségben felszámolt hivatásos állomány többi tagjával egyetemben a körmendi Szent László Határrendész-képző Szakiskola oktatója, nemcsak a fegyvereket és a természetet szerette világléletemben, hanem átadni valamit önmagából, tanítani, mindegy, mit, etikettet, harcászatot, viselkedést, példásan megmutatni, milyen a született katona, *ész, tartás, fizikum, tisztesség, önfeláldozás, ha a férfinak nem adatik meg a fizikum, pótolja szellemben, tisztességben.* Már tanácsstag volt, *azokkal kell kezdeni, akik valamikor határőrök lesznek, mert a katonák ártani és segíteni is tudnak,* hát így jött a Mikulás-ünnepély gondolata. A katonák beöltöztek krampusznak és Mikulásnak, heteken át gyűjtögettek a csokit, az őrön mindig volt negyven-ötven disznó, Harcsa úr felesége volt a főszakács, *itt nem volt éhes, rongyos katona,* valami pénzt össze lehetett spórolni a csomagokra a konyhán is. Katonakocsival hozták a gyerekeket, uzsonnát kaptak, lovakkal, fegyverekkel, kutyákkal bemutatót tartottak nekik, játszhattak pingpongot, rexezhettek, fogdoshatták a puskákat, *először az anyukákat hívtuk be az irodába, valami kis puha ital kaptak, utána az apukákat, egy kis propaganda, egy kis pálinka,* a tisztek gyerekei elénekelték a Békedalt... Harcsa úr vállalta volna tovább a képviselőiséget, de az új választási törvény már ezt sem tette lehetővé, jöjjenek az újak, talán négy év múlva, ám ahogy világléletemben, most is tevékeny, a Pinkamente Vadász-társaság Fegyelmi Bizottságának elnöke, van dolga, minap is lelőtt valaki tilalmi időben egy őzet, állatra löni csak a játékszabályok betartásával, becsületesen lehet, emberre is, ha muszáj, amúgy *az emberen éppen elég lyuk van.*

Melindát a gondtalan gyermekkor, a szünidők emléke kötötte Mindszenthhez, nem itt született, de minden évben apai nagyszüleinél töltötte a vakációt. Melinda apját tanítónak szánták, olyan parasztszaládba született, ahol mindkét ágon több fiút kitanítottak tanárnak és orvosnak, ahol az írott betűnek értéke volt, Melinda nagyanyjának, a család Naca néniének lánykorában fiverei olvastak fel könyvekből és újságokból, és Naca néni kilencvenévesen is idézett az olvasmányokból, maga pedig nekilátott az ALLAH AKBAR-nak. Igaz, az idős mindszenti asszonyokat általában jellemzi a betűszomj, a szerda délutánonként kinyitó községi fiókkönyvtár rendszeres látogatói és olvasói, de városon élő gyerekeik is rendre hozzák az érdekesnek ígérkező könyveket, legyen az Steele-regény vagy valamelyik szent életrajza. Melinda szerint valamikor biztosan nagyon jó tanítója volt a falunak, s neki köszönhető a mindszentiek olvasásszeretete. Melinda volt a mindszenti önkormányzat egyetlen képviselője, akit származása a faluhoz köt, és aki a testületi négyesben a falusi intelligencia elfeledett szerepét vállalta magára. Ő azért érvelt például a tekepálya megépítése mellett, mert *lehetetlen helyzet, hogy egy faluban a szórakozás egyetlen színtere a kocsmá legyen*, a képviselőtársak számára nem ez, hanem kizárólag a gazdasági szempont esett latba. A pedagógus édesapa halála után Melinda anyjával hazaköltözött Tatabányáról Mindszentre, Naca nénihez. Akkor fejezte be a szombathelyi tanárképző főiskola biológia-kémia szakát, mindenképpen Vas megyében akart maradni, egy körmendi iskola napközije bizonyult az egyetlen lehetőségnek. *Új volt minden, az apa hiánya, a falusi élet, a munkahely, és új dolog volt az önkormányzat is, hogy nincs, ami után menjünk. Eleinte nagy volt a lelkesedés bennünk, voltak falak, de tudtunk küzdeni, aztán valahogy belefáradtunk, a falak is maradtak, és a nép se látta be igazán, hogy mit lehet tenni...* Az ifjúsági klubbal kezdődött, még '90-ben maga köré gyűjtötte azt a néhány szem gyereket és fiatalot, birtokba vették a kultúrházat, elkezdtek újra megemlékezni az ünnepekről, egyszerű műsorral léptek a *mamócák* elé március 15-én, anyák napján, gyereknapon, az öregek napján. Nyáron több gyerek nyaral itthon, ilyenkor biciklitúrát is lehetett szervezni, kirándulást, a Pinka partját rendbe tenni, hogy fürödhessenek. A mikulásozást végérvényesen átvették a katonáktól. A vasaljai jegyző által kezdeményezett kulturális egyesülethez azért látszott célszerűnek csatlakozni, mert könnyebben pályázhat támogatásért egy nagy egyesület, mint egy tucatnyi tagot sem számláló falusi klub, és az egyesület újságja is fontos fórumnak bizonyult, Melinda azonban jobban kedveli a kisebb léptékű, átlátható viszonyokat. *Eleinte azt hittem, kis közösségben mindent meg lehet csinálni*, aztán persze mégsem tetszett minden, amit csinált, mert azért egyszer-egyszer kiömlött a kóla a klubban, kétszer kitört az ablak, és akkor már felröppent a szó, *barbárság*, és erre álmatlan, rosszkedvű éjszakák következtek; *közösségnek nem lehet jót tenni, csak egyes embereknek*. Melinda kinőtt a naponta kétszer megváltani a világot heroikus korszakából, feleségül ment Péterfiék fiához, aki a szövetkezetben mezőgazdasági gépszerelő, és most a néhány hónapos Gábornak örül; *a képviselőséghez több keménység kellene, én inkább nevelgetném a három-öt gyereket...*

Az alpolgármesterben megvolt ez a keménység, *ő ebbe az új világba való*, Lovas István nem csupán származásával nem kötődik Mindszenthhez, ő is benősült a faluba, szemlélete, egész habitusa idegen mind a régi paraszti, mind a mai fáradt, de magát még mindig tartó mindszenti világtól. Lovasék vállalkoztak, a Körmenden vendéglőben dolgozó családfeleségével a nyolcvanas években élt minden megnyíló lehetőséggel, először gebin, majd bérlet, a 8-as út mentén fekvő Berki csárdát – *ott éltük át az NDK-sok áradatát; soknak mondtuk, hogy Mindszent felé közelebb* – végül nem vásárolták meg, mert

a gyerekek nem akartak családi vállalkozást. Lovasék két gyereke főiskolára jár, akárcsak Harcsa úr fia, s ebben a két családban nem egy autó áll az udvaron; a vendéglátásban töltött évek alatt kétszintes lett a ház, s mindig kellett a két autó. Egy évig a munkanélküliséget is vállalnia kellett Lovas Istvánnak, '93 óta egy körmendi diszkontárúházzal helyettes, majd első vezetője. A család a kárpótlás során és részarányként szerzett 15 hektárból 2,5 hektárt maga művel, Lovas úr Ausztriából tízezer schillingért kistraktort, ezerért egy ekét és egy boronát vett, ő nem vár a szövetkezett traktorára, a maga ura akar lenni, földet művelnek, állatokat tartanak, a fiú állattenyésztőnek tanul, még egy őz is él az udvaron a szárnyasok és a nyulak mellett. *Soha nem fogadtam el az átlagot, ha kiállítanak az esőbe, úgy is jó, nem, én elmentem, ha valami nem tetszett.* Lovas úr el tudta volna képzelni, hogy kiválva a térszövből, egy kis vágóhid létesüljön a faluban, hogy ne tekepálya épüljön, hanem adják bérbe egy vállalkozónak, aki talán varrodát nyit Mindszenten... *De a mindszentiek nem igazán vállalkozók kedvűek.* Lovas úr segítőkész, öregek napján mindig ingyen hozza az ételt, ám nem volt hajlandó elfogadni a mindenkinek egyformán jusson segély elvét, érveire a testület hosszú viták után, de végül mindig elfogadta az életkor alapján differenciált támogatást, *mert az ötvenéves ember még ki tud menni fáért az erdőbe, kapálni is tud, a nyolcvanéves már nem.* A differenciált támogatás szította az irigységet, ezért érte az önkormányzatot a legtöbb támadás, *nem szerették a Lovast, mindenki az önkormányzaton akart meggazdagodni, de csak a postára kell menni és megnézni, mennyi pénzt gyűjtöttek össze, és mégis mindenki panaszkodik...*

Melinda, Harcsa és Lovas nem indult a '94-es választásokon, az öt új képviselő között mindszenti születésűek és újonnan beköltözöttek egyaránt találhatók, őket valamilyen okból fiataloknak nevezik, de inkább a tapasztalatlanságukra gondolnak. Az új testületnek egyelőre a végkielégítés folytán előállt helyzettel kell megbirkóznia, ám Melinda megjegyezte, köztük nincsen Lovas...

A határ. *Tegnap reggel volt egy felejthetetlen nap a környék lakóinak. Reggel nyolctól este nyolcig nyitva volt a határ. Előző hetekben tisztították a terepet, egyengették az utat mindkét oldalon. Autóval is át lehetett menni, de Pálmai atya úgy tervezte, hogy aki tud, gyalog menjünk. Reggel nyolckor volt a gyülekező a pinkai temetőnél. Elöl két templomi zászlót és két magyar zászlót vittek. Úgy összegyűlt a nép a környékről, hogy egész hosszú sor vonult át a határon, ahol útlevelet se kértek, pedig mindenki elővette. Megható volt, hogy akkor éppen megszólalt a sároslaki harang. Először megpillantottuk a gyönyörű temetőt, aztán a szép rendezett falun vonultunk énekelve a templom felé. A sároslakiak a kapukban álltak. Ismét harangzúgás, és bevonultunk a templomba... és elmondtunk egy rózsafüzért. Negyed tízkor volt a szentmise... Az 1990. szeptember 10-én kelt levél írója, Köteles Ibolya a határ megnyitásakor olyan örömet érzett, mint '56-ban, öt évvel később az öröm kiveszett. A vasfüggöny lebontásával együtt támadt a remény, hogy Mindszent kinyílik a világ s a világ kinyílik Mindszent felé. A legtöbben '56-ban látták Sároslakot utoljára, s a tapasztalat, hogy az akkori szegénységhez képest az osztrákok kivágták magukat, egyúttal a felzárkózásra, az intenzív kapcsolatteremtésre ösztönzött, legalábbis a magyar oldalon. Kezdetben arról folytak a megbeszélések az önkormányzatok között, hogy kishatárátkelő megnyitását kezdeményezzék, kormányzati szinten azonban arról született döntés, hogy Pinkamindszent és Strem között nemzetközi határátkelőhelyet nyitnak meg személy- és maximum 3,5 tonnás teherforgalomra. Tudomásom szerint ez az egyetlen átkelő, amelyre vonatkozóan államközi megállapodás született. A sároslakiak föltehetően még nem tudtak erről, amikor házaik kerítésén megjelentek a lepedőkre festett tiltakozó feliratok, féltették széli*

nyugalmukat és gyerekeiket az átmenő forgalomtól, helyi népszavazáson utasították el a határátkelő megnyitását. A nemzetközi átkelőhöz vezető út nyomvonala a Tamás-erdő felé vezet, biztattak, ha arra sétálok, figyeljek, biztos látom majd a sárga szalagokat, mert már méricskéltek, semmit nem láttam. *Nincs pénz, most mindenki arra vár, hogy az osztrákok európai pénzt investáljanak ide*, hangzik a magyarázat. A mindszentiek azt remélték, legkésőbb az idei nyáron megnyílik a határ, állítólag a német térképeken már feltüntették az átkelőt, s valóban, néhanapján felbukkan egy-egy kőszá nyugati rendszámú autó, ám egy idő után gyanút fognak, s visszafordulnak a földútról.

A sok vitát kavart tekepályát végül is abban a reményben építették meg, hogy majd az osztrákok átjárnak tekézni, '91 májusában, a határ megnyitásakor a kocsmát még Lovasné bérelte, s akkor valóban ötven-hatvan kocsi állt a kultúrház előtt, a szarvaspörkölt is elfogyott a krumplifánkkal, *az osztrákok védettek itt, éjjel kettőig volt nyitva a határ, megittak tíz kólát konyakkal, vodkával, aztán bekászálódtak az autójukba*, ma már úgy látszik, hiú reményeket alapoztak az automata tekepályára, a körmeneti vállalkozó ezt is bérbe vette az önkormányzattól, majd gyorsan visszaadta, a mindszentiek egyébként sem kugliznak. 1992 nyarán a Falurádióban elhangzott egy adás, a riporter ugyan elsősorban a magyar nyelv használatának ügyét forszírozta Sároslakon, amely mindig is német ajkú volt, a határ közeljövőben várható megnyitásáról elejtett szavak hatására egymásnak adták a polgármesteri hivatal kilincset az ország legkülönbélebb tájairól érkezett legkülönbélebb érdeklődők, eladó telekről és vállalkozási lehetőségekről faggatóztak, ketten vettek is területet, azóta színüket sem látták. Szomorúbb a Szentgottárdon élő fiatal Kerekes unoka nekiveselkedése, örökölt kapott régi házba boltot, sörrözt tervezett, és egymilliós starthittel nekilátott, márványlapos söntés, tonettberendezés, csak ez került ötszázezer forintba, telefon, víz, villany, valóban európainak ígérkező belső tér és látvány, félbehagyva áll minden, ide senki nem jön. S nem tudni, jön-e valaha is.

Az újdonság varázsa is megkopott, évente hatszor tervezték egy-egy napra megnyitni a két falu közt a határt, az érdeklődés azonban egyre lanyhult, elegendőnek látszott azután a négy nap is, májusban és szeptemberben, már csak azért is, mert drága mulatság ez, az önkormányzat költségén '90 májusában 1470 forintba került egy nap, mára a vámossal óránként 2500 a tarifája, neki biztosítani kell egy lakókocsit, ivóvízzel, a kocsiutatról és az ellátásról nem is beszélve, a határőr egy órája ötszáz forint, az annyi, mint ötvenezer forint egy napra, míg az osztrák oldalon plusz költségként csak a finánc túlórája jelentkezik, aránytalanul sok pénz ez, az idei Pünkösdőn elmaradt a határ megnyitása, nincs rá pénz, és nem is hiányolják már az emberek sem. A sároslakiak a mindszenti önkormányzat meghívását sem viszonzták, ami van, az egy tűzoltókocsi, harmincezer schillinget fizetett érte a szomszéd falu, igaz, régi, de mégis több, mint a semmi.

Valamikor biztosan megnyílik itt az átkelő, az öregebbjét, Mindszent lakóinak zömét ez már nem érdekli, a fiatalabb, reménykedőbb maradék számára pedig ott a dilemma, a határ megnyitásától még nem lesz Mindszenten fogorvos, fodrász, vállalkozó, hanem csak ki tudja mekkora átmenő forgalom, noha *nem akarjuk, hogy keresztülmenjenek itt bárkik, mindenféle emberek*, de ha már egyszer keresztülmennek, *akkor azért annyira ne változzon meg a falu, mert akkor ez már nem ugyanaz a falu, hanem legyenek itt fiatalok, legyen jó mód, legyen kultúra...*

Handi Péter

AZ ÍRÓGÉP ÉS A MADÁR

Kis ausztrál ornitológia

Ezek a kattogó madarak itt
írógéppel feleselnek
száraz csőrükből érkezik
torokhangú baritonjuk

Keményen visszakattogok
határozott billentyű-nyelven
az egyik asztalomra száll
szeme fekete olajcsepp

Amint gépelek ő belekattog
a magyar versbe. Érti tán
a kikalapált mondandókat
a költő kerti asztalán

Vagy az írógép kérdezgeti
fészke felől a kattogó
csőr-kamrájú tollas begyet
Titkukat meg nem fejthetem

Látható, itt már nem vagyok
hatalmas úr, parancsoló;
egymásra lelt gép és madár
száműzött az emberi szó

itt a kerti asztal felett
ujjaimmal szövegelek
billentyűk begyét verdesem

reménytelen a helyzetem.

Láng Olivér

SZERVA OTT

Merthogy tenyeresről egy meglepő
fordulattal – kicsit lebecsültem őt! –
fonákra váltott, ahelyett, hogy előt-
tem állva bőrretiküljét elő-
rehúzta volna öléhez, a nő
lezserül a vállán lógó retikült
hátratólta hasamhoz. Így menekül-
ni semmi esély! Hisz a hátam mögött,
pontosabban vállamba nyomódva ott
egy izmos kar sorompója. Jaj, előtt
a parfümillat, mely borszaggal vegyül,
balról fokhagyma, jobbról Signal! Cefetül
érezem magam. Nyerésre áll a nő.

IVASIVKA TANÁR ÚR ÉNEKET TANÍTOTT

Ivasivka tanár úr
csudaszép bőrbakancsban,
valamint strapabíró,
kekiszín öltözetben
legelöl. Nyolcvanhétnek
tavaszán a Mecsekben
menetelt. A nyomában
csupa lány vihorászott.
Ivasivka tanár úr
dudorászott, vezényelt,
azt, hogy: forr a világnak
bús tengere, Ó, magyar!
Teli volt a szívük nagy
szerelemmel, imádták
Ivasivka tanár úr
csudaszép bőrbakancsát,
valamint strapabíró,
kekiszín öltözékét.

Tóth Krisztina

AZ ÁRNYÉKEMBER

Elég necces labdákat küldesz, édes,
ez az Adrien például nem jön át.
Így névre jó, csak testközelben éles,
mindezt nem azért mondom, csak: nahát.
Elállt végre – beszéljünk erről inkább –,
abbamaradt a többnapos eső.
Maradjunk annyiban, hogy *ez még*
nem volna baj, csak nem túl jóleső.
Jutott más is az éjszaka eszembe:
hogy a bólogató halogénlámpa,
itt kéne légy, hogy te is lásd, ha szembe
állok, kicsit az elveszett cicára
hasonlít, ahogy a fejét tartja.
Míg néztem, kikísérleteztem
egy kétarcú embert a falra,
egyik kezem a másik kezemben –
ez nyilván nem fog összejönni újból,
de én a helyedben vigyáznék magadra,
szóval egy kétarcú ember újból,
mintha imádkoznék, a falra,
hajnalban aztán valaki hívott, de téves,
az is lehet, hogy az a kétarcú ember,
hát van-e egy árnyéknak hangja, édes,
és mit csináljak a két szabad kezemmel?

Rába György

CSALÓDÁSOK

Jobbról-balról vastag falak
akkor is ha nem látszanak
egymás felé ujjperecek
össze azért sosem érnek
a tér amit rekesztenek
épp egy osztályrészbe férhet
histórikum e szűk közön

minden amihez nincs közöm
se vendégem se zsoldosom
gömbvillám az oldalamon
ki hitte Puskin fiai
még rám fognak csördíteni
s egyszer majd az értelmén át
törnek Descartes-ükunokák
és utitársam gömbölyű
szépsége hozzám az se hű
virradattól alkonyatig
apad tőpped ráncosodik
vágyamat itt a henye posta
téves címzéssel visszadobja
váltott arcú száz jövevény
tilos táblát tűz mind elém
hogy térnék ki az unt közön
folyvást beljüket ütközöm
szárnyatlan el sem repülök
jobb ha e versben megülök

SZÖSSZENET

Mi jár egy új napnak csak egy legyintés
minden nap nekem már szigorú intés
koraósz kése hasít fülbe orrba
de bolond ki tavaszról álmodozna
aprópénzét szórná szerzte a szélbe
egy élete végkielégítése
mit irigyeljek dacoskodva mondd hát
talán a kerti fiatal diófát
termett tavaly is idén is igéri
sebét kiforrja mintha volna férfi
de fűróféreg emésztette bátyját
csonkolták majd legyintettek s kivágták

FIGYELŐ

EGY „TALÁLT DRÁMA” MEGTISZTÍTÁSA

A fogoly Bibó István vallomásai az 1956-os forradalomról. Az 1956-os Magyar Forradalom Története Dokumentációs és Kutatóintézetének sorozata

A kötetet összeállította, a Bevezetést, a Jegyzeteket, valamint a Bibó István és társai peréről szóló Tájékoztatót írta Kenedi János. Előszó: Kende Péter. A dokumentumok szövegeit gondozta: S. Varga Katalin. 1956-os Intézet, Budapest, 1996. 216 és 4 oldal, 480 Ft

„Az egyik nagyon kellemetlen, nagyon értelmes nyomozó azt mondta: »Kérem, mi ismerjük ezt. Most minden bagatell, de ha sikerült volna, akkor maguk óriási eredményes összeesküvésnek tüntették volna fel ezeket.« Ezzel a megjegyzéssel igazolta, hogy nagyon jól ismeri a magyar összeesküvések szellemét. De engem nem ismert elég jól.”

(INTERJÚ BIBÓ ISTVÁNNAL.
In: ÉLETÚT DOKUMENTUMOKBAN)

1

A legújabban megjelent Bibó-könyv anyaga az emberi gondolkodás történetében nem gyakori, de a „zoon politikon” utópiákba hajló eszmevilágának és erkölcsi idealizmusának cselekvő érvényesítésével együtt járó e világi kockázatokat illetően mégsem szokatlan kényszerhelyzetben jött létre. Hogy mindjárt a legmesszehangzóbb példát említsem: akár csak Szókratész védőbeszéde athéni bírái előtt. Ez a kiadvány ugyanis az 1956-os magyar forradalom „egynapos” (s később, ezért az egy napért s annak „kisugárzásáért” 1958. augusztus 1-jén életfogytiglani szabadság-

vesztésre ítélt) államminiszterének a forradalommal és a szovjet intervenció folytán kialakult magyarországi helyzet minden érdekelt fél számára elfogadható kezelésével kapcsolatos nézeteit foglalja össze; „műfaját” tekintve pedig rendőrségi kihallgatási jegyzőkönyvek formájában, tehát a Kádár-rezsim politikai rendőrségének a „szerkesztésében”. – A rendőrségi vallatósobákban rögzített dialógusok aztán kiegészülnek Bibó Istvánnak a forradalom utáni tevékenységét dokumentáló írásaival. A kiadvány anyagát összeállító Kenedi János ugyanis ezeket a dokumentumokat (a majdani ítélet szóhasználatával: „ellenforradalmi jellegű tanulmányműveket”)akönynyebb és teljesebb megértés kedvéért szerencsés elgondolással a kihallgatási jegyzőkönyvek tematikájához illesztette. (Ugyanazt a módszert alkalmazva, mint az 1956-os Intézet kiadásában 1995-ben megjelent BIBÓ ISTVÁN. ÉLETÚT DOKUMENTUMOKBAN című kiadvány.)

A FOGOLY BIBÓ ISTVÁN VALLOMÁSAI AZ 1956-OS FORRADALOMRÓL című könyv mind az életút, mind pedig az életmű szempontjából – ahogy mondani szokás – hézagpótló kiadvány. Jóllehet Kenedi János terjedelmes BEVEZETŐ-jének vége felé fölteszi a nem éppen szónoki kérdést: „teljes és hiteles” kiadványnak tekinthető-e ez a munka, miután részletesen és elégségesen okadatolta, hogy ebben az esetben „egy koncepció per kiadásánál... nem lehetséges mind a két filológiai kívánalomnak eleget tenni”. A kíséző szövegekből a figyelmes olvasó számára meggyőzően kiderül az is, hogy erről nem Kenedi János tehet, akinél egyébként aligha van ma alaposabb ismerője Bibó István életének és eszmevilágának. Adódhatnak azonban olyan helyzetek, amikor mindez nem elég, s a jelek szerint Bibó István ügye négy évtizeddel a letartóztatása után is változatlanul ebbe a kategóriába sorolódik, amikor „mindez már történelem”, vélné a naiv olvasó. A kiadvány előszóírója, Kende Péter is érinti ezt a filológiai (?) problémát: „Az eredeti kihallgatási anyag, a maga végeláthatatlan is-

méltódszásaival és mások ügyeibe is átkalandozó kérdéseivel sok száz gépelt oldalra rüg. A kötet összeállítását elötte mindenekelőtt arról kellett döntenie, hogy a kihallgatások próbatételét időrendben vagy tematikai csoportosításban szemléltessük. Akár így, akár úgy, mindenképpen csak dokumentumválogatás alapján tehettük.”

Bevezetőjében pedig Kenedi János is tételen felsorolja, mi az, aminek szükségképpen ki kellett maradnia ebből a történelmi forráskiadványnak is szánt könyvből: 1. mindannak, amit a Belügyminisztérium urai eltüntettek Bibó anyagából 1989-ig (és azóta?...); 2. „nem vettünk föl a kötetbe olyan jegyzőkönyvet, amelyben Bibót pusztán egyes személyekkel folytatott magánbeszélgetéseiről vallatják”; 3. „...nem található meg kötetünkben mindannak – az utókor számára fölöttébb érdekes és ez idáig nagyjából föltáratlan – szervezkedésnek életteli historikum, ami a történelem privát forrásainak másféle szövegkritikai megközelítését kívánja, mint amelyet a rendőrségi kihallgatások jegyzőkönyveinek publikálásához alkalmaztunk. És Bibó István–Göncz Árpád–Regéczy László perének tényhű történetét se találja meg az olvasó e kötetben”; 4. „...a kihallgatási jegyzőkönyvekből is kihagytuk azokat, amelyekben Bibót nem a nyilvánosság elé szánt cselekedeteiről vallatják”.

Dodonai értelmű mondatok, s főleg: mi a praktikus céljuk, ha az elhagyások következtében a kiadvány tanulmányozójának nem áll módjában eldöntenie, hogy indokoltan és helyesen járt-e el az anyag összeállítója? S amikor e nem éppen szokványos/klasszikus filológiai problémák kezelésének összegezése során mintegy „becsületszóra” kijelenti, hogy „ezt találtuk tisztességes megoldásnak”, kétségtelesen tisztességes szándékainak a nyomására így folytatja: „Átmenetileg. Egészen addig, míg nem érkezik el a kutatás ideális állapota: a teljes és hiteles publikáció ideje.” Az olvasó nem tehet mást, mint hogy fejét hajt a rendőrségi kényszerhelyzetben született könyv összeállítójának más természetű (?) kényszerhelyzete előtt, s csak magában jegyzi meg, hogy ezek szerint mégiscsak rendelkezésre állhat egy s más azokból az anyagokból is, amelyeket „eltüntettek”; s eltűnődik, hogy ki az – kik azok –, akik nyilván hatalmi szóval meghatározzák majd, hogy mikor érkezik el „a teljes és hiteles publikáció ideje”. – Egyelőre be kell érünk azal, amit a kötet rövid, utószószerű TÁJÉKOZ-

TATÓ-ja közöl a kiadvány forrásairól: „a Belügyminisztérium Központi Irattárába került iratok... A levéltári kutatás mai feltételei mellett ezek nem hozzáférhetők”. – Egyszermind tudomásul kell tehát vennünk, hogy hol vannak a „szabad kutatás” határai – 1996-ban.

2

A hosszú tiltás és a ki tudja, meddig tartó utó-cenzúra kényszere feltehetően az egykori belügyi és rendőrségi iratokból akaratlanul is felszínre bukó tények szférájára vonatkozhat. Ha az ember ilyen jellegű könyvet vesz a kezébe, aligha tudja elnyomni magában a kulisszák mögé rejtett tényeknek szóló izgatott kíváncsiságát. Az ilyenfajta s tulajdonképpen olcsó kíváncsiság bennem is kielégületlenül maradt. De egy mélyebb és más természetű megrendülés foglalta el a helyét olvasás közben: az örökkévalóság szempontjából tiszavirág-életű szenzációk és pikantériák helyett egy igazi nagy történelmi dráma katarziséban részesültem, s ezt a rendőrségi jegyzőkönyvekben rögzült „drame trouvé”-t – vagy ahogyan Kende Péter írja ELŐSZÁVÁ-ban: „e kritikus életszakasz személyes próbatételét” – teljes érvényűen és kétségbevonhatatlan hitellel jeleníti meg olvasói számára ez a könyv. A kiadványnak ugyanis, az én meggyőződésem szerint, ez a lényege. Számomra mindenestre ebben rejlik megjelentetésének igazi értelme és mondanivalójának a jövőhöz is szóló igazsága, amit érdemes (volna) a közelmúlt magyar történelméből magunkkal vinnünk az idővel. Ezt a „talált drámát” ugyanis a magyar történelem írta egyik kivételes, évszázadonként jó, ha egyszer megisméltődő pillanatában.

De a történelem csak „társszerzője” ennek a drámának. A konfliktushoz a történelemmé váló élet csupán a situációt szolgáltatja, de kell hozzá egy drámai hős is, egy ideamber, aki – egyetlenként – csakugyan a helyén marad (miközben szól a rádió, s azzal nyugtatgatja az ágyúdörgésre rettegve ébredő országot, hogy „a kormány a helyén van”...). Szükség van valakire, aki egy nemzet forradalmának értelme, indokoltsága és becsülete védelmében táviratokat, leveleket, kiáltványokat, tervezeteket és emlékiratokat fogalmaz, s ezáltal

magára szívja a helyzet drámáját. Akár az élete árán is.

Ezen a ponton azonban a nekibuzdult hazafias képzelet könnyen beletévedhet a múlt századi történelmi olajfestmények kliséjébe. Életrajzi interjújában ugyanis maga Bibó vallotta meg: „...nem éreztem azt, hogy én komolyan halálos ítélet árnyékában vagyok...” – Pedig ott volt, csak nem tudta. Úgyével, személyével, sorsának gyakorlati kilátásaival a világpolitika vezető személyiségei foglalkoztak. Kibontakozási tervezetét Andropov küldte föl a Kremlbe, s adott róla részletes ismertetést Kádár Jánosnak. (Az eredeti szöveget azért nem adta oda; úgy látszik, a testvéri internacionalista segítségnek is megvoltak a maga határai...) S hogy ennek alapján-e, nem tudni: mindenestre Kádár János megkövetelte, hogy „ha a vizsgálat a megfelelő állapotba jut, akkor a dolog politikai részét a KB elé kell hozni”. (A Központi Bizottság 1957. június 22-i ülésén.) Az úgynevezett „harmadik világ” nagy tekintélyű vezetője, Nehru pedig egyenesen Moszkvában és Budapesten interveniált Bibó és Göncz érdekében.

Bibó gyanútlanágának természetes magyarázata emberi természetében rejlik; részint abban, amit Kenedi találóan az ő „megátalkodott jóhiszeműségének” nevez, részint pedig abban, hogy Bibó tökéletesen mentes volt mindenfajta kóros ön- és fontosság-tudat-túltengéstől, amire jellemző példa, hogy amikor a Petőfi Párt vezetőségi megbeszélésén valaki őt javasolja miniszternek, s a javaslat fölött „több mint másfél óras vita keletkezett – vallja 1957. május 27-i kihallgatásán –, melynek során én arra hivatkoztam, hogy a kritikus helyzetben nem indokolt magamfajta névtelen embert ilyen helyre állítani”. Vagy: 1956. november 3-án egy akadémiai ülésen valaki arról értesíti, „hogy miniszter vagyok... Erre fölkeltem, odament Nizszalovszkyhoz, közöltem vele, hogy állítólag miniszter lettem”. S 1957. augusztus 15-i kihallgatásán azzal a kérdéssel kapcsolatban, hogy milyen társadalmi erőkre, politikai erőkre támaszkodott, amikor „expozejával házalt a követéseken”, ezt válaszolta: „Én személy szerint nem voltam abban a helyzetben, hogy társadalmi erők mozgatójának gondoljam magamat.”

Ezek is tények persze, nyilván fontosabbak s egy leendő drámaíró figyelmére inkább érdemes tények, mert egy rendkívüli jellem

nyilatkozik meg póztalanul bennük, mint az úgynevezett nyomozati tények – hogy például mikor és miért ment el Bibó 1957. november 4. után a francia kulturális attaséhoz, Turbet Delofhoz. (Milyen groteszk játéka a személyes emlékezetnek, hogy vagyunk még néhányan, akik a szóban forgó jeles franciát a valahai Eötvös-kollégium bentlakó tanáraként személyesen ismerhettük, s jól emlékezhetünk gyakori dühkitöréseire, valahányszor az infantilis kollégistahumor szobája ajtaján a névtáblája feliratát kiegészítette, illetéknéppen: Turbet Delof’as... Amikor pedig Bibó Nagy Imrének szánt levelében azt olvasom, hogy a „Magyarok” kezdetű kiáltványát „több embernek hólabda-terjesztésre átadtam”, eszembe jut, hogy nem sokkal őrizetbevétele után Juhász Ferenc emlegette a New York-házbeli közös szobánkban, hogy még 1956 novemberében találkozott Bibóval a Szemlőhegy utcában, amint éppen kiszögezte az egyik fára ennek a kiáltványnak a gépiratmásolatát, és neki is odanyomott egyet olvasásra és terjesztésre...)

A rendőrségi jegyzőkönyvek szövegének mintegy negyedrésze tartalmaz ilyen és ehhez hasonló tényeket, amelyek negyven év múltán nemigen keltenek a mai olvasókban különösebb izgalmakat, bár akiket akkor érintettek, azok számára mindez esetleg súlyos börtönévekben mérhető következményekkel járt. Olvasás közben legalábbis azt éreztem, hogy a nyomozati tények, amelyeket nem ismer(het)tem, valamiképpen érdektelének. Ellenben amit ismerhettem, korábban, nyomtatásból, főleg a *Válaszból*, vagy hallhattam a szegedi egyetem katedráján elhangzott előadásaiiban, az a klasszikus drámák tragikus dimenziójával gazdagodott.

A különleges színtér következtében. A szöveg háromnegyed része ugyanis a bibói társadalomfilozófia párviadala – ahogyan Kende Péter írja – a hónapokon át tartó „ismételt és hosszadalmas kihallgatással”, annak „inkvizíciós hangnemével és a rabtartók sajátos észjárását követő tematikájával”, amelyben rövid távon (?) csak az egyetlen napig volt államminiszter lehet a vesztes fél. De éppen ebben a több hónapra át „célzott” nyomozói korlátoltsággal folytatott tusakodásban bomlik ki mindaz, amit a kiadvány címe ígér, ismétlem, teljes hittel: az *igazi corpus delicti* – a korábban is, az-

óta is, jobbról-balról egyaránt „harmadikutas”-nak bélyegzett bibói gondolat. Bibó egyébként a politikai rendőrség előtt is vállalta ezt a címkét: „*Nem tekintem magam politikusnak* – jelentette ki 1958. január 21-i kihallgatásán –, *hanem harmadikutas teoretikusnak.*”

3

Az ideaember drámájáról beszéltem az imént, de nevezhettem volna egy lehetséges Németh László-dráma lehetséges hőségnek is Bibót, aki csak annyiban különbözik Németh László történeti drámáinak a hőseitől, amennyiben a gondolkodása, de még inkább a magatartása különbözött „in vivo”, mondjuk, a VII. Gergelyétől. Mind a ketten szerették az igazságot, és gyűlölték a hazugságot, de Bibóból hiányzott a hatalmat: Henrik császárt Canossára kényszerítő akaratervényesítés megszállottsága vagy az a konokság, amely az „eklézsia-megkövetést” is „eklézsia-megtérítési” kísérletté változtatja. Ezek a nyomozati jegyzőkönyvek pontosan tükrözik is tényszerűen, hogy – főleg Magyarország akkori helyzetének megítélésében – az államfogyolnézeteinek elsődrendű forrása, részint a háború előtt keletkezett esszéivel, s még közvetlenebbül a forradalom napjaiban megjelentetett három cikkével – Németh László. – „...*a közvetlen veszély, hogy a nemzet szent felindulásában az indulat sugalmazására hallgatva olyasmüt talál elkövetni* – írta Németh László az *Irodalmi Újság* 1956. november 2-i számában megjelentetett EMELKEDŐ NEMZET című cikkében –, *amit később nem lehet jóvátenni. S a kissé távolabbi veszély, hogy mialatt az egész fegyvert fogott nép figyelme a szovjet csapatok kivonulása felé fordul, az új pozíciók felé törtető emberek, akik régi fényük visszatérését várják, megfelelő hadállást foglalnak el, s a forradalomból ellenforradalmat, az 1956-os magyar szabadságharcból 1919-es kurzust csinálnak.*” – Az 1956. október 28. körül elkezdett esszéjének (A FORRADALOM ALATT) legeyszerű Bibó leszögezi: „*Minden forradalom jogot formál és joggal bír arra, hogy az általa kivívott rend körvonalait megszabja, és ezek a körvonalak nem feltétlenül azonosak azzal, amit az ország többsége általános választás során magáévá tenne.*” Bibó tehát, aki évekkel korábban megalkotta a „*határozott forradalom*” fogalmát, ennek a szellemé-

ben a népfenség elvét is csak határolt keretek között véli célszerűnek átültetni a napi politikai gyakorlatba, s mindjárt ki is fejtí, hogy miért: „...*a magyar forradalom hordozói, a magyar ifjúság, a magyar munkásság és a magyar hadsereg, melyek elsöprö többségükben szocialista és tekintélyes részükben kommunista meggyöződésűek, semmiképpen sem azért ontották vérüket, hogy egy ilyen restaurációt létrehozzanak.*” (A „*kiontott vér*”-re való hivatkozás, meggyöződésesem ez, nem szónoki fordulat, hanem a személyes felelősségérzet megnyilatkozása. Ezt a feltételezést igazolhatja a „*hólabda-szerű terjesztésre szánt*” kiáltvány is alábbi mondataival: „...*felelőtlenség volna tőlem a magyar ifjúság drága vérével rendelkezni. Magyarország népe elég vérrrel adózott, hogy megmutassa a világnak a szabadsághoz és igazsághoz való ragaszkodását.*” S ez a mélyen átélt, személyes vagy, ha tetszik: „*miniszteriális*” felelősségérzet tartja vissza attól, hogy további fegyveres ellenállásra buzdítson.)

A második alapvető egyezés, amely a magyar társadalom jövőendő életének kívánatos modelljére vonatkozik: „*Végzetes tévedés lenne, ha a feltámasztott pártokkal nem kívánt kísérletjárásként az akkori pártélet szelleme is visszatérne* – olvasható a PÁRTOK ÉS EGYSÉG című Németh László-újságcikkben, amely ugyancsak 1956. november 2-án látott napvilágot az *Új Magyarország* hasábjain. – ...*Van azonban ennek a sokpártrendszernek nagyobb veszélye is* – folytatódik Németh László figyelmeztetése –, *mint a hajdani pártok tülekedésének, kicsinyességeinek a feltámadása, a meggyűlölt rendszerrel együtt szétépheti azt a szocializmust is, amelyről fiatalon álmotunk, s amelyhez a letűnt rendszer bünei közt is ragaszkodtunk.*” – Az 1956-os forradalom jellegét, természetét elemző Bibó-esszéiben pedig ezt olvashatjuk ugyanerről: „*Mindenekelőtt el kell fogadnunk a forradalom erőinek azt a jogos igényét, hogy a kialakuló új magyar demokrácia szocialista és demokratikus alapszerkezetét meghatározzák és oly módon biztosítsák, hogy azt ne lehessen utóbb sem az idősebb korosztályok és restaurációs erök szavazatával megdönteni.*” Kényszerű rózsadombi, Berkenye utcai magányában („*csak élelemvásárlás idejére hagytam el lakásomat*”, vallja ezeknek a napoknak a személyes eseménytörténetéről az ávón) ezeket a maga számára, gondolatait tisztázó és rendszerező igénnyel papírra vetett mondatokat olyasmivel meggyanúsítani, hogy „a szocializmus bi-

zonyos vívmányait” (sokszorosan kompromittált kifejezés, belátom, de mit lehet helyette használni?) féltő kijelentéseket akár csak öntudatlanul is valamiféle opportunistá ösztön sugallta volna, egyszerűen lélektani képzelenség. (Ellenben tény, hogy amihez őszintén ragaszkodott, annak radikális likvidálását egy emberöltővel később elvégezték azok a politikai erő, amelyek *akkor*, 1956-ban, a barikád másik, Bibóval szembeni oldalán álltak...)

A szocializmus ügyének és sorsának a kérdésében elfoglalt álláspont az akkori világ-helyzetben, a hidegháború kellős közepén persze nem elvont teoretikus probléma, s aki ezt bármilyen formában és szándékkal érinti, annak nem lehet figyelmen kívül hagynia a Szovjetunió létét. Ezzel Németh László is, Bibó István is tökéletesen tisztában volt. – Az 1957. május 27-én felvett rendőrségi jegyzőkönyv tanúsága szerint a Parasztpártnak 1956. november 2-án délután tartott megbeszéléséről tett vallomásában Bibó István előadta, hogy Farkas Ferenczel együtt annak a nézetének adott kifejezést, hogy „...*sem a semlegességet, sem a Varsói Szerződésből való kilépést nem lehet egyoldalúan kimondani, hanem csupán nemzetközi, vagyis kölcsönös megegyezés alapján. Politikailag pedig az volt az álláspontunk, hogy a semlegesség kimondása az országban is és külföldön is azt a téves benyomást fogja kelteni, hogy Magyarország Ausztria és Svájc pozíciójára törekszik, amivel az a téves képzet is jár, hogy politikailag is, társadalmi rendjében is a kapitalista világhoz akar csatlakozni. Mi viszont mindnyájan egyetértettünk abban, hogy Magyarországnak szocialista társadalmi rendjét meg kell őriznie, ahogyan azt Németh László aznapki újságcikkében kifejtette*”. (Az én kiemelésem – DM.) Soha ilyen közel nem került egymáshoz ez a két gondolkodó, mint 1956 magyar forradalmának a megítélésében. Köztudott, hogy a KISEBBSÉGBEN társadalomképének bizonyos elemeit Bibó határozott kritikával fogadta.

Végül pedig mind a ketten találkoztak abban a (Bibónál inkább természetes, Némethnél inkább meglepő) belátásban, hogy „*ebben az új helyzetben nem a nemzetnek kell a Petőfi tűzoszlopaként előtte járni követnie, hanem a költőnek a nemzetet*”. (Németh László: NEMZET ÉS ÍRÓ. In: *Igazság*, 1956. november 3.) Egyebek mellett ezért is tekintette célszerűtlen irodal-

miaskodásnak Bibó, hogy a hajdani Parasztpárt Petőfi Párt néven próbál feltámadni.

4

A magyar társadalom helyzetének és kívánatos útjának a tisztázását célzó s e könyvben is olvasható írásaival, valamint forradalmi tevékenységével Bibó nem valamilyen doktrínát akart ráerőszakolni a magyar helyzetre. Az egymást kizáró, a másik fél megsemmisítésére törekvő kardos ideológiák és véres politikai indulatok arénájában egyeztető szerepre törekedett; annak az embernek a higgadt és szívós türelmével, aki világlátásban hitt abban, hogy a legreménytelenebb helyzetekben is meg lehet találni (de legalábbis erkölcsi kötelesség megkísérelni) az együttműködés módjait, meghozza meggyőződésünk feladása nélkül. Így például az új alkotmányt (amelyet elképzelése szerint egy „forradalmi alkotmányozó nemzetgyűlésnek” kellett volna meghoznia). Ezt a nemzetgyűlést, ahogyan 1958. január 21-i kihallgatása során előadta, „*kommunisták nélkül el sem képzeltem. Természetesen olyan kommunistákra gondoltam, akik ezt a megegyezést képesek elfogadni. Úgy láttam, hogy a kommunizmus alapelveinek feladása nélkül is lehetséges egy proletárdiktatúra nélküli berendezkedés elfogadása, különösen akkor, ha a szocializmus alapjai le vannak fektetve és biztosítva vannak*”. A hetvenes években pedig „belső rendelkezésre” írt könyvnyi terjedelmű tanulmányt, amelyben Ciprus és Észak-Írország helyzetének történelmi, politikai, erkölcsi szempontból egyaránt elfogadható kompromisszumokon alapuló rendezésére tett javaslatokat. S ebben az egész pályáját átható és mozgató törekvésében nem a „*hamis realisták*” elvtelen, cinikus kompromisszumkészsége vezette, hanem – ismét csak Kenedi János pontos kifejezésével élve – „*megátalkodott jóhiszeműsége*”. Persze éppen ez a halálig eleven jóhiszeműség keverte olyan látszatba, hogy a hazai polgárok is, de a munkásmozgalom képviselői is az „idegenek” kijáró gyanakvással fogadták a becsületes alkura irányuló erőfeszítéseit, mint olyan emberét, aki „nem a mi kutyánk kölyke”.

Ferenczy Béniőről és Hatvany Lajosról mondotta egyszer Somogyi Loli, hogy mind a ketten „tour-retour osztályidegenek” vol-

tak, mert osztályukkal szembefordította őket meggyőződésük, ahová pedig meggyőződésük alapján tartozhattak volna egy utópisztikus berendezkedésen alapuló világrendben, onnan tehetségük autonómiája és erkölcsi szuverenitásuk miatt ebrudalták ki őket. Nos hát ilyen „tour-retour” magányosság volt/lett Bibónak is az osztályrésze. De, valljuk meg, van is abban valami érthetetlen, hogy valaki érdek nélkül vigye vásárra a bőrét. Ez a megértés nélfeljebb azoktól várható el, akik képesek megsejteni és átérezni, hogy az utópiának a mindenkori realitáshoz való, tárgyilagosan higgadt közelítési kísérlete is lehet „érdek”, mégpedig magasabb rendű emberi érdek.

5

Az életnek nincsenek irodalomelméleti vagy esztétikai fenntartásai a cselekménybonyolítást illetően, és a szinfalhasogató effektusok sem feszélyezik, ha a szükség úgy hozza magával. Nincsen ez másképpen a börtönben sem, s én ennek a talált drámának a csúcspontját, mintha Arisztotelész tragédiaiefel fogása jelölte volna ki a helyét, a letartóztatott és fogva tartott élet cselekményének a közepe táján találtam meg az 1957. július 4-i kihallgatási jegyzőkönyv záró részében, amikor is a korábbi nyomozati anyag összegezésére került sor: milyen kívánatos államformát és társadalmi rendet képzel(t) el Bibó István a magyarság számára?

„KÉRDÉS: A konszolidálást ön természetesen a köztársasági államforma és többpártrendszer mellett, valamint proletárdiktatúra nélkül gondolta?

FELELET: Lényegében igen. A konszolidálást többpártrendszerrel és proletárdiktatúra nélkül gondoltam. Az államforma tekintetében én az elnevezésre súlyt nem fektettem, és a népköztársaság kifejezést csak azért nem használtam, mert ezt a proletárdiktatúrával összekapcsolták.

KÉRDÉS: Polgári köztársaságot értett ezen?

FELELET: Nem. Egy olyan államformát, amiben a demokratikus szabadságjogok teljes érvényesülése mellett a szocializmus építése is folyik. Megjegyzem, hogy én a demokratikus szabadságjogok közé az úgynevezett gazdasági szabadságot, a kizsákmányolás szabadságát nem soroltam közé.

KÉRDÉS: A kapitalista restaurációs erők ellenállásának letörését hogyan gondolta el?

FELELET: Meg voltam győződve arról, hogy a kapitalista restaurációs erők komoly fegyveres erővel nem rendelkeznek, és úgy gondoltam, hogy a szocialista vívmányok biztosításával, valamint különféle új jogszabályokkal biztosítani lehet azt, hogy a kisvállalkozások méretein túllépő kapitalizmus ne tudjon újjászületni.

KÉRDÉS: Hol van a világon olyan állam, amelyet ön itt elmond, ami az ön expozéjának és tervezetének lényege?

FELELET: Nincsen ilyen állam a világon. Abban a meggyőződésben voltam, hogy Magyarországon, ahol a nagytőke kisajátítása tíz év óta megtörtént, speciális feltételei vannak egy ilyen rendszernek, és ez mint példa a kapitalizmusba belerögződött államok számára is igen mozgató és izgató hatású lett volna.

KÉRDÉS: Ez lett volna a Bibó-féle új társadalmi rend?

FELELET: Ezt nem magamról neveztem volna el, hanem »demokratikus szocializmusnak« vagy »szocialista demokratizmusnak«.

KÉRDÉS: Ezek az ön nézetei régen is, most is revisionista nézetek, a kapitalista társadalmi rend fokozatos visszaállításának elméletei.

FELELET: Én nem így fogtam fel őket.”

Ez volt az a rész, amikor olvasás közben katartikus erővel döbbsentem rá, hogy ezeknek a jegyzőkönyveknek a horizontja hirtelen visszahatólag is kiszélesedik; hogy a magyar helyzet elemzésére rárakódik egy hatalmasabb kérdés, nevezetesen, hogy milyennek kellene lennie az emberi társadalmak kívánatos – mondjam úgy, hogy emberhez méltó? – modelljének, nemcsak nálunk, nemcsak a mi tágabb régióinkban, Kelet-Közép-Európában, amelynek a „nyomorúságáról” éppen ő irt nagy tanulmányt alig egy évtizeddel korábban, de egész Európában, sőt: az egész világon. Mert ebben a részben egyfelől nyilvánvalóan megmutatkozik, hogy a magyar politikai rendőrség nem a tettek, hanem a gondolat ellen készít elő koncepciós politikai pert, amely látszólag ugyan tényekre van alapozva, de egyáltalán nincs tekintettel a legfontosabb tényre: az úgynevezett emberi tényezőre, amelynek a „védelmében” suhogtatja a gumibotot, még kevésbé annak történelmi szerepére, vágyaira és reményeire. Más-

részt, amiről itt szó van, az legalább olyan súlyos kérdés az emberi világ számára, mint az, hogy mozog-e a föld, vagy hogy honnan származik az ember, és mi a küldetése (ha van). Ezt a drámát tehát, amely az 1956-os Intézet kiadványának a lapjain feltárul a meg sem szüntette megőrzött ÁVH alkalmi színpadán és szcenizálásában, Németh László mellett megírhatta volna akár Brecht, Camus vagy Dürrenmatt is; akinek a képzeletét és inspirációját mozgásba hozta a XX. században a társadalmat átgyűrő, történelemformáló voluntarista politikai vasakat („vasököl”) és az utópiák magasabb rendű, de elárvult emberi érdekének a konfliktusa. – S a bibói életútban és életsorsban tájékozottabb olvasónak ezen a ponton könnyen eszébe juthat a Bibó börtönéletének egyik epizódjában jelentkező *ellenpont* is, amelyet ő maga mondott el az Oral History Archivum részére készített életrajzi interjúja során:

„Ezek után történt meg az egyetlen megverésem. [Márianosztrán, egy »foglolyázadás« retorziójaképpen – DM.]

Nem tudom, hogy nekem az öregségemet respektálták-e, de én jóval kevesebbet kaptam, mint Kertész Dezső. Azt a keveset is elég rosszul viseltem, mert az első vesetájékra kaptuk az ütést, és én reflexszerűen minden ütés után fölugortam egyenesbe...

És ezek után a nyomozó közölte velem, hogy ő egy nagykunsági kubikos származék. Ő ismeri a mesterségét, és ha ő akarja, akkor én a sarokban fogok nyivákolni és saját ürülékemben és vizeletemben úszni. Ezt is el tudja érni.

Mindaz engem mély szomorúságra gerjesztett, mert hiszen én valamikor rettentő szenvedélyesen vettem részt a munkáskaderek gyors átképzésében, és ha elgondolom, hogy ezek közt akadtak olyanok, akiket Rákosiék arra tanítottak meg, hogy hogy lehet egy embert sarokban vinnyogó, magát összecsináló ronccsá tenni, akkor ez nagyon szomorú eredmény.”

Hát igen: éppen „a nép fia” botozza azt a gondolkodót a proletariátus nevében, aki az ő sorsának a jobbtáji kényszerét átérezve szakított hajdan osztályával, és 1956 lázas napjaiban alkotmányba kívánta foglalni a földosztás visszafordíthatatlanságának tényét, és mindvégig hű maradt a magyar szegényparasztság ügyéhez. Olyasmit fejez ki ez a sorsfordulat, amit talán csak Shakespeare merne kimondani színpadán, de talán ő is csak a bohócaira és bolondjaira bízva.

Ebben a könyvben, illetőleg abban a világban, amelyre ez a könyv ablakot nyit, a demokratikus szocializmus hívét terelik az akasztófa felé egy elméletinek is felfogható vita keretében, s a diktatórikus szocializmus, magyarul: a proletárdiktatúra nevében. Bibó pörének (nemcsak a szó – jogos vagy jogtalan – büntetőjogi értelmében) a másik sarkalatos alapkérdése: miért foglalkoztatta ilyen intenzíven a nem marxista, „polgári” Bibót a proletárdiktatúra problémája? Ebből a könyvből fény derül erre is. A húsba és személyes sorsba vágó természetes okok mellett, s túl azon, hogy „*úgy láttam, hogy a proletárdiktatúra is nem a proletárok, hanem az értelmiségiek diktatúrája, és én ezzel értelmiségi létemre nem értem meg egyet*”; s túl azon, hogy célját el nem érő, de rengeteg szenvedést eredményező és „*az »ellenség« megtörésére létrejött óriási megfélemlítő apparátusa a maga belső törvényeit követve nem fogyasztotta, hanem csinálta az ellenséget, és hamarosan elérte, hogy a félelem és ellenségesség a valóságos ellenségről áterjedt az egész lakosságra*”, s hogy ily módon létrejött „*a túlnyomórészt bürokráciából és karhatalomból álló és a munkássággal, mint egészszel szemben álló párt*” (kiemelés az eredetiben – DM); továbbá túl azon, hogy „*volt már a történelemben nem egy rezsím, mely írakkal, munkásokkal és iskolás gyermekekkel hadakozott, de célját egy sem érte el, s ami a legfőbb, egy sem nevezte magát forradalminak és szocialistának*” – e gyakorlati, tapasztalati tényeken túl végső soron, de legmélyebben mégiscsak teoretikusa, sőt: filozófiai és teológiai kérdés volt ez a „*harmadikutas teoretikus*” Bibó számára.

Az akaratszabadság problémáját érintette. Ennek az első pillanatban talán meghökkenítő állításnak a kétségbevonhatatlan igazolásai rendre megtalálhatók ebben a kötetben. Amikor 1957. június 5-én az egyik nyomozó felteszi a kérdést: „*Őn ezek szerint azt akarja mondani, hogy önök, polgári politikusok a szocializmus ügyét feltették a Szovjetunióval szemben?*”, Bibó ezt válaszolja: „*Nem abból indultam ki, hogy én és elbarátaim vagy az indiaiak a szocializmus hivatott védői vagyunk a Szovjetunióval szemben, hanem abból, hogy a szocializmus maga is egy részkérdése, bár ma a legfontosabb részkérdése a szabadság kiterjesztésének. Az a felfogásom,*

hogy a proletárdiktatúra túlfeszítése, vagyis a szabadság nagyfokú korlátozása a szocializmus érdekében azzal jár, hogy a széles tömegeket egy reakciós, szocializmusellenes demagógia számára teszi fogékonyá. Én a szabadság ügyét a reakciótól és a proletárdiktatúrától egyaránt féltettem.”

A szabadság ügyének általánosabb és mélyebb kifejtését a kötet záró EMLÉKIRAT. MAGYARORSZÁG HELYZETE ÉS A VILÁGHELYZET című összefoglalásban találja meg az olvasó, amely a cselekvés etikájának a fonálán a történeti gyökerekig, Leninig, sőt Marxig visszanyúlva jelent be különvéleményt: „Az a gondolat, hogy az emberi cselekedetek számára nincs abszolút erkölcsi értékmérő, már Leninnél és végsőleg Marxnál is megvan”, a létező szocializmussal kapcsolatban pedig öszerinte „a lényeges az, hogy egy olyan államvezetésről van szó, melyet súlyos történeti és ideológiai előzmények gátolnak abban, hogy erkölcsi aggodalmakkal a politikában helyt adjon, hogy ellenfelei politikájában erkölcsi motívumokat tételezzen fel, s azokat megértse...”. S nem mondja ugyan ki, de a szövegéből félreérthetetlenül kiderül, hogy a történelmi szükségszerűség, illetőleg a személyiség történelmi szerepének a marxista gondolatát is elutasítja magától, mert abban az emberi cselekedetek erkölcsét és felelősségét relativizáló, végsőleg pedig megszüntető ideológiát diagnosztizál: „...minden történelmi pillanatban van mérlege nemcsak a tényleges helyzetnek, hanem a valóságban benne rejlő lehetőségeknek is, melyek megvalósulása nem szükségszerű, hanem erőfeszítés és jóakarát kérdése”.

Erőfeszítés és jóakarát. Kulcsszavai ezek Bibó gondolkodói és emberi magatartásának. E két tényező életteljes-szerves kölcsönhatása alakítja ki az emberi cselekvés számára az akarat „határolt” szabadságát, s ennek a dialektikája egy bordában van szöve a predestináció protestáns hitével, amely az eleve elrendelés hitével sem menti föl a személyiséget cselekedeteinek a választás szabadságából következő és Isten színe előtt való személyes felelőssége alól.

7

Ha valaki ennyire képtelen az alakoskodásra, s látszólag ennyire félelem, magamentegetés és veszélyérzet nélkül fejtegeti a rendőrségi vallatósobákban is vád tárgyává tett gondolatait, ugyanazon a hangon, ugyanazzal a kö-

rültekintő és mindenre figyelő, tárgyyszerű alaposággal, ahogyan például a szegedi egyetem jogi karának a katedráján elemezte a demokrácia és szocializmus problémáit, vagy ahogyan a Válasz hasábjain fejtegette morál- és társadalomfilozófiai gondolatait a magyar élet és a térség legkényesebb kérdéseit illetően, akkor az emberben előbb-utóbb felmerül a gyanú, hogy nem egy megszállottat hallgat-e, akit a hite egyszerűen vakká tett helyzete veszélyeivel szemben, és egy tudatalatti szerepkényszer sugallatának a rabja? Bibó nem volt vak, és nem volt megszállott. Egyik visszaemlékezésében Lengyel Balázs elmondja, hogy amikor ő kiszabadult Fő utcai börtönéből, s Bibó még szabadlábon volt, tüzetesen kifaggatta a rendőrségi bánásmódról: arról is, hogy megverték-e, vagy egyéb módon kintózták-e? (A magyar politikai rendőrség módszereivel szemben nem is lehetett gyanútlan, hiszen 1945-től 1946 júliusáig a Belügyminisztérium főtisztviselője volt ő maga is, előbb a közigazgatási, majd a törvény-előkészítési osztályt vezette, ifjúkori barátja, az akkori belügyminiszter, Erdei Ferenc mellett, és sok mindent hallhatott arról, mi folyik az Andrássy út 60. pincéiben és országsszerte a kapitányságok politikai osztályainak vallatósobáiban. Nyilván csak közvetett értesülések, hiszen az 1945-ben hivatalosan meg sem alakult, csak gyakorlatban tevékenykedő ÁVH olyan teljes körű autonómiát élvezett kezdettől fogva, hogy például 1945 nyarán Erdei Ferencet, a hivatalos látogatásra érkezett belügyminisztert egyszerűen be sem engedték a makói rendőrkapitányság politikai osztályára...)

Vagy a civilkurázi dolgozott benne? Bizonyára az is, hiszen a nemigen létező magyar polgári réteg egyik jellegzetes és kívánatos típusát testesítette meg, akit én azonban nem „polgárnak”, hanem testestül-lelkestül „civil”-nek mondanék inkább; de minden ízében nyugat-európai szabású civilnek, illetőleg hadd kölcsönözök egy szemb, mert pontosabb szociológiai kategóriát egy költőtől, József Attilától: „fehérek közt európai” volt, aki még ebben a képtelen helyzetben is meg akart szelidíteni vagy, ha lehet, el akart osztalni egy rémképet.

„E rémképek középpontja ortodox kapitalistáknak és ortodox kommunistáknak az a közös előtéléte, hogy a szocializmus, azaz a kizsákmányolás-

mentes társadalom eredményesen nem valósítható meg másképpen, mint a szabadság nyugati technikáinak a hosszú időre való elvetésével. Ezzel szemben a harmadikutas – valójában egyetlen lehetséges utas – mindenki, aki azt vallja, hogy a kizsákmányolás felszámolására irányuló szocialista célkitűzés maga sem más, mint a több emberi szabadság felé haladó egyetemes fejlődés egyik állomása, s a kizsákmányolás elleni harc nem jelentheti, sőt nem is tűrheti a politikai és közéleti szabadság már kidolgozott formáinak az elvetését.

[...]

Ha valahol és valamikor, akkor a magyar forradalomban ez a harmadik út akart konstruktív módon megszületni. A forradalom aktív erőinek nem volt szándékukban a szocializmus valóságos vívmányainak bármiféle felszámolása, és minden erejük megvolt ilyen kísérletek megakadályozására. Csak egyszerűen megelégtették az elnyomás technikáit s azok nyomán az élet minden területét elöntő erőszakot és hazugságot, és azok felé a társadalmi technikák felé fordultak, amelyek ez ellen intézményes biztosítékot nyújtanak.

[...]

Eddig gyakorlatilag sehol sem tudott történelmi aktualitáshoz jutni az a szinte Kolumbusz tojászerű megoldás, amelyet a mindkét oldalról annyiszor lesajnált, kihasznált és kihasználás után eldobott kelet-európai paraszt-radikális mozgalmak ajánlottak: a nagybirtok és nagytőke radikális kizsájtítása s ugyanakkor a szabadság politikai technikáinak és a szabad vállalkozás helyesen szabályozott lehetőségeinek teljes bátorrággal való bevezetése, illetőleg megerősítése. S íme a magyar ügyben ez a megoldás, mely eddig a nagyobb történelmi erővel fellépő két rossz alternatíva között nem tudott érvényesülni, most egyszerre megjelenik egyedül lehetséges megoldásként.” (EMLÉKIRAT. MAGYARORSZÁG HELYZETE ÉS A VILÁGHELYZET.)

8

Köztudottan Churchilltől származik az az elmes mondás, hogy a demokráciának (természetesen szocializmus nélkül) rengeteg baja, hibája van, távolról sem tökéletes, de ez idáig még nem találtak ki jobbat. A kilencvenes évek Magyarországon mintha ennek az elcsépeelt churchilli szállóigének a szkémáját ragoznák tovább, mert egyre gyakrabban lehet hallani, hogy a kapitalizmus kiméletlen és ke-

gyetlen gazdasági szisztéma valóban, de ez idáig még nem találtak ki hatékonyabbat. (A józanul mérlegelő értelem akkor sem vonhatja kétségbe ennek az állításnak a közgazdasági realitását, ha olyanok is hirdetik manapság, hatalmi pozícióból, akik nem is olyan régen politikai „erkölcsük” alfajaként és ómegájaként vallották, s ezért kerülhettek a teljhatalom csúcsaira, hogy amennyiben a történelmi szükségszerűség nevében a Párt úgy kívánja, habozás nélkül vért is ontának, ha szükséges, még ártatlanok véréit is, nehogy a szegény mosónők törékeny termétét a tőke megtörje...) Sajnos nyilván igaz az is, hogy a demokratikus szocializmus eszméje nem ültethető át a gyakorlatba, de legalább annyit tegyünk hozzá, hogy ennél szebb és nemesebb utópiát még nem találtak ki az emberi történelemben. S ebben a vonatkozásban ellent kell mondanom a kiadvány előszóírójának, Kende Péternek, aki szerint „a »harmadikutas« szocializmus alapjára való helyezkedés” Bibó számára „csak arra szolgál, hogy vele a restaurációs természetű vádakat visszaverje”. Hát nem. Politikai elképzeléseinek, társadalomfilozófijának a lényege volt ez: a megőződése.

9

Éppen e könyv olvasása közben kérdezte meg tőlem valaki, hogy mindannak, amit Bibó képviselt, a demokratikus szocializmus nemes utópiájának miben rejlik az időszűrsége a kilencvenes évek Magyarországon. – Abban, válaszoltam önkéntelenül, amiért ma hallgatnak róla. Ennek az utópiának a tükrében ugyanis kínos szembesülésre kényszerülhet utókora. Olvassunk csak bele az 1956. november 6-án fogalmazott EXPOZÉ-ba:

„Magyarország társadalmi formája a kizsákmányolás tilalmán alapuló társadalmi rend (szocializmus), ami közelebről jelenti: az 1945-ös földreform fenntartását 20–40 holdas maximummal; a bányák, bankok és nehézipar államosításának fenntartását; a meglévő gyáraknak munkásigazgatáson, munkásrésztvényeken vagy nyereségrészesedéssel alapuló közösségi tulajdonát; az egyéni és szövetkezeti szabadvállalkozás teljes lehetőségét, a magántulajdon szabadságát a kizsákmányolás tilalma által megszabott keretek között; teljesen kiépített munkásvédelmet és a munkásszervezkedési szabad-

ság teljességét; a történet gazdasági és erkölcsi igazságtalanságok, jogfosztások és tulajdonelkobzások jóvátétele semmilyen vonatkozásban nem történik az azelőtti helyzet visszaállítása alapján; a magyar közigazgatás újjászervezése kisszámú minőségi kiválasztáson alapuló szakigazgatáson és választott laikus vezetők vagy bizottságok által vezetett helyi önkormányzatokon alapszik; a szabadságjogok között különös nyomatékkal nyer biztosítékot a teljes vallásszabadság.”

Ugyan vajon milyen érzésekkel olvassák ezt ma, egy magát „szocialistának” tételező hatalomgyakorlás évadján Bibó hajdani kihallgatói, koncepciók politikai perének nyomozói, Bodrogi és Csiki őrnagyok, akik a párt hű katonáiként ezekben a nézetekben a maguk iskolás szemináriumi fogalmaival nyomban felfedezték az ellenforradalmi restaurációs és revizionista törekvéseket, amelyekért minimum életfogytiglani büntetés jár a proletariátus nevében és védelmében? – Ezekben a kihallgatási jegyzőkönyvekben egyébként nincs nyoma orwelli vagy koestleri „ráhatásoknak”. Az erőszak szervezeti apparátus embereinek őszintén átélt gondolkodásmódja volt abban a történelmi helyzetben az igazán ördögi elem, amely azt a tényt, hogy például Bibó beadott egy levelet az USA nagykövetségére, hazánk belügyeibe való durva beavatkozásként értékeli, s őszintén felháborodik, amikor Bibó hasonlóképpen minősíti a szovjet tankok megjelenését Budapest utcáin. (Arról nem is beszélve, hogy a kihallgató a munkásszervezkedés szabadságának a követelését habozás nélkül „antikommunista szervezkedési kísérletként” értékeli az 1958. január 29-i kihallgatás során. „Freud öröme”, mondaná az ember, ha a dolog nem volna olyan véres...)

De van itt más is, mondhatná Shakespeare bohóca, ami legalább ilyen kínos. Mindezekelőtt az egész EMLÉKIRAT, amelynek negyven esztendővel később az ad időszereiséget, hogy a „magyar világ és a világhelyzet” egyetlen problémája sem oldódott meg azóta sem. (Legfeljebb alakot váltott a világpolitikai elemzők megfogalmazásában.) S ennek az összefoglalásnak is az a jövendőlésszerű része a leghátborzongatóbb ma, amelynek a realitását saját életének, életminőségének az alakulásában mérheti le ki-ki 1996-ban:

„Nyugaton lassan, de biztosan a szegények gazdagabbak, a gazdagok szegényebbek lesznek. Ezzel

szemben a világ többi népeinél, a félgyarmati (Latin-Amerika és a kommunizmusig Kelet-Európa), a volt gyarmati és gyarmati országokban a jogállam és a szabad vállalkozás technikáinak egyszerű bevezetése a valóságban azt eredményezte és azt eredményezi, hogy az a technikákban gyakorlatlan egyszerű nép, elsősorban a parasztság óriási tömegei tradicionális társadalmi és gazdasági kereteik megbomlása után tehetetlen prédái lesznek a nagy vagyontöredékek fent leírt ősi és erőszakos és korrupt folyamatainak. Vagyis gyakorlatilag a szabad vállalkozás, a jogállam s amennyiben van, a népképviseleti demokrácia intézményei igen könnyen válnak földesurak, pénzemberek és korrupt politikusok bábjátékává. Olyan folyamat indul tehát meg, melynek során a szegények még szegényebbek, a gazdagok még gazdagabbak lesznek, s belátható időn belül nincs kilátás, hogy ez a folyamat megforduljon.”

10

Bibó nem volt váteszalkat, s hiányzott is belőle minden ilyenfajta ambíció. Más fejével nem illik gondolkodni, de feltételezem, nem örülne neki, ha megérte volna, hogy negyven esztendővel korábbi aggodalmait prolongálta a történelem. De attól a gyanútól sem tudok megszabadulni, hogy éppen gondolatnak – vagy ha tetszik: utópiájának – a változatlan és egyre fájdalmasabb időszereiségében kell felismernünk az úgynevezett „Bibó-felejtés” új fázisának magyarázatát. A „Bibó-felejtés” ugyanis változatlanul érvényben van, a magyar történelem „rendszerátváltás” utáni szakaszában is, amelytől sokan azt reméltük a nyolcvanas években, hogy olyan világ jön el majd, amelyben könnyebb lesz úrrá lenni félelmeinken, és nagyobb tér nyílik a jóakarattal által inspirált erőfeszítésre.

Nem így történt. A bibói gondolat szelid félretelése, az utópiáknak kijáró erkölcsi elismerés tapintatos vállveregetésével, plasztikusan jelzi, hogy nálunk változatlanul „meddő a nagy gerjedés”. Vagy ki lehet-e hallani akár csak egyetlen hangzatot is „a magyar ég koldus zivajából”, amely az ő eszméit visszhangozza? Hol van az a párt vagy mozgalom a kilencvenes évek Magyarországon, amely akár csak egy morzsányit is vállal a kelet-közép-európai kisállamok nyomorúságainak orvoslására tett javaslataiból? Így például a második nyilvánosságban készült BIBÓ-EMLÉKKÖNYV hajda-

ni szerzői közül az idők változásával nem kevesen beemelődtek az úgynevezett politikai és értelmiségi „mérvadó elit” soraiba (hármójukból pártvezér lett, aztán képviselők, országos, sőt az egész világra szóló hatókörű szövetségek elnökei, egyetemi tanárok, nagykövetek, a legmagasabb közjogi méltóság is a soraikból került ki), de ami Bibó halála után annak idején összehozta őket, az az eufória, amellyel megvallották vonzódásukat és odatartozásukat ahhoz az eszmekörhöz, magatartásbeli és politikai erkölcsöz, amelyet a „fogoly Bibó István” még a Fő utcai cellájában is rendületlenül képviselt – az nincs sehol. Szimptomatikus lehet az is, hogy „idézetségi indexe”, amely a nyolcvanas évek vége felé és a kilencvenes évek legelején szinte gejzirszerűen felszökött, és „verte” Leninét (azok jóvoltából is, akik úgy idézgették derűreborúra, mint korábban Lenint, Lukácsot vagy Marxot, míg át nem nyergeltek Nietzsche és Heideggerre). Napjainkban ez a mutató a média által „politológusokká” felhabosított kávéházi (párt)Konrádok körében visszaállt a nullára. Legfeljebb annyit szokás megállapítani róla, hogy bár erkölcsileg megkérdőjelezhetetlen a személye, a kompromisszumkeresés közben mindvégig lojális, baloldali pozícióból próbált szinte a kollaborálásig menően alkudozni.

A „*tűlfeszült lényeglátókkal*” és a „*hamis realitákkal*” szemben nem feledkezett meg a *valódi* történelmi és társadalmi *realitásokról* s arról az erkölcsi imperativusról, hogy aki az egész társadalom jó működésére ügyelve kíván diagnózisokat felállítani és terápiás javaslatokat tenni, annak *minden ember* életlehetőségével számolnia kell, mert ellenkező esetben változatos módokon ugyan, de minden hatalom arra a sorsra jut, mint a létezett szocializmus proletárdiktatúrája.

A prolongált Bibó-felejtés legerősebb mozgatórugója minden jel szerint az „*eszmévé finomult*” 1956-os magyar forradalom követeléseinek elutasítása. Nem mindenestül persze, csupán két alapvető vonatkozásban: a társadalmi-szociális igazságtevés és a nemzeti szabadság követelését illetően. A Varsói Szerződés helyébe lépett multinacionális tőkének ugyanis mindkettő útjában áll, s háborúzik is ellene, csakhogy nem T-34-esekkel, mert „*A hadviselés itt ma más. / A hős a kardot ki se rántja.*

/ Bankó a bombarobbanás / s mint fillér száll szét szilánkja.” (GYÖNYÖRÚT LÁTTAM.) József Attila vízióját most tölti föl a magyar történelem a hétköznapi szomorú igazságával.

Mintha a populista demagógia és a romantikus-avitt nacionalizmus veszedelme kísértene a „harmadik út teoretikusának” a gondolataiban és a magyar forradalom emlékében: a Bibó körül manapság felburjánzó fanyalgásnak ez az inszinuáció az okozója, ezért nem lehet belőle ezután sem „*a Holnap hőse*”. De ez a könyv, amelyet az 1956-os Intézet jóvoltából negyven esztendővel a forradalom után a kezünkbe vehetünk, abban erősítheti meg olvasóját, hogy Bibó – ismét csak Adyval szólva – „*fény-ember*” volt, de „*ködbé bújva*”. Kényszerűségből, mert körülményei és sorsa erre kárhoztatták. Alakját, magatartását, jellemének gyémántfényét, eszméit és reményeit a neve alatt megjelent tanulmányai mellett voltaképpen a pufajkás politikai rendőrség jegyzőkönyvei őrzik a leghitelesebben hálás utókora számára, s ez mindenesetre elgondolkodtató. Sovány vigasz, hogy ilyen körülmények között legalább az ideológiák szélkakasai és eszmeakARRIERISTÁI leváltak róla, s csak azok foglalkoznak vele, akiket minden csalódás ellenére belső kényszer fordít a bibói utópiában megtestesülő igazság és erkölcsi igény felé. „*Számottevő társadalmi erőknak*” tehát változatlanul nem mozgatója ma sem.

Domokos Mátyás

MÁNDY IVÁN ÉS KORA

*Mándy Iván: A légyvadász
Osiris, 1996. 118 oldal, 580 Ft*

1. (kismester – nagymester) A Mándy-életművet lezáró kötet hátsó borítójának szövege a következő mondattal indul. „*A LÉGYVADÁSZ a kortársi próza nagymesterének életében írt utolsó novelláit gyűjti egybe.*” Margócsy István meg ezzel indítja a *Holmi* Mándy-összeállítá-

sában olvasható tanulmányát: „Mándy Iván az újabb magyar irodalomnak alighanem legnagyobb és legrokonszenvesebb kismestere volt.” (Holmi, 1996. 4.)

És e két kijelentés Mándyra különösképpen együtt érvényes, sőt mintha csak így, egyszerre volna érvényes. Hiszen miközben egyik legfontosabb írónk ő, valóban nem a hagyományos módon reprezentatív figurája korunknak, a Goethe- vagy a Jókai-féle értelemben tényleg nem a korszak vezető művésze. Csakhogy lehet, hogy a mai világ már nem úgy gondolja el (és egyre kevésbé fogja úgy elgondolni) művészeit, mint tette azt Goethe vagy Jókai kora. Lehet, hogy éppen az a fajta író fogja egyre inkább reprezentálni korát, aki nem vesz tudomást a trendekről és hierarchiákról, aki tudatosan nem akar reprezentatív alkotói lenni, aki nemcsak hogy nem illeszkedik semmihez és semmibe, de nem is azzal van mindenekelőtt elfoglalva, hogy látványosan (és főleg hogy ideologikusan) szembehelyezkedjen bármivel.

Mándy ilyenfajta író. Nagyságát többek közt talán épp ez az egyszerre radikális és naiv legyintés adja. Írói alapállása talán éppen azért annyira mozdíthatatlan, tartása azért olyan tiszteletré méltóan határozott és egyenes, mert *nem akar* semmit. Illetve csupán kis dolgokat akar, és soha nem nagyokat. Ars poeticáját így fogalmazta meg: MIÉRT ÍROK? „Értük. A lerongyolódott házakért. A megvakult ablakokért. Az udvarokért. A gangokért. A porolórúdjért. Az ecetfáért. A sötét kapualjért, ahova az Isten behúzódott.” (Nappali ház, 1995. 2.) Következtesen nem nagyszabású világot épít fel műveiben. Ebben a kisszerűségben talán Tandori áll hozzá a legközelebb. Miért, hogy mégis ezek a szolid, a világot egyáltalán nem megrengető szövegek emelkednek oly sokszor a valamit nagyon akaró szövegek fölé, s fejezik ki, mentik át valahogy mondjuk Pilinszky megrendítő korai költészetének tartalmait? Mándyt és Tandorit olvasva mostanában gyakran jutnak eszembe ezek a sorok az APOKRIF-ból: „*Sehol se vagy. Mily üres a világ. / Egy kerti szék, egy kinnfelelt nyugágy.*”

Mintha épp a legapróbb tárgyra, a leghétköznapiabb dolgokra koncentráló (s nagyon erősen, teljes egzisztenciájával koncentráció) írói magatartás tudna valamit továbbvinni a hajdani heroikus, világrengető, nagyszabású, nagyratörő költői megszólalásból. S ha ez így

volna, akkor nem éppen egyre inkább ezek a tüneményes kismesterek-e korunk reprezentánsai? Lehet, hogy ötven év múlva a következő ódivatú egyetemi vizsgatételek között lehet majd választani: *Mándy Iván és kora*, vagy: *Tandori Dezső és kora*, vagy: *Garaczi László és kora*?

2. (leépítés és leépülés) Ezek az utolsó írások, melyek 1992 és 1995 között készültek, maximálisan leépítik a klasszikus novellaformát. Epikusan megformált szövegek helyett zeneileg szerkesztett, ritmikus, lüktető rövid mondatokból komponált műveket olvashatunk, hangjáték-partitúrákat, amelyeket akár korunk zenéjeként elő is adhatnának a régi Zeneakadémián. Az est elé meg akár egy Cage-mottót is tehetnének: „*Itt vagyok, és nincs mit mondanom. Ha önök közül bárki meg akar érkezni valahová, az inkább menjen el bármikor. Minkünk csend kell; a csendnek meg az, hogy tovább beszéljek.*” (ELŐADÁS A SEMMIRŐL. In: John Cage: A CSEND, Jelenkor Kiadó, 1994. 65.)

A kilencvenes évek Mándy-mondataihoz nagy csendek tartoznak hozzá, és együtt a rövid mondatokkal alkotják a művet. A csendekre itt a felidézett emlékekre való rá gondolás miatt van szükség. Mivel itt minden mondat mögött már ezerszer megtörtént, elmondott, felidézett események vannak. De ezek nagyon távoli emlékek. Még az is lehet, hogy soha semmi így meg sem történt, csak mindig hivatkoztak rá, mint valaha régen megesett dologra. Ezek a hivatkozások, ezeknek a hivatkozásoknak a szövegtörtelmei szervezik ezt a prózát. Semmi más nem tartja már össze a szövegeket, csak a felidézés módja, amely mindig ugyanazt a hangnemet kívánja meg: a ráhagyatkozás, a rámutatás és a legyintés rezignált hangnemét.

Olyan komponista áll itt előttünk, aki módszerének végső leépüléséből úgy csinál erényt, hogy ezt a leépülést emeli fel fő kompozíciós elvvé. Az epikus szövegszervezés elvárásainak egyre kevésbé megfelelő művet produkáló író, az egyre határozottabban leépülő elbeszélőt alkalmazó szerző úgy lesz úrrá a helyzeten, hogy egyre radikálisabban nem is akar már novellát, hanem a tőle telhető legmerészebb módon leépíti, lebontja azt.

Furcsa, nagyon karakteres szövegek keletkeznek így. Még a nyolcvanas évek redukált tájai (a mosdók, vécék, a magukra maradt

budapesti épületek stb.) is elmaradnak most már. Ami megmarad, az egy meghatározhatatlan cetlitologató alak fáradtan kíváncsi tekintete. Az írói hangot mindenesetre azonnal fel lehet ismerni. Az egyes szövegekre viszont szinte képtelenség visszaemlékezni. Össze-mosódnak, egymásba gabalyodnak. Bizonyos szövegrészek akár felcserélhetők is lehetnének. Némely párbeszédet be lehetne tenni ide is, oda is. Zavaró ez a gomolygás. Zavaró a szövegek titkolódzó nyelve. Zavaró, hogy sokszor már nem lehet más, korábbi Mándy-szövegek nélkül maradéktalanul élvezni ezeket a kései szösszeneteket. Persze lehet azt mondani, hogy itt a műfogalom nagyon is korszerű lebontásával van dolgunk, de lehet azt is mondani, hogy az így keletkező szövegek nem eléggé kidolgozottak.

Akárhogy nézzük is azonban, nagy formátumú író utolsó alkotásai ezek. Mintha látásmódjában nagyon is ódivatú, a komponálást tekintve viszont nagyon is újszerű szerzőről beszélhetnénk. Pontosabban: amiről itt szó van, az egy régen eltűnt kor, viszont ahogyan erről a halott világról szó esik, az a szövegszerkesztés, amellyel találkozunk, a jelenkori törekvések egyik legmerészebb formálásmódjaként jelenik meg. Lehet, hogy épp az ilyen írók fogják reprezentálni korunkat? Meglehet.

Mándy híres cédulázó módszere ebben a kötetben kapja meg a legvadabb poétikai értelmét. Nincsenek már zárt szövegek, a cédulák szabadon tologathatók. Mindent tudunk, minden eldőlt réges-régen. A legerősebb továbbra is apa hangja (és a legjobb tán éppen AZ APA HANGJA című írás), de az is már nagyon távolról szól. A hangok, amiket hallunk, már nem figyelnek igazán egymásra sem (unják egymást!). Mindent megbeszéltek már elégszer. Akárhonnan idézhetnénk, mindig ugyanaz a játék megy. És szinte mindig verszerűen kellene jelezni (de nem jelzem úgy) a mondatok külön sorokba tördelését: „Valahonnan a *Darling* preszből átszólt egy vékonyka lányhang: *Mikor veszel már tőlem virágot, te Undoki Jenő? Latyak felnevetett. Smucig pofa vagy te, Undoki Jenő! Isten felrezzent. – Az! Az! Undoki Jenő!*” (ÜZENETEK. *Holmi*, 1995. 5.)

Nem tudható, mi akarna ebből kisülni. Itt már régen nem kezdődik semmi, itt már nyilván régen véget ért minden, ami fontos.

Ezek a hangok nem készülnek semmire. E hihetetlen, leépült figurák, akik a hangok mögött rejtőznek, inkább csak üzennek egy letűnt világból. Hogy mit akarnak (pontosabban, hogy mit akartak valaha), azt szinte már lehetetlen megérteni. Csak az világos, hogy a hangjukat meg kell őriznünk. Majdcsak jó lesz valamire.

Károlyi Csaba

ISZONYÚ MINDEN MACKÓNADRÁG

*Parti Nagy Lajos: Esti kréta
Jelenkor, Pécs, 1995. 395 oldal, 484 Ft*

Néhány nappal azelőtt, hogy ezeket írom, Tamás Ferenczel beszélgettem Parti Nagy Lajosról, miközben róla szóló értékezésének kéziratát gondoztam. (Csecsemő aligha élte volna túl ezt a „gondozást”.) Ő figyelmeztetett arra, hogy milyen nagyon kézenfekvő eljárás ezeket a verseket a szerző kispapjából kiindulva egyfajta retrospektív kompetenciával vizsgálni, és olyasfajta jóslatokat tenni, amelyeket a SE DOBOK, SE TROMBITÁK-ban, A HULLÁMZÓ BALATON-ban, az IBUSÁR-ban láthatunk beigazolódni. (Hasonlóan az ötvenes években készült Déryné-film vándorszínéséhez, aki kézbe kapván a BÁNK BÁN szövegekönvét, így fordul társaihoz: „*Meglátjátok, ebből egyszer még operát ír valaki!*”) Ez az írás már címében beleesik ebbe a hibába, amikor (persze a korai KRÉTAPÁLYA zárása: „*irdatlan mackónadrág*” mellett) a legemlékezetesebb – mert az első – tárca befejezésére utal: „*Itt fekküdt egymáson élet és halál. Egy halom hasított mackónadrág.*”

Van azonban egy másik veszély is, amitől tartózkodni igyekszem: a recepció tehetetlenségi nyomatéka. Minél többen minél többet beszélünk erről a költészetről, annál nehezebbé válik az elhangzottak átértékelése, új szempontok, egyéni olvasatok érvényességének elfogadtatása vagy éppen az új fejlemények fényében a korábban felismerhetetlen mozzanatok visszamenőleges átértelmezése,

eredmények kudarcá, lászólagos kudarcoknak egy korábban fel nem ismert cél felé tett lépésként való átminősítése. Ennek jelzésére szolgál ennek a toposznak a címben jelzett ritkái kontextusa. De erről később.

Átírás tollszemcerével

A gyűjteményes kötet megszerkesztése egy költő életében két mozzanat egyidejűleg: törlés és átírás. Átírás nem feltétlenül az új szövegvariáns készítése értelmében, hanem mint a meglévő szöveg ismételt megjelenítése; ahogyan az elsős elemista erősíti meg ceruzával, majd mártogatós tollal az írásfüzetbe halvány pontvonallal *előírt* betűket. Mást írni rá nemigen lehet. Vagy végigvezetjük az írószerszám hegyét a meglévő vonalon, vagy nem. A legfeltűnőbb pedig az, ha egy-egy sort vagy részt hatálytalanító egyenessel át-húzzunk. Lásd Derrida.

Azonnal feltűnik a kötet néhány koncepciózus változtatása. Parti Nagy egységesítette könyvei ortográfiáját – némiképp ellentmondásosan – az egyes köteteken belüli egységesség rovására. Például a CSUKLÓGYAKORLAT című kötetben korábban úgy jelezte költőkenti azonosulásának minőségét verse narrátorával (egyszerűbben szólva, hogy mikor beszél komolyan és mikor marhaskodik), hogy csak a parodisztikus darabokban használta a tradicionális versírásmód nagybetűs sorkezdéseit. Ez most megszűnik: a mondatkezdő, mondatzáró és mondattagoló jelek megléte a szöveg élőbeszédszerűségét, hiányuk annak álomszerűségét hivatott jelezni. Ezúttal tehát ugyanaz a száj mondja a Nagy Lászlót búcsúztató GYÁSZVERS-PRÓBÁ-t és a Troppauer Hümér-költeményt. Hasonló jelentése volt a DILETTÁK (dilettáns módra) hosszú sorokba való tördelésének. Ez a kiadás megfélezi a hosszú sorokat, például a HOLNAP INDUL A SZÁZAD CSUKLÓGYAKORLATRA esetében is, ami már kifejezeten zavaró, hiszen az *egy gondolati egység = egy verssor* dilettáns gyakorlata itt azzal ellenpontozódik, hogy egy sor gyakran három darabba kívánkozik szétválni. Kétségtelen, hogy ez a korábbi tördelés talán a parodisztikus olvasásmódot sugallta más, hosszú sorokba tördelt verseknél, főként a közeli SZABAD VIZEK-nél és a HATTYÚNYÁLNál. Arra kell gondolnunk, hogy Parti Nagy

félti ezeket a verseket az elhúzott szájszélű olvasásmódtól. Erre is jó lesz odafigyelni.

A második és a harmadik kötet anyaga – ahogy én látom – hiánytalanul került a gyűjteménybe, csak apróbb sorrendcsere fordul elő. Az első kötet versei közül azonban tizenegy kimaradt. Vajon az engesztelhetetlen poétikai igényesség törölte vele ezeket a darabokat az életműből, vagy a költői magavi-selet, a beszélő szájtartása nem egyeztethető össze a mai (prózákon túli) Parti Nagyéval? Vannak-e feltűnő közös vonásaik a kimaradt opusoknak? Úgy látom, hogy kimutathatók ilyen sajátosságok, elsősorban a kihagyott versek tematikájában és beszédmódjában – jóllehet nem mindegyikben, és nem kizárólag a kihagyott versekben. Bécsy Ágnes a maga idején igen pontos recenziójában (*Kritika*, 1982/7.) két verstípus jelenlétét rosszalotta a kötetben: „*az objektívált formát elsodró, fragmentált szimbólumáradatok jobbra követhetetlen magánmitológiai próbálkozásait*” és a „*publicisztikai ízű, fogalmi frappírozással élő, abszolút közérthető pamfleteket*”. Véleménye szerint a két nagyon eltérő verstípusban azonos „*a közhelyesség anonimítása*”. Az utóbbi típus jó néhány darabját kihagyta Parti Nagy a válogatásból, bár meg is tartott belőlük (HOGY MEGSZÜNT; HA ÉPÜL, HA OMLIK); előbbieknél azonban kivétel nélkül megkegyelmezett. (ÉSŐÉS, GYÁSZVERS-PRÓBA stb.) Értelmezhető lenne ez a gesztus úgy is, hogy dacosan szembefordul a költőszerep lefokozódásáról szóló vélekedéssel, és vállalja azt a fajta elragadtatott versbeszédet, ami a Nagy László nevével fémjelzett költői magatartás sajátja; a „közösségi-ügyintéző” vers hagyományával azonban annak ellenére szakít, hogy annak emocionális motívumai továbbra is iráskésztetésének egyik legerősebb elemét alkotják. Nem védhetetlen álláspont, mégis másra gyanakszom. Azt gondolom, hogy műfaji szempontok érvényesültek ebben a döntésben: Parti Nagy az epikus beszédű szövegeket iktatta ki a kötetből. Elhatározásában nem a kritikák befolyásolták, hiszen a senki által nem kifogásolt, sőt kiemelten dicsért (Katona Imre József, *Mozgó Világ*, 1982/9.) RÁRÓ EVANGÉLIUMÁ-t is elvetette – a vers történetet mond el. (Persze azért ennek a versnek a hozadékát is megtaláljuk az életműben, méghozzá a prózában. Ha A HUL-

LÁMZÓ BALATON szövegeit megpróbálnánk versszakokba tördelni, gyakran kapnánk eredményül a RÁRÓ EVANGÉLIUMÁ-nak *háromsoros* strófaít. Aki hallotta Parti Nagyt, amint felolvassa prózáját, bizonyára felfigyelt ezekre a kis három ívből épülő egységekre, latens versszakokra.) Megítélésem szerint arról van szó, hogy az ANGYALSTOP megjelenése idején (1982) Parti Nagy még nem írt széprózát, és később is, egészen az emlékezetes *Holmi-pályázatig* inkább csak alkalmi megbízásokat teljesített prózában (recenzió stb.). Ezek az írások nem igazán érdekesek. A RÁRÓ EVANGÉLIUMA megírásakor tehát nem *választja* a versformát, hanem *csak ez adódik*. A gyűjteményes kötet összeállításakor azonban már két – kítűnő és sikeres – prózakötetre visszatekintő Parti Nagy műfajilag tiszta lírai életműkönyvet, kötetkompozíciót akart szerkeszteni, amiben a tapogatózás, keresés aktuásának nem lehetett keresnivalója.

Átírás idegen tollakkal

Az ESTI KRÉTA lényegében véve a három megjelent kötetből (ANGYALSTOP, 1982; CSUKLÓGYAKORLAT, 1986; SZÓDALOVAGLÁS, 1990) és mintegy függetlenül az azóta írt, jórészt alkalomhoz kötődő versekből álló ciklusból összeállított könyv. Ennek az immár egészében kontrollált, külső és belső reflexiókon edződött, számos definíció és öndefiníció pillérén nyugvó műegésznek leírtsága, megítélése és az irodalmi kánonban elfoglalt helye megnyugtatónak látszik. A vélekedéseknek ezt az együttesét, ha nem törekszem is részletes recepcióanalízisre, talán röviden és tézisszerűen össze lehet foglalni. Külön érdekessége ennek a diskurzusnak, hogy nemcsak a beszéd tárgya – Parti Nagy három kötetében megjelenő költészete –, hanem a kritikai beszédmód, a hivatkozott nevek és az azokhoz társítható fogalmak, a költészet kánonja és az esztétika gondolkodásmódja is alapvetően megváltozott ebben az időszakban. Ennek leírása a magyar kritikátörténet tanulságos munkája lesz.

Az első kötet előtt Csorba Győző így fogalmaz: „*Roppant érzékeny alkat, de mintha szégyellné. [...] Ezért vonzza a groteszk. [Az állhatatosabb néző] észreveszi a fintorok mögött a részvét és a javító szándék jelenlétét. A közösségi indulatokat. [...] Kassák Lajost vallja egyik mesterének. Nehéz felfedezni a hatást. Talán még leginkább a*

tág lélegzet, a versbeszéd lendülete emlékeztet rá.” (ÉS, 1979/5.) Az avantgárd említése fontos mozzanat, később kevés szó esik róla. A recenziók egy részében ilyen mondatok olvashatók: „*Szomorúan jó könyv Partié, mert mosolyogva keserű, mert a költészetbe vetett hitünk helyett az emberbe vetett hitünk költészetét adja vissza.*” (Zalán Tibor, *Műhely*, 1982/2.) vagy: „*Példázat ez a mű arról, hogy a hamis értéktudat hogyan gazdálkodik az utókorra hagyott értékekkel, s tán arról is szó van, hogyan válik áruvá a szellemi érték – s nem a legeszményibb módon. Jelenünk gondjairól szól a költő, s arra figyelmeztet, hogy egészséges jövőképünk elképzelhetetlen a félrebillent egyensúly helyreállításával nélkül.*” (Bakonyi István, *Kortárs*, 1983/4.) Csontos Sándor szerint „*e generáció lírikusai közül szinte senkitől nem volt kezünkben eddig olyan kötet, melynek szerzője ilyen hitetlen adott volna a velekoriak közérzetéről helyzetjelentést*” (*Új Írás*, 1983/10.), Alföldy Jenő szerint pedig „*egy jövőért aggódó, felelősen gondolkozó értelmiségi töpreng a verseiben*”. (*Jelenkor*, 1982/12.) Ez az erkölcsi premisszákon nyugvó költészettípusra fogékony bírálói attitűd, mely „*a verset, a művet nem a lírai, műbéli szubjektum ott megvalósuló értékeihez méri, hanem annak aktuális vetületéhez, a hangsúlyozott és példává táguult jellemhez*” (Hekerle László), ekkoriban éli végnapjait, és megállapításai Parti Nagy kapcsán ma már szinte egzotikusnak tűnnek.

Ugyancsak érdekes a vele kapcsolatba hozott költők névsorát áttekinteni. Ady, Petőfi, József Attila, Kassák, Nagy László, Csorba Győző, Pilinszky és Morgenstern mellett számos kortárs alkotó neve is szóba került; Alföldy Jenő például Péntek Imre, Petri György, Marsall László, Ladányi Mihály és Szilágyi Ákos nevét hozza szóba; és fontos megemlíteni persze Tandorit, Rakovszky Zsuzsát, Kukorelly Endrét. Ezzel a névsorolvasással azonban óvatosan kell bánni. Hogy egy példán szemléltessem: nem kell például jelentőséget tulajdonítani, bármennyire különös és valószínűtlen fordulatok azonosságáról van is szó, a Gittai Istvánnal való egyezésnek. A KIS, ŐSZI RÁDIÓVERS „*ott belül vak van, békalencse*” sora és Gittai SZILVA ÉS POTYOGÁSA ciklusának részlete: „*T bácsi tó lehetett valamikor / itt-ott még most is / káka és békalencse*” között; és a SZÓDALOVAGLÁS két részlete: „*egy éj a fügemagozóban*” és „*kicsike gép lesz zümmög és suhan / csillagdarálás fügemagozó*” és Gittai

versciklusának címe: FÜGEMAGOZÓ (melyben ráadásul néhány Parti Nagyra emlékeztető részlet is akad), megítélésem szerint elvetlen vagy legalábbis akaratlan egyezés. Az ilyen típusú egyezések Parti Nagy gyűjtőszövegében adódnak, ami arra készteti, hogy minden nyelvi különöséget, szellemes vagy bizarr fordulatot megjegyezzen. A *ténylegesen követett költői minták vagy módszertaniak* (mint a neoavantgárd szövegszervező eljárásai, melyekről később részletesen beszélek) vagy teljesen kimutathatatlanok, mint a Csorba által említett Kassák-eszmény.

A kritikák egy másik csoportja a nyelv- és autonómia-teremtést látja e költészet kulcsmozzanatának. „*Modorának egyik sajátja a nyelvi formálás reflexiós módszere, amely a hetvenes évek költészetének egyik átfogó stílusjegye. [...] Játékosan komoly nézőpontja a reflexiót egyazon gesztussal teszi a kitarulkozás és az elidegenítés, a személyesen valóságos és a fiktív mozgásterévé. [...] A világot látja... közönyösnek, ellenségesnek, magát megalázottnak. De a vers kiemeli ebből a világból, iróniája autonómiát teremt.*” (Katona Imre József, *Mozgó Világ*, 1982/9.) „*Ez a függetlenség – folytathatjuk Kántor Zsolttal – nem létezhet »abszurd« tisztság = játékoság nélkül. Ez a játékoság nem a Weöres-féle szerepalakítás, hanem egy sokkal törtebb, meggyötörtebb játszma.*” (Tiszatáj, 1988/8.) Persze ez a játékoság rendszerré áll össze: „*Ha csak egy-két helyen olvasok ilyesmit: »fölhajtott gellerben a táj. lezuhanva a / trombitaszóra szájharmónikus papagáj« – akkor ez jópofászkodás. De ez itt módszer – a világ ilyeténképpen való szemléletessé tétele folyik.*” (Budai Katalin, *Mozgó Világ*, 1987/7.) „*Kettős viszonyrendszerrel van dolgunk – fűzhetjük tovább Dérczy Péterrel –; a megjelenő világra vonatkoztatottak a versek, de a nyelvi megformálás egyfajta ironikus, szatirikus viszonyt is fed.*” (Jelenkor, 1987/3.) Általánosítva így foglalja össze ezt a költészeti módszertant Bécsy Ágnes: „*Banális napi életmozzanatok adják e versek matériáját. De hiányviláguk triviális jelenségmorszái rendre kiemelkednek a közvetlen valóságvonatkozás kötöttségéből. Primer tartalmasságuk értelmetlenül nyüügöző súlyát – mint látszatot – ledobva formává lényegülnek [...] E villódzón ambivalens érzelmi tartalmakat, esztétikai minőségeket magába oldó egységes »dallam« lesz voltaképpen a tárgyi elemeiben felvillantott világ alkotóan megtalált lényege.*” (Kritika, 1982/7.)

Sokkal kevésbé lelkesedem azokért a meg-

látásokért, melyek szerint „*a költő líraeszménye az idejétműltnek, retorikusnak érzett megemelt hanghordozású, patetikus megszólalás elvetésén alapul, törekvésének lényege a tradicionálisan filozofikus emelkedettséggel vagy lírai megrendültséggel megközelített témák ironikus-parodisztikus lefokozása tartalmi és stílári értelemben egyaránt.*” (Keresztury Tibor, *Alföld*, 1987/5.) „*Ennek a fajta líratípusnak legfeljebb csak a távlatai vonhatók kétségbe*”, teszi hozzá, egyetértésben Dérczyvel: „*világképe az értékhányra alapul. A világ a látszatok birodalma, az üresség foglalta, mely minduntalan előbukkan az operettes díszletek mögül. [...] A CSUKLÓGYAKORLAT iróniája csak úgy tud állítani valamit, azaz értéket tételezni, hogy azt a múltba, korábban lehetséges szerepekbe és artikulált formákba vetíti vissza, s így állítja példaként.*”

Azt hiszem, hogy bár sok igazság van ezekben az okfejtésekben, mégis alapvető alkotáslélektani képtelenségen alapulnak: valaminek az elvetése, bizonyos értékeknek a hiánya egyszerűen elégtelen motiváció az alkotással járó procedúrák végigszenvedéséhez. Az nyilvánvaló, hogy Parti Nagy mindenekelőtt nyelvben élő, azzal foglalkozó alkotó. Nem erkölcsi és intellektuális eredményeit igyekszik szavakba önteni, hanem etika és intellektus működését nyelvként való megjelenésében igyekszik megragadni – ez azonban tevékenységét nem teszi pusztán nyelvi jellegűvé. Szövegszervezésének legfontosabb eljárása a szintaxis megbontása, a szavak játékos egymásba oltása (amely gyakorlat ugyan nemzedékének általános sajátossága, nála azonban, ahogy Budai mondja, *módszer*), a keletkező szöveget azonban paródia, irónia és részvét érzékeny *egyensúlya* jellemzi; egy modernitásától megfosztott József Attila-i tematikai és szociológiai hagyomány folytatódik és születik újjá benne. Az önnön hagyományait lassanként felemészítő szocialista és moralizáló „többszámban fogalmazó” helyett az egyetlen ma is hatékony közösségformáló princípium: a nyelv birtokbavétele útján igyekszik új poétikai módszert és világot építeni. Ezen belül kezeli „*formálandó nyelvként a hagyományosságot*” (Hekerle), és teremt az egész közösséget áthálózó nyelvi szolidaritást a néppel, nemzettel vagy mivel. Ezeknek a nyelvi elemeknek az elsajátításával teremt meg saját költői nyelvét, és ezért, a közösség

felé forduló, szolidáris gesztusra figyelemmel igyekszem megkülönböztetni *plebejus* nyelvelvűségét egyéb, a szuverenitást arisztokratikusan megteremteni igyekvő kísérletektől. Ennek a költő és a világ között kötődő „új szövetségnek” a *mintamondataiból* építkezik majd a SZÓDALOVAGLÁS című kötet, aminek recepcióját egyelőre átugrom, hogy a műegyüttes némely poétikai sajátosságának vizsgálatával keressek új szempontokat.

Versmondát, verssor, rejtett verssor

A magyar (és sok más, de ezt most hagyjuk) költészet legfontosabb verseleme tradicionálisan a verssor. Megformálására a költők nagyobb figyelmet fordítottak, mint a verset felépítő szavak megválasztására vagy az azokból épített mondatok kidolgozására. A kései modernizmus gyakori enjambement-használata némi hangsúlyeltolódást eredményezett – ami pontosan megfigyelhető volt az ötvenes évektől kezdve a szavalóművészek (nem véletlenül ekkortól: versmondók) szövegtagoló gyakorlatában is –: kezdtük a verset elsősorban gondolatokból álló, értelmezhető szövegnek tekinteni, aminek alapegységei természetesen a mondatok. Ehhez a logikához alkalmazkodott az *Újhold* utáni költészet mind gyakrabban szabad versben gondolkodó poétikai gyakorlata is. A fordulatot (mint sok más téren is) a neoavantgárd egyes törekvéseihez köthetjük; a sámándal vagy más archaikus előkép mintáját követő, szintaxis nélküli, fonikus vagy vizuális elvek szerint szervezett szövegalkazatok, melyek nem a vers értelmezhetőségét tekintették elsősorban fontosnak, természetesen léptek tovább a szó és vissza a verssor kiemeléséhez. Ennek a szempontváltásnak volt radikális gesztusa Kuko-relly – persze már nem avantgardista – versének címadása: ÉSZ EGY PONYVA ALATT A HATÓSÁG, amikor egy értelmetlenül, a szót kettévága kezdődő verssor egységtermészetét emeli ki a költő. (És persze másutt deklarálja is: „*Szívesen megbontom a mondatot / lássuk mennyit bír ki*”).

Parti Nagy költői gyakorlatában a verssor kezdettől fogva probléma volt. (Annál különösebb, hogy a bírálók eddig egy szót sem vesztegettek rá.) Az a kérdés, hogy követendők-e a költészettörténet modelljei, vagy azok figyelmen kívül hagyása, illetve meg-

csonkításuk, átfirkálásuk, áttördelésük a helyes megoldás, mindhárom kötetben mérlegelt, de meg nem válaszolt kérdés maradt. Ennek a tevékenységnek néhány rekvizitumát érdemes közelebbről szemügyre venni.

Az első kötetben található korai KRÉTAPÁLYA azt a szabálytalan sorhosszúságú, olykori késleltetésekkel átkötött párrimes „szabad vers”-formát követi, amelynek ismert korai darabja Petőfi A HARAGHOZ című verse, és ami Kosztolányi és Illyés kedvelt verstípusa volt, különösen alkalmas nagy gondolati ívek könnyedebbé tételére. (HAJNALI RÉSZEGSÉG, ÓDA A TÖRVÉNYHOZÓHOZ stb.) Azaz csak *követné* Parti Nagy verse ezt a formát, ha így festene:

*„Elmosódó gombfocipálya,
válogatottként apa télikapátja,
fekete albertflórián
száguld for gentleman után,*

repülnek géz-kapuk,

*az első Fecske vasstamással
a vécé ablakában,
a park szaga,
mikor haza,
lappadt boxkesztyűik illata,
egy Liston-kép a tornaszákban,*

*a bal csapott, a lámpa-ring
hol listonként kering
a szégyen,*

ha gimnazista lányok nyihognak éppen” stb.

Azért idézem hosszabban, hogy érezhető legyen a szöveg lélegző lendülete. Parti Nagy azonban csak az első két sorban mutatja meg a formát, ami arra elég, hogy az olvasó ráismerjen. A harmadik sortól kezdve nem ezt a természetesnek tűnő tagolást követi, hanem egy hozzávetőleges állandó sorhosszúságot tart, afféle átlagtizenegyest:

*„fekete albertflórián száguld for
gentleman után, repülnek géz-kapuk,
az első Fecske vasstamással a vécé
ablakában, a park szaga, mikor
haza” stb.*

Egy fokkal nagyobb beavatkozást igényel (de a vers egészében csak két helyen), ha a HÓ,

HÍREK, HÍREINK esetében próbáljuk „visszaállítani” az anakreóni negyedfelest, amibe kívánkozik. Jelenlegi formája hosszú soros szabad vers:

*„Hó hull künn, februári, kései s voltaképpen
alig fehér az alig-februárban, csak
korpahó, csak szürkésárga inkább,
ha elnézem sokáig, és már a lámpafény is
esőre bontja szinte”* stb.

A második sor átrendezésével így festene anakreóni versben:

*„Hó hull künn, februári,
kései s voltaképp csak
korpahó, alig fehér
az alig-februárban,*

*csak szürkésárga inkább,
ha elnézem sokáig,
és már a lámpafény is
esőre bontja szinte”* stb.

A verssor elrejtése egy másik verssorban, a szabályosnak egy szabálytalanban, a kötöttnek egy esetlegesen – ennek a gesztusnak a paródiája lesz a SZÓDALOVAGLÁS lábjegyzetsorozata, amikor a korábbi (jórészt a CSUKLÓGYAKORLAT-ban megjelent) kötött formájú verseket, nemritkán szonetteket makámává tördeli át a költő. Nem mondanék igazat, ha azt állítanám: biztosan tudom, hogy miért folytatja ezt a játékot a versek külalakjával. Gondolhatunk egyrészt az említett makámára, illetve tágabban a szadszra, aminek azonban nincs kötött szótagszáma és időmértéke, hanem „strukturális és szemantikai paralelizmusokkal és rímekkel” kapcsolja össze a szöveg mondatait vagy tagmondatait. Emlékezetes magyar példákat találunk Vas István ESŐ ÉS TRAMONTÁNA című kötetében. A másik ismert példa, ahol kötött formájú verset prózába tördelve látunk, a régi kiadású zsoldároskönyv, egybekel mellett BALASSA BALINTNAK ISTENES ENEKI és kortársai. Ezek a modellek (ha azok) erős gondolatiságú, szakrális szövegek. Nem állítom, hogy Parti Nagynak a szakrális áthallásokkal szándéka volt; inkább az tűnik valószínűnek, hogy a versek dalszerűsége, egy korábbi verseszményre emléke-

tető mivolta ellen próbált más megoldást keresni az ANGYALSTOP verseiben, amikor verseszménye egy gondolati, bizonyosan nem könnyed, lehetőleg (epikus képzeteket keltően) hosszú sorokból építkező szabad vers („Kassák-i tág lélegzet”), rezignált vagy tragikus hangütéssel, amelynek szövete azonban magába építi a tradicionális költészet reminiscenciáit is. Talán nem járok nagyon messze az igazságtól, ha a DUINÓI ELÉGIÁK Rilkéjének a versről való gondolkodását vélem itt felismerni, mely azonban nyitott József Attila képviségre, gondolatiságára és ironikus önszemlélő pózolására, Ladányi Mihály szarkasztikus-anarchista prolipátoszára, Nemes Nagy Ágnes pontosságára és Nagy László elragadtatására; és integrálja a vers-szó intenzitására fordított figyelmet, ami Pilinszky és a neoavantgárd egybeeső törekvése volt. Az arculat, amelyben ez a verseszmény megmutatkozik, kötetről kötetre változik: a második kötet jellegzetes verse a szabályos szonett vagy dal és a dilettáns elemeket is magába olvasztó leírás, illetve dilettánsimitáció; míg a harmadik kötet versei már számos szabálytalanságot, sutaságot, csonkaságot is elviselnek. A versmegtestesülések mögött álló vésidea plaszticitása ezt lehetővé teszi; mint ahogy az iróniagyógyászat is hatékonyan működik, amikor a SZÓDALOVAGLÁS lábjegyzeteiben figurázza ki saját korábbi törekvését.

Rím, álrím, hiányzó rím

„Hogy rímelt Kosztolányi! Mégis meg kellett halni” – mondja a SZÓDALOVAGLÁS egyik lábjegyzete, eljátszva a kijelentés állítása és az igénytelen rím kontrasztjával. A rímek minőségének és elhelyezésének Parti Nagy mindig nagy fontosságot tulajdonított. Dérczy szerint ennek az a jelentősége, hogy „a mesterkéltségek világa parodisztikusan is megjelenik. Ennek nyelvi kifejezésformáit elsősorban a versek rímelési effektusaiban láthatjuk”. Dérczy uralkodónak látja a komikus, szatirikus hatást keltő rímfajtákat: kancsal és kecskerímeket, túlfeszített tiszta és elhagyásos csonka vagy torzító rímeket. Ez „arra figyelmeztet, hogy kettős viszonyrendszerrel van dolgunk: a megjelenő világra vonatkoztatottak a versek, de a nyelvi megformálás egyfajta ironikus, szatirikus viszonyt is fed” – mondja. (I. m.) Jó példa erre a SEJ második szakasza:

„Labdázna ők, zömmel röp és tollas,
elenyésző reajtuk a sörhas,
azután beleszaladnak a Tiszába,
így mulat az egész kisztaóbor.”

A képlet tisztaságát azonban megzavarja, hogy gyakran nehezen megmagyarázható pozícióban találkozunk efféle rímekkel. A HIMNUSZ BELL MÁRIÁHOZ szépen hullámzó hímrím-nőrim párosai közé ilyenek kerülnek: „*forintos bakelit-Mária, / veled, ha általad hiába*”; vagy „*miért szorítalak görcsösen, / ha nem felelsz, ha nem felel*”. Egy minden ízében tudatos költészetben ennek is oka kell hogy legyen.

Talán ugyanazt a jelenséget ismerhetjük fel itt is, mint a szemérmesen elrejtett anakreóni verselésnél vagy a KRÉTAPÁLYA áttördelt vessorainál: valami ösztönös vonzódva viszolygást a szép, a túl szép iránt (illetve azal szemben). Ezért olyan találó a SZÓDALOVAGLÁS tartalomjegyzéke felett a megnevezés: „*Félszép éji csonkák*”. Parti Nagy nem csúnya verseket ír, hanem szépeket, amelyek gondosan kiválasztott pontjaira hibákat illeszt. *Hibákkal díszíti őket*. Hogy aztán ezeket szépségtapaszar-szeplőknek látjuk-e vagy a költővel szolidaritást vállaló versek fakadó stigmáknak, ezt nem akarom eldönteni.

Másutt a rímek olyan asszociációkat sugallnak, amelyek túlmutatnak az értelmezés során felfogható információkon. Jól szemléltető ez a SZÓDALOVAGLÁS „*begyűr a hullám partnak ér a dunyha*” kezdetű darabjának rím sorát figyelve. A szonett oktávája ABABBAAB képletű, tiszta hangzású rímekkel operál. A zárószakasz rím képlete talán CDCBE lehetne, de a helyzet ennél bonyolultabb. A C-rímek – *eresztek, eresznek, esnek* – tiszta nőrimek. Az oktáva ismeretében olvasói ösztönünk azt súgja, hogy a sextában is hasonlót kell keresnünk: a D, B és E sorvégeket, melyek ráadásul ritmikailag egyneműek, emelkedő lejtésűek, egymással rimelőeknek érezzük, bár magánhangzóik nem rimelnek (*összetart, vizek, kútárt*). A *vizek*, bár hangzásában felidézi a *tizenegy*, illetve a *hideget* hangemlékét, mégis ütközik azok karakteres anapesztusaival. Ebben a bizonytalan helyzetben, amikor fülünk ellene mond várakozásunknak, hajlamosak vagyunk azt hinni, hogy valami tévedés történt; talán nyomdahibáról van szó, és *kútárt*

helyett *kútart*nak kellene zárnia az utolsó sort. Ez a bizonytalanság, tekintettel arra, hogy a vers leghangsúlyosabb pontját: az utolsó szót érinti, meghatározó részévé válik a vers olvasatának. Ez is része azoknak a bizonytalanságoknak, ambivalenciáknak, amelyekből egyre többet tart számon (vagy felejt el átmenetileg) az ember Parti Nagy verseit olvasva.

Javítások

Vannak költők, akik gyűjteményes kötetük kiadásakor a szó szoros értelmében átírják korábbi verseiket. Ismerjük Kukorelly ez irányú erőfeszítéseit. Parti Nagy nem ilyen. Ő nem írja át a verseit, legfeljebb kihagyja őket, és azt is ritkán teszi. Éppen ezért lehet különösen érdekes az a néhány változtatás, amit mégis elvégzett a szövegeken. Ezek a fellelhető változtatások sem új keletűek: már a SZÓDALOVAGLÁS megszerkesztésekor elvégezte őket. Például a NA SZÉP című szöveg a CSUKLÓGYAKORLAT-ban még két mondatból állt; a SZÓDALOVAGLÁS-ban négyre tagolódik, és persze prózába tördelve mint mottó. Egyik részlete eredetileg: „*Ott belül roppant kicsikék az összes angyal, / szárnyuk helyén üres lapát.*” Javított változatban: „*Ott belül nagyon kicsikék az összes angyal, szárnyuk helyén gyereklapát.*” A *roppant* helyett a *nagyon* kevésbé választékos, költői. Ez a változtatás tehát egyrészt az egyszerűsége törekvő tendencia része; másrészt azonban a *nagyon kicsi* az ellentéttel való fokozás révén teremt egyfajta feszültséget, és felhívja a figyelmet a vers tárgyára, nagy és kicsi, felnőtt és gyerek együttélésére egy tudatban, illetve tudatalatiban. Ugyanerre céloz a gyereklapát említése. Szó sincs kifosztottságról, ürességről, ahogy a korábbi kötet írásakor gondolta. Ezzel az apró változtatással a vers uralkodó motívuma nem a sötétség lesz, ami a pincében várja az önmagába alászállót, hanem Freud, a gyermekkort rekvizituma, és a tudatalatti, ahová szénért, *melegért* megyünk, és ahol „*minden megvan*”.

Egy másik feltűnően megváltoztatott pont az ELREPULLMAN egyik bizarr szókapcsolata. A CSUKLÓGYAKORLAT-ban még arról volt szó, „*hogy tán kiadja másod a párnás másodosztály*”. A SZÓDALOVAGLÁS-ban a jelző *lappadt* lesz, ami talán logikus, hiszen ha az első osztályt nevezzük párnásnak, akkor a másodosztályra ez a titulus nem használható. Ugyanakkor a

párnás másodosztály kifejezés 1986-ban szellemes és nyilvánvaló szinonimája a „*legvidámabb barakknak*”, és ez a kifejezés az egész versnek egyfajta politikai-oppozíciós utózt ad, mintha egy elkeseredett értelmiségi értené meg, hogy nincsen számára közösség, szolidaritás, világgal és hatalommal egyedül kell szemben állnia. 1990-re azonban történt egy s más. A korábban párnásnak látszó ülések jócskán lelappadtak, egy birodalom omlott össze, és egyre kényelmetlenebb dolog lett politikai verset írni. Ha ehhez hozzávesszük a *lappadt* kifejezés korábbi előfordulását (a fentebb tárgyalt KRÉTAPÁLYÁ-ban), ahol arra a kesztyűre vonatkozott a jelző, amelyben nem volt ököl, talán még maga a fordulat is leképeződik ebben a szócserében. Mindenesetre a táncosan könnyed és a magyar tradícióban a bor mellett mindig a halált is megidéző (igaz, sorkettőzésben bújócskázó) anakreóni vers ebben a változatban általános érvényű halállírába billent, annak ellenére, hogy az olvasói figyelem megbotlik a megváltozott minőségű versben nem igazán funkcionáló jelzőben.

Ami pedig a legérdekesebb: Parti Nagy a gyűjteményes kötetben a maguk helyén *nem* javította ki a verseket, így a könyvben a két változat egyaránt fellelhető. Ha tehát Margócsy István kritikájában azt élvezi (2000, 1995/10.), hogy Parti Nagy hagyja elmaradni, elhagyja, lebontja csoportkötöttségeit és divatgesztusait, ehhez hozzátehetjük, hogy a korrigált és eredeti variáns egyidejű felmutatásának gesztusa túlmutat ezen: *a költőnek magának* a megosztottságát jelzi egy minden megélt időpillanatban borostyánkőbe fagyott rovarként benne rekedő énré, és egy az időben továbbutazó megfigyelőre, aki a József Attila-i fülkényekhez hasonlóan látja elvonulni elmúlt pillanatait és azokon belül magát, a maga örök időkre változhatatlanul kimerevedett gondolatait, érzéseit, reflexióit, amelyek ugyanakkor megfigyelő-magában tovább munkálnak, változnak, reflektálódnak. Ez a tovább munkáló-munkálódó variáns azonban már nem mű, csak egy későbbi „mai” műhöz vezető előkészületi állapot rekvizituma: lábjegyzet.

(Olvasói) tartam és (alkotói) egyidejűség

Az időbeniség kérdése Parti Nagy költészetének talán legérdekesebb problémája. A kész,

befejezett mű önmagában való folytonosság. Az ilyen alkotás – persze nem Eco „*nyitott művének*” ellentétéként, hanem egy másik logika alapján –: zárt mű. Magába zár egy gondolati és érzelmi állapotot, egy alkotói folyamatot, a költő nézeteinek, műveltségének, alkotókészségének adott állapotát. Szellemi és időbeli utak vezetnek megírásáig, és vezetnek tovább belőle; maga azonban dimenzióbuborékként záródik egyetlen pont köré.

Az a műtípus, melynek megteremtésére Parti Nagy törekszik, nem ilyen. A torzókonstrukció, torzóhálózat asszociációs rendszere nem zárul önmagára; ez a SZÓDALOVAGLÁS-ban látszik legjobban. A megnevezetlenség (címek hiánya) és a szándékolt befejezetlenség, valamint az a gesztus, hogy a „minta-mondatok” között *egyenrangúként* jelennek meg kidolgozott, remekműnek is mondható darabok (mint az „*úgy nem hazudtam hogy e fél-egész*” kezdetűtől számított, belső ciklust alkotó tizennyolc szonett, benne az „*akkor az ember lángban áll*” kezdetű, amit a magyar költészet legnagyobbjai közé sorolok) és nyilvánvalóan csak ötletcsirának nevezhető feljegyzések, azt a benyomást kelti az olvasóban, hogy ezek a szövegek azonos értékűek. De nem úgy, hogy a sokszor nem is értelmezhető szilánkok is *teljes* értékű művek volnának (ahogy Bartók a MIKROKOZMOSZ vagy Kurtág a JÁTÉKOK apróságait tekinti teljes értékű alkotásoknak), hanem úgy érezzük, hogy a befejezett művek sem mások, mint töredékei valami láthatatlan szerkezetnek, amelynek kötőanyagát maga az olvasó kell hogy szolgáltatssa a maga tapasztalataival, életének tényeivel, a töredékek közötti kapcsolatokat felismerő, fel nem ismerő vagy saját asszociációs rendszerével új összefüggéseket megalkotó olvasói tehetséggel. (Amikor Dérczy idézett kritikájában felrója, hogy „*a sok jó vers mellett kevés az igazán hatásában is megrendítő vers*” a CSUKLÓGYAKORLAT-ban, talán már ezt az ott is fellelhető katarziszromboló körülményt érzékeli.)

A könyvmű szerkezete, épüljön bár kizárólag lírai elemekből – mint ahogy Parti Nagy versesköteteinek szövegei egyértelműen karakteres lírai szövegek –, mindenképpen *epikus* képzeteket kelt. Az olvasó képtelen másképp olvasni az egymás után sorakozó szövegeket, mint egy történet egymás után sorakozó epizódjaként – ha úgy tetszik: rákényszeríti az olvasott szövegére saját megis-

merői kronológiáját, még akkor is, ha az író erre nézve kifejezetten másfajta instrukciót ad (amiről Parti Nagy nál nincs szó) – és ha már az író nem tette lehetővé, hogy kiolvassa ezeknek a szövegegységeknek az összefüggéseiből a történetet, akkor ő maga fogja azt elbeszélni magának. Parti Nagy szövegszilánkjai érdekesek, olvastatják magukat, *tehát* elbeszéljük magunknak a történetüket. Ez a történet a költő csődjéről szól, a kiválasztott tárgy verse foglалásának csődjéről, magának az alkotásnak a csődjéről, a magánélet csődjéről, az élet csődjéről, egyáltalán: az ember csődjéről. Ez a totális vereség azonban már maga a beteljesedés, hiszen a kiválasztott tárgy, amit Parti Nagy megverselni próbált – rilkei tematizációval, bár bizonytalan és változó lírai eljárásokkal –, az éppen az ember, az élet veresége volt Istennel, a világgal és a magára öltött kultúra által előrajzolt feladat nagyságával szemben. Ez a vereségben megtestesülő beteljesülés teszi lehetővé, hogy a SZÓDALOVLÁS után kilépjen a lírai szerepből, hogy történeteket mondjon el, sőt akár verseket – egész, befejezett verseket, adott esetben remekműveket (NYÁR, NÉMAFILM) írjon – a kötet szerű struktúra, a „nagy elbeszélés” szerkezetkényszerszere nélkül, egy kontinuus időszelvényben.

Ki beszél ott?

Mind ez természetesen Parti Nagy Lajos költő elbeszéléséről szól; a versekben azonban merőben más figurák, fiktív narrátorok beszélnek. Bevett szokása volt ez elsősorban az angol regénynek legalább Defoe óta, és ha versben nem szokás is, újdonságnak sem nevezhető. A „nem saját hangon beszélés” mint stílus-elem a nyolcvanas évek elején a fiatal, „egyetemi költészetben” általánosnak mondható. A gyerekesség, a babanyelv, gügyögő infantilizmus tehetetlen kínvgyora az értelmiségre kényszerített szerep túljátszott elfogadásaként is értelmezhető, politikai gesztusként – hiszen akkoriban nem politikai és nem társadalmi költészet nem volt, mert nem is lehetett. „Ha nem lehet felnőtt felelősséggel és az ehhez szükséges szabadsággal élni, akkor maradjunk gyerekek” – mondja ez a beszéd-fajta. Elsősorban persze Kukorellyre gondolok és A VALÓSÁG ÉDESSÉGÉ-re, de a „tök laza” Garaczit éppúgy említhetném itt, mint a

maszturbálás szépségeit ecsetelő Petőczöt; némiképp távolabbról a függőző és indiánózó Esterházyt. Egy következő körben mint nem a saját ismereteivel beszélőt említhetem itt az álprimitív beszédmód elementáris tárgyiasságával kísérletező Oravec Imrét (aki más tekintetben, mint a verseskötetművek legkövetkezetesebb alkotója is Parti Nagy elődje) éppúgy, mint Kántor Pétert, akinek éppen ekkortájt jut eszébe szénszünetről vagy tintatartóról írni (és egy megjegyzés erejéig szóba hoznám a magam valamivel korábbi RAGTIME-ciklusát).

A más hangján – persze hangsúlyozottan a költőnél primitívebb ember hangján, többnyire ironikusan, parodisztikusan – szóló beszéd kommentálatlan idézése gyakori avantgárd eljárás is. Napilapcikk, bírósági idézés, a személyi igazolvány szövege repetitív vagy elektronikus zenével kísérve (esetleg anélkül) gyakran hangzott el avantgardista összejöveteleken, happeningeken a boglári kápolnától lakásperformance-okon át kísérleti színházi előadásokig. Ezt az aktust a közönséggel összekacsintó üzenete („mekkora barmok ezek!”) különbözteti meg más álarcos költői szerepben bujdosásoktól (Weöres-től Orbán Ottón át Kovács András Ferencig). Parti Nagy idegen szájjal való beszéde több irányba visszavezethető gesztus; ez, azt hiszem, az egyik.

A monológok, melyek DILETTÁK címmel alkotnak ciklust a CSUKLÓGYAKORLAT-ban, messzebbre vezethetők vissza. A közismert latin szólások kiforgatása és áldilettáns blódlív alakítása ősi diákszokás. A „*Navigare neszesser est*” vagy a „*Sic utur a franca*” szófacsarása alapjában véve a latinul nem tudó, de tudósnak látszani akaró tanulatlanokon gúnyolódik, persze a bennfentességet, összetartozást kifejező rejtett beszéd formájában; akárcsak a rágyújtáskori obligát szellemeskedés: „Lapis ignis?” – „Iam caelum!”

Amikor a nyolcvanas évek elejétől ismét kezdtek megjelenni a fűzfapoéták magánkiadású füzetkei, majd egyre vaskosabb kötetek, felszabadító pillanata volt az a magyar könyvkiadásnak. Parti Naggyal közös szenvedélyünk ezeknek a munkáknak és jellegzetes poétikai eszközeiknek a gyűjtése. Érdemes odafigyelni arra, hogy egy költői tradíció, amit első felbukkanása óta üldöznek, és min-

dig üldözni is fognak, amíg jó ízlés van a világon, milyen szilárdan őrzi a maga verselési sajátosságait, hagyományát és eszményeit. Az egyre hosszabbodó sorok, a primitív ragrímek, a versbe foglalás során keletkező esetlenségek ma is ugyanolyanok, mint az ötvenes évek „munkásfolklór”-jában vagy Nagybajomi Szabó Lajosnál. Ezek egyik fajtáját, a dalszerű csasztuskát parodizálja a CSUKLÓ-GYAKORLAT SEJ című darabja. A DILETTÁK című ciklus egy másik típusú imitál: a totális szintézis megteremtésére törvő világrosszalló kozmoszdzalokon ironizál, amelyeknek alapdarabja lehet Csontváry KI LEHET ÉS KI NEM LEHET ZENI című kiáltványa és társai. Amikor Kukorelly csinálja ugyanezt, olyan verselési képtelenségeket old meg hibátlanul, amelyek kétségtelenné teszik, hogy biztos kezű mester jópofáskodik („VISSZAHOZZATATLANUL ROHAN AZ IDŐ”). Parti Nagy ezt nem teszi.

Parti Nagy nem abból a nyelvi – és egyben szociológiai – közegből való, amelynek magasabbrendűségi tudatát, összetartozás-érzését segítenek megtartani ezek a nyelvi fordulatok. Őt ezekben a beszédelemekben az ügyefogyottak elesettsége érdekli. A nevetést nem a megvető elfordulás, hanem az érdeklődő odafordulás gesztusa kíséri. Részvételi gesztus ez akkor is, ha érzelmileg ambivalens; mintha Hrabal hősei iránt érzett felemás szeretetére ismerhetnénk benne. Nyelvi elemeiben használja, de élethelyzeteiben elutasítja vagy legalábbis nem veszi magára ezt az asztal melletti polgári butáskodást (és itt a polgári nem minősítő jelző, nem káromlás és nem idealizálás, hanem egy szociológiailag, nyelvhasználatában, műveltségében és viselkedésében meglehetősen egynemű történelmi csoportmegnevezés). Ez teszi a dolgot érdekessé: Parti Nagy úgy beszél ezt a nyelvet, mint egy felnőttként tanult nyelvjárást.

„Utóvéd, előre!”

Az idegen szerepben való beszéd nem az egyetlen elem, amit Parti Nagy – részben – a hatvanas-hetvenes évek avantgárdjából örökölt. („...fontos esztétikai-poétikai előzménye a hetvenes évek neoavantgárd szövegírodalmának nyelvkritikai irányzata, amely a költői nyelv radikális megtisztítását és a szövegképző eljárásmodok minimalizálását tűzte ki célul”. Mészáros Sán-

dor, *Alföld*, 1990/5.) Paradox jelenség, hogy ez a maga idejében főként a rendőrség figyelmét felkeltő, a kultúra vérkeringéséből kizárt, a publicitás lehetőségétől megfosztott szubkultúra milyen mély hatást gyakorolt a mai kultúra egészére a képzőművészetektől az alternatív pedagógiai irányzatokon át az irodalomig. Kukorelly ezt írja erről: „... bár a maga idejében nem ismerhettem, így utólag látszik, nagyon közel álltam hozzá. Ilyen is van, ilyen nem közvetlen hatás, nyilván a levegőben közlekedik, vagy hol, nem lehet tudni. Szentjóbó, Najmányi, Molnár Gergely, Hajas, Balaskó. És Erdély Miklós, a neoavantgárd pópája”. („A FORMA TESSZI ISTEN KÉPÉVÉ AZ EGÉSZET”. In: *Keresztury Tibor: FÉLTERPESZBEN.*) Parti Nagyról is valami efféle gondolkodom.

Igaz, attól óvakodnék, hogy – mint Határ Győző (*Holmi*, 1990/8.) – kijelentsem: „*Nem poszt és pre, nem tranz és meta, hanem a szó »paraszti« értelmében avantgárd költő*”, de természetesen egyetérték azzal, hogy előretartó és kísérletező alkat, és – megint csak Határ Győzőt idézve – „*annak klinikai kutatóorvosa is, hogy milyen zenei elemek működnek az asszociációk mélyén, és hogyan társít szavakat az intellektus az ösztönök mélytudati nyelvétől fel a matematika nyelvzetéig*”. Azt már megint túlzásnak érzem, hogy – akár átvitt értelemben is – „*nyeltpsziológiai... mélytanulmány*” nevezem a SZÓDALOVAGLÁS-t. A gondolat szellemes és nem alaptalan, de az alkotói folyamat és annak eredménye is ambivalensebb annál, hogy tudatos kutatómunkáról beszéljünk. Több és kevesebb.

Persze hogy micsoda pontosan az avantgárd, és melyek azok a vonásai, amelyek biztosan elkülönítik a hagyományos irodalomtól, azt én éppúgy nem tudom meghatározni, ahogy másnak sem sikerült. Ha pusztán a szövegeket vizsgáljuk (és nem azok keletkezését, illetve előadását, aminek külsőségei jellegzetesebbek a szövegtestnél), elsősorban a megszokott értelmességgel való szakítás és egy másfajta értelmesség bevezetése látszik jellemzőnek. A szórend felborítása, a grammatikai abszurd, az egyeztetés tudatos elhibázása, a mondatrészhány valószínűsítő jellegzetesség. A SZÓDALOVAGLÁS-ban a szintaxis feloldása és alárendelése egy álmogdolkodás logikájának („*félszép éji csonkák*”) még a klasszikus szürrealizmusnak az auto-

matikus írásból szintetizálódott gondolatárításaihoz kapcsolódik inkább („*a Föld két mint egy narancs*” típusú kijelentések: „*az ember mint újságpapír megáll*” stb.; de már korábban, például a KUTYAZÖRGÉS-ben is vannak ilyenek). De az ilyen részletek: „*tevék vagyok püpos kis-angyalok*”, „*most látszik nincs biztosra élni / nincsen hát melynek megveted*”, „*s rövidre zár öklében ujjja / és zárlatos ráz tönkrement*”, „*mintha magam-má lehetnélek*” félreérthetetlenül a neoavantgárd beszédmódjának említett sajátosságait idézik; legközvetlenebbül talán Balaskóra „hajznak”. Az ő kedvelt fogása a politikai utalások tárgyiasított, szürreális megjelenítése is. Parti Nagynál ilyen: „*libikét és egált / beadtuk a fráterekhez / most könnyen vagyunk*”. A szétszedett szintaxisú kijelentést – az írásjelek hiánya miatt talán első ránézésre nehezebben felismerhető módon – *felkiáltásként* követi a bütordarab megnevezése: „*kávét tükre fogni kezem hideg kanalat / roppant fotel roppant fotel*”, akárcsak Balaskónál a „*Nagy nadrág!*”; de már Nagy László kísérletező korszakában is előfordul hasonló, például a MENYEGZŐ végén, a tánczók között felkiáltó indulatszóként szereplő „*billentyű!*”. (Nagy László rövid – némely következményében tartós – flörtje az avantgárddal feltárára váró jelenség.)

Mindezek ellenére úgy gondolom, hogy Parti Nagy költészete nem avantgárd jelenség. Műveiben a kísérletezés mindig több önmagánál. Aztán: szövegei nyomtatásban nyelik el autentikus megjelenésüket (jóllehet szívesen és jól adja elő őket). Ezzel szemben az avantgárd legfontosabb gesztusa a testi jelenlét, a beszédben való megnyilatkozás volt, amivel a szocialista korszak nyomtatványköltészete (sőt: arcképesigazolvány-költészete, lásd SZÉP VERSEK) ellenében a testközelséget, annak merevségével szemben („*arccal a tengernek ütt feszülünk öntve szoborrá!*”) a tevékenység (performance-szerű színpadi évések) elsődlegességét, annak kudarcserülő stratégiájával szemben a kísérletezést, kutatást hangsúlyozta. A személytelen, hivatalosan jóváhagyott, sőt minősített (EZEK a Szép versek!) irodalom ellenében áll a testi ottlét fedezete, amit olykor önmegalázás, önmegsebzés, máskor külső erőktől elszenvedett erőszak (rendőri gumibotozás, letartóztatás) tesz még esendőbbé.

Parti Nagy versei könyvművek, melyek ki-nyomtatva jutnak el a befogadóhoz, ráadásul mindig érződik bennük a jambikus lejtésre, parnasszista versformákra (5 x 4 soros stró-fákból álló dal vagy még gyakrabban szonett) való törekvés, ami az avantgárdtól biztosan idegen. Számtalan öndefiníciós szerepvers, József Attila- és Kosztolányi-allúzió erősíti meg a hagyományos költőszerep vállalását. Ezt a konzervatív túlsúlyt figyelembe véve (a számos avantgardista elem, szöveggépző módszer jelentőségét mérlegelve) Parti Nagy költészetét *fúziós posztavantgárd* költészetként határozhatjuk meg.

Némiképp már egy későbbi gondolkör-re utal az az avantgárd gesztus, amit a SZÓDALOVAGLÁS után írott versek ciklusának címadójául emelt ki. A MEDWENDEL mintegy a SZÓDALOVAGLÁS ellentettje: nem hagy helyet az olvasói „tartam” számára, hanem zárt műként látta az egymáshoz nem kapcsolódó, különböző minőségű szövegegységek, fragmentumok halmazát. A morfológiailag versnek látszó alakzat a befejezettség képzetét kelti; holott pseudo-szintaxis épít mondatokat definiálhatatlan szavakból, és a különböző narratív pozíciókban fogalmazott mondatok kapcsolódás nélkül állnak egymás mellett. Fekete lyuk ez a vers, rendkívül sűrű elege a beszippantott mindenféleképpen; „*Az tartja össze, hogy vagyok*” – definiálja a szöveggépzés módszertanát a költő. És ez a – nem a szó megszokott értelmében – kozmikus léptéke az énnel, önnön létezése érzékelésének, ez a benső tágasság az, amiről – 1979, Csorba Győző óta – indokolatlanul kevés szó esett Parti Nagy műveinek elemzésekor.

„uram idő van rilkebor”

Ezt a bizonyos tágasságot *rilkei eszménynek* fogom nevezni. Mindig érezhető, de mindig elfojtottan érezhető a jelenléte ebben a költészetben. Ráadásul Rilke nevét kettős értelemben vonom be ebbe a gondolatmenetbe; egyrészt magának a mesternek és költészetének a megnevezésére – aminek szintén megvan a maga hatása erre a költészetre –, másrészt egy eszmény, egy kultúrakép, egy költői program, egy térélmény létét jelzem vele. „*A groteszk szerencsésen vegyül az elégiával [...] a versépítés módja Radnóti lágerbeli híradásait idé-*

zi” – hívta fel a figyelmet az ANGYALSTOP-ról írott kritikájában Bakonyi István (*Kortárs*, 1983/4.), és bár a párhuzam vadnak hangzik, van benne igazság. (Igaz, én inkább az ÁLOMI TÁJ és a SEM EMLÉK, SEM VARÁZSLAT elégi-kusságára gondolok. Hiába értek egyet Keresztury Tiborral, amikor azt mondja: „*Versei nem szépek, hanem félszépek, nem elégiák, hanem resignák*” [Magyar Napló, 1990/18.], egyet-értésem csak a versem egy részére nézve érvényes.)

Az elragadtatás, az élmény elementáris jelenléte, a „Weltinnenraum”, a benső világtér, tér és idő végtelenségének a tapasztalatoktól független, elemi képzete és az ebből a világra vetülő kozmikus lépték mindenségmértékének jelenléte már a legkorábbi versektől kezdve érezhetően megvan Parti Nagyban. (Ezek azok a vonások, melyeket – bizonyára szubjektív és leegyszerűsítő módon – Rilke eszményként összegzek.) Miközben tehát (a Keresztury-féle „resignákra” gondolva) egyfelől, ha egyetlen szóval akarnánk leírni Parti Nagy világát, ez a szó a *vacak* lehetne, addig másfelől verseinek egy körülhatárolható vonulata az első két kötetben antik képzeteket kelt, valami nagyszabású, kozmikus szomorúságot áraszt, monumentális képek, tágas térképzetet keltő igék jelennek meg bennük. Persze nem tisztán. Ahogy Farkas Zsolt mondja: Parti Nagy „*legfontosabb – szemantikai és formai – technikája az ellentét, pontosabban fogalmazva az összekutyulás*”. (*Hitel*, 1990/14.) Ez az ellentét, nem annyira az összekutyulás, mint inkább az azonnali ellenpontosítás, a mindenre kiterjedő ambivalenciák rendszere nyilvánul meg abban is, hogy az első kötetben induló „Rilke-eszmény versei”-nek kiteljesedése, a DUINÓI ELÉGIÁK helyén a CSUKLÓGYAKORLAT dilettáns darabjai jelennek meg, kifigurázva a kozmikus programot.

Az ANGYALSTOP című kötetben a KRÉTAPÁLYA, ÉNEK AZ ESŐBEN, A NULLA JEREMIÁDJA, MÉLYLES, ANGYALSTOP, HÓ, HÍREK, HÍREINK, TRUBADÚR-ÉNEK, RÍMKÉNT A NYÁR alkotja ezt a belső vonulatot, amely a SZABAD VIZEK, HATTYÚNYÁL, KUTYAZÖRGÉS sorozatában folytatódik a CSUKLÓGYAKORLAT-ban. Formai sajátosságaira jellemző a sorok hosszúsága, ami valamiféle közelebről nem ismert belső mintát, térigenyt követ, és ez erősebb, mint

a verselésből természetesen adódó tördelés – lásd a KRÉTAPÁLYA, a HÓ, HÍREK, HÍREINK és más versek valódi és rejtett vessorairól írottakat. Tematizációjuk súlyosabb, motívumaik nagyobbak, tömörszerűbbek, bár értelmezésük aligha lehetséges. (Ez persze általános sajátosság Parti Nagynál. Ahogy Bojtár Endre írja: „*egy teljesen új verstípust fejlesztett tőkélyre: az érzelmes »érthetetlen« verset. Az »érthetlenség« eddig a magyar irodalomban is számos változatban, de mindig az intellektuális típushoz társult, mintegy az intellektus okoskodta érthetlenné magát, itt viszont a szív érthetlensége danol*”. (MARGINÁLIA MARGÓCSY ISTVÁN ÍRÁSÁHOZ. 2000, 1995/10.)

Képeikben ilyenek ezek a versek: „*Esik. Egyre vadabbul. / Gubancos eső, felhők sűrű haja, / szél fésűje tépi, szálba, csomóba repül...*”, vagy: „*Szememre támad a dagály, kiszámított / és nyelhetetlen, és épül a só miután, / és szétmar a só, miután / lefut a tenger*” (feltűnő, hogy a szinte mindig jambikusan verselő Parti Nagy itt milyen görögösen darabos), vagy: „*Fiúk labdázna vad sodramú folyóban, / föl-földobódó delfinek, szaténtrikó nyugágya*”, vagy: „*Hattyúnyál veri a fákat, a pázsított szegélyt*” és így tovább. Iróniának nyoma sincs. Ebben a vonulatban Parti Nagy kilép az irónia önlefokozó-önkorlátozó beszédmódjából, széles gesztusokkal, nagy terekben mozog, kozmikus léptékű cselekvésekről beszél. Nem fogadja el a Kukorelly-féle „*arról majd le kell mondani*” gesztusát, nem mond le arról a romantikáról, ami Heine után többnyire kopottnak tűnik, arról az elemi erejű megrendültségről, amit Hölderlin és Pilinszky után nemigen akaróznak elfogadnunk, és még a ma tökéletesen szalonképtelennek minősülő Juhász Ferenc vagy Nagy László is felvillan olykor egy-egy szokatlan szóösszetételben vagy szélesebb, nagyobb kép háttérében; és a minden ízében szójátékos SZÓDALOVAGLÁS-ban nem hagy fel a vonulat folytatásával, amikor efféléket ír: „*akkor az ember mint újságpapír / megáll a tűzben ferdén feketén / ég az arcán az ólom mint a zsír / a napra cseppent üdvözültekén*”.

Aki sokat markol, keveset fog; de aki a megtarthatatlanul sok szétrobbanását akarja fogni? „*Nem tudom, tényleg nem tudom.*” A költői életmű betetőzése vagy legalábbis egy alkotói korszak lezárása mindenestre a SONETTE AN ORPHEUS-t idézi; csak éppen,

ahogy Rilke a szonettek egyetlen elragadtatott alkotói periódusban formálta készsé, úgy Parti Nagy a MINTAMONDATOK-at egyetlen elragadtatott periódusban robbantja szét. A szétszállás, a szilánkokra zuhanás a SZÓDALOVAGLÁS egészének legerősebb befogadói tapasztalata; mint ahogy a *szonettként* való szétzuhanás, sőt szonettkoszorúként való összezúródás a legerősebb formai tanulsága. Érdeemes egy ezzel rokon gondolatmenetre odafigyelni a Keresztury-interjúban (FÉLTERPESZBEN, JAK füzetek, 54.): „*Szinte mindig megvártam, kívártam, amíg megtörténik velem, amiről tudtam, hogy »az emberrel« meg kell történnie. Talán ezért ennyi kivárás, lassúság, tétova alakulás és »nem tudom« a kész modor, világlátás és vers-egész mögött. Mert kész a fenét. Az utóbbi időben a magam számára is, de tőlem függetlenül is inkább az irónia határait látom, a veszélyeit. Bennem a CSUKLÓGYAKORLAT idejére épült fel mint totális részlegesség, aztán föl is robbant. A SZÓDALOVAGLÁS erről is szól. Nem múlt el, nem szűnt meg, csak a helyére került.*” A metaköltemény és a „nagy elbeszélés” egyberoppanása, mint az atombomba két feléé, csak robbanásban teljesedhet. A robbanás azonban nemcsak rombol, amikor összezúzza és elsöpri a tájban látható tereptárgyakat; egyúttal meg is teremti az új világ alapját: az építkezéshez szükséges teret, ürességet.

A metamű ősröbbanása

Egy költészetnek, melynek a szétrobbanás a beteljesülése, nem könnyű elképzelni a folytatását. Persze adódik verset írni alkalom, a költő „*harminckilenc évesen / tud némely rutinériákat, / és csukott szemmel teljesít*”, ahogy a KIS ŐSZI RÁDIÓVERS-ben írja; ezekből aztán öszszegyűlik valamennyi. Köztük nagy, az egész magyar költészetben párjukat ritkító darabok. Az olvasó azonban, aki az előző három kötetben megszokta a nagyon erős struktúráltságot, ezeket az egyedi műveket alkalmi apróságoknak fogja érezni, és csalódik, akkor is, ha erre valójában nincs oka.

Fontos dolgot mond ki azonban Keresztury Tibor a SZÓDALOVAGLÁS kapcsán (*Magyar Napló*, 1990/18.): „*A rész és az egész viszonyára, a törmelékben felidézhető teljesség mértékére fogalmazza itt meg első körben választát a költő úgy, hogy e válasz struktúrájában, történetet rejtő zártágában egyféle lehetséges regényformát előle-*

gez meg.” A spontán önteremtéssel létrejött bőröndmű dekonstrukciója útján alkotott metaköltemény nemcsak betetőzése, záróakordja a világot bőröndbe gyűjtő tevékenységnek, hanem kezdete is egy új alkotói korszaknak, amelyben a fragmentumok szervezésének módja más logikát követ. Ez a logika azonban a MINTAMONDATOK szerveződési tapasztalataiból alakul ki, az alkotói és a befogadói idő különbözőségének tanulságait feldolgozva tesz szert a nyelvben kódolt közös időtényező beépítésének képességére, és így a későbbi prózaköetek újfajta időszemlélete, a szöveg befogadóként, *megismerőként történő megalkotása* mint módszer a versciklus hozadéka.

Az ELREPULLMAN javításaival kapcsolatban azt mondtam, hogy a javítás után a vers elveszti politikai oppozíciós felhangját, és általános érvényű halállírává válik. A javítás alighanem a SZÓDALOVAGLÁS verseinek megírása után, a kötet szerkesztése közben történik, és ez a körülmény, az új időszemlélet megjelenésével együtt, különösen fontosnak látszik. Az egyszerűség kedvéért Gadamer összefoglalásában (AZ ÜRES ÉS A BETÖLTÖTT IDŐRŐL) idézve Heidegger gondolatait: „*Mint az emberri jelenvalólét (Dasein) eredendő időbeliségét [...] emelte Heidegger a jelenvalólét lényegi végességét ontológiai témává. A halál nem olyasvalami, amiről minden gyerek egyszer tudomást szerez, és attól kezdve »tudja«*”; e tudás sokkal inkább „*időtapasztalásunk és idővel való számolásunk alapját*” képezi. Ezt a problémát látom megjelenni és – ha nem is megoldódni – önnön ellenállását leküzdvé jelen lenni a SZÓDALOVAGLÁS utáni versekben.

A MINTAMONDATOK bőröndanyaga egyfajta időtlenített objektivációja volt az életnek, az élet tényeinek és az azokra adott intellektuális, intuitív, asszociatív vagy éppen irracionális válaszoknak, és olykor az ezeket a válaszokat olvashatatlaná felülíró fedő- vagy vakszövegeknek; a benne foglalt szövegek azzal a prekonceptióval íródtak, hogy helyük egy később megépítendő szerkezetben lesz kijelölve, s így kezdetük és végük nem tekintendő kitüntetett pontnak, sokkal inkább a más szövegekhez kapcsolható szabad vegyértékek helyének; az egyes darabokat nem zártág és telítettség, sokkal inkább széles spektrumú affinitás jellemzi. Ez a sajátosság

és a korlátlanul bővíthető szerkezet (csaknem négyezer sorával – Juhászt leszámítva – az utóbbi idők talán legterjedelmesebb lírai vállalkozása) által sugallt végtelenségérzet hozzásegíti a *halálnak* egy nagyon sajátos észleléséhez, aminek során az, beilleszkedve (ahogy Angyalosi Gergely írja – *Kritika*, 1991/3.) a „szó-dal”-ok közé, hiszen „*költészetének alapelve a szó szintjén keresendő*”, maga is csak egy lesz a sok „dal-szó” közül; ellentmondva Wittgensteinnek, egy lesz az élet tapasztalatai (Ereignis des Lebens) közül. Ezt a felismerést tükrözi a halásötét pince által uralt NA SZÉP című vers mottóként kiemelt és az „odalent minden megvan” élményének kiemelésére javított változata.

A költő továbblépése ettől a mítípustól és ettől az időszemlélettől egy új mélységű halálismerethez vezet. Ismét Gadamert hívja segítségül: „*A Prométheuszról szóló görög mítoszban [...] a titán elveszi az emberektől a saját halálukról való pontos tudást. A saját végességről való ilyen nem tudó tudás [...] az idő feletti rendelkezés lehetőségéről való lemondást jelenti.*” A Medwendel-ciklusban összegyűjtött újabb versek közül az a három, amit igazán jelentősnek tartok (NYÁR, NÉMAFILM; KIS ŐSZI RÁDIÓVERS; NOTESZ) nem véletlenül tárgyalja éppen ezt a kérdést: az első hangsúlyozottan lezárt (keretes szerkezetű), befejezett halálvers; a második a „bőröndszisztémán” ironizál („*egy bőrönd komposztált papír / marad utána s egy szünetjel*”), és a halálba gravitálás tapasztalataira utal vissza a SZÓDALOVAGLÁS-ból. Ott ez a kép a könyv közepe táján jelenik meg, és külön érdekessége, hogy hiányzik a mondat állítmánya!

*„lépnék én úgy már mintha döng a föld
de mind muszáj magamat elröhögnöm
és elsírom hogy úgy lépnék a földön
mintha csak én őt s engem nem a föld”*

A harmadik, a József Attila „öregkori verstöredékeit” tartalmazó *notesz* lényegében a SZÓDALOVAGLÁS metodikai megismétlése, paródiája és epizált narrátoros imitációja. A költő, akinek személye és sorsa ott rejtve maradt, itt szomorúan ismert; annak végtelen nyitottságát itt egy elmeosztály zártsága ellenpontozza, ahol még cenzúra is működik, és milyen bizarr módon! („*nincs... az ablakon*”, töröl bele túlságosan éles szemmel), és annak tet-

zés szerint bővíthető szerkezte helyett ez a *notesz* így végződik: („*kitéptem, elfogyott*”).

Szomorú, leverő – nem befejezése – elapadása lenne ez a költői életműnek, ha nem tudnánk, hogy a SZÓDALOVAGLÁS robbanása nyomán feltárult ürességet nemcsak ez a néhány nagy vers és maroknyi rögtönzés töltötte be, hanem a költői művekkel egyenrangú, remek kisprózásorozat. És *ebből* a – feltalált, megtalált, újra megtalált – világból nézve az utolsó ciklus versei is más milyennek látszanak. (Egyebek mellett a MEDWENDEL és a RÓKATÁRGY ALKONYATKOR is csak onnan adná meg magát az elemző tekintetnek.) Ennek leírása azonban már nem ennek az értekezésnek a feladata.

Bodor Béla

JÓZSEF ATTILA ÉS A HAIKU – EZ ÉPP TIZENHÉT SZÓTAG

Sajó László: *Fényszög*
Osiris, 1995. 101 oldal, 380 Ft

1980. november 26-án egy magyar–népművelés szakos fiatalember tartott előadást a budapesti bölcsészkar emlékülésén. „A LEGUTOLSÓ MENEDÉK” (JÓZSEF ATTILA LEGUTOLSÓ VERSEI) című dolgozat hamarosan meg is jelent az Eötvös Loránd Tudományegyetem házi sokszorosítású, háromszáz példányos – vagyis mára szinte hozzáférhetetlen – kiadványában („A LÉT DADOG, CSAK A TÖRVÉNY A TISZTA BESZÉD”, 1980). A megfontolt értekező – mint akkortájt különösen sokan – Németh G. Béla friss tudományos eredményeinek és terminusainak nyomvonalán haladt: a negyvenhárom lábjegyzetnek több mint a fele a professzorra hivatkozott. Akik tudták, hogy a huszonegyedik évében járó Sajó László költőnek készül, mégsem elsősorban a diák lelkes hűségét hallották ki szavaiból. Szembetűnő volt, hogy az elemző József Attila vizsgált periódusában, de egész sorsában és életművében is olyan egzisztenciális dilemmát és olyan esztétikai tartalmakat érzékel, amelyek közelről, intenzíven, személyesen érintik őt is.

szemed láttára fogok megdögleni". (A tipográfiai tobzódásból már írásjelzсібásár lett az ezredvégi költészét egyik kedvenc tárgyát, látomását újraelevenítő EGY SZEMÉTTELEP RÉSZLETEI kérdőjelkeretében és -tömkelegében: a plakátrikoltás, a villanyújság-allúzió nehézkesen fogalmazódott a félig-meddig képversbe.) A posztmodern iránti tartózkodó készség merészkedett elő a VISZONYLATOK HÉV- és villamostábláit „alcímül” vevő, „állomásos” szövegekben.

József Attila már maga is riasztóbb arcát – vagyis költői értelemben kifaragottabb, radikálisabb énjét – fedte föl ebben a könyvben. A FAVÁCÓ ugyan még lehetett olyan motívum-asszociáció, amely ellen magyar lírikus számára úgyszincs védekezés – a JÓZSEF ATTILA AZ ELMEGYÓGYINTÉZETBEN ÉJSZAKA KIMEGY A VÉCÉRE viszont a SZABAD ÖTLETEK... erotikus izgatottságát, fiziológiai bomlottságát, nyelvi szabályszerűtlenségét és csonkoltságát vette mintául. Tarkovszkij mellé az öngyilkos filmrendező Bódy Gábor, Pilinszky mellé a Pilinszkyvel is rokon lélek Hölderlin zárkózott föl (FILM; TABULA RASA – HÖLDERLIN ELHALLGATOTT VERSEI). A legsikerültebb munkák a kötet élén, az ANAMNÉZIS-ben helyezkedtek el. Sajó az „abszolút József Attila-szótár” egyik vezérszavát ragadta ki cikluscímnek. Az [1], [4], [5] tételével kiemelkedő AZ ÚJSZÜLÖTT EMLÉKEIBŐL, valamint a megállító, szótagoló osztásával, sűrű kötőjelességeivel és aposztrófiaival hatásos A KISDED MEGFIGYELÉSEIBŐL az Anna- és a -máriának ajánlásokból is kitetszően: párvers. Az apa a versben azt testálja kisgyermekére, azt dolgozza föl mintegy helyette, amit az ő érkezésének élménye szült – és szült újra – benne (az apában). A cikluscímet adó költemény újabb, immár megrendítő változat a levegő után kapkodó beszédről: „lélegze...tem eelállja szívem horzsolja kkkályha / ééedesanyámért üündulok a bbbálba...” A lét dadog – ismeri föl és adja tudtunkra Sajó, s hogy e dadogás a tisztá beszéd.

A FÖLDÖN VONULÓ FELHŐK (1994) sem mellőzte a láncolatos kapcsolódást, amellyel a költő különféle törekvéseit és korszakait összefűzi. Nyitó funkciót nyert a HÖLDERLIN FÖLÉBRED A TORONYSZOBÁBAN nyolc hosszú sora. A záró ciklusba meghökentő című művek sorolódtak: JÓZSEF ATTILA ISMERETLEN

VERSEI AZ ELMEGYÓGYINTÉZETBŐL. Alkalmi stílusfogásból szerep lett a beteg költő létállapotába történő belehelyezkedés, mely már az elborult elméjű Hölderlin versben megélt szereptapasztalataival társulhatott. A szuverén próbálkozások, kísérletek egyre inkább az irodalmi preformációk határai között jutottak érvényre. Sajó nem az újítást, hanem az újítások esetlegességét vetette el. A JÓZSEF KÖNYVE még az öszvetségi vers- és szakaszszámozást is imitálva rendeződött az ácsmester apokrif vallomlásává: 1,1 – „nem akartam / hogy szégyenben maradjon / mondtam máriának / vétessük el a gyereket...”; 3,1 „jézusból / híres ember lett / mondták csodákat művel / nem találkoztam vele pedig / mióta máriával elváltunk / én is az országot járom...”; s az ács, amikor kéri, megcsinálja a keresztet; a kivégzés – ki...? – nem érdekli; 3,4 – „legalább tévén néztem meg / élőben adják / jó majd megnézem a szálláson / mondtam hogy békén hagyjanak...”; 3,6–8 – „itt ért a földrengés / csoda / hogy nem estem le / amikor elmúlt a veszély / megnéztem a templomban / mi kár esett / csak a templom függönye / hasadt ketté / felülről egészen az aljáig”. Az előnyös változások ellenére fölroható, amiről eddig nyíltan nem esett szó: a verslétes olykori bizonytalansága. József Attila papírra vetette ugyan a SZABAD ÖTLETEK...-et, ám az ebben foglalt közléseket sohasem tévesztette össze a versbeli közlésekkel. Sajónál az [ALVA TALÁL...] s főleg a [LÁTOGASS MEG...] képvilága indokolatlanul taszító képzettársításokat, szóállománya végig nem gondolt jelentéseket hozott létre. Nem szabadult meg továbbra sem a sorbillentő, szájbarágós írásmódoktól; ilyen többek között a *sínpar* és a *rimpar* „egy szóvá” konstruálása a legutolsó versben.

A harmadik kötet lényegi újdonsága a 33 HAIKU. A részint Hamvastól ellesett keletieség, titokzatosság – s a kezdettől maga megkívánta, nehezen párlódó sűrűség töltekezik az eredetileg moraszámláló kisforma tizenhét szótagjába. Az alapenták s főleg az Isten-problematika e keretek közt is megmaradnak. Íme: két (címtelen) haiku – „*ha halálos csend / lesz ki veri föl legszebb / álmomból az istent*”; „*koponyám krisztus / sírboltja varangyagym / örzi üregét*”. Az elsőben a birtokos személyrag, a záró öt szótag álmomból szavának m-je a lírateremtő, eredeti funkciójú elem. A másodikban az 5–7–5-ös versformától elütő

értelmi tagolás keresett szósort eredményez, és a varangy-agyam szóösszetétel nehézkességét sem fedi el.

Az ígéretes, de egyenetlen s formagondokkal teli három kötet után szerencsés takarékoság lett úrrá a negyedikén. A FÉNYSZÖG (1995) verseit Sajó szeretett – klasszikus mintákat őrző – strófája: két cím nélküli, kisbetűs, központozatlan, kurzív négy soros nyitja és szegi be. A szatirikus, sebző MAGYAR VERSEK ciklusa az ESTI KORNÉL ÉNEKE révén a DIES IRAE-vel mintha közvetlenül is érintkezne, noha immár 222 HAIKU ÉS EGY HOSSZÚ ÁRNYÉK vetül a könyv közepére, ez kéri a legnagyobb teret. Végre egyetlen *önmagától idegen* mű sem akad. A mindössze három-négy alkalmazott forma arányosan kitölti a gyűjteményt. A technikai fogásokat az okos átgondoltság regulálja. A költőelődöket idéző, nevükben szóló vallomásversek, a mai valóságának és magának a költészetnek e súlyos és eredeti vádiratai megelégszenek a szövegmontázs és a *személyiségelegyítés* erős hatásával, a szándékosan keltett időzavart a diszharmonikus stílus- és formaegységben föloldó, idézetesen egybedolgozott textussal. A haikuk csupaszsága Pilinszky szállkaverseinek másfajta nyersségére, tört és törékeny szépségére, egyben fenyegető jelentéseire emlékeztet. Legkevésbé a „kétrészes”, növekedő és eltűnő *árnyék* képződik meg. Az „árnyékos” – egy másik versalakkal kísért, alkalomszerűen kiegészített – haiku legkövetkezősebb művelője líránkban a Sajónál öt évvel fiatalabb Babics Imre, akinek egyértelmű kezdeményező szerepe volt a haikudivat létrejöttében. Természetesen korántsem a divatozás szándékával fordult a választott formához, s azt sem a divat – a szonettdivat – legalizálta, hogy haikui árnyékostul tizennégy sorosak, „szonettféleségek”. Valójában az árnyékkal Babics sem tudott túl sokat kezdeni. Nála is, Sajónál is arra int az „árnyékkényszer”, hogy amit a haiku túhegynyi terén nem lehet megoldani, azzal nemigen érdemes próbálkozni egy egész varródobozt igénybe véve.

Az óriási olvasottsággal s így kiterjedt példatárral és megbízható értékskálával bíró Szepes Erika A MAI MAGYAR VERS I–II. (1996) című könyvében maliciózan fejt ki, hogy „*misztikumra hajló*”, „*apokaliptikus*” korunkban

mi minden kölcsönözheti az európaizált japán haiku érdekességét, honnan származhat a „*szép képeket*” vonultató miniatűrök népszerűsége. Meglepő, hogy bőséges példatárában Sajó egyáltalán nem szerepelteti, pedig ez a minimum $33 + 222 = 255$ haiku szám szerint is majdnem eléri Bakos Ferenc HAIKUNAPTÁR-ának termését (365), és – bár minőségben, átfogó koncepcióban valóban mögötte marad – mennyiségileg jelentősebb Kányádi Sándor KÖRÖMVERSEI-nél is. Sajó László rászorgálna a jelenlétre, sőt arra is, hogy – az említettek és még Fodor Ákos mellett – a haiku jelentékeny hazai művelői közt tartsuk számon. Két részre tagolódó nagy ciklusában előfordulnak ugyan pusztá játéknál, szellemeskedésnél többre nem jutó „tizenhetesek” is, ám ezeket a dialogizáló jelleg, illetve az idézett költőnek és művének *egy műalkotássá való lényegítése* varázsolja saját szerűvé. A poeta és a szemelvény egymást egészíti ki, a részlet és a név egyenrangúak: a személyt képviselő név nélkül a tizenhét szótag rendjében, fegyelmében nem keletkezhetne haiku. Lásd: „*a világ ami / éppen a fujdogáló / szélben* (Petri György)”; „*(József Attila) / ki a boldog halmokon / a hullafoltok*”; „*(Weöres-áthallás) / véremlen kikelve mind / halott a lepke*”; „*míg megy odafönt, / megy-megy a délután? Van / (Nemes Nagy Ágnes)*”. A tulajdonnév pacemakerének beültetése a kis verstestbe olyan költői műtét, amilyenre az egyszerre bravúr- és rutinfeladatok örömet végző Sajó László mindig is vágyott. A szöveg és a műforma manapság általában kívánatosnak tekintett reflektáltsága – a forma önleplezése, az irodalom gyónása – is megtörténhet e technika révén. A teremtett én-másnak, Shayō haikuköltőnek és tollrajzolónak az írás, a „rajzolás”, a haikuzás folyamatos kommentálásán kívül a hódoló gesztusra – klasszikus, például „madaras” vagy évszak-metaforikájú haiku alkotására – éppúgy módja nyílik, mint posztmodern, gunyoros rontásra – például „*parizzal leevett*” haiku tállalására.

A ciklusnak az árnyék utáni részében Shayō elhalálozik. Ez a tény éppenséggel kedvezően hat az árnyék fontosságára, jelentéseire. Az ITT NYUGSZIK SHAYŌ / 2025– / KÖLTŐ RAJZOLÓ cím – mint sírfelirat – igencsak talányosan indítja ezt a sorozatot, ám a *halál utáni költői létezésnek* is Isten a kulcsfigurája: holtá-

ban sem hagy nyugtot a poétának. Az Istenhiány *ott* is zaklatja az Isten-keresőt, Isten-osztorozót. Az *ott*ban, a 2025 utáni időtartományban sincs bizonyosság, ott sem érkezik válasz a hiány miéértjére. Ezek a haikuk teljesebben és meggyőzőbben mutatják a katasztrófa és az abszurditás költőjének Sajót – Shayōt –, mint az előző három kötet legsötétebb költeményei. Az *angyalok* vélhetően Isten közelébe térképezhető régiója és a *férgek* alantas, fénytelen régiója között feszül ki a haikuk erőtere. A költő sokat sulykolt hangyamotoívumát érvényesíti az első és az utolsó haiku is: „*utolsókat rúg / isten lehelletétől / fölfordult hangya*”; „*nyomom gödrében / hangya fuldokol – levél / hull rá csönd van itt*”. Shayō egyébként abban a relatíve megnyugtató tudatban alhatja nyugtalan örökszalmát, hogy nemhiába ejtette ki, írta le oly sokszor a haikuforma nevét mint búvszót: „*síromon landol / egy papírpilőlőgé / haikut hozott*”. Robinson papírhajóhoz hasonlatosan a papírpilőlő is kétirányú időbeli utaztatásra képes: érkezése az elmúlással függ össze, mégis visszavisz a gyermekkor játszi tájaira vagy legalábbis a felnőtté lenni részint hiába igyekvő ember nem egészen humor nélküli infantilizmusába.

A haiku legfőbb disze, specifikuma, a „magyarítás” bélyege az alliteráció. A szó eleji betűrim rendre föl hívja magára a figyelmet. A „*nem / jön elő soha*” egyetlen, nyomdászszószantó dőlt betűjére, a lehetséges „*nem jön el Ó soha*” olvasatra és rokon jelenségeire nehezebben bukkan rá a szem. Nem is árt, ha egy-két keresettebb fordulat fölött átsiklunk, s az sem, ha nem időzünk az olyan nehézkesebb ismétlő-variálók soroknál, mint például a „*nagy szomorúságomban*”, amely két egymás utáni haiku tengelyében áll, de még a szöveg-előképeket is rég kiforogta már magából.

Sajó László leggazdagabban tartalmas, a sorozatkészítést nem csupán elviselő, de szükségyszerűen provokáló vállalkozása a MAGYAR VERSEK ciklusának megalkotása. A PETŐFI SZIBÉRIÁBAN már a második kötetében is benne volt. Talán ennek ötletéből nőtt ki az öt további poétát a címben megnevező, részben paródia- vagy persziflázsversként is értelmezhető művek egymásutánja: PROFESSZOR CSOKONAY SÍRHALMA FELETT; BERZSENYI, ELOLVASVÁN KÖLCSEY RECENSIÓJÁT, LEISSZA MAGÁT ÉS MEGÍRJA UTOLSÓ VERSÉT (BORDAL); VÖRÖSMARTY FÖLADJA MAGÁT;

ARANY JÁNOS, NYUGALMAZOTT KÖLTŐ ÉS PARKÓR A MARGITSZIGETEN; ADY VONATA, PÁRIZSBÓL HAZAFELÉ, MEGÁLL A NYÍLT PÁLYÁN. A részletezően kifejtő címek elég világosan utalnak a vershősök, a költők maradék valószínűs és lelki birtokára – arra viszont nem, hogy az „ötletadó” lehetett ugyan esetleg Petőfi, a ciklus igazi főszereplője azonban az a József Attila, aki nem kapott külön verset.

Többé-kevésbé tragikus sorsú nagy költőink színre léptetésével s még inkább a színről való leléptetésével Sajó a költészet tragikus sorsát, hitvány ázsióját jeleníti meg. Azt a közeget, amelyben Petőfi állítólagos csontvázának föllelése tudományos diadalnak és összemzeti gyarapodásnak álcázott politikai fogás és gazdasági stikli lehet. Ahol a „*Krisztus-kereszt*” azt súgja meg az erdőn: „*nincs is Isten*” (ADY...). Ahol A WALESI BÁRDOK mögül előkukucskáló „*Ferenc József-díjas költők*” seregét kénytelen-kelletlen némely József Attila-díjas költők seregének is látjuk. A *Ferenc József Attila-(vér)díjas* típusú nyelvi megképződés – természetesen az ARANY JÁNOS...-ból való – rávall az egész ciklus ötletes, roppant ügyesen kezelt mechanizmusára. Sajó László úgy válogat a kollektív magyar irodalmi tudat foszlékony memoriteréből, hogy ezek a szövegrongyok koldusgúnyába öltöztessék a magárahagyatottságában kuporgó, tenyerét már sem a nem létező Isten, sem az úgynevezett olvasó felé nem nyújtogató vershőst. Bár az első fogódzót Csokonai, Ady és a többiek kora, munkássága, hagyományos imázsa jelenti, a konkrét nevek minduntalan lekopnak e sírköszérű költeményekről, elfordulás és búcsúversekről. A költő reked a színen vagy száll a sirba. A költő, akire sem az Istennek, sem az embernek nincs semmi szüksége. A Sajó László verseiből a kezdetek óta kihangzó árvaság, iránytalanság, sötétenlátás a MAGYAR VERSEK ciklusában pontos líratörténeti, történelmi szituáltság által szólal meg újra minden eddiginél hatásosabban. A *költőkből* lett a költő – vagyis maga a költő – kiénekelheti a fájdalmas visszhangtalanságnak – vagy a gonosz félreértésnek – azt a művésztragikumát, amely még egy teljességgel botfülű hazában is legalább annyira lenne nevetséges, mint megrázó, ha a szövegkezelés parodikuma nem avatná eleve nevetségessé az önportrékat, s nem épp a tragikumnak nyitna teret.

Így hát az egész kötetet a „*Kurva hideg van*” felütésével kezdő Csokonai „*Halált hozó fű terem / gyönyörűszép szikemen*” idézéssel – jelöletlen és torzító idézéssel élhet. A magát Sisyphoshoz hasonlító Berzsenyi, mivel „*Fércnél sem maradandóbb*” művét, a *szart se érőt* Kölcsey kidobja „*az irodalom Augeias-istállójából*”, a *-phos* névvégződést mint *fost nyomhatja meg*. Vörösmarty mintegy József Attilával közös sorsban „*magyarnak számkivetve*”, és mintegy Pilinszkyvel osztozva, „*vírrasztván a számkivetettségben*” élheti meg örületét. Az Arany János szólitotta halott Petőfi anyjának neve *Pőcze Borcsa* lehet, és Szárszón, a *Magyar Nemzet* kiterített újságlapja alatt érhet véget az „Akadémikus” élete. S mi más nyilhatna meg Ady-nak – „*Mint egy bejáratott kurva*” –, mint „*a József Attila-pályaudvar / csillagokkal bevért kupolája*”...

Az intenziós részletek, a megfacst idézetek, a jellegzetes attitűdök beépítése mintaszerű. A rejtett „kis irodalomtörténet” valószínű kvizjáték. Életkor és műveltség, vershallás és játékos kedély kérdése, ki *kít* vesz észre a teljesen önálló alkotásokká forró idézetegyüttesekben. A mai negyvenesek a Petőfi-vers „*Szergejből pápa lett, / Iván tűzoltó, Nyikoláj katoná*” sorait még a hajdani iskolai ünnepélyeken unalomig hallott Fodor József-vers, a PIROS FEJFÁK három visszacsengő tulajdonneve alapján is dekódolhatják (a magyar földben nyugvó három orosz neve igazít „az orosz földben nyugvó” magyarhoz, Petőfihez), a fiatalabbak esetleg csupán József Attila ALTATÓ-jának tűzoltójára, katonájára ismernek a „*vadakat terelő juhász*”, „*Kukorica, kukoricajános*”, operettes Petrovics segítségével. Akik ötven-hatvan éve érettségiztek, vagy ma is elő-előveszik Pintér Jenőt vagy Beöthy Zsoltot, ódonabb összefüggésekre is rálapozhatnak.

A posztmodern technikát tulajdonképp elfogadja és gyakorolja, lehetőleg azonban elhárítja, gyanakodva méregeti Sajó László. Arany Jánossal ezt a kételkedést ekként mondatja ki, a *poszt* előljáróra és a nagyon is ideillő *eposz* rimre hegyezve: „*Körém gyűlnék szeliden, / a XX. század költőinek semminárumot tartok. / Akadémikus – nyafognak és posztmodern / versekkel szemetelik tele a parkot. // Ferenc József-vérdíjas költők! / Engem Isten állított e posztra! / De nem futja, látom, az időből, / az újabb nemzeti eposzra.*”

A DIES IRAE ciklus ESTI KORNÉL-ostul sem ér föl a MAGYAR VERSEK jelentésteli érdekességéig, sőtét tónusú, szarkasztikus színességéig. Sajó indokoltan kedveli a szertartásosságot: gondolkodásához, létértékeléséhez illik – és szövetszerűen formát is nyer – a kissé teátrális, ünnepi ceremonialitás, ám az itt összefogott négy költemény rituáléja legföljebb a HÚSVÉTI NAGYTAKARÍTÁS kalandos rímképletű strófaival von be a verseseménybe. Ezek a darabok az előző három kötet bizonyos törekvéseinek folytatásai – míg az új haikuk koncepciónálisan és intenzitásában, mennyiségben és jellegben is fölülműlják a régebbieket, a MAGYAR VERSEK pedig elkanarodás eddig nem járt ösvényre.

Sajó Lászlóban mélységes ellenszenv lakozik minden iránt, ami *műanyag*: „*egy méltóság-teljesen sodródó műanyagflakon*” a FÉNYSZÖG legutolsó sorának *hőse*. Ilyen jelző-elorzó talmisság nemegyszer a televízió, ilyenek az életpótszerek, az elhitett hazugságok. Számára a világ egyetlen anyaga – lényege – az Isten káromlandó, újra és újra kimondandó nemléte, távolléte. Ez az anyag – hiányanyag, anyagihiány – a poézis által válik láthatóvá és analizálhatóvá. A pálya első másfél évtizedében a „*kölcsönzött poézis*”, a meghatározó mesterek szította ihlet csak részlegesen vitte közelebb Sajó Lászlót a céljaihoz. A FÉNYSZÖG-gel az egykori József Attila-elemző eljutott odáig, hogy a kölcsönzést már eredetiségnek is mondhatta. Mostantól már Isten is olvassa őt.

Tarján Tamás

A CONNAISSEUR A KÍNAI KULTÚRÁRÓL

Miklós Pál: *Tus és Ecset*.

*Kínai művelődéstörténeti tanulmányok
Liget, 1996. 212 oldal, 420 Ft*

Témái önmagukban is jellemezhetik az alkotót. Például a XX. század egyik nagy kínai festőjének, Li Ke-rannak jószerével csak egy témája volt: a bivalyon ülő s furulyázó fiúcska (121. o.). A könyv szerzője lassan egy évtizede egy vele készült interjúban (Vörös T. Károly:

AZ ÉLET CSÖNDJÉT SZERETEM. Beszélgetés Miklós Pállal. *Népszabadság*, 1987. október 24., szombat, 15. o.) kritikai ars poeticáját úgy fogalmazta meg, hogy csak a jó dolgokról érdemes írni, a rosszról hallgatni kell, mivel „minél többet beszélünk valami rosszról, annál jobban meggyökeresztjük azt”. A kínai kultúra kimeríthetetlenül ontja a hálásabbnál hálásabb témákat, „jót” és „rosszat” vegyesen, s Miklós Pál remek érzékkel választja ki belőlük nemcsak a legérdekesebbeket, de egyben a legépületesebbeket. A rosszat persze ő is észreveszi, s egy-egy lábjegyzetszerű, zárójel-les bekezdésben (nyilván a lábjegyzetfóbiás újabb szerkesztőknek köszönhetően nem magában a lábjegyzetben) megemlékezik például a rossz emléktű verébirtásról és a népi kohókról is (38–39. o.).

Miklós Pál ugyanis az 1950-es évek elején három évet töltött Kínában, s bár tényleg sinológusként idáig is gyakorlatilag csak a szépről, épületről írt maradandót (DUNHUANG, ZEN AVAGY CHAN BUDDHISTA MESTEREK, QI BAI-SHI ÉS EGYÁLTALÁN A KÍNAI FESTŐMŰVÉSZET), személyes tapasztalatai heterogénebbek lehetnek. Úgy tudjuk, Miklós Pálék előtt mintegy 610 évvel, 1341 körül Gergely barát, minorita szerzetes volt az első magyar ember, aki Kínában járt. Bár a magyar sinológia legalább Endlicher István László (1804–1849) német nyelvű kínai nyelvtanáig (ANFANGSGRÜNDE DER CHINESISCHEN GRAMMATIK, 1845) visszavezethető, s olyan előfutárai voltak, mint Pröhle Vilmos és Ligeti Lajos, illetve a földrajztudós Lóczy Lajos és Cholnoky Jenő, a rendszeres Kína-kutatás csak az 1950-es évektől indult meg. A hazai sinológusok ekkor induló „nagy generációja” két nagy csoportra osztható: akik hosszú éveket töltöttek Kínában (Galla Endre, Józsa Sándor, Kalmár Éva, Miklós Pál, Polonyi Péter) és akik csak viszonylag rövidebb időt töltöttek ott vagy egyáltalán nem jártak arra (Csongor Barnabás, Ecsedy Ildikó, Tőkei Ferenc). Az őket követő generáció jószerevével egyetlen jelentős alakja a nyelvész Mártonfi Ferenc (1945–1991) volt. Voltaképpen az említett két csoport mellett egy harmadikat alkotnak azok, akik – mint a század közepén működött Balázs István – Nyugatra távoztak (Legeza László, Pálos István), és ott értek el eredményeket. A hazaiaknál maradván, egy-

részt politikai okokból (az 1960-as évektől az 1980-as évekig elvéve járt magyar sinológus Kínában, arra érdemes tanuló gyakorlatilag egyáltalán nem), másrészt egyes említett (főleg a második csoportba tartozó) hazai tekintélyeknek a sinológia csúcseit féltékenyen őrző attitűdje következtében, harmadrészt a sinológia háttérül szolgáló intézmények labilitásának köszönhetően, aligha várható, hogy jelentős hazai sinológusok ilyen számban a közeljövőben vagy valaha is színre lépnek.

A sinológia tudománya megalapozóinak a XX. század első feléből Bernhard Karlgren és Henri Maspero számítanak. Mellettük azonban – például kortársaik, Berthold Laufer, Édouard Chavannes és Vaszilij M. Alekszejev munkásságában – jelentős maradt a sinológiának az a hagyományos stílusa, mely különböző művelődéstörténeti témákat nem távolságtartó „tudós”, hanem egyszerűen a témában elmélyedt „szakértő” szempontból tárgyal. Ennek a connaisseur-sinológiának csúcspontját a holland Robert Hans van Gulik (1910–1967) munkássága jelentette. Van Gulik a kínai lantművészetről, festészetről, a kínaiak nemi életéről stb. írt alapvető műveket, legismertebbek és legnépszerűbbek kínai detektívtörténetei, melyekhez remekbe szabott kínaias stílusú illusztrációkat is készített. (Maga is mestere volt a hagyományos kínai festészetnek, kalligráfiának és versszerzésnek.)

Bár Miklós Pál kimondottan elméleti munkásságáról is nevezetes (például a strukturalizmus egyes elveinek hazai ismertetése), ebben a tizenégy darabból álló esszékötetben egyértelműen a connaisseur-sinológia művelőjének mutatkozik. Témái érdekesebbnél érdekesebbek (erotika, buddhizmus, zarándokok, kínai zsidók, Liu zong-yuan), s az elvontabb témákról (kínai idő- és térszemlélet, nyelvi kultúra és ideológia kapcsolata) is hallatlanul könnyeden ír. Ezt a van Guliköt idéző connaisseur-sinológiát azonban általában illő filológiai alaposággal műveli – nem véletlen, hogy az itt közölt, az elmúlt bő húsz évben írt esszéinek egy része tudományos folyóiratokban (*Helikon*, *Magyar Tudomány*, *Világosság*) jelent meg. (Tegyük hozzá: a tizenégy esszéből legtöbbet, hármat a *Liget*ben közölt, s vannak köztük könyvek előszavai, de vadonatúj publikáció is.)

Végezetül két filológiai szelvényzet. A könyvben a szerző – ha nem is maradéktalan következetességgel – a kínai neveket a hivatalos világszerte (de nem Magyarországon) általánosan elfogadott pinyin átírással közli. A legmeglepőbb filológiai csemege azonban Jorge Luis Borges apokrif kínai állatostályozásának (AZ IDŐ ÚJABB CÁFOLATA. Válogatott esszék. Bp., 1987. 206. o.) – a *Holmi* olvasói számára is ismerős (III. 1991. 5. sz. 607. o.) – újbóli, eredetként való közlése. Az újdonság most az, hogy a szerző elképzelhetőnek tartja, hogy a lista Michel Foucault találmánya (18–19. o.).

Kicsi Sándor András

DIJONI MUSTÁR

Emlékezés egy kiállításra

Budapest, 1869–1914. Modernité hongroise et peinture européenne

Musée des Beaux Arts de Dijon,

2 juillet–8 octobre 1995

Adam Biro ed. Paris. 384 oldal

Szerzők: *Beke László, Emmanuel Starcky, Szücs György, Marketa Theinhardt, Kovács Ágnes, Szabó Júlia, Szinyei Merse Anna, Passuth Krisztina, Mravik László és mások*

Két vagy három évvel ezelőtt egy fiatal francia művészettörténész keresett fel egy különös terve megvalósításához segítségemet kérve. Több muzeológust meglátogatott, mert egy nagyszabású kiállításához gyűjtött anyagot. Az elmúlt évtizedekben nagy port felvert *Párizs–Moszkva*, illetve *Párizs–Berlin* századfordulós művészetet, a húszas éveket bemutató kiállítások után és a *Moszkva–Berlin* című monstre tárlat előkészítésével párhuzamosan ő, Emmanuel Starcky, aki a Louvre késő reneszánsz gyűjteményéből került Burgundia központjába, Dijonba, arra az elhatározásra jutott, hogy Párizstól keletre fekvő országok, kevésbé ismert művészeti központok szellemi művészeti teljesítményeit felmérő kiállításokat rendez. (A terv vonzó volt, de kivihetetlennek tűnt, bár látogatóm erősködött, el-

képzeléseit támogatják a helyi erők, a tartományi és országos fórumok. A középkor óta erősen elsorvadt burgundiai–magyar kapcsolatoknak ez lenne az újabb reneszánsza?!)

Dijonban 1964-ben jártam hátizsákos turistaként, megőriztem emlékeimben néhány épületet, román kori és gótikus faragványt, mint abszolút, semmivel nem helyettesíthető minőséget: a Saint-Benigne-apátság szobrait, a Notre-Dame vízköpös szoborsoros homlokzatát, Claus Sluter Mózés-kútján az aranyozott szakállú próféták arcát.

Mit akar ez az ember a XIX–XX. századi magyar művészetből Dijonba vinni? Kit érdekel ott egy magyar kiállítás?

Terve már az első találkozás idején eléggé kialakult volt. Festészetet, grafikát, kevesebb szobrászatot és iparművészetet akart kiállítani, de nem az egész századot és nem is minden mozgalmat, tendenciát, stílust, hanem 1870-től realizmust, naturalizmust, impresszionizmust s mindazt, ami ezután jön egészen 1914-ig, mert az I. világháború kitörésével úgvis megszűnt Magyarországon a művészeti virágzás minden esélye (mivel ekkor megszűntek a francia–magyar kapcsolatok), 1870 előtt pedig nem volt számottevő művész, művészet ezen a tájon. Vitakoztunk. Nem hatotta meg Madarász Viktor párizsi eredetű romantikus historizmusa. (Borzasztó, mondta a HUNYADI LÁSZLÓ SIRATÁSÁRA!) Székely Bertalan vázlataira volt elismerő pillantása, de a sok szállal Párizshoz is kötődő magyar historizmus egyáltalán nem érdekelt. A kiállítás címe már megszületőben volt, s ez a magyar modernségre és európai kapcsolataira utalt.) Abban megegyeztünk, hogy az 1860-as évek végén a legmodernebb magyar művészet nem Párizsban, hanem Münchenben jött létre, s hogy modern művészet az 1890-es évekig nem nagyon létezett a magyar fővárosban, hanem képviselői Münchenben vagy Párizsban éltek, s onnan előbb költöztek vissza vidéki művészeti központokba, művésztelepekre, mint az eklektikus, historizáló Budapestre. Azért Budapest nem elhanyagolható, emelte fel hangját Starcky úr, pedig láthatóan nem a *Nyugatra, A Tettre*, a *Mára* és a körükben megforduló művészekre gondolt. Ami Szinyei Merse Pál megjelenése előtt történt, nem fontos, de csak írjak róla a katalógusban, hol többen is írnak majd né-

met, francia, magyar kapcsolatokról. Műtárgyakat Szinyei 1867–69-es vázlatai és festményei előtti időből nem akar kiállítani. Minden javaslatot megköszön, azért van itt, jelentette ki, de bizonyos távolságot tart saját elképzelései és a tanácsadók javaslatai között. Megkérdeztem, meddig marad Pesten. Egy hete volt a noteszában kinosan felosztva nagy múzeumok vezetői, szakemberek, gyűjteménykezelők, rajtárak között. A kiválogatott műtárgyak rejtekét majd elküldi, s fél év múlva ismét eljön, s nagyon örült a beszélgetésnek stb. Felhívtam néhány kollégát, s kiderítettem, hogy Starcky úr valóban végigcsinálta a nagyon feszített programot. Egészében véve kételkedtem a dologban. Ki fogja ezt a kiállítást támogatni Dijonban? Hogyan illeszkedik az egész a francia művészeti események közé? Hogyan fog hatni a magyar anyag a már az első tervben elképzelt francia, német művészeti előzmények és párhuzamok mellett? Lehet-e ebből valami izes dolog?

A második találkozásnál már több felkért résztvevőt elkapott a lelkesedés és kalandvágy. Egy kollégámnál, neves XX. század-specialistánál ültünk néhányan. Nyár volt, este a kertben, majd egy nagy zivatar miatt be kellett rohanni a házba. Akkor többen ráérezünk egy nagy lehetőségre, néhány régi, teljesen megvalósíthatatlan kívánságunk teljesítésének esélyére. Ezzel a kedves kollégával, akinek Dijonban összehasonlíthatatlanul több pénze lehet egy kiállításra, mint magyar közgyűjteménynek 1914 óta akármikor, össze kellene gyűjteni azokat a külföldön őrzött modern magyar és nem magyar, de párhuzam-, előzmény- stb. képeket, rajzokat, melyek Budapest kiállítóhelyeiben szerepeltek a századforduló virágzó évtizedeiben. Felderengett szemünk előtt Edouard Manet A FOLIES BERGÈRES BÁRJA (1881) című festménye (ma a londoni Courtauld Intézet képtárában), eszünkbe jutottak Cézanne csendéletei, FURDŐZŐ-i közül egy, Gauguin és Van Gogh Budapesten kiállított, egykor budapesti magángyűjteményben lévő alkotásai, tehát mindaz, amit 1919-ben még egy nagy kiállítás mutatott be a Múcsarnokban mint köztulajdonba vett műkincset, ahol a Szépművészeti Múzeum és a bécsi Kunsthistorisches Museum tudományos munkatársai tartottak vezetéseket. Háttha ezzel az anyaggal megvál-

tozhatna a kiállítás záródátuma – elismertetnénk az avantgarde heroikus vállalkozásait is egyben.

E találkozás után másféle irányú levelezés indult. Múzeumi emberek és szakértők, köztük jómagam is, küldték listáikat levélben, faxon, különnyomatok formájában. Ennek bizony csak egy része valósult meg. Gazdag válogatás a budapesti Szépművészeti Múzeum modern osztályának festmény- és rajzanyagából, Paul Cézanne nálunk őrzött ÓRÁS CSENDÉLET-e, Corot-tól Bonnard-ig, Robert Delaunayig elegáns, nyugodt francia festészet, realizmus, posztimpreszionizmus, „finom” kubizmus, de korántsem a századforduló intellektuális budapesti közönségének fantáziáját leginkább megmozgató műalkotások. A főművek közül Dijon egyet sem tudott megszerezni európai és tengerentúli gyűjteményekből (ahhoz talán mégis kevés volt az anyagi eszköze), de volt azért néhány örömteli meglepetés. Egy érett, monumentális Gauguin-festmény érkezett meg Dijonba a kiállításra a szomszédos Lyon városának múzeumából. A címe már a tahiti bennszülöttek nyelvén is íródott: NAVE NAVE MAHANA. ÉDES GYÜMÖLCSÖK SZÜRETJÉNEK IDEJE (1896). A festményen sötétvörös és lila háttér előtt barna bőrű tahiti nők, gyermekek mangót szüretelnek. 1907-ben ez a kép Budapesten volt kiállítva, s valószínűleg erről írta a fiatal Juhász Gyula PRIMITIVA (EGY GAUGUIN-KÉP ALÁ) című versét. A háromsoros versszakokból álló vers fordítása nem került be a kiállítás katalógusába, az összefüggést csak a festmény közvetlen nagy élménye és nem halványodó emléke segítette felismerni. Az impreszionizmus és posztimpreszionizmus nagy mestereinek művei nem alkalmi látogatók voltak a XX. századi Budapesten, hanem volt egy nemzedék, írók, költők, képzőművészek, kritikusok, gyűjtők, akik rokonságot tartottak velük. „Már jártam e rőt avaron, / Oly ismerős e buja vadon, / [...] És rokonom e barna csapat, / [...] És testvérem e nagy féledés. / [...] Szent televény, velem rokon, / Be jó volna, túl gondokon / heverni e homokon!” – olvassuk Juhász Gyula sorait. A Nyugat és más folyóiratok lapjain hasonló érzéseket közvetítenek versek, novellák, kritikák.

A Gauguin-kép kiállítása telitalálat volt, jól képviselte a XIX. század végétől a távoli vi-

dékekre való vágyódás művészetét, az európai kultúra nagy feledésének szándékát, az európai múlttal való szakítás programját. Hasonló súlyú alkotást nem tudtak a rendezők sem a posztimpresszionizmus és szimbolizmus nagyjaitól összegyűjteni, sem az expresszionizmus korai és Budapesten már 1913-ban kiállított műveiből beszerezni. Nem volt Dijonban sem Vaszilij Kandinszkij három, budapesti kiállításon szerepelt festménye, sem Franz Marc SÁRGA TEHÉN című műve. (A müncheni Lenbach-házból, illetve a New York-i Museum of Modern Artból XX. századi mű számára nem vezetett út Dijonba.) A látogatók azért örülhettek egy varázslatos festménynek egy neves német múzeumi és egyetemi városból, Münsterből. (Münster szívesen fogadta volna később az egész kiállítást, csak, sajnos, ez valamilyen szervezési ok miatt meghiúsult.) A müncheni festmény Kandinszkij szerelmének, Gabriele Münternek CSENDÉLET-e, melyen üvegfestmény-Madonna, parasztfaragványok, egy himzett tisznya, egy kék könyv és a falon egy Kandinszkij-festmény látható. A bajor parasztművészet áhitatos tisztelete, a fauve színek expresszív színekké izbitása, a gyermeki, naiv látás öröme mind jelen van ezen a képen. Jelenlétének indoka, ez a kép is szerepelt a század elején Budapesten kiállításon, és látták többek között Kassák Lajos körének majdani tagjai is. (Ők azonban a szigorúan vett záró dátum miatt már csak érintőlegesen voltak jelen a dijoni kiállításon, ahol például a *Nyolcak* körének Cézanne-tiszteletét is egy-egy festménnyel és néhány rajzzal illusztrálták csupán, a Kassák-körből pedig csak néhány tagjának, Nemes Lampérth Józsefnek, Kmettynek, Mattis Teutschnak korábbi műve szerepelt.)

Már a készülő katalógus kefelevonataiból látszott, hogy szándékaink, terveink nagy része nem járt sikerrel, mégis várakozásokkal telve utaztunk Dijonba. Biztos lesznek ennek a kiállításnak érdekes, csipős ízei. Egy olyan városban, ahol világhíres ízek sokaságát kínálja századok óta a bor és a mustár. (Erre indulás előtt valaki felhívta a figyelmemet, s igaza lett!)

Dijonba két óra alatt el lehet jutni vonattal Párizsból, mégis egészen más világba lépünk már a pályaudvaron. Melegebb az éghajlat.

Sötétebb kék az ég. (Arles nincs nagyon messze, állapítjuk meg a vonatok indulásának tábláján szegény Vincentre gondolva.) Tiszta a város. Kalapot emelve köszönnek át egymásnak az utca két oldaláról az emberek. A város kicsi, sok középkori ház, palota megmaradt. Kocsival visznek be, később kiderül, gyalog tíz percre vagyunk a pályaudvartól a sétálóutcákon. A fűszeresnél, hentesnél, fotográfusnál, majdnem minden bolt kirakatában a mi plakátunk, Ferenczy Károly OKTÓBER (1903) című festményével nyugalmat, kiegyensúlyozottságot árasztó alkotás. Az útkezesztdésnél az útjelző táblák között ez is szerepel: BUDAPEST 1869–1914 – és a nyíl elvezeti az autóst a kiállításhoz. (Ez az ötlet bejött, sok nyaraló átutazó magyar, német vagy más nációjú Budapest-rajongó nézte meg ezért a kiállítást.) A szálloda kicsi, kedves, nem hivalkodó. (Később kiderül, a hoteltulajdonosok is pártfogói a kiállításnak!) Átöltözés után azonnal a kiállításra visznek. Először azt vesszük észre, milyen kitűnő a világítás. Apró izzókkal világítják meg a képeket, pontosan annyi a fény, amennyire szükség van, s mégis sok festményt életünkben nem láttunk így megvilágítva. Beke László, a kiállítás magyar rendezője megérdeklődte a kis izzók árát. Azonnal elfelejtem, számunkra reménytelen összeg. Az első főfalon nagyméretű festmény, melyet Szinyei Merse Anna monográfus hosszú évekig tartó szorgos kutatómunka nyomán talált meg egy amerikai magángyűjtő segítségével, aki szívesen kölcsönözte erre a kiállításra, mivel ő is magyar. Szinyei Merse Pál ANYA ÉS GYERMEKEI című, 1868–1869-ben festett vászna szép nyitány a kiállításához. MAJÁLIS-előzmény, bár kicsit hűvösebb, hátterében olyan szürkésbarna fátyolos táj, amilyent a későbbi SZERELMESPÁR című képről ismerünk. De a piros-zöld ellentét már ott van a középpontban, és jól látható volt továbbfejlődése a MAJÁLIS egyik kiállított színvázlatán. A kiállítás merész alaphangját jelentették a Szinyei-festmények, vázlatok s még inkább az a később csak egyetlen magyar napilap kritikusa által kárhoztatott merészség, hogy már Szinyei szobájában volt „idegen” kép, mert ott lógott Arnold Böcklin SZERELM TAVASZA című, 1868-ban készült vászna, és szépen rimelt Szinyei faunjaira, kentaurjaira. A szobában még helyet kapott Courbet realista tája

(1867–68), s így kezdődött meg München–Párizs–Budapest címszó alatt kiállítva a német–francia–magyar realizmus és naturalizmus különös, érdekes párhuzamainak bemutatása. Ez kitűnően sikerült.

A harmadik teremben örömmel vettem észre, hogy volt eset, mikor a szigorú időhatárok a válogatás kezdeténél megváltoztak. Franz von Lenbach pásztorfiút a dombtetőn ábrázoló friss, színes realista festménye 1857-ben készült, és példát nyújthatott még évtizedek múlva is Szinyeinek, Mészöly Gézának, Ferenczy Károlynak, Fényes Adolfnak, Zemplényi Tivadarnak a köznapi témájú fény-szín piktúrához. Megrázó erejű realista főmű volt Wilhelm Leibl németalföldi példákat követő, öreg párizsi nőt ábrázoló vászna (1869–70), melynek párhuzamát Munkácsy Mihály, Mednyánszky László festette több alkalommal élete folyamán. Jules Breton ARATÓNŐK-je (1859) fontos és hatásos vonulatnak mutatja a realizmus második vonalát, mely nélkül nem lett volna Deák Ébner, Csók, Iványi Grünwald s még sokan mások. Micsoda koloristáink voltak mindezzel együtt. Táncoltak a színek Munkácsy POROS ÚT-ján (1883), elegáns volt vázlata a KRISZTUS PILÁTUS ELŐTT (1881) című festményhez, mely Párizsból, az Orsay Múzeumból érkezett, kék árnyékok nőttek Hollósy Simon PARASZTUDVAR-án (1910–12) az árva szekér előtt. Dijonban különös, egzotikus lehetett mind a Tisza menti, mind a técsői vagy a nagybányai táj, a házak formája, az életképeken látható paraszti vagy polgári viselet. A pásztorélet kellékei, a századforduló korából, a pusztá, a kisvárosi, a falusi környezet, a kicsit ünnepélyes, merev tartás a naturalista életképeken ugyanakkor nem lehetett teljesen idegen egy olyan városban, melynek kicsit régimódi szokásai vannak, s környékén még él a földművelő- és állattenyésztő-hagyomány. A kiállítás patrónája volt a környék híres bortermelését birtokló nyolcvan szólótulajdonos egyike, egy tekintélyes hölgy, aki személyesen mutatta be később ünnepi szónoklattal és gondosan megrendezett kóstolóval egyik pincéjét a kiállítás megnyitójára érkezett vendégeknek. Ezen a környéken igen tisztelik a hatalmas gerendákból készült középkori szőlőpréseket, az aratás, a szüret ünnep, s minden ünnepben ott van az élet édes élvezete.

A kiállítás fényében a messziről jött magyar néző is újra felfedezhette naturalista táj- és életképeinkben az ünnepi hangulatot s a főtörszerűség megvalósulásának módozatait, az apró részleteket kiemelő szándékot, szoknyák színes pántlikáját, csikos anyagát, keszkenők, ingek csipkéit, a „festői” gatyát, szűrt vagy egyszerű városi cselédruhát a századforduló idejéről. Az etnográfiai-szociográfiai leírásnál meglepő volt a sok érett festői megoldás. (Igaz, az anyag válogatói kerültek az ifjúkori vagy a fáradt műveket, hasonlóképpen a drámai konfliktusokat, irodalmi magyaráztnivalót, szociális problémákat s a művészi irányzatok harcait.)

A naturalizmus mesterei között kiemelkedett gazdag, több korszakát is bemutató anyagával Ferenczy Károly, Jules Bastien-Lepage, Hans Thoma érett párhuzamaként. A szimbolizmus-posztimpresszionizmus hőse Rippl-Rónai József lett, bár volt néhány finom festmény másoktól is. Általában jobban érdekelte a kiállítókat a magyar festészet naturalista tendenciája, mint bármiféle titokzatos szimbolika. Verista volt ez a kiállítás a javából, tarka abroszon gyümölcsöstál terpeszkedett, kávéskanna, csésze, napernyő, szalmakalap, újság, mint Ferenczy OKTÓBER-én. Nagybánya (vagy más helyszín) erős kék ege alatt késő őszi ragyogás, szabadtéri műtermek. Rippl-Rónai valamivel átszellemültebb alkotónak tűnt korai nagyméretű festményeivel, rajzaival. Mindenekelőtt kitűnő portréfestőként mutatkozott be. BONNARD ARCKÉPÉ-nek (1897) finomságai régen ismertek. Monumentális ARISTIDE MAILLOL PORTRÉJÁ-t (1899) csak magyarországi vonatkozású kiállításon lehet látni, mióta Petrovics Elek a Louvre-nak ajándékozta. A kép elég megviselet állapotban van, megérdemelne egy kis restaurálást. Ha egyszer megírják a modern portréfestészet történetét, rangos helyet kaphatna benne, rokona Cézanne férfitörtréinek, Van Gogh Arles-ban festett holland tengerészarcképének. Banyuls vörös és szürke tetős háza felé emelkedik Maillol szakállas, szalmakalapos alakja. Szelid arca, zsebre dugott keze nem prófétát, hanem magányos gondolkodót sejtet. Rippl-Rónai egyik főműve kétségtelenül ez a portré, bár a kiállításon hasonló kvalitású volt az elegáns, személytelen FEHÉRRUHÁS LÁNY (1898) s más Ka-

posvárott festett műként a művész kerti műtermének színes, expresszív megjelenítése (1910). Rippl-Rónai kortársai közül szinte csak árnyalatban szerepelt, kevésbé előnyösen elhelyezve, a TENERPARTI SÉTALOVAGLÁS-sal (1909) Csontváry Tivadar, MADAME BOVARY ISMERŐSÉ-nek (1907–10) sejtelmes pasztell ábrázolásával Gulácsy Lajos.

Nem tudom, a katalógus olvasóin kívül rájött-e valaki, hogy ez a különös magyar mester Flaubert áhítatos tisztelője volt, és hogy Gulácsy pasztellje jelvényértékű a kiállításon.

A megnyitó fantasztikus volt. Nem a kiállításon, hanem az udvaron. A Tour de Bar, a burgundi hercegek palotájának egyik tornya tővében álltak a szónokok (meghökkenítő számban, heten), a közönség pedig az udvaron állva hallgatta a beszédeket, majd a megterített asztaloknál koccintott. Beszéltek a kiállítás rendezői, a Magyar Nemzeti Galéria helyettes főigazgatója, a Szépművészeti Múzeum főigazgatója, a magyar nagykövet, helyi és tartományi notabilitások. Aztán elvágták a szalagot, s a rendezők és a város egyetemének fiatal művészettörténész-hallgatói, Emmanuel és munkatársai mutatták be a tárlatot, és vezették ezután hónapokon át a látogatókat.

A kiállítás a magyar művészet harmonikus arcát mutatta. A rendezőket az állandóság, a maradandóság megnyilvánulásai vonzották. A belső rend alkotóit és alkotásait keresték, s meg is találták a fiatal Szinyeiben, Csók Istvánban, Ferenczy Károlyban, Rippl-Rónai Józsefben. Érzékenyek voltak a színekre, a színnel való virtuóz játékokra: tájképével kihozták Munkácsy kolorizmusát a feledésből (Madame Lacambre neves francia Munkácsy-kutató is segített, s ott mosolygott a nyitónapokon, utoljára Debrecenben láttuk egymást). Még Nagybánya régies mesterétől, Réti Istvántól is állítottak ki dús színes tájat rózsaszín blúzos nőalakokkal. Nagybánya színességét és fényteli anyagi szépségeit tökéletesen átéreztek, visszaadták. A Nagybányán túli kolorizmust csupán Rippl-Rónai és Czóbél Béla egymásra szépen rimelő kerti műtermi képei és egy környezetében árválkodó Mattis Teutsch János-tájkép képviselte méltó módon. A kubizmus választékos szín- és formaelemzéseként mutatkozott be mind Delau-

nay, mind Dénes Valéria és Szobotka Imre vásznain.

Archaikus állandóságot, konszolidált jólétet, számunkra csak irodalmi élményekből ismert életet ismerhettünk meg a rövid látogatás alatt Dijonban. A kiállítás pártfogói között volt egy finom izlésű arisztokrata úr is, aki vendégül látott bennünket vidéki házában. Így nevezte szerényen az egyemeletes kastélyt, melyet francia-, majd angolkert vett körül, ahol híven a hagyományhoz békés állatok legeltek. A ház (reneszánsz kastély) egyik része barokk-klasszicista múzeum, a másik századok óta lakás a család egy részének. Voltak nehéz idők a család történetében, hallottuk a családfőtől. Az egyik a francia forradalom kora volt, amikor megrongálódott néhány bútor és textil, s néhány évtizedig csak egy idős hölgy családtag maradt meg a kastélyban. A másik a német megszállás ideje, a II. világháború, mikor kivégzés fenyegetett valakit a családból. De ezeken kívül, gondoljuk, mindig hasonlóan szolgálták fel a legfinomabb pezsgőt a késő esti vacsora előtt, szertartásosan fogyasztották el a válogatott ételeket, tisztelettel kortyolták a borokat, majd következett a sajt, az édesség, a kávé és a kenyér. Ezen a környéken teremnek a földek, sok a vad, s minden évben borra érik a szőlő. A bor kezdetben savanykás, mint a ribizli, mondják, majd kesernyés, mint a friss dió vagy az áfonya, három-négy év alatt kapja meg súlyos, sűrű zamatát. A bor ennek a vidéknek gazdagságot hozott már a XI. században, vagy már korábban is. (A rómaiak telepítettek először szőlőt.) Szép gyűjtemények kerültek Dijon múzeumába a barokktól a XX. századig. A második emeleten felfedezük Manet egy elegáns pasztell portréját: sötét tollas kalapban fehér arcú dámát vörös ajakkal, Mary Laurent-t ábrázolja. Örülünk. Ez a mű (vagy változata) is szerepelt Budapesten 1907–10 között kiállításon, magángyűjteményben. A boldog békeidőkben. De ezt Dijonban már elfeledték, vagy sosem tudták. Pedig ott volt a házban.

Dijon múzeumának baráti köre, mely az ő esetükben erős anyagi pártfogókat jelent, a kiállítás utolsó hetében eljött Budapestre, hogy a katalóguson és néhány könyvön túl megismerkedjen a magyarországi művészet-

tel, megnézzé a Szépművészeti Múzeumot, részletesen és alaposan a Magyar Nemzeti Galéria itthon maradt festményeit, majd autóbusszra ülve Esztergomba utazott, s meghatottan nézte a székesegyház kincstárában a MÁTYÁS KÁLVÁRIÁ-t. Ez a tárgy őket képviselte itt.

Több mint egy éve, hogy megnyílt a dijoni magyar tárlat, de még jönnek érdeklődő levelek, lelkendező emlékezések. Az útjelzőket már levették, vagy csak elfordították kelet felé. Kíváncsian várom a hiradást Emmanuel Starcky és kollégái újabb kiállításáról.

Szabó Júlia

A KÖLTŐ EMLÉKE

Forrás, 1996. május

Nehéz műfaj az emlékszám műfaja. Összeállításához az arányérzéken, szereteten, odaadáson kívül jó adag szerencse is kell: megjönnek-e a remélt-várt, megrendelt írások, lesz-e centruma a rendelkezésre álló szövegeknek; a megjelenő anyag több lesz formális részvétnyilvánításnál, valóban felidézi és megörökíti az elhunyt emlékét. A *Forrás* májusi száma, mely Baka Istvánra emlékezik, csak részben dicsekedhet ezzel a szerencsével, de néhol megkapóan, megrázóan beszél a költőről. Mindenekelőtt persze a Bakától származó szövegeket kell kiemelni: a két gyötrelmesen szép verstörédeket, a Határ Győzőnek 1995. március 30-án írt levelet. A SZTYEPAN PEHOTNIJ FELTÁMADÁSA címen közölt fragmentum első szakasza a legszebbek egyike, amit Baka valaha is írt: „*Nem lettem sír-ra, így hát visszajöttem, / Van föld alattam, ám nincs ég fölöttem, / S volna is, mit kezdenék vele, – / Annak az égnek úgyszincs istene.*” Erre rimel Szepesi Attila Baka késő romantikus, vad képeinek modorában írt gyászverse: „*Körül éj-fél. Csontsípon danolászik / a szél, a végítélet igrice. / Sosem a méze, csak a korma látszik: / a teremtés bolond csalimese.*” És emeljük még ki Kántor Péter költői levelét: a metafora szerint itt a haldokló költő a szobába betévedt,

szabadulni vágyó veréb, halála így lesz egyben megszabadulása: „*És aztán végre! – végre sikerült. / Az ablakszárnyról kiszállt a szabadba. / Zúgott a fejem. Hát még az övé! / Jó utat pajtás, és vigyázz magadra!*”

A sok szép verssor után a prózai írások kevésbé örvendeztetnek meg, bár itt is akad érdekes: Szőke Katalin tanulmánya Baka orosz fordításainak és saját termésének kapcsolatáról; valóban: legújabb korunkban Baka István volt a legoroszabb költőnk, a „szent” orosz irodalommal szövetkezve találta meg a maga eredeti, összetéveszthetetlen hangját, lépett be a „szent” magyar költészet birodalmába. Határ Győző a kolléga szemével elemzi barátja művét, a „*vonzrokonság*” alapján, szerinte Baka „*nem a líra lerombolásán munkálkodott, mint világszerte a selejtszaporítók; hanem a mentésben: abban vette ki részét.*”

Az emlékszámot gazdag bibliográfia zárja.

B. Z. A.

VITA

Lukácsy Sándor

VÁLASZ HELYETT

Dávidházi Péter, úgy látszik, a Lukácsy-filológia megalapításának dicsőségére áhítozik, mert már másodszor taglalja a *Holmiban* munkásságomat és annak politikai vetületét. Nem sajnálja a fáradságot: a két dolgozat együttes terjedelme több mint harminc folyóiratoldal; ambíciója az alaposág, egy helyet még tanulmánykötetem kolofonját is idézi. A kitartó (magán)szorgalom eredménye egy állítás: ellenzéki ségem (mely 1955 óta adathozható) „önmitosz”, Petőfiről szóló írásaim (melyekben vitába bocsátkoztam Pándi Pállal) kapóra jöttek a rezsimeknek, „végül is mindkét lehetséges árnyalat a fennálló hatalmat igazolta”.

Jómagam a Lukácsy-filológiát nem tartom oly fontos tárgynak, hogy a közönséget untatni akarhatnám vele, ezért nem válaszoltam Dávidházi Péter első pamfletjére. Nem vála-

szoltam annak idején Fekete Sándornak sem, aki legalább harminc újságcikkben (tovább nem számoltam) támadott meg, egészen addig, amíg antiszemita nem mondott, ezt megtoroltam.

Dávidházi Péter újabb pamfletjének csak a terjedelme nőtt meg, ítélkező módszere maradt a régi, ezért most sincs okom válaszolni rá. Ha valaki elhiszi neki, hogy „összetéveszthető” vagyok Pándival, lelke rajta.

Egy megjegyzés azonban ide kívánczik. Dávidházi Péter, miután hosszan idézte Aczél Györgyöt, azt állítja, hogy Petőfi-tanulmányaim „nyelvezete és gondolatvilága” az akkori hivatalos „retorika terepszínébe olvadt”, s betago-
lódott a hatalom „ideológiai hadrendjébe”, bántatlanságot, sőt előnyöket biztosítva nekem; bezzeg más elbánásban lett volna részem, ha Petőfi piros (vörös) zászlaja helyett „szerzőnk [mármint én] a régi egyházi irodalom kútagadása ellen szónokolt volna, [...] mint a rendszerválto-

zás utáni tanulmányaiban teszi...”. Furcsa időmegjelölés; mi köze van témaválasztásomnak politikai fordulathoz? Ráadásul tévedéssel súlyosbitva: Dávidházi Péter tudhatná, hogy a kitagadott egyházi irodalomról nem a rendszerváltás után kezdtem el publikálni (mint ő mondja szemtelen gúnnyal: „szónokolni”), első tanulmányom e tárgykörből (SZENT ISTVÁN KIRÁLY ÉS A RÉGI MAGYAR PRÉDIKÁCIÓK) a *Vigilia* 1988. augusztusi számában jelent meg. A téves és megtévesztő datálás nem vet jó fényt a máskor oly pedáns filológusra. Vagy netalántán azt akarta sugallni, hogy miként – szerinte – egykor a régi rezsimnek udvaroltam, most az új rezsimnek teszem ugyanazt, keresztény kurzusra számítva? Hogy milyen üzenetet bizott Dávidházi Péter a három szóra, csak ő tudja megmondani; döntse el: tévedett vagy inszINUÁLT?

Ha tévedett, ismerje be. Ha inszINUÁLT, kérjen bocsánatot.

A folyóirat a Nemzeti Kulturális Alap, a Soros-alapítvány, a Budapest Bank Budapestért-alapítvány, a József Attila-alapítvány és a Kereskedelmi Bank Rt. támogatásával jelenik meg